Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AKSEL E. CHRISTENSEN

Vikingetidens Danmark

VIKINGETIDENS DANMARK

AKSEL E. CHRISTENSEN

VIKINGETIDENS DANMARK

PAA OLDHISTORISK BAGGRUND

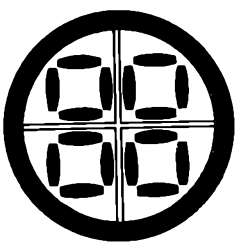

KØBENHAVNS UNIVERSITETS FOND
TIL TILVEJEBRINGELSE AF LÆREMIDLER

I kommission hos
GYLDENDAL . KØBENHAVN
1969

Tilrettelæggelse af bind og omslag af Elisabeth Halgreen.

Omslaget er et luftfoto fra 1968 af Trelleborg
ved museumsinspektør Hans Stiesdal.

Udgivet af

DET HISTORISKE INSTITUT
VED KØBENHAVNS UNIVERSITET

ANDELSBOGTRYKKERIET I ODENSE

FORORD

Impulsen til denne bogs fremkomst kan dateres nøjagtigt til søndag formiddag den 23. juli 1945. Paa denne pengeombytningens dag stod jeg i en nordsjællandsk stationsby i kø sammen med Nationalmuseets direktør, dr. Poul Nørlund. Han takkede mig for min nyligt udkomne bog „Kongemagt og Aristokrati", men undrede sig over, at jeg ikke havde omtalt hans kære Trelleborg. Jeg maatte svare, at jeg ikke vidste, hvad Trelleborg var, om den overhovedet var dansk, og om den i givet fald havde tilhørt kongen. Følgelig havde jeg ikke kunnet anvende den ved bestemmelsen af dansk kongemagt.

Samtalen accentuerede mit problem: Hvad var Trelleborg? og hvad betød Trelleborg for vor opfattelse af Vikingetiden og den tidlige Middelalder? Snart afdækkedes Aggersborg, siden Fyrkat og Nonnebakken. Det blev nu evident, at disse anlæg var danske og repræsenterede dansk rigsmagt og dansk kultur. Problemerne skiftede indhold, blev mere sammensatte, men ikke mindre afgørende. Fra tid til anden har jeg søgt at vise, hvorledes Trelleborgenes blotte eksistens tvinger os til indenfor ældre dansk historie at tolke kilderne og vurdere sammenhængen anderledes end forhen, mens jeg hidtil har afstaaet fra at udtale mig om det primære spørgsmaal om Trelleborgenes formaal.

Det var problematikken omkring Trelleborgene, der var bestemmende for den forelæsningsrække fra 1963–64, som danner grundlaget for denne bog. Mine forelæsningsmanuskripter er dog overalt omarbejdede. Visse afsnit er forkortede og enkelte helt udeladte, men langt flere er blevet udvidede og supplerede. Ved omarbejdelsen er dispositionen fra forelæsningerne opretholdt, og jeg har bestræbt mig for at fastholde fremstillingen om forskningssituationen fremfor at omforme den til almen vikingetidshistorie.

Gennem aarene har jeg drøftet en række vikingetidsspørgsmaal i øvelser med historiestuderende og i samtaler med fagfæller ved Historisk Institut, og det er mig en glæde at bringe en varm tak for, hvad dette daglige arbejdsfællesskab har betydet for denne bog. En særlig tak er det mig magtpaaliggende at bringe til mine nedennævnte medarbejdere for det initiativ og den indsats, som sikrede bogens fuldførelse efter

programmet, da mine egne kræfter svigtede en tid kort før manuskriptets afslutning. I første række gælder min tak universitetslektor, museumsinspektør Tage E. Christiansen for den omhu, med hvilken han under mit fravær varetog alt vedrørende bogen og siden har sørget for illustrationer og omslag. Een eller flere korrekturer er blevet læst af kontorassistent ved Institutet fru Grethe Christensen, amanuenserne Inge Skovgaard-Petersen og Kai Hørby samt Tage E. Christiansen, og som en særlig værdifuld vennetjeneste vil jeg fremhæve deres fælles førstekorrektur med dens talrige forslag til sproglige og saglige forbedringer. Min tak omfatter ogsaa cand. mag. Nanna Damsholt, der tilbød sin hjælp til bibliografien, og fru Anne K. G. Kristensen, der beredvilligt paatog sig udarbejdelsen af registret.

Frederiksberg, i september 1969.

Aksel E. Christensen.

INDHOLDSFORTEGNELSE

OLDHISTORISK BAGGRUND 9–112

Oldhistorien gennem tiderne 11– 24
Oprindelsesmyter og sagnhistorie (12) – Arkæologiens frembrud (15) – Arkæologiens nyere landvindinger (17) – Historikeren og oldtidshistorien i vor tid (20) – Konklusion (23).

Danmark og Danerne 25– 35
Det danske rige (25) – Danernes oprindelse (28).

Oldtidsbebyggelsen 36– 62
Arkæologiens vidnesbyrd (36) – Stednavnenes vidnesbyrd (44) – Kan arkæologien datere landsbynavnene? (49) – Landsbygrundlæggelsen (52) – Konklusion (60).

Oldtidslandbruget 63– 68
Husdyrholdet (63) – Agerbruget (64).

Samfundsinstitutioner 69– 90
Landsbyen (70) – Slægten (71) – Gildet (73) – Tinget (75) – Bygdebegrebet (80) – Fra bygdeting til syssel- og herredsting (83) – Maalhøj og mot (88).

Religion og kult 91– 98
Kultsteder (91) – Kulten (93) – Hedenske guder (96).

Kulturforbindelser og handelsveje 99–112
Romerkulturen (100) – Folkevandringstidens kulturforbindelser (103) – Friserne og skibsfarten (108) – Det nordiske skib (111).

VIKINGETIDEN 113–277

Indledning 115–124
Litteratur og problemstilling (115) – Kildegrundlaget (118).

Tiden ca. 790–ca. 840 125–138
De første vikingetog mod vest (125) – Vikingetog og handelsfærd (127) – Danmark og Karolingerriget (132) – Missionsvirksomhed (134).

Vikingetogter ca. 840–ca. 870 139–151
Vikingehære i Vesteuropa (139) – Hedeby-omraadet (141) – Langfarter (142) – Vikingefremfærd i vest (143) – Vikingefærd i øst – Rusproblemet (145).

Kolonisationstiden 152–161
Invasion og kolonisation i England (152) – Atlanterhavsøerne (156) – Islands bebyggelse (157) – Normandiets grundlæggelse (158).

Vikingebosættelserne 162–184
Danelagen (162) – Stednavnenes vidnesbyrd (164) – Nordbobebyggelsen (167) – Sawyer's teser (169) – Kritik af Sawyer (172) – Kulturpaavirkning (176) – Atlanterhavsøerne (181) – Normandiet (181) – Rusland (183).

Vikingehandel og møntfund 185–196
Nordboernes handel (185) – Sture Bolins mønthistoriske teori (186) – Værdimønt og monopolmønt (189) – Møntfund og handelsbalance (192) – Tabel over Vikingetidens nordiske møntfund (196).

Vikingetidens Danmark 197–222
Politisk historie ca. 870–940 (197) – Bebyggelsesudvidelse (203) – Samfundsstruktur efter runestenenes vidnesbyrd (207) – Social gruppering (214) – Thegn og dreng (218).

Jellingedynastiet 223–241
Danebod og Dannevirke (223) – Og gjorde danerne kristne (226) – Tysk overhøjhed? (230) – Vandt sig al Danmark og Norge (233) – Jellingemonumentet (234) – Harald Blaatands endeligt (240).

Vikingetidens kulmination 242–259
Danelagen i det 10. aarhundrede (242) – Nye vikingetog og Englands erobring (244) – Trelleborgenes betydning (246) – Svend Tveskæg og dansk-nordisk politik (252) – Svolderslaget (257).

Nordsøimperiet 260–271
Knud den Store og England (260) – Nordisk politik (262) – Den nordiske kirke (266) – Statsmanden (270).

Vikingetidens afvikling 272–277

Bibliografisk oversigt 278–291

Register 292–308

OLDHISTORISK BAGGRUND

OLDHISTORIEN GENNEM TIDERNE

Ved fremstillingen af sit lands historie støder historikeren uvægerligt paa spørgsmaalet om det rigtige og naturlige udgangspunkt. Hvornaar begynder Danmarkshistorien for historikeren? Skal han gaa helt tilbage til istiden og forklare tilstedeværelsen af og tilværelsen for de enkelte omstrejfende jægere, som har efterladt de ældste kendte spor af menneskeligt virke i Danmark? Eller dersom disse marvspaltede daadyrknogler forekommer os et for tilfældigt og isoleret grundlag, skal vi saa skildre vilkaarene for Bromme-bopladsens mennesker paa indlandsisens tundraforland for 11–12.000 aar siden? Eller skal historikeren generøst overlade alle aartusinderne før den skriftlige overlevering til arkæologerne og deres naturvidenskabelige konsulenter og selv nøjes med den sidste tiendedel af kontinuerlig bebyggelse?

For historien som videnskab er der ingen tvivl. Principielt omfatter historien hele menneskehedens fortid uden nogen form for begrænsning, og begrebet »forhistorie« er en baade sproglig og logisk urimelighed, for i og med at de saakaldte »forhistoriske« perioder er blevet arkæologisk oplyste, er de blevet historiske. Betegnelsen *forhistorie* er iøvrigt ret ny, sandsynligvis overtaget fra tysk *Vorgeschichte*. Baggrunden for det nye ord er etableringen af oldtidsarkæologien som videnskab i midten af forrige aarhundrede, men ordet vandt først borgerret i dansk terminologi i 1881, da grundlæggeren af den arkæologiske oldtidsvidenskab J. J. A. Worsaae benyttede det som titel paa sit sidste arbejde, *Nordens Forhistorie*. Indtil da havde man benyttet de nok saa gode sammensætninger med *old* (oldkyndighed, oldhistorie, historie i hedenold), og det maa fremdeles anbefales at bruge udtrykket oldtidshistorie eller oldhistorie om oldtidsforskningens og arkæologiens historiske synteser for tiden forud for de skriftlige kilder. – I parentes bemærket er det ligesaa ulogisk, at man i bestræbelserne for at føre historien mest muligt à jour har indført betegnelsen »samtidshistorie«, eftersom begrebet historie er uforenelig med begrebet samtid.

Men selv om historien saaledes principielt rækker tilbage til hinsides

Cro-Magnon-manden, er spørgsmaalet straks mere kompliceret, naar det gælder den faktiske afgrænsning af historikerens forskningsområde. Indenfor videnskabernes stærkt differentierede univers har historikeren specialiseret sig omkring de skriftlige kilder, mens arkæologen har underlagt sig fortidens stumme levninger som sin særlige videnskab; fremdragelsen, beskrivelsen og den konkrete tolkning af disse er arkæologiens særområde og ligger klart udenfor historikerens virke. Historikeren kan ikke drive primær kildeforskning forud for den skriftlige overlevering, medmindre han arbejder som arkæolog.

Hvis historikerne fuldt ud kunde acceptere og nøjes med arkæologernes behandling af den skriftløse oldtid og for den efterfølgende tid indskrænke sig til at benytte de verbale kilder, var problemerne let løste. Men saa enkelt forholder det sig ingenlunde. Periodevis overlapper historikeren og arkæologen hinanden. For Danmarks vedkommende gælder dette navnlig Vikingetiden, der kun kan komme til sin ret ved fuld benyttelse af saavel de arkæologiske som de skriftlige kilder, og iøvrigt maa arkæologien for hele den ældre middelalder være en meget vigtig hjælpevidenskab for historien. Dertil kommer, at historikerne vil være indstillet paa at benytte oldtidsarkæologien ud fra egne problemstillinger og til at gennemføre, hvad man maaske kan kalde renere historiske synteser. Det hører nu engang til historiens væsen, at den vil begynde med oprindelsen. Saaledes har det altid været, og et kort overblik over, hvorledes historieskrivningen gennem tiderne har betragtet og behandlet den ældste historie, vil bidrage meget til at forstaa nutidens situation i forholdet mellem arkæologi og historie og mellem historikeren og arkæologen.

OPRINDELSESMYTER OG SAGNHISTORIE

Det fremgaar tydeligt, at der eksisterer en almenmenneskelig trang til at forklare oprindelse og finde aarsagssammenhæng saa langt bagud som muligt. »I begyndelsen skabte Gud himlen og jorden« og paa den sjette dag mennesket, oplyses det i indledningsordene til 1. Mosebog. For de fleste religioner før og siden eksisterer der tilsvarende oprindelsesmyter eller sagnberetninger om menneskehedens opstaaen og ældste tilværelse. I den henseende er historikerne gaaet i teologernes fodspor. Det gælder Hellas med Hesiodos og Herodot, og det gælder Rom med

Ennius og Livius. I Middelalderen fik næsten alle folk tidligt en national historieskrivning, hvis formaal det var at give folket og landet en glorværdig fortid, snart ved at knytte forbindelsen tilbage til den græsk-romerske mytologi og sagnhistorie, snart ved at tildele landet en selvstændig og berømmelig fortid.

For Danmarks vedkommende udkrystalliseres denne interesse i det 12. aarhundredes litterære gry. Man konstruerede kongerækker med en kortere eller længere række af sagnkonger, og man forbandt kongerne med sagnagtig overlevering som i den anonyme *Lejrekrønike* og hos Svend Aggesen. I sin *Gesta Danorum* udvidede Sakse kongernes tal og udstyrede de fleste af dem med en fyldig sagnhistorie, og hos ham har den næsten 100-leddede danske kongerække faaet en absolut begyndelse. Sakse indleder sit værk med ordene: »Fra Dan og Angul, Humbles sønner, har da danernes æt sit udspring«, hvorefter han kategorisk afviser den normanniske historiker Dudos teori om, at »danerne stammer fra danaerne«; den danske historie var altsaa selvstændig national, ikke en aflægger af den græske oldtids.

I renæssancetiden konstruerede de danske historieskrivere videre og skabte nu en forbindelse mellem de nationale sagnkonger og bibelens genealogier, saaledes at vor historie kunde føres tilbage til den kristne menneskeheds absolutte begyndelse, skabelsen. Den danske præst i Visby paa Gotland Niels Pedersen fabrikerede et dokument i gammel gutnisk sprogdragt – med rigelig anvendelse af dativendelsen –um; det gik ud paa, at kimbrerne stammede ned fra Jafets søn Gomer. I kraft af dette kostelige »gullandske dokument« lykkedes det derefter den kongelige historiograf Claus Christoffersen Lyschander (1558–1623) at give kong Christian IV 135 aner i opstigende linie til Noah.

Selv den nøgterne Arild Huitfeldt (1546–1609), der henviste dem, der søger »fabel og eventyr«, til andres værker, accepterede størsteparten af Sakses sagnkonger, idet han dog kun medtog, hvad man fandt »troligt«. Først i det saakaldte oplyste 17. aarhundrede vendte man sig for en kort tid bort fra den nationale kappestrid om en glorværdig fortid. Teoretisk havde rigshistoriografen Jon Jacobsen Venusin (d. 1608) nok i 1605 ytret sig kritisk om sagnhistorien og karakteriseret den som et produkt af menneskelig forfængelighed, men hans udrensningsprogram blev aldrig omsat til virkelighed, og de følgende historiografer svigtede ikke den lange kongerække. Først med Ludvig Holberg (1684–

1754) blev sagnhistorien kraftigt beskaaret. Han glædede sig over, at Niels Pedersen med sin »gullandske hypotese« alligevel »ikke ret har forstaaet at sætte verden en voksnæse paa«. Studiet af disse oldtidsproblemer fandt han var »ligesom at gøre vidtløftige dissertationer om den fugl Phoenix, før man er forvisset om der er en saadan fugl til«. Og i sin kostelige satire over den svenske historiker Olof Rudbecks *Atlantica* giver han hele denne retning dødsstødet. I sin egen *Dannemarks Riges Historie* (1732–35) drister han sig alligevel ikke til helt at forkaste sagnkongerne, men følger den kortfattede kongeliste, der var opstillet af den norske rigshistoriograf, islænderen Tormod Torfæus (1636–1719), om end han ytrer en vis skepsis overfor konger, der ikke forekommer i Skjoldungesagaens liste. Hans Gram (1685–1748) og Jacob Langebek (1710–75), Holbergs samtidige store kritiske historikere, fulgte ligeledes den mere radikale islandske hypotese frem for den lange saksoniske, men deres væsentligste kritik udøvede begge indenfor tidsrum, hvor der var større mulighed for at udskille de paalidelige kilder fra den rigt overbroderede overlevering.

Endnu engang skulde de gamle brændende problemer om vort folks oprindelse dog blive taget op paa grundlag af de gamle skriftlige konstruktioner. Det skete i bindstærke værker af P. F. Suhm (1728–98), Grams og Langebeks arvtager. Med udgangspunkt i bibelen, ikke som guddommelig aabenbaring, men som sikker historisk kilde, og med anvendelse af de klassiske forfattere og tidens bedste religions- og sproghistorikere knyttede han med mægtig lærdom og logisk konsekvens hele den nordiske overlevering sammen med 1. Mosebog og oprullede hele forløbet i et magnifikt system. Derved lykkedes det ham at faa Skandinavien befolket aar 1015 efter den babyloniske forvirring eller aar 2772 efter verdens skabelse. Ved kombination af nordiske sagn om Odins indgriben i menneskeskikkelse med de antikke meddelelser om germanske stammevandringer konstruerede han derefter en asernes erobring af Norden, idet han lod et dynasti af Odin-fyrster med deres aser (= alaner) vandre nordpaa langs de russiske floder til egnen omkring Riga, hvorfra saa Odin den Tredie i tiden ca. 70–60 f. Kr. drog over havet til Sverige og siden til Danmark.

Det blev saaledes først det 19. aarhundrede, der bragte den afgørende ændring i opfattelsen af oldtidshistorien. Nu afskar man endelig definitivt sagnhistorien og placerede den som uhistorisk digtning. Den

radikale autodidakt G. L. Baden (1764–1840) forkastede »de islandske ammestuefabler« og satte i stedet de »mange herlige diplomaer og documenter«, der havde ligget ret unyttet hen. I konsekvens heraf indledte han sin *Danmarks Riges Historie* (1829–32) med den frankiske historieskrivnings ældste omtale af danskerne, fra 520erne, og begyndte den sammenhængende fremstilling af den danske stats historie med Gorm den Gamle.

C. F. Allen (1811–71), der med sin *Haandbog i Fædrelandets Historie* fra 1840 kom til at præge dansk historiesyn i mere end et par generationer, og som Johs. Steenstrup opretholdt som grundbog for universitetsstudiet indtil sin afgang i 1917, var mindre radikal. Forud for den egentlige historiske fremstilling, der starter med Gudfred og Ansgar, findes en længere »Indledende Udsigt over den hedenske Tid«. Dette afsnit angaar mest religion, stats- og samfundsliv samt kulturforhold ud fra den skriftlige overlevering, men der blev ogsaa plads til omtale af nogle ganske faa sagnkonger, der mentes bekræftet fra anden side: Skjoldungerne og enkelte vikingekonger, deriblandt Harald Hildetand, hvis tilknytning til det sagnomspundne Braavallaslag mentes godtgjort ved Finn Magnussens herostratisk berømte, men i 1840 endnu ikke publicerede tolkning af »runeindskriften« paa Runamo-klippen i Bleking, som den unge J. J. A. Worsaae i 1844 dokumenterede var naturlige sprækker i klippen.

ARKÆOLOGIENS FREMBRUD

Med Baden og Allen var Danmarks glorværdige fortid stort set skaaret bort og overført til sagnhistoriens verden, men man havde endnu intet andet at sætte i stedet. Allens haandbog kom netop i arkæologiens skæbnetime. Nogle aar forinden, i 1836, havde stifteren af »Oldnordisk Museum« C. J. Thomsen (1788–1865) nok i det lille epokegørende skrift *Ledetraad til nordisk Oldkyndighed* publiceret sin kommentar til den foretagne opstilling af sagerne i museet efter treperiodesystemet: Sten-, Bronce- og Jernalder; men først i 1843 udsendte J. J. A. Worsaae (1821–85) som 22-aarig student og volontør ved museet bogen *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*, der gav den videnskabelige begrundelse for tredelingen og som den første rummede en oldtidshistorie paa rent arkæologisk grundlag. Worsaaes bog var bestilt

af »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug« og var saaledes et populært skrevet værk, men den grundlagde en helt ny og vigtig videnskab: den sammenlignende oldtidsforskning, den moderne arkæologi.

Oldtidsstudiet havde dog en anselig række betydelige forløbere, i Danmark som i andre lande. Det introduceredes herhjemme i det 17. aarh. af Ole Worm (1588–1654), hvis vigtigste værk var *Monumenta Danica* fra 1643. Det fortsattes med mænd som Stephanus Johannis Stephanius (1599–1650) og Peder Hansen Resen (1625–88), og det kulminerede med Thomas Bartholin den Yngre (1659–90), der udsendte hovedværket *Antiquitates Danicæ* i aar 1689. Hvad der skiller dette ældre, men meget intense og omfattende studium fra moderne arkæologi er navnlig, at det ældre ikke havde nogen selvstændig problemstilling eller formaal, men udelukkende tilsigtede at kommentere og oplyse de skrevne historiske kilder. Indtil det 19. aarh. behandlede man kort sagt oldsagerne som antikviteter.

Efter en næsten total hensygnen i det 18. aarhundrede vaagnede med romantikken i begyndelsen af det 19. aarhundrede den videnskabelige interesse for oldtidens monumenter paany. I aaret 1807 oprettedes Den Kgl. Kommission til Oldsagers Opbevaring. Aaret før havde professor Rasmus Nyerup (1759–1829), der blev kommissionens sekretær, i et *Oversyn over Fædrenelandets Mindesmærker fra Oldtiden* givet en træffende karakteristik af tidens oldtidsstudium. Han skriver: »Alt det, som er fra den ældste Hedenold, svæver for os som i en tyk Taage i det umaadelige Tidsrum. Vi ved, at det er ældre end Christendommen, men om det er nogle faa Aar eller nogle hundrede Aar – ja maaske over tusinde Aar ældre, det er moxen lutter Gisninger«. Ordene er ikke overdrevne. Selv C. J. Thomsen var meget afhængig af de lærde kombinationer fra det foregaaende aarhundrede, ikke mindst vedrørende kronologien, hvor han fulgte den Suhm'ske Odin-lære. Thomsens tredelte oldtid spændte over et meget kort tidsrum, først kun 1500 aar, siden 1000 aar mere. Han antog nemlig i begyndelsen, at det var Odin, der havde bragt metallerne med sig til Norden kort før Kristi fødsel, men siden regnede han ogsaa broncen med til den »ante-Odinske tid«.

Det var som anført den unge Worsaae, der grundlagde den moderne arkæologi som selvstændig videnskab. Med ham ophørte man at betragte oldsagerne som bilag til den skriftlige overlevering. Worsaae byggede sine videnskabelige konklusioner om tredeling og kulturel

sammenhæng paa direkte iagttagelse af oldsagerne, ikke blot som de laa i museerne, men ogsaa og specielt i forbindelse med fundomstændighederne. Worsaae var den første oldtidsforsker, der selv foretog egentlige arkæologiske udgravninger. Hans metode var den videnskabelige sammenligning, dels af danske og nordiske fund indbyrdes, og dels ved jævnføring af disse med levnene fra bedre oplyste fremmede kulturer. Allerede i gennembrudsbogen fra 1843 udtalte han profetisk, at en sammenligning mellem de forskellige landes oldtidsminder »vil (med tiden) angaaende Europas første bebyggelse og menneskeslægtens ældste historie bringe oplysninger, om hvis udstrækning vi ikke *nu* kan danne os nogen tydelig forestilling«. Worsaae skulde selv siden indfri en del af disse forventninger. I 1850 førte han bevis for den rette opstaaen af de levn, vi med hans udtryk kalder køkkenmøddinger, nemlig at disse skaldynger var levninger efter stenaldermennesker, ikke naturlige aflejringer af havet. Dernæst dokumenterede han i slutningen af 1850erne, at denne køkkenmøddingkultur repræsenterede en »ældre Stenalder«, mens stendysser og jættestuer stammede fra en »yngre Stenalder«, hvor man anvendte flinten i sleben stand. Det var herefter klart, at Stenalderen strakte sig meget længere tilbage end tidligere antaget, men Worsaae fandt ikke selv sikre holdepunkter for en absolut kronologi.

Dette skulde derimod lykkes for den svenske arkæolog Oscar Montelius (1843-1921). Inspireret af Darwins udviklingslære fremsatte han i løbet af 1870erne og 80erne sine geniale typologiske udviklingssystemer, der gjorde det muligt at aflæse sammenhængen mellem de enkelte kulturer og at opstille en ret sikker *relativ* kronologi, inddelt i korte typologiske underperioder, der atter kunde dateres *absolut* ved sammenligning med de sydlige kulturer. Hermed lykkedes det ham at erobre nye aartusinder til Nordens oldhistorie, idet han – rigtigt – daterede datidens ældste kendte kultur, Køkkenmøddingstiden, til omkr. 5000 f. Kr.

ARKÆOLOGIENS NYERE LANDVINDINGER

Trods oldtidsforskningens eventyrlige vækst i det 19. aarhundrede, er det lykkedes vort eget aarhundredes forskere at fortsætte med nye og vigtige landvindinger. Det drejer sig navnlig om nye og sikrere dateringsmetoder og om opdagelse og bestemmelse af endnu ældre kulturer. Her skal kun nævnes de allervigtigste fremskridt.

I tiden mellem 1910 og 1920 grundlagde tre svenske naturforskere hver sin arkæologiske hjælpedisciplin, der fuldstændig skulde revolutionere oldtidsforskningens dateringsmuligheder. Geologen Rutger Sernander udviklede en mosegeologiens teknik; ved de saakaldte »grænsehorisonter« i tørvelagene og ved andre synlige vekslinger i moseprofilernes strukturer og farve kunde ændringer i klima og vegetation aflæses, og videre kunde denne relative datering af naturforholdene sættes i forhold til visse datérbare arkæologiske genstande og derved føre til en absolut datering. – En anden svensk geolog, G. de Geer, udformede omtrent samtidig sin geokronologi. Udgangspunktet for ham var det lagdelte ler fra indlandsisens smeltevandsfloder, som den skiftende vinter- og sommerfarve gjorde det muligt at tælle, mens en ensartet vekslen i lagenes tykkelse medførte, at man kunde foretage sammenligninger over store geografiske afstande. Resultatet blev en fuldstændig kortlægning af isens tilbagevandring gennem aartusinderne, først fra Sydskaane til Stockholm-egnen, siden fra Vestjylland til Norrland. Det lykkedes at datere dette forløb absolut, saaledes at vi nu ved, at isen forsvandt fra Danmark i tiden 20–15.000 f. Kr., fra Stockholm omkr. 8000 og fra Norrland ca. 6000 f. Kr. Der var saaledes sat en absolut grænse bagud for menneskelig bosættelse. – Sidst, men vigtigst for arkæologens daglige arbejde kom botanikeren Lennart von Post's pollenanalytiske datering af mosefund. Ved at bestemme den procentuelle sammensætning af de mikroskopiske støvkorn (pollen), som planterne lag for lag har afgivet til mosen, kan man nøje følge den omgivende vegetations udvikling: skovens skiften, de vilde urters vekslende sammensætning og kulturplanternes fremmarch. At pollenanalysere et mosefund vil saaledes indebære, at man bestemmer dets plads i mosens pollendiagram og dermed i mosens og dens omgivelsers vegetationsforløb, og dette forløb har efterhaanden faaet en ret fast datering, relativt som absolut.

Endnu en vigtig metode til arkæologisk datering er siden udviklet. Det er den saakaldte C-14-datering, der har gaaet sin sejrsgang siden 1950erne. Metoden bygger paa den opdagelse, at kosmisk straaling bevirker, at det radioaktive kulstof, C-14-atomer, fastholdes som en konstant andel af kulstofatomerne i alt levende organisk stof, men saaledes at saa snart en celle dør, nedbrydes radioaktiviteten efter en fast skala, hvorved radioaktiviteten halveres indenfor en periode paa ca. 56-5700 aar. Sønderdelingen af C-14-atomerne mindsker altsaa i hyppighed pro-

portionalt med alderen paa det døde organiske stof, og ved en i princippet enkel, men i den praktiske udførelse meget kompliceret tælling kan man ret nøje bestemme tidspunktet for det organiske stofs overgang fra liv til død, det være sig for træ eller trækul, for uldstof eller dyre- og menneskeknogler eller for hvad man ellers kan fremdrage af organisk stof i ren tilstand.

Endelig er der i de allerseneste aar udviklet en række mere specielle dateringsmetoder, fx. en arkæomagnetisk metode til datering af navnlig keramik og en kemisk metode til datering af genstande af obsidian, men den praktiske anvendelse af disse er foreløbig meget begrænset.

De naturvidenskabelige dateringsmetoder har i hovedsagen bekræftet arkæologernes gamle typologiske og stratografiske resultater, men ogsaa afsløret fejl og begrænsninger i deres stive systematik. De har vist, at virkeligheden var mere kompliceret end antaget, og især at de enkelte kulturer ikke var saa rene og saa skarpt adskilte. To kulturer, som typologien fx. havde placeret i forlængelse af hinanden, overlappede faktisk hinanden eller viste sig maaske at bestaa ved siden af hinanden. Men heller ikke de naturvidenskabelige metoder er eksakte eller fejlfri. Der kræves stadig et intimt samvirke mellem de rent arkæologiske og de naturvidenskabelige bestemmelser.

I den forløbne del af indeværende aarhundrede har arkæologerne samtidig opdaget stadig nye og ældre oldtidskulturer. I 1901 afdækkede en stedlig lærer M. J. Mathiassen en stenalderboplads i en mose ved Mullerup paa Vestsjælland; det var det første fund af den saakaldte Mullerup- eller Maglemosekultur, hvormed man rykkede endnu 3000 aar tilbage i tiden, til omkr. 8000 f. Kr. En menneskealder senere skænkede denne lærers søn, arkæologen Therkel Mathiassen (1892–1967), jyderne en jævngammel søsterkultur, den saakaldte Gudenaakultur, der for enkelte bopladsers vedkommende endda gik 1000 aar længere tilbage. Men da denne undersøgelse publiceredes i 1937, havde man allerede fundet spor af en ældre og endnu mere primitiv kultur, den saakaldte Lyngbykultur, og sammen med E. Westerby kunde Th. Mathiassen endelig med undersøgelsen af Bromme-bopladsen 1944–46 for første gang i Danmark paavise en palæolitisk bosættelse fra omkr. 10.000 f. Kr. fra den saakaldte Allerødtid.

For at fuldstændiggøre vandringen tilbage gennem aartusinderne skal

til sidst anføres, at det i 1954 lykkedes zoologen Møhl-Hansen at dokumentere, at nogle knogler fra et gammelt fund i interglacial mergelaflejring fra Hollerup ved Randers var marvspaltede daadyrknogler. Dermed var det godtgjort, at der har færdedes mennesker paa dansk omraade i Mellemistiden, muligvis for 50.000 aar siden.

Her siger forskningen af idag stop. Men selv om vi ser bort fra Mellemistiden, er det en anselig præstation, som arkæologerne og deres naturvidenskabelige medarbejdere har ydet siden 1840. 10.000 aars fortid er blevet befolket. Menneskets tilværelse i Danmark er i tid blevet mere end 10-doblet. Overfor denne fortid staar de skriftlige kilders meget korte spand af tid. Historikerens særlige virkeomraade er stadig de samme 1000 à 1200 seneste aar.

HISTORIKEREN OG OLDTIDSHISTORIEN I VOR TID

Det er givet, at den lange, rent arkæologiske fortid ogsaa hører med til landets og folkets historie, men det er ligesaa givet, at oldtidsforskningen efterhaanden har udformet en forskningsteknik saa speciel og kompliceret, og efterhaanden ogsaa saa naturvidenskabeligt betonet, at det er umuligt for en faghistoriker at drive primær oldtidsforskning. Han maa overalt bygge paa arkæologernes resultater, hvis han vil inddrage oldhistorie i sine problemstillinger og i sin fremstilling. Men formaar historikeren at gøre det tilfredsstillende? Det er ikke underligt, at det næsten udelukkende har været arkæologer, der i dette aarhundrede har taget sig af oldtidshistorien.

Det er historieforskningens sande maal at beskrive og forklare det menneskelige samfunds totale udvikling og sammenhæng. At moderne arkæologer har samme yderste maal for deres videnskab kan der ikke være tvivl om. Vor tids arkæologer betragter ikke mere som i det 19. aarh. fundbeskrivelsen og i forlængelse af den kronologien og typologien som det centrale og endelige i deres videnskab. Alt dette er, som Johs. Brøndsted har udtrykt det, at opfatte som »det nødvendige forarbejde« eller som hjælpemidler, idet »hele oldforskningens maal« ifølge ham er »at skrive kulturhistorie for de tidsrum, hvortil ingen eller kun faa skriftlige kilder haves«. Herved defineres arkæologernes videnskab

som en ren historisk disciplin. I den opfattelse staar han langt fra ene. I *Encyclopaedia of the Social Sciences* hedder det tilsvarende om arkæologien, at dens »ultimate purpose . . . is the same as that of history«, og den defineres som kulturhistorie indenfor de omraader, hvor skriftlige kilder eller etnografiske beskrivelser mangler. Det er ogsaa konklusionen af en redegørelse for *Arkæologi og Kulturforskning*, som en repræsentant for yngste generation af arkæologer, Jørgen Jensen, fremkom med i 1966. Han konkluderer, at »noget skel ikke lader sig drage mellem historieforskningen i almindelighed og arkæologien i særdeleshed. Maal og midler er i begge fag i udstrakt grad de samme«, og at »arkæologen principielt staar over for sine kilder paa samme maade som historikeren«.

Til harmonien paa det teoretiske plan svarer den faktiske udførelse af oldtidens historieskrivning dog ingenlunde i noget af de nordiske lande. I *Sveriges historia till våra dagar* var det saavel i udgaven af 1903 som i den af 1919 den svenske arkæologis nestor Oscar Montelius, der skrev oldtidsbindet. Han bestræbte sig alvorligt paa at give en historisk syntese over sit lange livs oldtidsforskning, men han formaaede dog ikke at frigøre sig for fundstoffets tyngde eller at bryde med sine kære typologisk-systematiske opstillinger. Med større blik for de historiske grundspørgsmaal skrev J. E. Forssander i 1938 oldtidsbindet til værket *Svenska folket genom tiderna*, og endnu større historisk forstaaelse har arkæologen Holger Arbman vist i sin korte oldtidshistoriske indledning til *Sveriges historia genom tiderna*, fra 1947.

I Norge har det ogsaa mest været arkæologer, der har skrevet oldtidshistorien. Det gælder første bind af *Det norske folks liv og historie*, skrevet af arkæologen H. Shetelig i 1930. Her blev oldsagerne faktisk underlagt et kulturhistorisk grundsynspunkt. Men kulturhistorien træder dog endnu stærkere frem hos hans kollega A. W. Brøgger i den lidt ældre monografi *Det norske folk i oldtiden*, fra 1925. Her skildres oldtiden ud fra historiske problemstillinger, ofte paa tværs af arkæologernes egen systematik og periodisering. Langt mindre tilfredsstillende er oldtiden blevet behandlet i den nyeste, mere folkelige Norges historie *Vort folks historie* fra 1962, og det gælder, hvad enten man ser den fra historikerens eller fra arkæologens kulturhistoriske synspunkt.

I Danmark er oldtiden blevet behandlet paa en anden maade end i

nabolandene, men langt fra bedre. I *Danmarks Riges Historie,* der udkom omkring aarhundredskiftet, blev oldtiden overladt til historikeren Johs. Steenstrup. Han tvedelte paa skæbnesvanger maade fremstillingen, idet han lod et første, rent arkæologisk afsnit, der var meget tyndt og iøvrigt forældet før fremkomsten, efterfølge af et afsnit med en haabløs genoplivelse af dansk sagnhistorie, der tilmed stod ganske uformidlet i forhold til det arkæologiske afsnit. Der kan ikke være tvivl om, at det havde været en bedre løsning, om man havde overdraget denne opgave til Sophus Müller, Worsaaes værdige arvtager. Müller udsendte i stedet i 1897 monografien *Vor Oldtid,* hvori han paa forbilledlig vis havde samlet arkæologiens resultater i et helhedssyn, der viste større sans for den kulturhistoriske sammenhæng end hans svenske kollega Montelius.

Den uheldige disposition fra aarhundredskiftet gentog sig i *Det danske Folks Historie* fra 1927 og i *Schultz Danmarkshistorie* fra 1941, kun med den forskel, at forfatterskabet for oldtiden nu var blevet delt. I begge værker skrev arkæologen Johs. Brøndsted om *Oldtidsliv og forhistoriske Minder,* mens historikeren Vilh. la Cour tog sig af *Vort Folks Oprindelse og ældste Historie.* Saaledes splittet op var muligheden for at faa en virkelig dansk oldtidshistorie paa forhaand udelukket. Resultatet blev en kyndig arkæologisk oversigt uden større historisk perspektiv plus en haabløs blanding af tjodbebyggelse, vandringer og sagnhistorie uden arkæologiens faste rygrad. Men faa aar senere viste Vilh. la Cour i 1. bind af *Sønderjyllands Historie* (1930-31), at han formaaede at fremstille alle oldforskningens discipliner i en samlet historisk syntese.

Endelig er oldtiden i *Politikens* populære *Danmarkshistorie* bd. 1-2 blevet overladt til to arkæologer alene. Brøndsted viste paany sine evner som arkæolog og skribent, men afslørede samtidig, at han ikke var historiker, og om Th. Ramskous behandling af oldtidens sidste aarhundreder har en historiker ikke meget positivt at sige. Ønsker historikeren en arkæologisk syntese, skal han ikke gaa til disse værker, men til Johs. Brøndsteds hovedværk *Danmarks Oldtid* i tre bind, hvis førsteudgave kom i 1938–40, og som afløstes af en stærkt revideret og helt ajourført nyudgave i 1957–60.

For Danmarks vedkommende samler historikerens interesse sig mere om faghistorikernes forsøg paa at give en oldtidshistorisk syntese. Fra 1920erne kom først Curt Weibulls lille bog *Sveriges och Danmarks äldsta historia* (1922), der er et konsekvent forsøg paa at give oldtidshistorien en

økonomisk-historisk forklaring paa arkæologisk grundlag. I 1925 fulgte derpaa Erik Arup med første bind af sin *Danmarkshistorie*. I dette er arkæologiens og de øvrige oldhistoriske hjælpediscipliners resultater med et genialt greb indordnet under historiske problemstillinger og hovedsynspunkter. Arups sædvanlige tendens til at gennemføre sine ledende synspunkter suverænt og i en absolut stil medførte visse skævheder og svagheder, men navnlig kom hans oldtidsafsnit til at lide under, at arkæologien netop paa den tid red fort med mange nye landvindinger og omvurderinger. Men selv om det tidligt blev forældet, kan det stadig læses med stort udbytte, og navnlig kan det studeres som et mønstereksempel paa den moderne historikers indstilling overfor oldtidshistorien. Endelig maa nævnes, at skaaningen Ingvar Andersson i 1947 i første bind af *Skånes historia* har givet en ypperlig fremstilling af *Förhistoriens årtusenden*. Dette værk er mindre originalt end Arups, men fint disponeret og fremstillet ud fra en moderne historikers problemstillinger og med bosættelse og erhvervsudvikling som det centrale. Arkæologernes systematik anes kun svagt, men rækkevidden af deres resultater er indarbejdet ud fra et kyndigt og sundt historisk omdømme. Sagnene er ikke ganske forbigaaet, men de er reduceret til det, de virkelig er: en refleks af eftertidens, især Vikingetidens aandsliv.

KONKLUSION

Konklusionen af det ovenfor fremførte maa blive, at historikerne ikke kan overlade oldtidssyntesen til arkæologerne alene. Selv om begge videnskaber opstiller de samme maal for forskningen, er deres problemstillinger og argumentationsform alligevel ikke identiske i praksis. Historikerne har en stærk følelse af, at arkæologerne – som Johs. Brøndsted har udtrykt det – har svært ved at frigøre sig fra »det arkæologiske sprogs grammatik«, eller med andre ord fra grundlaget for deres kronologi, typologi og systematik, som de stadig i alt for høj grad betragter og fastholder som det centrale i deres synteser. Fortsat holder de sig fortrinsvis til fundene og oldsagerne selv, mens historikeren koncentrerer sig om levnenes funktion og ud herfra søger at forklare baggrunden for og virkningerne af disse levn og funktioner, kort sagt, de ønsker at forstaa hele samfunds- og kulturlivet i organisk sammenhæng og under stadig omformning fra periode til periode.

Efter den her fremsatte opfattelse bør oldhistorien ikke forsvinde fra faghistorikerens syntese, om end han ikke behersker de grundlæggende discipliner indenfor oldtidsforskningen. Iøvrigt maa det ikke glemmes, at arkæologien kun er en enkelt af en lang række discipliner, som den videnskabelige specialisering i de sidste aarhundreder har gjort til selvstændige videnskaber. Hvad Thomas Bartholin endnu kort før 1700 beherskede og opfattede som en naturlig enhed, skal der nu et helt fakultet til at dække. Foruden arkæologi og historie maa nævnes nordisk filologi (med særlige specialer som navneforskning, runologi og norrøn skjaldekvadslære), klassisk filologi med flere specialer, retshistorie, religionshistorie, etnologi, kulturgeografi samt en række naturvidenskaber. Hvad enten oldforskeren er historiker eller arkæolog maa han støtte sig til mange hjælpediscipliner. Historikeren maa altsaa fortsat ud fra sin egen videnskabs problemstillinger rette sine spørgsmaal til de mange søster- eller datterdiscipliner og passe de svar, han finder, ind i sin egen oldhistoriske forklaring og syntese.

DANMARK OG DANERNE

Trods det indledningsvis fremsatte principielle standpunkt, at historikeren maa begynde sin syntese og fremstilling ved den ældste menneskelige bebyggelse, er der dog her valgt et andet princip. Som udgangspunkt er taget det tidspunkt, hvor de skriftlige kilder sætter ind. Disse, der er historikerens særlige domæne, tilføjer nemlig noget for historikeren meget væsentligt: begivenheder, aarstal og enkeltpersoner. Mens den skriftløse oldtidsforskning ikke har mulighed for at hæve sig op over en anonym kultur- og samfundsbeskrivelse, kan historikeren nu i kraft af de skriftlige meddelelser sætte et politisk begivenhedsforløb i centrum, knyttet til navngivne og individualiserede personer.

Efter fremmede kilder naar man i Danmark for første gang frem til denne tærskel omkring aar 800 med Gudfred og hans æt, ud fra hjemlige kilder i det 10. aarh. med Jellingedynastiets stamfader Gorm. Først fra disse tidspunkter lader en dansk rigshistorie eller politisk samfundshistorie sig skrive. Imidlertid vil det politiske forløb efter aar 800 og hele Vikingetidens samfund være vanskeligt at fatte uden baggrund i den samfundsstruktur og kulturtilstand, som var grundlaget for vikingetidsmenneskenes levevis og handlinger. Der maa med andre ord gives den politiske historie efter aar 800 oldhistorisk baggrund og perspektiv i form af en kort redegørelse for de samfundsmæssige og kulturelle forudsætninger.

Men allerførst vil der blive givet en skitsemæssig bestemmelse af de begreber, der konstituerer det danske rige: folket og landet, Danmark og Danerne.

DET DANSKE RIGE

Paa grundlag af autentiske hjemlige kilder begynder dansk politisk historie i det 10. aarhundrede med Jellingedynastiet. Dettes eksistens dokumenteres af de to kendte runesten i Jelling fra sidste halvdel af aarhundredet. Den mindre og ældre sten rejstes ifølge indskriften af

»kong Gorm efter Tyre, sin kone«, og af tilføjelsen »Danmarks bod« fremgaar, at kongeparret var knyttet til et rige af dette navn – og det hvad enten det hædrende udtryk skal gaa paa dronningen, som tidligere almindelig antaget, eller som man nu efter Hans Brix's hypotese er mest tilbøjelig til at mene, paa kongen. Den store Jellingesten med den lange indskrift er siden rejst af sønnen Harald over forældrene Gorm og Tyre. Men hvad der navnlig giver denne indskrift politisk karakter er den tilføjelse, som han lod indhugge om sig selv og sine tre storværker: »den Harald, som vandt sig al Danmark, og Norge, og gjorde danerne kristne«. Her møder man for første gang paa dansk grund navnet paa den danske konge i direkte sammenhæng med rige og folk, Danmark og Danerne. Dog mangler der her eet moment, som er væsentligt for al politisk historie, en præcis datering.

Ved hjælp af udenlandske kilder er det imidlertid muligt at føre Danmarks politiske historie væsentlig længere tilbage i tiden – og endda med nøjagtig datering. Omkring aar 800 havde kejser Karl den Store efter sachsernes underkuelse skudt Karolingerriget frem til Elben og udstrakt sit riges interessesfære hinsides floden. Derved opnaaede han ikke alene kontakt med de slaviske stammer, der var bosat der, men han kom ogsaa i berøring med det danske omraade, saaledes at der blev anledning til at omtale danske forhold i de frankiske rigsannaler. Disse meddeler under aar 804, at danernes konge Gudfred med sit riges hær og flaade havde begivet sig til den plads, der kaldes *Sliesthorp*, beliggende paa grænsen mellem hans rige og Sachsen, og at der dér indledtes forhandlinger mellem de to herskere. Under aar 808 gives nye og mere udførlige oplysninger om den danske konge og hans mellemværender med kejseren. Der berettes om Gudfreds indfald og erobringer i de slaviske omraader, og om kejserens trusler mod den »vanvittige konge«. Af særlig interesse for os fortælles videre om Gudfreds ødelæggelse af den slaviske handelsplads Reric, der var ham skatskyldig, og om overflytningen af dens købmænd til kongens egen havneby *(portus)* Sliesthorp, og sidst, men ikke mindst om Gudfreds befaling til, »at hans riges grænse mod Sachsland skulde befæstes med en vold, saaledes at denne befæstning kunde værne Ejderflodens nordlige bred fra Østersøen til det vestlige ocean. Den skulde kun afbrydes med een portaabning for udgaaende og indkommende vogne og ryttere«. Dannevirkes mere end tusindaarige eksistens bekræfter den frankiske kilde,

om end det ikke kan afgøres, hvilken vold der skal henføres til Gudfred, og samtidig godtgør stednavneforskningen, at Dannevirke og de store grænseskove mellem den og Ejderen har dannet grænsen mellem dansk og sachsisk bebyggelse.

Om det danske riges udstrækning mod nord og øst lader den frankiske kilde os derimod ganske i stikken, dog at den ved sin udtalte interesse for danske forhold og sin utvetydige respekt for den kongelige danske modstander klart tilkendegiver, at det drejede sig om en betydelig magt. Hertil kan føjes et lidt senere træk. Efter at Gudfred i 810 meldes dræbt af en af sine egne hirdmænd efter et flaadetogt til Frisland, beretter den velunderrettede frankiske aarbog videre, at kejseren sluttede fred med Gudfreds brodersøn og efterfølger kong Hemming, og at freden aaret efter (811) bekræftedes ved et højtideligt møde ved Ejderen, hvor 12 navngivne stormænd fra hver side besvor freden og satte Ejderen som grænse. Blandt de danske garanter nævnes da en *Osfrid de Sconaowe*, der utvivlsomt maa gengives som »Asfred af Skaane«, hvad der taler stærkt for, at Gudfreds rige allerede da ogsaa har omfattet Skaane.

Først fra slutningen af 9. aarh. haves mere præcise oplysninger om det danske riges omfang. Kilden er denne gang angelsachsisk. Kort før aar 900 lod kong Alfred af Wessex, der med iver arbejdede for at opbygge en national litteratur, Orosius's meget udbredte verdenshistorie fra 5. aarh. oversætte til angelsachsisk; samtidig lod han den supplere med historiske og geografiske oplysninger om Nordeuropas lande og folk. I dette supplement indgaar et par rejseberetninger, der ogsaa angaar dansk omraade, den ene af nordmanden Ottar, den anden af angelsachseren Wulfstan. Ottar beretter, at han sejlede med pelsværk fra Haalogaland i Nordnorge til den store markedsplads *at Hæðum*, Hedeby. Efter at have forladt Norge ved Skiringsal (ved Oslofjorden) sejlede han i tre dage, saaledes at han havde *Denamearc* til bagbord (til venstre) og rum sø til styrbord (til højre), mens han de to følgende og sidste dage havde øer tilhørende Danmark til venstre og til højre *Gótland*, dvs. Jylland. Ottar maa altsaa have sejlet ned langs det *danske* Hallands kyst, hvorefter han er drejet vestpaa norden om Øerne og ned gennem Lillebælt til Hedeby. Ottar oplyser yderligere, at der paa Øerne og paa fastlandet, dvs. i Halland-Skaane, boede *Norddaner*, i Jylland derimod *Syddaner*, og endelig placeres Hedeby nøje som be-

liggende mellem Vendland, Sachsland og Angel og som tilhørende danerne.

For Wulfstan var Hedeby udgangspunktet for en 7-dages sørejse til Truso ved Vistula-flodens udløb, Wulfstan fortæller, at han under denne rejse først havde Vendland til højre og til venstre Langeland, Lolland, Falster og Skaane, og – hedder det – »alle disse lande hører til Danmark«. Under den videre fart havde han til venstre »Burgundernes land«, dvs. Bornholm, med egen konge og derefter Bleking, Møre, Øland og Gotland, der hører sveerne til. Bleking betegnes altsaa modsat Skaane som svensk.

Der er ingen grund til at drage disse kilders meget præcise oplysninger i tvivl, og konklusionen maa blive, at hele det middelalderlige Danmark – bortset fra det selvstændige kongerige Bornholm og det svenske Bleking – har været samlet til eet dansk rige allerede i det 9. aarh. Naar Harald Gormsøn derfor i slutningen af det følgende aarhundrede roser sig af, at han »vandt sig al Danmark«, kan der umuligt være tale om en oprindelig rigssamling, men højst om en gensamling af Gudfreds rige, der i mellemtiden kan have været splittet eller formindsket.

Forskellige filologer og historikere har forsøgt at give udtrykket »vandt sig hele Danmark« en mere præcis og konkret tolkning, men af gode grunde har intet forslag været saa vel argumenteret, at det har vundet almindelig tilslutning.

DANERNES OPRINDELSE

Hvornaar danernes rige første gang er blevet samlet og under hvilke omstændigheder, er et spørgsmaal, der ligger udenfor vor videns grænser. I alle tilfælde rækker det langt tilbage hinsides Gudfreds kongedømme. Fra Paulus Diaconus (død omkr. 800), der ikke blot var langobardernes, men ogsaa karolingernes historieskriver, ved vi positivt, at Gudfreds fader Sigfred var dansk konge i 770erne, og at han af frankerne ansaas for en farlig modstander, mens de frankiske rigsannaler anfører, at han støttede sachserfyrsten Widukind i kampen mod frankerne.

I sidste halvdel af 7. aarh. meddeler en anonym geograf fra Ravenna, at nordboernes land »fra gammel tid« kaldes *Dania*. Endnu hundrede aar tidligere kender den frankiske historieskriver Gregor af Tours (ca.

570) ogsaa et danernes rige; han fortæller, at en dansk konge ved navn *Chochilaichus* under frankerkongen Theoderik (511–33) sejlede over havet og hærgede de frisiske kyster, indtil han selv dræbtes, og hans flaade blev besejret. Ogsaa Gregors samtidige, biskoppen og poeten Venantius Fortunatus af Poitiers, omtaler i sine hyldestdigte til de frankiske konger kampe mellem frankerne og danerne; konkret oplyses vi om et dansk-sachsisk angreb paa Vestfrisland ved midten af 6. aarh.

Disse spredte meddelelser gør det sandsynligt, at der endog meget langt tilbage har eksisteret et dansk rige af en vis stabilitet omkring det sydjydske kærneomraade i Gudfreds rige, et rige med nær kontakt til sachserne og med naturlige betingelser for flaadeangreb langs Nordsøkysten. Men bortset fra selve eksistensen kan intet nærmere oplyses om dette gamle danernes rige. N. F. S. Grundtvig identificerede i sin tid (1815) Gregor af Tours' *Chochilaichus* med kong Hygelac i det angelsachsiske Beowulf-kvad, og denne opfattelse er med begejstring blevet godtaget og gentaget af oldtidsforskere helt op til vore dage, af danske historikere saa sent som Johs. Steenstrup i *Danmarks Riges Historie* og Vilh. la Cour i *Schultz' Danmarkshistorie* i 1941. Men selv om de to navneformer maaske nok lader sig filologisk forene, er en identifikation af personerne aldeles utilstedelig. I Beowulf er Hygelac nemlig placeret lige modsat Chochilaichus hos Gregor; han er gjort til konge over et folk kaldet *geater* (af nogle identificeret med gøter, af andre med jyder), mens danernes konge er Hrodgar i kongehallen Hjort i *Scedeland*. Dertil kommer, at Beowulf ikke er historieskrivning, men heltedigtning, navngivet efter den mytiske Beowulf, kæmpekrigeren med de eventyrlige kampe mod overnaturlige væsener som drager og søorme samt især det frygtelige uhyre Grendel, der gennem 12 aar toldede mægtigt blandt danerkongens mænd, før det blev fældet af Beowulf.

Den danske sagnforsker N. Cl. Lukman har i sin disputats fra 1943 *(Skjoldunge und Skilfinge)* fremført vægtige argumenter for, at Beowulf-kvadet først er opstaaet i det nordiske vikingerige i Northumberland i slutningen af det 9. aarh., og at dets væsentligste indhold rummer en dobbelt omlokalisering, saaledes at traditioner om kong Attilas og hans hunners kampe med germanske stammer først er overført til dansk omraade, til Skjoldunge-sagnene, som derefter er overflyttet til Danelagen, hvor det har faaet den angelsachsiske udformning.

Selv om man vil indrømme, at Lukmans bevisførelse ikke er binden-

de, maa Beowulf dog udgaa som historisk kilde. Moderne forskning kan ikke fastholde den gamle datering af dette og det andet angelsachsiske digt *Withsith* til 7. aarh. eller tidligere, men anser 8. aarh. for deres allertidligste tilblivelsestid, og selv om digtene muligvis alluderer til nordiske traditioner om faktiske begivenheder i Danmark og Norden, er det halsløs gerning at forsøge at datere disse og uddrage historiske kendsgerninger af dem. I det højeste kan man fæste sig ved, at man i England paa den uvisse tilblivelsestid har haft den opfattelse, at det danske omraade var opdelt mellem en række indbyrdes kæmpende folk, og at der blandt disse har været flere grene af daner, ikke blot som hos Ottar nord- og syddaner, men saa mange, at de kunde benævnes efter alle fire verdenshjørner, hvortil kommer sødanerne, der dog muligvis skal opfattes som et andet navn for østdanerne.

En kraftig udstykning af Nordens folk i bygdestammer anføres i hvert fald allerede af goternes historieskriver Jordanes, der skrev sit værk *Getica* i Byzans omkr. 550, muligvis allerede i den tabte goterhistorie, som Cassidor omkr. 520 skrev for østgoterkongen i Ravenna. Som baggrund for de sagnhistoriske afsnit, om goternes vandringer med udgangspunkt i den store nordlige ø *Scandza*, er der indføjet en geografisk-etnografisk beskrivelse af de nordlige lande; heri gives der meget udførlige og konkrete oplysninger, som det dog er yderst vanskeligt at tolke og vurdere. Hvor autentisk en viden har Jordanes haft? Og hvorledes identificere og placere de forskellige grupper af folkenavne, der er meddelt i sære og vel oftest forskrevne former? Blandt de mange indbyrdes modstridende kommentarer, gisninger og hypoteser forekommer den af Laur. Weibull i 1925 fremlagte tolkning – trods fremført kritik – den i grundtrækkene mest plausible. Ved sin kildekritiske spaltning af teksten i forskellige sæt af kundskaber har han sikkert ramt noget væsentligt, og derved lader mange gaader og mærkværdigheder sig forklare. Jordanes maa have disponeret sit stof ud fra antikkens geografiske tradition med den noget skæve placering af de perifere omraader paa landkortet, men ind i denne viden af spinkelt gammelkendt navnestof har han saa indføjet grupper af helt nye navne paa nordiske folk eller folkegrupper, en 20–30 navne ialt, og disse maa han snarest have skaffet sig fra folk, der havde rejst i Norden, vel sagtens

købmænd. Det fremgaar nemlig, at de fleste navnegrupper kan tolkes, saa de med udgangspunkt i Skaane lader sig indføje paa naturlige rejseruter, dels ad veje ind i Sverige, dels op langs kysten til Norge.

Ogsaa danerne *(dani)* nævnes hos Jordanes. Det er første gang navnet forekommer i nogen kilde. Da den gotiske forfatter synes at have et saa indgaaende kendskab til nordiske folkeslag, kan der være grund til at opholde sig ved hans meddelelse. Danerne optræder i en ret ejendommelig sammenhæng, flettet ind i oplysninger om de nordiske folks legemshøjde og vandringer. Efter beskrivelsen af sveerne, om hvem det oplyses, at de er meget høje, følger umiddelbart: men »ogsaa danerne, der er udgaaet af deres stamme, og som har udjaget herulerne fra deres bopladser«, udmærker sig »indenfor alle Skandias folk« ved deres legemshøjde. (Den latinske opbygning af teksten er følgende: *suetidi... quamvis et dani, ex ipsorum stirpe progressi... qui inter omnes Scandiae nationes...).* Efter sammenhængen maa meningen være, at Jordanes hævder, at danerne er indvandret til Danmark fra sveernes omraade, idet det er lidet tænkeligt, at *ipsorum* skal pege frem til *Scandiae nationes.*

Isoleret vilde der ikke være grund til at tillægge dette kildested om danerne særlig opmærksomhed; de meddelte folkeforskydninger kunde udmærket være inkorporeret fra den sagnagtige tradition, der indgaar i den følgende skildring af goternes vandringer, og interessen for germanernes anselige legemshøjde er litterært almengods hos de antikke forfattere. Imidlertid har talrige forskere gennem lange tider ment, at de ad andre veje var i stand til at finde bekræftelse paa denne danernes indvandring. Her er ikke pladsen til at komme ind paa alle de modstridende teorier og hypoteser, der er fremsat i denne forbindelse; men til belysning af denne forsknings karakter skal et par af de mere seriøse og udførligst argumenterede forsøg omtales.

For det første har man stadig kombineret Jordanes med en beretning, som hans samtidige, den byzantinske historieskriver Prokopios, meddeler i værket om kejser Justinians goterkrige. Heri fortælles, at en del af herulerne, da langobarderne i begyndelsen af 6. aarh. havde erobret deres land ved Donau, fremfor med flertallet at søge ly under den byzantinske kejser foretrak at vandre til det fjerne nord. Deres besværlige vandring beskrives: først gennem de slaviske omraader, videre gen-

nem udstrakt ødeland til varnerne, derfra ilsomt forbi danerne til Oceanet og endelig over havet til øen Thule, der er Prokopios's navn for den skandinaviske halvø; her bosatte de sig i nærheden af goterne. Videre fortælles det, at de tilbageblevne herulere blev utilfredse med deres konge og dræbte ham, og at de snart efter i ønsket om at faa en ny konge af den gamle kongeæt sendte en legation til det fjerne Thule. Den første, som de udvalgte til konge, døde imidlertid under tilbagerejsen i danernes land, hvorefter de drog tilbage og udvalgte en ny, som de fik bragt hjem i god behold. Her havde kejseren imidlertid i mellemtiden indsat en anden herulerkonge, og da herulerne nu fylkedes om deres egen kongeætling, blev de underkuet af kejseren, der genindsatte sin egen kandidat. – Hermed forsvinder herulerne for bestandig fra de historiske annaler.

Der er ingen grund til at tvivle paa, at herulerne var et germansk, muligvis et nordisk vandringsfolk; de nævnes første gang aar 267 som bosatte i Sydrusland. Der er heller ingen grund til at drage i tvivl, hvad Prokopios meddeler om herulernes umiddelbare forhold til kejserriget. Men hvad der fortælles om færden *nordpaa* – de moderne forskeres gengivelse »til deres gamle hjemland« eller »tilbagevandring« er ikke hentet fra Prokopios's egen tekst, men maa skyldes kombination med Jordanes – og ligeledes hvad der berettes om kongehentningen, har mere karakter af legende eller vandresagn end af konkret historieskrivning. - Prokopios og Jordanes er næppe heller uafhængige af hinanden; de har snarest fælles forlæg, hvad enten det nu har været Cassiodors tabte goterhistorie fra omkr. 520 eller anden ældre gotisk tradition.

Større vægt har man da ogsaa tillagt en anden form for argumentation, idet man har hævdet, at de skriftlige kilders meddelelser om danerne kunde bekræftes sprogligt og arkæologisk. Først en stednavneteori. I 1916 udsendte topografen og historikeren H. V. Clausen en indgaaende analyse af de danske stednavnetypers topografiske fordeling, og han opstillede paa grundlag af placeringen af stednavne med endelser paa -lev og -løse en teori om et særligt »-lev-folk«, der skulde have fortrængt den ældre befolkning fra centrale landsbyer paa Sjælland. Herfra skulde de siden have erobret et storrige, der markeredes ved nye -lev-byer langs naturlige udfaldsveje fra Sjælland, og som dels var samlet om fjorde og aadale paa Fyn og i Østjylland og dels via aaer og

elve strakte sig ind i Skaane og Halland og videre til Smaaland og Gøtaland. Senere forskere har med H. V. Clausen identificeret dette erobrende -lev-folk med danernes indvandring og følgende ekspansion under Skjoldunge-kongerne omkr. aar 500, ret snart efter deres udvandring fra Sverige.

Denne svage hypotese supplerede Erik Kroman i sin disputats fra 1947 *(Musikalsk Akcent i Dansk)* med en speciel sproglig argumentation. Indenfor tre afgrænsede omraader i Danmark konstaterede han en musikalsk akcent, der havde store ligheder med akcenten i Mälaromraadet og det østlige Mellemsverige. De danske omraader var: 1. et sjællandsk omraade med centrum omkring Lejre; 2. Langeland og Ærø; og 3. den sydøstlige del af Sønderjylland. Som forklaring paa disse sproglige overensstemmelser vilde han ikke anerkende, at der kunde være tale om relikter fra en oprindelig fællesnordisk musikalsk akcent, ej heller at de kunde skyldes beslægtede lokale nydannelser. Efter hans opfattelse kunde aarsagen til disse ligheder alene være, at der de paagældende steder i Danmark maatte have fundet omfattende svenske invasioner sted i gammel tid. Disse indvandringer henlagde han til to forskellige tidspunkter: for de to sydfynske øer og for Sydslesvig til Vikingetiden i forbindelse med den eventuelle svenske erobring af Hedeby-omraadet (herom senere), mens invasionen til Sjælland identificeredes med danernes postulerede udvandring fra Sverige, som han sammen med herulernes bortvandring henlagde til begyndelsen af det 3. aarh. e. Kr.

Den største vanskelighed for disse hypoteser er dateringsproblemet. Erik Kroman fandt sin teori bestyrket ved en arkæologisk hypotese, som Johs. Brøndsted i 1940 havde fremsat i *Danmarks Oldtid* III. Grundlaget for Brøndsted var et antropologisk materiale, der viser en ejendommelig langskallethed for kranier fra danske grave, der stammer fra Romersk jernalder (aar 1–400 e. Kr.). Det undersøgte materiale er ikke omfattende (ca. 100 kranier), og relevant sammenligningsmateriale er begrænset. Af særlig vigtighed for teoriens prøvelse er det, at det danske antropologiske materiale bliver sammenlignet med et tilsvarende for Sverige, der er karakteriseret med den mest udprægede langskallethed i Europa og samtidig danernes postulerede hjemland. I omstaaende tabellariske opstilling er anført fordelingstal for danske og svenske kranier i fortid og nutid.

a. Danske kranier

	Dolikocefaler	Mesocefaler	Brachycefaler
Yngre stenalder	30 %	47 %	23 %
Romersk jernalder	84 %	13 %	3 %
Dansk materiale 1906/15	31 %	29 %	40 %

b. Svenske kranier

	Dolikocefaler	Mesocefaler	Brachycefaler
Yngre stenalder (excl. Skaane)	56 %	38 %	6 %
Yngre stenalder (incl. Skaane)	51 %	40 %	9 %
Romersk jernalder (incl. Skaane)	66 %	29 %	5 %
Sverige i 19. aarh. (incl. Skaane)	30 %	57 %	13 %

De kraftige skifter i det danske materiale kræver en forklaring, og det kan være fristende at opfatte de langskallede danskere fra Jernalderen som en indvandret overklasse, hvis lig er fundet i de fornemmes jordfæstegrave, og at dette aristokratis særpræg sidenhen er udlignet ved indgifte i den oprindelige, mindre langskallede befolkning. Og hvad vilde da være naturligere end at de kom fra Europas mest langskallede folk? Saavel i 1940 som i udgaven af 1960 har Brøndsted fremhævet, at forklaringen ved danernes indvandring fra sveernes folk ifølge Jordanes kun er »en mulighed blandt flere«, og at den foreløbig kun maatte opfattes som en arbejdshypotese.

Imidlertid maa Brøndsteds hypotese utvivlsomt strande paa kronologiens farlige skær. Det antropologiske materiale omfatter fortrinsvis Ældre romersk jernalders grave, altsaa tiden *før* aar 200 e. Kr., og denne periodes langskallethed kan i hvert fald ikke tilskrives en indvandring fra det følgende aarhundrede, saaledes som Kroman tolker Brøndsteds vage angivelser, og hvis indvandringen skal have fundet sted før vor tidsregnings begyndelse, bliver traditionen frem til Jordanes saa lang, at den maa betegnes som værdiløs. Iøvrigt har man ingen sikkerhed for, at den antropologiske ændring ikke er af ældre dato, idet skikken med ligbrænding i Broncealderen og Keltisk jernalder hindrer en kontinuerlig sammenligning fra Stenalder til Romersk jernalder. De langskallede indvandrere kan da fuldt saa vel være et ældre herrefolk, eventuelt »enkeltgravsfolket« fra Stenalderens seneste periode, for dets antropologiske forhold er det heller ikke muligt at bestemme!

Saaledes kuldkaster kronologi og kritik ethvert forsøg paa ved sammenligninger og kombinationer at verificere teorien om en danernes indvandring. Ethvert forsøg paa at sætte danerne i forbindelse med Skjoldunge-sagnene er i sig selv utilladeligt, og enhver form for dokumentation, der ikke tager kronologien nøje i agt, men kombinerer elementer fra forskellige aarhundreder, kan straks henvises til de falske hypotesers og de løse muligheders store brokkasse.

Danernes oprindelse er stadig en fuldstændig uløst gaade; vi ved end ikke, om de er erobrende indvandrere, eller om de har gammel hjemstavnsret i landet. Det sikre er, at dette folk har eksisteret paa dansk omraade siden 6. aarh. og har haft en saadan placering, at der var mulighed for krigerske udfald mod sydvest, saaledes som de sikre frankiske kilder bevidner. Det er da givetvis disse daner, der danner kærnen i den rigsdannelsesproces, der førte til Gudfreds rige omkring aar 800.

OLDTIDSBEBYGGELSEN

Indenfor dansk og nordisk oldforskning har man helt op til vor tid udkastet lignende teorier og opbygget tilsvarende konstruktioner i forbindelse med andre folkenavne, der lejlighedsvis forekommer hos romerske forfattere eller i sen tradition: kimbrer og teutoner, vandaler og burgundere, angler og jyder. Men disse smaa glimt af oplysning i uklar sammenhæng og i fjern eller sen overlevering, der tilmed ofte er isprængt legendariske træk, rummer talrige tolkningsmuligheder og kan derfor ikke danne grundlag for sikre historiske slutninger. Mosefundene fra Romersk og Germansk jernalder (Torsbjerg, Vimose, Nydam, Illerup, Ejsbøl, Kragehul m. fl.) vidner sammen med andre arkæologiske kriterier om voldsomme kampe i Danmark. De kan antyde en kraftig labilitet i befolkningen i tiden fra 3. til 6. aarh., der ikke udelukker nordiske folkeforskydninger og erobringer. Men det er ikke muligt at udlede noget politisk-historisk om disse begivenheder, ej heller kan man afgøre, om der har eksisteret større eller mindre statsdannelser. For disse perioder er der endnu ikke grundlag for at skrive politisk historie.

ARKÆOLOGIENS VIDNESBYRD

Som tidligere nævnt har der været fast menneskelig bosættelse i Danmark i henved 12.000 aar. Det er ikke hensigten her at gennemgaa den danske bebyggelseshistorie siden Bromme-bopladsen, men blot at belyse spørgsmaalet om kontinuitet. Hvorledes var bosættelsen paa kong Gudfreds tid? Og hvor langt gaar denne bebyggelse, der antagelig i hovedtræk repræsenterer grundlaget for den nuværende, tilbage i tiden? Med denne formulering er samtidig den afgørende problemstilling i dansk bebyggelseshistorie udtrykt.

Da Nationalmuseet i 1938 havde erhvervet den meget gamle bondegaard i landsbyen Pebringe paa Stevns, der nu staar opstillet i Frilandsmuseet i Lyngby, benyttede man lejligheden til at foretage en omhyggelig udgravning af tomten. Lag for lag afdækkedes grundplanerne for

gaardens forgængere langt tilbage i tiden, og man proklamerede en kontinuerlig bebyggelse siden Broncealderen. Spørgsmaalet om vore ældste landsbyers alder var rejst paany og med stor styrke. Med endelsen -inge var Pebringe af stednavneforskningen placeret blandt de ældste. Kunde et samarbejde mellem arkæologer og stednavneforskere løse problemet? Da en nøjere fundbeskrivelse af Pebringe-gaarden og dens tomt fremkom, viste det sig dog, at den meget lange kontinuitet ikke var saa sammenhængende endda. Lag under lag var der ubrudt forbindelse fra den eksisterende gaard tilbage til en T-formet middelaldergaard fra det 13. aarh., og under den var der svage spor af et endnu ældre bygningstrin, men derefter var der et mægtigt spring paa 1500–2000 aar tilbage til et rundt broncealderhus dybest nede. Den postulerede kontinuitet var dermed forvandlet til diskontinuitet.

Senere udgravninger i andre gamle landsbyer har ikke kunnet udfylde dette aartusindlange tomrum. Gentagne gange, i Hejninge og i Næsby i Vestsjælland samt i Asaa i Vendsyssel, har man ligeledes kunnet afdække tydelige hustomter, der rakte tilbage til omtrent samme tid, men derefter har sporene været yderst svage, og al datering har maattet høre op. Alene i den unge og tidligt nedlagte sjællandske torpby Borup Ris syd for Tystrup-Bavelse søen har man fundet saa gamle kulturlag, at man med ret stor sikkerhed – bl. a. ved C-14-datering – kan bestemme dens grundlæggelse til det 11. aarh., hvad der svarer til slutningen af torp-perioden.

Imidlertid godtgør stednavneforskningen, at vore ældste landsbyer – dem med endelser paa -um og -inge, paa -lev og -løse samt mange paa -sted – gaar tilbage til tiden forud for Vikingetiden (se nedenfor). Denne divergens mellem de to videnskaber afslører, at der findes et bebyggelsesarkæologisk tomrum bag Middelalderen. Men hvad er aarsagen? Og hvorledes skal det udfyldes? Det er spørgsmaal af central interesse for forstaaelsen af samfundsstrukturen i kong Gudfreds tidsalder. Problemet lader sig ikke løse med sikkerhed, men mulighederne kan indsnævres ved en analyse af oldtidsarkæologiens og stednavneforskningens resultater.

Først arkæologien, hvor det gælder at afgøre, om oldtidens gamle bopladser fortsætter op gennem Vikingetiden. I 1920erne afdækkede Hans Kjær under stor opmærksomhed den første danske jernalder-

landsby ved Ginderup i Thy. Gennem mere end 30 hustomter, dog ikke alle samtidige, blotlagdes en samlet landsbybebyggelse, hvis levetid strakte sig over hele Romersk jernalder (1.–4. aarh. e. Kr.). Senere bragte nye udgravninger, navnlig ved Gudm. Hatt, talrige andre jernalderlandsbyer for dagen, hvoraf en række med tydelig angivelse af landsbyens grundplan: Mariesminde i Thy, Tolstrup, Østerbølle og Malle i Himmerland, alle fra Romersk jernalder, og fra Keltisk jernalder: Skørbæk, landsbyen indenfor den særprægede Borremose-befæstning i Himmerland og Gørding samt især Nørre Fjand ved Nissum fjord, som G. Hatt i 1957 viede en udførlig monografi. Siden 1960 er endelig tre andre oldtidslandsbyer blevet minutiøst undersøgte: to i Thy, Vestervig og Hurup, hvor man i den første i indtil 7 bebyggelseslag kan følge en anselig landsby fra Keltisk jernalder til Romersk jernalders slutning, og dertil Grøntoft nordvest for Ringkøbing, der viser en i tre stadier indhegnet landsby fra Keltisk jernalder. Endelig er det i 1968 lykkedes Grøntofts udgraver C. J. Becker i det nærliggende Ristoft at afdække tre langhuse fra Broncealderens slutning; de er af samme størrelse og form som jernalderhusene, men af en noget afvigende konstruktion. Om de tre huse har eksisteret samtidig, eller om de har afløst hinanden, lader sig foreløbig ikke afgøre.

Der er et vist ensartet præg over alle disse jyske jernalderlandsbyer. Det er gennemgaaende langbyer med eenlængede huse placeret i to rækker paa hver side af en vej eller landsbygade. Paafaldende er den faste kronologiske afgrænsning af disse bebyggelser til Keltisk og Romersk jernalder, med kun yderst svage antydninger af kontinuitet bagud og fremefter. Gennem otte aarhundreder har den samme bebyggelsesform domineret, og det ikke blot i landsbytype, men ogsaa i hustyper. Mest udbredt er det saakaldte jernalderlanghus, normalt 4–5 m bredt og indtil 15–20 m langt, med stald og beboelse under samme tag, men klart adskilte og oftest med beboelsen i vest. Nogle huse er dog kortere, i regelen paa grund af en mindre stald, og endelig findes ogsaa næsten kvadratiske huse uden stald. Der afsløres saaledes en vis social lagdeling i landsbyen, men hidtil er der ikke fundet spor af storgaarde af samme type som i Norge og paa Gotland og Øland.

Væg- og tagkonstruktionen er repræsenteret ved to hovedtyper. Det svære jordvægshus har været det dominerende, men enkelte stolpe-

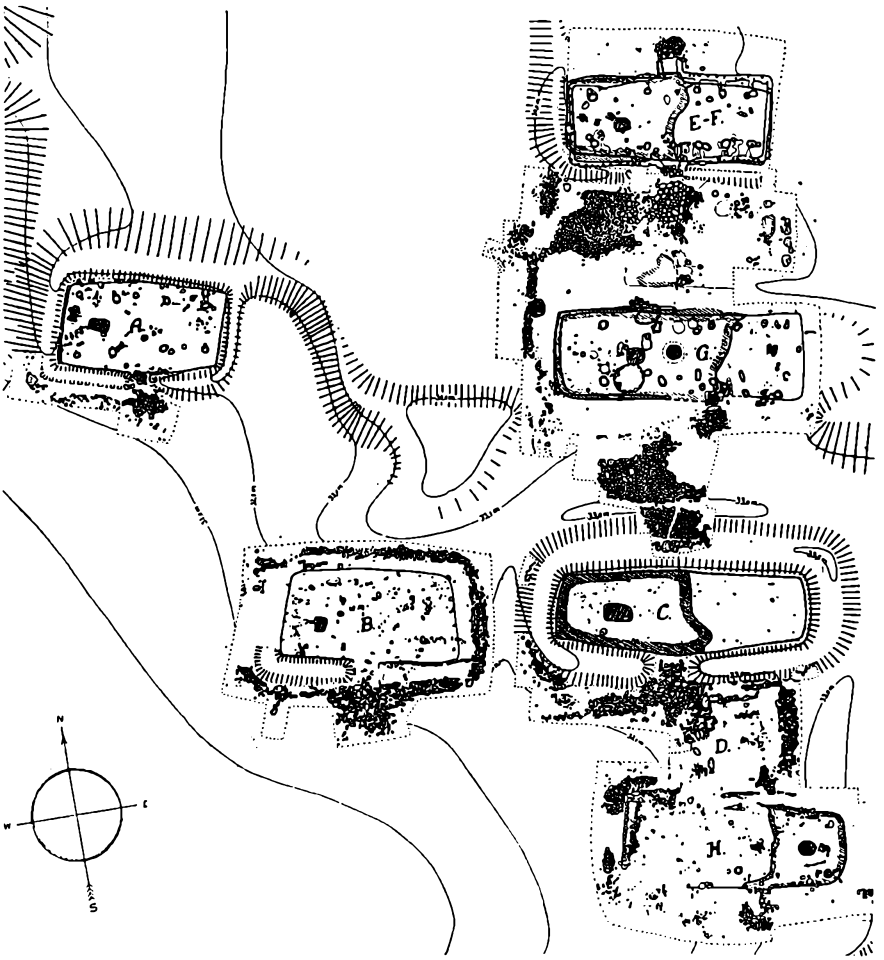

Ældre jernalderhuse fra Skørbæk Hede, Himmerland. Hustomterne til højre har beboelse i vest og stald i øst. A og B er hustomter uden stald. Alle huse har indgang i syd. (Efter G. Hatt).

vægshuse med lerklinet fletværk mellem stolperne forekommer ogsaa; i begge tilfælde har taget været baaret af to indre rækker stolper.

Mens Jylland saaledes er repræsenteret ved et overmaade righoldigt materiale, kan Øerne og Skaane kun opvise hver et enkelt eksempel. Fra den gamle fynske sogne- og herredsby Aasum kendes 6 tomter fra Romersk jernalder; det er svære stolpevægshuse af mindre, langagtig

type, og her har taget været baaret af en enkelt række stolper, midtsuler. Fra Skaane kendes et gaardanlæg fra en landsby med vikingetidsnavn, Uppåkra; gaarden udmærker sig ved at bestaa af flere adskilte huse, alle med jordvægge kombineret med stolpefletværk.

Den gaardtype, man møder i Middelalderen, er af en ganske anden type end det jyske oldtidshus. Den bestaar ifølge landskabslovene af flere bygninger, i det mindste *sal* (stuehus), stald og lade, og inden Middelalderens udgang er den senere saa typiske firlængede gaard fuldt færdig som type, om end langt fra eneraadende. Byggeformen er ogsaa anderledes. Jordvægshuset synes stort set forsvundet og afløst af udprægede trækonstruktioner, vist mest af bulhustype med planker mellem lodrette stolper, men bindingsværkshuset med lerklinede vægge mellem stolperne synes ogsaa at have været i brug. For Jylland er kontrasten skarp, for de øvrige landsdele mindre udtalt, hvis den fynske sulekonstruktion og den flerhusede Skaanegaard, der begge kendes fra nyere tid, har været typiske for Jernalderen.

I alle tilfælde har der dog fundet et afgørende skifte sted mellem Romersk jernalder og Ældre middelalder. Ganske enkelte fund viser, at det lange jordvægshus fortsatte ind i Folkevandringstiden fx. det 38 m lange hus fra Oksbøl i Sydvestjylland. Desuden har man i de seneste aar afdækket ganske enkelte tomter med de samme buede langvægge, som vi kender fra Vikingetidens Trelleborg-anlæg, saaledes Trælborg ved Kolding. Men om disse repræsenterer almindelig landsby- og bondebebyggelse er foreløbig uvist. Det er derfor ikke for nærværende muligt at udtale sig om landsbyens og bondebeboelsens udseende paa kong Gudfreds tid.

En undersøgelse af oldtidens agersystemer kan tjene til at supplere vor forstaaelse af bebyggelsen, ikke mindst fordi de fremviser et tilsvarende brud mellem Ældre jernalder og Middelalderen som hustyperne. Atter takket være Gudm. Hatt har man i den sidste menneskealder fundet talrige systemer af oldtidsagre, de saakaldte digevoldingsagre. I Hatts afsluttende monografi, *Oldtidsagre* fra 1949, redegøres der for langt over 100 optalte og delvist opmaalte og kortlagte agersystemer. De stammer næsten udelukkende fra Jylland og er især koncentreret til Himmerland og Vestjylland. Det enkelte agersystem udgør et sammenhængen-

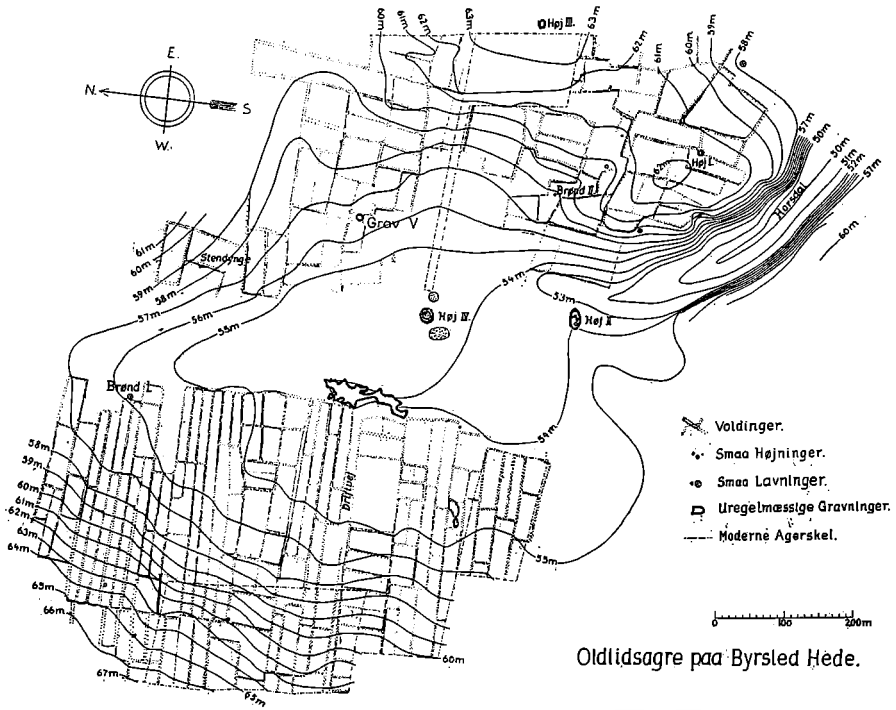

Lange og korte digevoldingsagre fra Keltisk jernalder paa Byrsted Hede, Himmerland. (Efter G. Hatt).

de, uregelmæssigt netværk af smaa rektangulære agre af varierende længde og bredde; oftest er de ret korte, men ind imellem har de en længde, der er flere eller mange gange bredden. De enkelte agre er adskilte ved brede og ret lave jordvolde, der synes dannet med hensigt. Alle dateringskriterier peger tilbage til Ældre jernalder, fortrinsvis til dens keltiske periode, men enkelte strækker sig dog tilbage til Broncealderens slutning. De fortsætter ind i Romersk jernalder, men er ikke konstateret fra senere perioder.

Digevoldingsagrene adskiller sig skarpt fra de senere agre, de lange og smalle saakaldte »højryggede agre«, der er karakteristiske for Middelalderen og tiden frem til landsbyfællesskabets ophør; det var disse man tidligt satte i funktionel forbindelse med indførelsen af den tunge hjulplov, som det var vanskeligt at vende. Det var derfor nærliggende at forklare digevoldingsagrene som et produkt af den lette og primitive

ard-plov uden muldfjæl, der kun rispede jorden, men ikke vendte fure. Imidlertid blev denne meget tiltalende teori i 1930erne kraftigt imødegaaet af Axel Steensberg. Han rekonstruerede et gammelt plovlevn, den saakaldte Tømmerbyplov, som en hjulplov og daterede den i kraft af en usikker pollenanalyse til tidlig jernalder, saaledes at den opnaaede omtrent samme alder som en af vore ældste arder, den saakaldte Døstrupplov. Saavel Steensberg som siden Hatt og Johs. Brøndsted tolkede derefter jernalderbøndernes agerbrug ud fra denne opfattelse: begge plovtyper, ard og hjulplov, havde været i brug samtidig i Ældre jernalder, saaledes at arden anvendtes ved de korte digevoldingsagre, hjulploven ved de mere langstrakte agre. Kun P. V. Glob argumenterede – i *Ard og Plov* fra 1951 – imod Tømmerbyplovens ælde og advarede imod at bygge en teori op paa et enkelt fund, der endda var behæftet med en usikker datering. I 1959 blev Globs mistanke bekræftet; ved en C-14-datering blev Tømmerbyploven dateret til det 16. aarh., hvad der længe alene fandtes meddelt i en enkelt linie i noterne til 2. udgave af Brøndsteds *Danmarks Oldtid* fra 1960.

Med denne omdatering er ethvert argument for en dansk hjulplov fra oldtiden forsvundet. Paany er der intet der taler imod teorien om en funktionel sammenhæng mellem hjulplov og »højryggede« agre paa den ene side og ard og oldtidens digevoldingsagre paa den anden side. Oldtidens ard er fundet i en række eksemplarer, der er af forskellig konstruktion, men hovedsagelig fra Ældre jernalder, og de opviser store overensstemmelser med plovtyperne paa Broncealderens helleristninger. Ardens direkte virksomhed i digevoldingsagrene er tilmed nu adskillige gange blevet dokumenteret. Allerede i Nørre Fjand paaviste Hatt de første sikre spor af ardfurer i den faste undergrund under digevoldingsagre, der fandtes under tomten af et hus. Siden har man ofte, herhjemme som i udlandet, konstateret de karakteristiske, hinanden krydsende ardspor i undergrunden, der viser, at man pløjede saavel paa tværs som paa langs. Herhjemme har man især fundet disse spor under andre jernalderhuse, dernæst ogsaa under jyske og sjællandske broncealderhøje samt enkelte gange endda under gravhøje fra ældre og yngre Jættestuetid. Da man derimod ikke hidtil har fundet levn af nogen muldfjælsplov fra nogen oldtidsperiode, maa det, indtil eventuelle nyfund foreligger, være tilladt at slutte, at det har været arden, der har præget dansk agerbrug i oldtiden – i hvert fald til ind i Yngre jernalder.

Ardfurer i undergrunden under broncealderhøj i Sevel. Der ses krydsende ardspor fra to sæt pløjning. (Efter Mogens Ørsnes).

Det fremgaar af det foregaaende, at Ældre jernalder samtidig har været karakteriseret af saavel det saakaldte jernalderlanghus som af digevoldingsagre. Det er imidlertid meget tvivlsomt, om de to kulturelementer er funktionelt samhørende. Arkæologerne har selv peget paa, at samfald mellem hustomter og oldtidsagre forekommer overraskende sjældent. Vigtigere er dog de ret væsentlige kronologiske divergenser. Oldtidsagrene synes gennemgaaende at være ældre end jernalderhuset; ogsaa deres tyngdepunkt ligger forskelligt, agrenes i Keltisk jernalder, hustomternes derimod i Romersk jernalder. Endelig forsvinder agertypen efter alt at dømme tidligere end hustypen, henholdsvis i Romersk og Germansk jernalder. Dette kan skyldes tilfældigheder ved fundforholdene, men indtil videre er det sikrest at regne med delvist sammenfald i tid af to hinanden uafhængige kulturelementer, og ikke med at det drejer sig om to sider af samme kulturform.

Arkæologien kan saaledes ikke endnu oplyse os om bebyggelsen og bosættelsesformerne paa kong Gudfreds tid. Men hvad med stednavneforskningen? Kan den muligvis udfylde tomrummet omkring Yngre jernalder?

Langt de fleste af vore landsbynavne er sammensatte og bestaar af to led, dels af et forled, der i regelen indeholder et personnavn eller en terræn- eller naturbetegnelse, og dels af et efterled til nærmere karakterisering. De fleste af disse endelser har kun været anvendt, været produktive indenfor begrænsede tidsrum, og de hyppigst anvendte typer har det været muligt at indordne i en relativ kronologi, der stort set afsluttes i Ældre middelalder. Alle gængse typer forekommer nemlig allerede i vore ældste diplomer fra 11., 12. og 13. aarhundrede samt særdeles talrigt i *Kong Valdemars Jordebog*. I disse gamle forekomster finder man tilmed landsbynavnene i en langt mere oprindelig sprogform, der letter og betrygger den sproglige bestemmelse og tydning.

Den relative kronologi, hvortil landsbyernes indbyrdes beliggenhed og afgrænsning kan bidrage ved at supplere de sproglige kriterier, kan i betydelig grad tilnærmes en absolut datering. Hertil tjener klart daterede sproglige momenter, fx. kristne personnavne i forleddene overfor navne fra Vikingetid og Folkevandringstid, ordforraadet i de øvrige forled og navneformernes ortografiske fæstnelse i forhold til omlyd, brydning og andre lydovergange, og navnlig et vigtigt kronologisk indsnit omkring de navnetyper, der overførtes til Normannerbygderne i England og Normandiet. Herved opnaar man en sikker tredeling af de vigtigste navnetyper: 1. de endelser, der er produktive i Vikingetiden, overfor 2. dem, der er ældre og ophørt med at være produktive, og overfor 3. dem, der først fremtraadte efter Vikingetidens ophør.

A. Stednavnetyper efter endelse:

I. Ældste endelsestyper (ophørt at være produktive før Vikingetid):

1. *-heim* (afsvækket til *-um* og derfor undertiden vanskelig at skelne fra en yngre type paa *-um*, der skyldes en dativ pluralis-endelse, styret af en præposition, og som næppe er ældre end Vikingetid). De ældste belæg har tydelig *-hem*-endelse, fx. *Smørhem* (Smørum) i Knud den Helliges gavebrev 1085 og i KVJ; Sorøbogen har *Guthem* for Gudum. I andre middel-

alderdiplomer forekommer *Kornhæm, Martheme, Byghom* og *Enghom* for Kornum, Maarum, Bygum og Engum. Andre har den afsvækkede endelse *-em*, saaledes *Alemæ* (Alme), *Byrem* (Byrum) osv. – Typen er fællesgermansk udbredt og dens landsbyer udprægede centrallandsbyer: omkring halvdelen er blevet sognebyer, i enkelte omraader langt flere, i Ommersyssel saaledes 11 af 14. – Efterleddet betyder »bebygget sted«, »hjemsted«, mens forleddet indeholder gamle kultur- og naturbetegnelser, herunder mange landbrugsord, ofte arveord som kornsorterne, i andre tilfælde med ord, der tidligt er gledet ud af sproget.

2. *-inge, -ing*. Endelsen samler forskellige afledninger paa oprindelig *-ing, -ung, -ingi* og evt. det plurale *-inga*. Det er en delvis fællesgermansk navnetype med nordisk særpræg, som rummer meget gammelt sprogstof; den maa derfor være af meget høj alder, ikke yngre end Folkevandringstiden. Forleddet er ofte dunkelt, men har formentlig ofte nær tilknytning til indbyggernavne. Klinting er klintingernes omraade. Stavning er bopladsen for dem, der bor paa Stavnen, den fremspringende bakke ved Ringkøbing fjord, og saaledes kan karakteristiske terrænbetegnelser ofte navngive baade beboerne og deres bosættelsesomraade. Dyre- og plantenavne forekommer ogsaa som forled, fx. Bjerning og Bregning, der betegner folkene, der bebor steder, hvor der er henholdsvis bjørne og bregner – eller, som undertiden formodet, de stammer, der har bjørne respektive bregner som totem eller mærke. I alle tilfælde er det gennemgaaende meget gamle, centrale og store landsbyer; henved halvdelen er sognebyer og mange har været navngivende for et herred.

3. *-lev*. Denne endelse er tidligere omtalt i forbindelse med H. V. Clausens teori om det sjællandske lev-folk og dets erobringer. Givet er det en udpræget nordisk navnetype, koncentreret omkring Kattegat; hertil maa dog føjes et isoleret tysk omraade, Thüringen med mange stednavne paa -leben. Forleddet er oftest et personnavn, en personbetegnelse eller et gudenavn af meget gammel type og alle i genitiv. (Særslev og Sjørslev efter Sævarr, Sjóvarr af urnord. *Saiwa-hariaR*, dvs. søkrigeren; Jerslev, tidl. Jarlslef efter titlen jarl og Frøslev efter guden Frø). Endelsen er substantivet *leifa*, der oprindelig maa have betydet »noget efterladt«, eventuelt som *arv*. (Sv. Aakjær har hævdet betydningen »noget overladt« og ment, at det kunde være navn paa gods, der efter erobring var overladt til sejrende høvdinge eller af en konge til en slags ombudsmand; men en saadan afledet særbetydning er tvivlsom). Alle forklaringer forekommer usikre, men i alle tilfælde synes disse landsbyer dog at have hørt Folkevandringstiden til. De er meget store og ligger normalt centralt. Over halvdelen blev kirkebyer, og

mange har givet navn til deres herreder, saaledes Hillerslev, Hjelmslev, Framlev m. fl.

4. *-løse* (-else). Endelsen omfatter en ikke særlig talrig, men særpræget gruppe landsbyer med Sjælland som kærneomraade. Navnenes etymologi er dunkel; endelsens betydning er meget omstridt, mens forleddet, hvor det er gennemskueligt, synes at angive jordbunds- og terrænbetegnelser. Sengeløse er et oprindeligt Søengeløse, Grandløse og Jernløse indeholder forsvundne ord for grus, Havelse ordet *have* i betydningen indhegning eller indhegnet skov. Det drejer sig om store og centrale landsbyer; over halvdelen er blevet kirkebyer, og Kr. Hald formoder, at de har haft en særlig »social eller kulturel baggrund«, snarest af landbrugsteknisk art, der muligvis dækker en grundbetydning som »indhegning« eller »græsgang«.

5. *-sted.* Landsbyer med denne endelse udgør en meget talrig og ret sammensat gruppe, der er udbredt til flere germanske omraader. Endelsen betyder bosted, boplads i betydningen landsbybebyggelse. Forleddet er meget varieret; det er oftest sammensat med et appellativ, der betegner terræn-, natur- eller kulturforhold, i mange tilfælde er det dog et personnavn og i atter andre et adjektiv. De to første grupper gaar tilbage til Folkevandringstid, men er snarest yngre end navne paa -um og -inge, og det er ikke udelukket, at de kan have været produktive endnu i den ældste Vikingetid, selv om de ikke er overført til vikingebygderne. Det drejer sig om gennemgaaende store, ofte centrale bebyggelser, hvoraf henved halvdelen er blevet kirkebyer og mange har været navngivende for herreder. – Hvor forleddet er et adjektiv, er landsbyen oftest yngre, ligesom ogsaa en særlig gruppe med appellativer som forled kan være yngre.

Fælles for de ovennævnte 5 navnetyper er, at det gennemgaaende drejer sig om store og centrale landsbyer; omkring halvdelen af dem blev siden kirkebyer og mange herreder fik navne efter dem. Navnestoffet har et meget gammelt, ofte dunkelt præg, og endelserne maa være gaaet af brug før Vikingetiden. Stednavneforskerne er tilbøjelige til at datere disse landsbyer til Folkevandringstiden, sjældent tidligere.

II. Stednavnetyper, der var produktive i Vikingetiden.

Gruppen rummer navnetyper, som de nordiske vikingekolonister anvendte for deres bosteder i Danelagen og i Normandiet, og som samtidig er talstærke i Danmark og Norden. De kan selvfølgelig ogsaa være anvendt i hjemlandet en kortere eller længere tid før eller efter

kolonisationerne. Det drejer sig navnlig om nedennævnte 4 hovedtyper, af hvilke de ældste – efter de engelske landsbybebyggelser at dømme – er dem paa -by og -tofte, de yngre dem paa -torp og -bølle.

1. *-by.* Endelsestypen er udpræget nordisk, men her meget udbredt. Endelsen »by« betyder bosted, men om det gælder enkeltgaard eller landsby er uvist. Forleddet varierer stærkt. Der forekommer: a. terræn- og naturforhold (Klintby, Dalby, Sandby, Skovby); b. dyre- og plantenavne (Oksby; Lyngby, Rørby); c. kulturfrembringelser (Husby, Broby, Brøndby samt Kirkeby – sent); d. beskrivende adjektiver (Gammel- og Nyby, Magleby, Sønderby – vist sene); e. personnavne, især i det sydlige Danmark (Aageby, Broderby). Typen omfatter relativt store landsbyer, ofte centralt beliggende. De anvendte personnavne er typiske vikingetidsnavne, ingen kristne. Typen synes produktiv fra før til efter Vikingetid.

2. *-tofte.* Typen er udpræget nordisk med østsvensk centrum. Iflg. Bengt Holmberg (*Tomt och toft,* 1946) markerer endelsen en reguleret landsbybebyggelse; jfr. maksimen i de nordiske landskabslove: »toft er agers moder«. Den er mindre talrig i Danmark, men betegner en udpræget vikingetidsmode i Danelagen og i Normandiet. Den er i nær slægt med gruppen paa -by, men er vist kun blevet anvendt gennem en kortere periode. Personnavne-forleddet har ofte et ret gammelt præg; kristne navne forekommer aldrig. Andre former for forled kan dog være ret sene, fx. Munktoft, Bistoft.

3. *-torp.* Torperne er vor hyppigste landsbytype. Endelsens betydning er usikker og omstridt; ordet »torp« rummer vel snarest begrebet »flok«, »skare«, men angaar det mennesker eller en samling af bygninger? Forleddet er oftest et personnavn af yngre præg, med overgang fra hedenske til kristne navne; kun faa navne kendes fra landsbyerne paa -lev. Andre typer af forled forekommer og er ret lig dem, der er forbundet med -by, men lettere gennemskuelige. Bortset fra Sønderjylland, der synes at rumme de ældste torper, er der normalt tale om udprægede udflytterbyer, ogsaa aflæggere af landsbyer paa -by.

4. *-bøl(le).* Denne endelse repræsenterer en dansk-frisisk navnetype med speciel syddansk udbredelse. Forleddet er navnlig personnavne fra Vikingetiden, idet kristne navne dog ogsaa forekommer. Det er udprægede udflytterbyer, selv i forhold til landsbyer paa -torp.

Fra vikingekolonisationerne i Vesten kendes endvidere en lang række navnetyper, ofte med endelser, der snart betegner naturforhold (-bæk,

-bjerg, -næs, -with (skov)) og snart kulturfrembringelser (-borg, -ager, -høj, -tved (rydning), -vi, -bod). Men indenfor danske bebyggelser lader disse sig vanskeligt tidsfæste til en kortere periode; nogle har været anvendt før Vikingetid (fx. -vi, -høj og -borg), mens andre har været yndede langt ned i Middelalderen, ja, helt op til vor egen tid.

III. Efter-Vikingetids endelser: -rød, -køb m. fl.

I det ældste danske stednavnemateriale forekommer endelig en tredie kategori, nemlig navne med ungt præg, men som alligevel ikke – eller kun undtagelsesvis – er repræsenteret i vikingebygderne i vest. Det gælder først og fremmest en række landsbyer i Nordsjælland, som ved endelsen -rød karakteriserer sig selv som nybrud ved rydning af skov. Udpræget nordsjællandsk er ogsaa endelsen -køb, der oftest har et personnavn eller en personbetegnelse som forled (fx. Høsterkøb, dvs. hustrukøb). Hertil kommer forskellige andre, fx. skovbenævnelser som -holt og -ris og indhegningsnavne som -have og -løkke.

B. Stednavne af kortetype.

Helt udenfor de hidtil behandlede sammensatte, specielt to-leddede stednavnetyper findes en særlig kategori, de saakaldte *kortetyper*. Disse rummer i stor udstrækning et meget gammelt og uigennemsigtigt sprogstof, og navneforskerne er derfor tilbøjelig til at henregne størsteparten af disse til en periode forud for de to-leddede navne. Det gælder navne som *Hvam* (lille dal?), *Rind* og *Ring* (jordryg?), *Tvis* (forgrening), *Skæve* (krat?) og *Snede* (afskæring?). Enkelte særlige grupper indenfor disse opfatter stednavneforskerne nu ogsaa i almindelighed som dannede med meget gamle indoeuropæiske afledningsendelser; det gælder i hvert fald -n-afledninger (Skjern, Mern) og -t-afledninger (Bjert, Løjt, Kerte). De fleste stednavneforskere regner ogsaa med, at disse er ældre end de to-leddede navne. De synes snarest at stamme fra Ældre jernalder. Kr. Hald meddeler om de ældste, at de teoretisk kan gaa tilbage til Broncealderen, men at det ikke er nødvendigt at antage, at de er saa gamle.

Stednavneforskningen dokumenterer saaledes uimodsigeligt, at den middelalderlige landsbybebyggelse maa føres tilbage til tiden forud for Gudfred. I hans kongetid maa landsbyer med endelserne -um og -inge, -lev og -løse samt mange paa -sted ved siden af kortetyper og visse andre have eksisteret. Men hvor gamle var de da? Hvor mange bebyg-

gelsestrin repræsenterede de? Og var der forskel i deres struktur? Det er spørgsmaal, som stednavneforskningen ikke har kunnet give os fast og entydigt svar paa.

KAN ARKÆOLOGIEN DATERE LANDSBYNAVNENE?

Paa grund af nær forbindelse mellem landsby og gravhøje har enkelte forskere hævdet, at landsbygrundlæggelsen gik tilbage til Yngre stenalder, eller i hvert fald til Broncealderen – men hvor er der ikke gravhøje i nærheden af en landsby! Mere almindeligt har man forsigtigt regnet med at den navngivne landsby var et sent produkt af Folkevandringstiden. Slutninger fra isolerede samfald og tilfældige overensstemmelser er imidlertid mere vildledende end vejledende. Et begrundet resultat kan givetvis først opnaas efter en systematisk kortlægning af saavel samtlige daterede oldtidsbopladser som af de enkelte stednavnetyper. En saadan forskning indledtes af Therkel Mathiassen, som i 1949 udsendte sin *Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse*, der i 1959 fortsattes med *Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse.*

Den første monografi belyser vort problem bedst. Den omfatter de 60 nordligste sogne i det gamle Hardsyssel. Indenfor dette omraade blev terrænet grundigt undersøgt sogn for sogn, museerne blev systematisk gennemgaaet og beboerne ihærdigt udspurgt om fund; derved lykkedes det at kortlægge omkr. 6500 oldtidsfund, heraf ca. 2000 grave og ca. 1200 bopladser. Paa grundlag af dette materiale kunde der udskilles tre klart adskilte strukturer for bebyggelse og agerbrug siden Yngre stenalder. De omfatter: 1. dyssetidsbygderne; 2. enkeltgravsfolkets bygder, der paa en bred front skyder sig ind over disse og fortsætter direkte i Broncealder-bygderne; og 3. bygderne fra Ældre jernalder, der skiller sig skarpt ud fra de foregaaende to. Mens man i de to første bosættelsesstrukturer fortrinsvis har boet paa de lettere jorder, hedesandsfladerne og især bakkesandet, har man i den tredie periode foretrukket den tungere lerjord. Kun undtagelsesvis har der været kontinuitet i bebyggelsen fra Broncealder til Jernalder.

Til den arkæologiske kortlægning slutter sig en gruppering af landsbynavnene efter Kr. Halds bestemmelse, og det udarbejdede stednavnekort sammenlignes derefter dels med oldtidsbebyggelserne og dels med jordbundskaraktererne. Fordelingen af oldtidsbygderne i forhold til

stednavnene fremgaar af nedenstaaende tabel, der for hver landsbytype angiver, hvor mange procent af landsbyerne, der »ligger i eller i nær tilknytning til« bygderne fra de tre strukturer.

	Landsbyer ialt	Dyssetids-bygder	Enkeltgravs-broncealders-bygder	Ældre jernalder bygder	Udenfor oldtids-bygder
Kortetyper	25	24 %	68 %	36 %	12 %
-ing	14	57 %	64 %	93 %	7 %
-um (= -hem)	17	29 %	23 %	88 %	12 %
-by	14	23 %	15 %	62 %	31 %
-borg (-bjerg)	48	21 %	27 %	54 %	29 %
-torp	57	37 %	49 %	46 %	20 %

Det næsten fuldstændige samfald af landsbyerne paa -um og -ing med de kortlagte bygder fra Ældre jernalder taler stærkt for, at de maa dateres til aarhundrederne omkring Kristi fødsel. De ret høje procenter for de ældre bygder kan skyldes, at de ligger i egne, hvor der har været kontinuitet i bebyggelsen. Disse landsbyer ligger fortrinsvis paa moræneler, og over halvdelen er kirkebyer.

Gruppen af landsbyer med endelsen -by og delvis den med -borg har svagest tilknytning til de ældre bygder, efter en nøjere granskning endda svagere end de nøgne tal viser. De har overvejende tilknytning til Ældre jernalders bosættelser, om end ret mange ligger udenfor alle oldtidsbygderne. Hovedparten, ca. 80 %, er placeret paa lerjord. Det drejer sig gennemgaaende om mindre bebyggelser, og kun faa af dem er kirkebyer. Alt i alt tyder materialet paa en datering til Ældre jernalder eller senere.

Torperne ligger meget spredt. De fremviser ingen særlig dominans i nogen af de tre perioders bygder, og temmelig mange af dem falder helt udenfor oldtidsbygderne, mens kun en enkelt af de 57 torper er blevet kirkeby. Torperne fordeler sig ret ligeligt mellem ler- og sandjord, dog med nogen overvægt for sandet, især hedefladerne. Dette harmonerer med den gængse opfattelse om torperne, at de er yngre bebyggelser; det er udflytterbyer og nybrud fra Vikingetid og Ældre middelalder, der paany trænger sig ind over de gamle og forladte bygders sandede omraader.

Tilbage staar kortetyperne. Denne vanskelige navnegruppe bestaar af en blanding af meget gamle navne med dunkle sprogelementer (fx. Bur, Hvam, Bjært, Sir, Tvis, Resen og Aale) og af lettydede appella-

tiver, som enten *er* meget unge (Toft, Lund, Næs), eller som kan være det (Asp, Linde, Remme og Tang). Holder man sig alene til de utvivlsomt meget gamle navneformer, bliver landsbyernes tilknytning til bygderne fra enkeltgravsfolket og Broncealderen langt kraftigere end ifølge tabellen; det er endda sandsynligt, at den ene af de tre, og muligt at alle tre landsbyer, der er henført til gruppen udenfor oldtidsbygderne, alligevel har været tilknyttet en broncealderbygd. Disse ældste kortetyper ligger fortrinsvis paa hedeflader; 11 af den samlede gruppe er kirkebyer, og af disse ligger de 9, muligvis 10 indenfor broncealderbygderne. Alt i alt tyder sammenligningen paa, at denne landsbygruppe gaar tilbage til den bosættelse, som enkeltgravsfolket, og især dets efterfølgere i Broncealderen repræsenterer.

En saadan lokal indledende statistisk-topografisk undersøgelse tillader selvfølgelig ikke for almene slutninger. Dertil er omraadet baade for begrænset og for særpræget. Undersøgelsen omfatter kun 3–4 % af rigets kirkesogne og næsten udelukkende egne med en meget tynd og spredt bebyggelse, der tilmed er karakteriseret som et af vort lands mest udprægede enkeltgaardsomraader. Det er gennemgaaende sogne, hvor mellem halvdelen og de tre fjerdedele af gaardene enten ligger helt alene eller i smaa grupper paa to eller tre, og hvor landsbybebyggelsen savner saa vigtige stednavnetyper som landsbyer med endelserne -lev, -løse og -sted.

Man maatte derfor vente, at den følgende undersøgelse, der omfattede Nordvestsjælland (Holbæk amt med mindre korrigeringer), skulde være ganske anderledes oplysende og normgivende. For vort problem blev resultatet imidlertid en skuffelse. Fundene indicerer nok en udtalt skiften i bebyggelsens placering: fra Stenalder til Broncealder en udflytning fra det indre til kystomraadet, der atter i Jernalderen synes at have mistet sin dominans til fordel for indlandsbygder. Imidlertid er der en langt svagere korrespondance mellem landsbyerne og de arkæologiske bygder i det sjællandske omraade end i Vestjylland, og afgørende er det, at fundmaterialet fra Jernalderen har vist sig alt for ringe til, at man kan drage sikre slutninger om periodens bygder. Dog synes der at være en nærmere tilknytning mellem de rigeste gravfund fra Romersk jernalder og Folkevandringstiden og de mange landsbyer i Merløse herred paa -løse end med landsbyerne paa -lev og -inge; det er en

konstatering, der ikke taler til gunst for teorien om det erobrende -lev-folk (sml. ovenfor s. 32). Andetsteds ligger grave nær ved landsbyer paa -inge og -sted, mens de faa landsbyer af kortetype ligesom bronce-alderbygderne fortrinsvis er beliggende ved kysten. Therkel Mathias-sens nøgterne vurdering er rammende. Han konkluderer: forholdene her »modsiger ikke« konklusionerne fra Jylland, men han tilføjer med rette den meget betydningsfulde indskrænkning, at »der kan ikke siges noget sikkert om samhørighed mellem oldtidsbebyggelse og stednavne« for dette omraade; som grund anføres svigten af fundene fra Jernalderen.

For Fyn har Erling Albrectsen gennemført en tilsvarende, om end mindre fuldstændig undersøgelse. Han paaviser en gennemgaaende kongruens mellem de fynske jernalderbopladser og landsbyer af gammel type, mens de ældre oldtidsbosættelser næsten undtagelsesløst er placeret fjernt fra dem. Indtegner man de gamle landsbyer og jernalderbopladserne paa samme kort, udpeges stort set de samme omraader som oldtidsbygder, og det viser sig tilmed, at mange bygder fremviser en meget smuk overensstemmelse med kærneomraaderne i de 12 fynske herreder. Alligevel understreger Albrectsen, at en nærmere undersøgelse taler imod en umiddelbar kontinuitet, idet bopladserne næsten konstant er placeret i en vis afstand, dog højst 1–2 km, fra de nuværende landsbyer. For Fyn kan man altsaa nok konstatere bygdekontinuitet, men ikke bopladskontinuitet. De fynske bopladsfund er især samlet om Ældre romersk jernalder; se nærmere kortene s. 84 f.

LANDSBYGRUNDLÆGGELSEN

I løbet af den sidste menneskealder er de bebyggelseshistoriske kendsgerninger saaledes blevet langt talrigere. Derved er teoriernes og hypotesernes muligheder blevet betydelig indskrænket, men til gengæld synes en simpel løsning udelukket. Et sikkert resultat kan de arkæologiske fund opvise: der har i tiden mellem Broncealder og Romersk jernalder fundet en udstrakt omlægning af bosættelsen sted; det gælder ikke blot Jylland, men til dels ogsaa Fyn. Hermed synes stednavnenes vidnesbyrd at harmonere; landsbyer af ældste endelsestyper kan udmærket stamme fra nye anlæg i Ældre jernalder, mens de faatallige kortetyper kan repræsentere endnu ældre bebyggelsers kontinuerlige fortsættelse. Digevoldingsagrenes beliggenhed passer ogsaa udmærket

ind i denne teori; de er næsten udelukkende konstateret paa sandjord, og de kan meget vel være levn fra ældre bosættelser, som er opgivet i Ældre jernalder. Det er især indrangeringen af hustomterne, der volder vanskeligheder i systemet. Nok findes der kun sjældent hustomter i tilknytning til disse oldtidsagre (Skørbæk, Grøntoft og maaske Østerbølle), men ogsaa disse er beliggende paa den sandede jord, og i Vestjylland har man gang paa gang paavist landsbyer fra Ældre jernalder, hvor der siden kom udpræget enkeltgaardsbebyggelse (Nørre Fjand, Gørding og Grøntoft). I Himmerland synes forholdene ikke at være bedre. Her har vi baade en stærk koncentration af bopladser fra Ældre jernalder og af gamle -hem-landsbyer, men i intet tilfælde er der lokalt samfald, lige saa lidt som der er samfald mellem -hem-byerne paa den ene side og oldtidsagre og gravfund fra Ældre jernalder paa den anden side. Kr. Hald, der har paavist dette, giver derfor -hem-byerne her en senere datering, nemlig til Folkevandringstiden. Ogsaa Fyn volder vanskeligheder, fordi kontinuiteten her som nævnt alene gælder bygdeomraaderne, men ikke omfatter samfald mellem oldtidsboplads og nu eksisterende landsby af gammel type.

Konklusionen maa følgelig blive, at man til trods for de mange nye kendsgerninger ikke er i stand til umiddelbart at give en sikker og entydig forklaring paa overgangen fra den ældre oldtidsbebyggelse til den middelalderlige landsbybosættelse. Alligevel kan det være af værdi at gaa lidt ind paa teorierne om landsbygrundlæggelsen og forsøgene paa at tolke kendsgerningerne i lys af dem.

Et passende udgangspunkt er Erik Arups meget omdiskuterede hjulplovshypotese. Den blev fremsat første gang som foredrag i 1916, men den vakte først virkelig opmærksomhed i 1925, hvor den blev et kardinalpunkt i oldtidsafsnittet i hans Danmarkshistorie. Indførelsen af den tunge hjulplov med det store forspand paa 8 okser tvang – mente Arup – engang i Jernalderen landets beboere ind i plovfællesskaber, hvad der medførte, at folk fra tidligere spredt bebyggelse flyttede sammen i landsbyer. Disse fik da ofte navn efter den ældre bygd eller efter dens beboere; mændene fra bygden paa bakkerne, kaldet Bjerg-hem, var benævnt bjerringer, og de kaldte nu deres nye fælles landsby for Bjerring eller Bjerrum, osv. osv. Arups hypotese var fremsat, før de sidste aartiers energiske arkæologiske arbejde satte ind – bogstaveligt talt i marken; grundlaget for hans dristige, men funktionelt meget tiltalende

teori var følgelig meget spinkelt: fundene var faa, stednavneforskningen ikke udbygget og analogierne usikre. Oppositionen udeblev da heller ikke, og nye fund gav den vind i sejlene.

Først dokumenterede udgravningen af de jyske hustomter siden 1920erne, at der fandtes landsbyer forud for Arups datering af hjulploven, og i det følgende aarti fastslog arkæologerne, at muldfjælsploven var jævngammel med digevoldingsagrene og Døstrup-arden. Digevoldingsagrene repræsenterer »det begyndende landsbyfællesskab«, hævdede Axel Steensberg i 1940, og samtidig understregede han kontinuiteten ved i fortsættelsen at fremholde, at »spiren til middelalderens landsby og dens dyrkningsfællesskab laa allerede gemt i det førromerske agersystem«. – I bogen om *Landbrug i Danmarks Oldtid* havde Gudmund Hatt allerede i 1937 pure kasseret Arups hypotese, men modsat Steensberg hævdede han, at »Ældre jernalders oldtidsagre ikke vidner om noget landbrugsfællesskab« som i Middelalderen.

Arkæologerne havde saaledes allerede i starten svært ved at passe deres kendsgerninger ind i en antagelig enhedsopfattelse. For Hatt var det faste udgangspunkt de af ham undersøgte systemer af »oldtidsagre«. Dem sammenkoblede han fast dels med jernalderlanghuset, tvedelt i beboelse og stald, og dels med de to plovtyper fra tiden, arden og den accepterede muldfjælsplov. Alt dette godtgjorde – mente Hatt – at agerbrug og kvægavl var knyttet sammen. Agersystemerne og gaardtomterne lod han vidne om en intensiv korndyrkning og om en fast og varig beboelse, der nu afløste et primitivt landbrug uden faste bopladser, muligvis det svedjebrug, der skulde være karakteristisk for Yngre stenalder og Broncealderen. Denne overgang til bofasthed fandt Hatt foraarsaget dels af de forbedrede landbrugsredskaber, som jernet havde gjort mulige, og dels antagelig ogsaa af en indtraadt klimaforværring ved overgangen fra Broncealder til Jernalder, der førte med sig, at bønderne blev tvunget til at holde deres kvæg paa stald om vinteren. Den staldgødning, der derved fremkom, kunde saa yderligere intensivere agerbruget.

Hatts syntese var fast sammentømret, opbygget som den var af de accepterede kendsgerninger fra arkæologiens seneste resultater. Vanskelighederne opstod først, naar oldtidens landbrug skulde forbindes med Middelalderens. Modsat Steensberg mente Hatt, at oldtidsagrene

repræsenterede et individualiseret landbrug, og han fandt beviset herfor i den iagttagelse, at de lange, smalle agre undertiden var blevet delt ved senere indføjede tværvolde, for dem kunde han kun tolke som et naturligt resultat af arvedelinger. Tilbage stod at forklare, hvorledes og hvorfor dette individuelle landsbysystem blev afløst af den middelalderlige struktur med »højryggede agre« og dyrkningsfællesskab i landsbyerne. Denne overgang lod sig nu ikke begrunde med nye redskaber eller forbedret teknik. I stedet pegede Hatt paa »sociale kræfter«, idet han ansaa det for sandsynligt, at det var en statsmagt, der havde paatrykt landsbyerne orden og regelmæssighed. Efter Hatts opfattelse kunde de mange nedlagte landsbyer fra slutningen af Romersk jernalder ogsaa tyde paa, at der »foregik folkeforskydninger – maaske sammen med politiske begivenheder«. Hermed maa Hatt vel have tænkt paa erobringer, muligvis paa den da saa populære og lokkende teori om danernes indvandring? Den svigtende kontakt mellem stednavne og bopladsfund forklarede Hatt endelig med, at de nu eksisterende landsbyer antagelig stadig ligger over størsteparten af de gamle jernalderlandsbyer, saa at levnene efter dem enten er godt gemt eller tilintetgjort ved fortsat beboelse og dyrkning – altsaa arkæologernes gamle nødforklaring.

Svaghederne i Hatts teori er aabenlyse. Den største og mest paafaldende anstødssten er vel, at kulturgeografen ikke har viet omflytningen fra de mere sandede til de mere lerede jorder tilstrækkelig opmærksomhed. Besynderligt er det ogsaa, at det stadig ikke er lykkedes at finde spor af jernalderhuse under en middelalderlig landsby; levn af dem skulde dog ikke lettere gaa til grunde end de middelalderlige gulvlag eller en broncealdertomt. Klimaforværring som aarsag til staldens indførelse forekommer heller ikke overbevisende; den konstaterede klimaændring medførte nemlig ikke strengere vintre, men bestod i et mere fugtigt atlantisk klima med mildere vintervejr og køligere somre, der altsaa snarest burde give kvæget bedre muligheder for at klare sig ude hele aaret. Endelig maa et statsligt initiativ som aarsag til fællesskabets opstaaen betegnes som en udpræget nødløsning, som Hatt, skønt kulturgeograf, har maattet gribe til i mangel paa funktionel forklaring. Men en stat af en saadan effektivitet i nordisk oldtid er ikke blot en fri opfindelse, men ogsaa en historisk anakronisme.

Det er næppe muligt i øjeblikket at give en endelig og detaljeret løsning af vort lands bosættelsesproblemer, men visse holdepunkter for en forklaring skulde det dog være muligt at fremsætte. Det bedste udgangspunkt er givetvis stednavneforskningens resultater. De ældste grupper af landsbyer med sammensatte navne (med endelser paa -um og -inge, -lev og -løse og det ældste lag af dem paa -sted) fremtræder som udprægede centralbebyggelser; de er ofte placeret midt i sognene og er omgivet af yngre og mindre landsbyer, hvis tilliggender tydeligt kan fremtræde som udskaarne eller afskaarne fra disse. Dertil kommer, at landsbyerne paa -um og -inge har en karakter, der afgjort tyder paa fredelige nybrud, ikke resultat af erobringer.

Først byerne paa -hem, der har været genstand for en systematisk analyse af Kr. Hald (1942). Den oprindelige fællesgermanske betydning af ordet *hem* synes at være boplads i videre betydning, vel nærmest bygd, større eller mindre. Ordet forekommer fx. i Böhmen (lat. *Boiohaemum*, oldhøjtysk *Beeheim),* der betyder boiernes boplads eller hjemsted, i oprindelig betydning vel ogsaa i det danske Stevns (dokument 1261: *Stæthium;* Kong Valdemars Jordebog: *Sthethyum* og *Stethem;* af *stæth* = ambolt). Senere indsnævredes ordets betydningsindhold til en særlig bosættelsesform, i Danmark til den sluttede gruppebebyggelse, landsbyen, andetsteds til en enkeltboplads, gaarden. Sprogstoffet i forleddene paa de danske -hem-byer har et udtalt agrarisk præg. De angiver ikke blot terrænnets form og karakter (Hornum af *horn* = fremspring; Ranum af *rand* = bakkekam), men nok saa ofte af jordbundens beskaffenhed (Kisum af *kis* = grus; Klim af *kli* = limsten; Tem (tidl. *Thøm)* af *þo* = ler eller af *to* = græsplet; Uldum og Voldum af *wall* = græsgang?; Fjälgime (tidl. *Fielheme*) af *fialgh* = fælg, nypløjet jord). Andre har navn efter kornsorterne (Kornum, Bygum, Roum og Havrum) eller andre landbrugsprodukter (Smørum) eller som det skaanske Kvarnome (af kværn) meget talende efter det redskab, som gjorde kornet anvendeligt til menneskeføde. Atter andre har som forled gamle ord for hegn eller indhegning (Hørdum af *hyrth* = fletværk; Skivum og Skyum af *skith* = kløvet stok; Kvium af *kvi* = fold). At disse landsbyers navngivning bærer præg af landbrugsinteresser lader sig saaledes vanskeligt modsige.

Landsbynavnene paa -inge blev i 1946 gennemanalyserede af den svenske filolog Carl Erik Ståhle. I sine konklusioner nærmer han sig i

flere henseender til Arups teori om landsbygrundlæggelsen. Han finder, at udgangspunktet for al navngivning med endelsen -inge er en kort natur- eller terrænbetegnelse, der ved afledningsendelsen *-ingar* først har givet navn til et omraades indbyggere, fx. helsinger efter lokaliteten Hals, hørninger ud fra benævnelsen Horn, osv.; jfr. de stadigt levende indbyggernavne som Morsinger, Falstringer, Blekinger. Senere har man saa overført disse indbyggernavne til deres landsby: Helsingernes landsby blev Helsinge, hørningernes by Hørning osv., og denne sidste navngivning antages at være foretaget i forbindelse med et skifte af boplads til mere egnede lokaliteter i nærheden, eventuelt som led i en koncentration fra spredt bygd til samlet bosættelse. Ståhle regner saaledes med fredelig omflytning, ikke med folkeskifte eller erobring.

Landsbynavne paa -lev og -løse er ikke blevet behandlet i tilsvarende moderne monografier. De egner sig derfor ikke i øjeblikket til at indgaa som præmisser i bebyggelsesforskningen. Dog viser forleddene klart, at de ikke kan være yngre end Folkevandringstiden. Landsbyerne paa -lev med de gamle, ofte meget krigerskklingende personnavne som forled skiller sig ud fra de øvrige navnetyper og gør det muligt at sætte dem i forbindelse med en erobring; men H. V. Clausens teori (se ovenfor s. 32) om et erobrende »lev-folk« er indtil videre kun een mulighed blandt flere.

Sidst har J. Kousgård Sørensen udsendt en monografi over *Danske Bebyggelsesnavne på -sted,* hans disputats fra 1958. De bebyggelseshistoriske konklusioner for denne stærkt sammensatte gruppe af stednavne er ikke saa klare som for dem paa -um og -inge. Bortset fra nogle smaa yngre grupper, der oftest kan udskilles, gøres det sandsynligt, at den ældre kærnegruppe er yngre end de ovenfor behandlede, men dog stammer fra tiden forud for Vikingetiden. Hvor forleddet er et personnavn, daterer dette disse landsbyer til perioden mellem lev-byerne og torperne, mens andre forledstyper placerer dem efter hem-byerne, men før landsbyerne paa -by og -tofte. Resultatet af den meget indtrængende analyse er, at »sted« i bebyggelsesnavne betyder »plads for bebyggelse«, og i kraft af den hyppigt anvendte flertalsform *-statha* ved appellativisk forled i forbindelse med andre kriterier fastslaas det, at der maa være tale om en oprindelig fællesbosættelse, altsaa en landsby. Det paavises ogsaa, at denne gruppe af landsbyer i struktur har slaaende lighedspunkter med de senere landsbyer paa -tofte, hvilket dog

ikke behøver at indebære, at de har været af en saa reguleret landsbytype som disse.

Navneforskerne er saaledes stort set enige om, at størsteparten af vore gamle landsbyer maa være opstaaet paa fredelig vis, ved indre kolonisation eller ved omflytning og koncentration, der senest har fundet sted i Folkevandringstiden. Derimod kan den ikke afgøre, om den senere saa karakteristiske landsbyorganisation, landsbyfællesskabet, er opstaaet samtidig eller ikke. Det er imidlertid nødvendigt at skelne skarpt mellem de to former for landsby, paa den ene side landsbyen, der blot er karakteriseret ved en samlet bosættelse, overfor landsbyen med den fælles indre organisation paa den anden side. Stednavneforskningen gør det muligt at antage, at vore ældste nuværende landsbyer er opstaaet som afløsere af de landsbyer, som arkæologerne har afdækket fra Ældre jernalder, men den meddeler os ikke vidnesbyrd, der kan sandsynliggøre eksistensen af regulerede landsbyer med et vist fællesskab for tiden forud for Vikingetiden, selv om den ikke udelukker muligheden derfor.

Den regulerede landsby synes man derimod at møde i et par andre, noget yngre typer af landsbynavne, nemlig dem paa -by og -tofte. Begge er navneformer, der er dominerende i de ældste vikingebosættelser i Danelagsomraadet og i Normandiet, og som derfor antagelig maa have været produktive i Danmark allerede forinden.

Med sin disputats fra 1946 om *Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement* har den svenske navneforsker Bengt Holmberg skaffet større klarhed over ordet og endelsen *toft(e)*, der som stednavnselement alene træffes indenfor nordisk sprogomraade. I de nordiske landskabslove fra Middelalderen betegner begrebet »toft« utvetydigt det stykke jord, der ligger umiddelbart op til bostedet, og som laa udenfor dyrkningsfællesskabets vange. Ordet gaar tilbage til en fællesgermansk grundform **tumfti,* hvis oprindelige betydning var tilpasning, ordning, regulering, men som siden skiftede betydningsindhold og gik over til at betegne det, som er tilpasset, ordnet eller reguleret; jfr. det tyske ord *Zunft* om det organiserede og regulerede haandværkerlav. Selv om denne betydning af ordet ikke forekommer i det middelalderlige lovsprog, er den regulerende funktion dog stadig knyttet til toften. »Toft er agers moder« hedder det i talrige nordiske landskabslove, og toften,

dens beliggenhed og størrelse fungerer overalt som det organiserende og fordelende element i det middelalderlige landsbysamfund: hustoftens bredde var bestemmende for indehaverens rettigheder og pligter i landsbyen, og ved rebning fordeltes bol og agre i vangene efter tofternes indbyrdes beliggenhed. Det er utvivlsomt denne regulerende egenskab ved toft-begrebet, der skulde udtrykkes og understreges, da man grundlagde og navngav landsbyerne paa -tofte, og det er sandsynligt, at navneformen maa stamme fra en tid, hvor denne toft-regulering var ny og aktuel.

Holmbergs forklaring har fundet udelt tilslutning og bestyrkelse af J. Kousgård Sørensen. Den synes nu alment anerkendt af danske navneforskere, og der er saaledes al grund til at opfatte denne navnetype som et kriterium for, at et landsbysamfund med et vist reguleret fællesskab, eventuelt et dyrkningsfællesskab, var i færd med at dannes eller fæstne sig.

De jævngamle landsbyer med navne, der ender paa -by, udgør ligeledes en særnordisk gruppe. Skønt disse landsbyer forekommer langt hyppigere herhjemme og i de vestlige vikingebygder, har de hidtil ikke været genstand for systematisk undersøgelse. Filologerne er langt fra enige om endelsens oprindelige betydning, og man maa derfor være noget tilbageholdende med at drage bebyggelseshistoriske slutninger ud herfra. At endelsen udgaar fra grundordet *bo* er dog givet, derimod er det usikkert og omstridt, hvorledes den er afledt herfra, muligvis i formen *bua* som antaget af de fleste. Men er det da i aktivisk eller passivisk betydning? Betyder endelsen det »at bosætte sig« eller det »at være bosat«? Mens navneendelsen -by andetsteds ofte synes at dække begrebet (enkelt)gaard, har den i Danmark sandsynligvis fra første færd været benævnelse for landsbyer; i hvert fald har man ikke vidnesbyrd om danske enkeltgaarde, hvor endelsen -by er anvendt.

I sig selv siger by-navnet os foreløbig intet om landsbykarakteren. Derimod findes der et meget talende vidnesbyrd om, at glosen *by* enten oprindeligt eller i hvert fald meget tidligt er blevet anvendt som betegnelse for den regulerede landsby. Dens regulerende organisation fik nemlig benævnelsen *bylag*, bylav. Ganske vist kender man ikke dette ord fra nogen nordisk middelalderlig tekst, men glosen maa i denne betydning allerede i Vikingetiden være blevet overført til England. I domme fra Danelagen i det 13. aarhundrede optræder dette ord nemlig

pludselig i tekster, der ellers er skrevet paa latin. Det hedder her, at en vedtagelse for landsbyen skal træffes »ved beslutning af det hele *byrrelagh*«. Det er evident, at det drejer sig om et nordisk laaneord, svarende til en dansk form **byarlagh*, der tidligt maa være forsvundet herhjemme. Dette involverer, at landsbyen som organiseret (dyrknings-) fællesskab under betegnelsen *by* maa være overført til vikingebosættelserne i Danelagen, og at den antagelig er jævngammel med grundlæggelsen af de danske landsbyer med endelsen -by.

KONKLUSION

Sammenfattes de mange momenter, der er fremført i det foregaaende, bliver det vigtigste resultat, at der i løbet af Jernalderen har fundet to epokegørende nydannelser sted indenfor bebyggelsen:

1. For det første er der allerede i Ældre jernalder foregaaet en omflytning fra de lettere til de tungere jorder i forbindelse med en intensivering af agerbruget.
2. For det andet er der dernæst inden Folkevandringstidens slutning skabt en ny landsbyorganisation, der siden i mere udviklet form har præget Danmark i mere end tusinde aar.

Hvad angaar motiver og aarsager til disse nydannelser er det endnu ikke muligt at overskride gisningernes tærskel. Af kronologiske grunde er der derimod al god grund til at stille sig tvivlende overfor den almindelige opfattelse, der regner med en snæver aarsagssammenhæng mellem de to fænomener. Det er ligeledes højst tvivlsomt, om de ældste af de nye og blivende landsbyer, navnlig dem med endelserne -um og -inge, har indført en reguleret landsbyorganisation straks ved grundlæggelsen.

I alle tilfælde maa forklaringen paa dannelsen af denne nye landsby med et vist fællesskab snarere søges i tekniske og funktionelle forhold end i politisk-statsligt initiativ. Efter at Tømmerby-ploven nu er henvist til renæssancens og adelsvældens tidsalder, har ploven atter mulighed for at træde i forgrunden blandt sandsynlige forklaringer. Netop i Yngre jernalder optræder plovskær af jern i stort tal indenfor de ellers saa karrige fund fra disse aarhundreder, og selv om det ikke kan afgøres, om de har hørt til de svære arder eller til enkle muldfjælsplove,

er de dog sikre vidnesbyrd om, at man nu har skabt bedre redskaber til at klare den stridige lerjord. Vi kan ganske vist stadig ikke dokumentere hjulplovens eller muldfjælsplovens eksistens i dansk oldtid, men der er dog forhold der gør det sandsynligt, at plovfællesskabet har været et konstituerende element i landsbydannelsen. Plove med hjul er bevidnet i England, endda fra det vikingebesatte East Anglia, fra begyndelsen af 10. aarh., og det er paafaldende, at der med udgangspunkt i Danelagen fremtræder et nyt organiserende jordmaal med betegnelsen *ploughland*, der som et stort plovforspand er underinddelt i 8 *oxgangs*, der hver især nogenlunde svarer til en enkelt bondes jordlod. Og i hvert fald er nyere engelske historikere ikke i tvivl om, at dette jordmaal, der ogsaa var en skatteenhed, er af nordisk oprindelse. Arups plovteori er ikke mere saa usandsynlig, som hans kritikere saa længe har hævdet, om end den næppe undgaar modifikation.

Imidlertid er ploven som forklaring kun een mulighed blandt flere, og iøvrigt kan flere momenter have arbejdet sammen. Man maa saaledes ikke forbise, at landsbyfællesskabet fra tidlig tid har været nært forbundet med organiseret samarbejde vedrørende kvægholdet, det være sig til vogtning som til hegning, samt som grundlag for fordeling af græsningsret og anden udnyttelse af landsbyens tilliggende. Vi kan heller ikke helt se bort fra et beskyttelsesmotiv. Yngre jernalder var en urolig tid, der har efterladt sig vidnesbyrd om mange og haarde kampe. Vi har forholdsvis faa levn af den slags tilflugtsborge, som Gotland og Øland besidder i saa rigt et maal fra denne tid; men i sig selv betød en sammenflytning i landsbyer vel en følelse af tryghed og gav større mulighed for beskyttelse og forsvar.

Men hvem der har taget initiativet til de nye landsbyer, hvorledes de i det hele taget er opstaaet, og hvordan de nærmere var organiseret, derom er vi ganske uvidende. Ved landsbyer, der har et personnavn som forled, kan vi ikke afvise den mulighed, at de er opstaaet ved enkeltmands indsats eller paa hans foranledning, men da vel snarest som en storgodsdannelse med tilknyttede afhængige familier, omtrent som den samtidige frankiske *villa*. Levn af storgaarde er dog yderst faa og tvivlsomme, og man kan ikke med sikkerhed slutte tilbage fra 12. aarhundredes mægtige jorddrotter, der ofte ejede hele den landsby, hvori deres egen gaard og deres afhængige gaardsæders boliger laa. Selv om enkelte runeindskrifter bevidner, at en høvding ejede en hel landsby

eller storgaard, er teorier om, at landsbyerne skulde være vokset ud af storfamilier, foreløbig ubegrundede postulater.

Naturligst er det vel at regne med, at der i Danmark som i England har eksisteret landsbyer af forskellig slags, saavel landsbyer af frie og selvstændige bønder som landsbyer i stormandseje, men ogsaa at mange var grundlagt af nabolag i spredt bygd efter fælles beslutning. Hvorom alting er: den regulerede landsby med et vist fællesskab har sandsynligvis eksisteret som en udbredt bosættelsestype allerede paa kong Gudfreds tid.

OLDTIDSLANDBRUGET

Oldtidens landbrugsforhold er snævert forbundet med bosættelsesproblemerne, og de har gentagne gange været berørt i det foregaaende. Det vil dog være hensigtsmæssigt ganske kort at skitsere de vigtigste faser i landbrugets udvikling i tiden forud for aar 800.

Det er forlængst slaaet fast, at skellet mellem Ældre og Yngre stenalder i mindre grad er karakteriseret af slibningen af stenredskaberne end af den begyndende overgang til rationelt landbrug, omfattende saavel kornavl som kvæghold. Denne gradvise overgang fra fangst- og jægerfolk til bondefolk danner kulturhistorisk epoke. Fremskridtene indenfor landbruget kan derefter ganske nøje følges gennem bopladsfundene.

HUSDYRHOLDET

Indenfor husdyrholdet kan udviklingen aflæses direkte af det bevarede knoglemateriale, hvor grænsen er klart markeret mellem levn af fangst- og jagtdyr alene og bopladsfund med iblandede husdyrknogler. Allerede Dyssetiden kan fremvise et fuldt udviklet husdyrbrug med hornkvæg, svin, faar og ged. Hunden er snarest ældre, men vedrører jo ikke landbruget, og hesten synes først at være kommet lidt senere, antagelig med enkeltgravsfolket. Dermed er rækken af husdyr fuldtallig, bortset fra kat og fjerkræ; høns kendes først fra Jernalderen, og ænder og gæs er antagelig tæmmet endnu senere.

Broncealderen bringer tilsyneladende intet nyt for husdyrbruget, mens Jernalderen straks kommer med en vigtig nyhed, stalden. Vinterfodring af kvæget i stald maa navnlig have betydet en større og mere stabil mælkeproduktion i den kolde aarstid. Intensiveringen af kvægbruget bekræftes samtidig ved, at der nu dukker nye høstredskaber frem i fundene; ved siden af den ældre kornsegl forekommer nu ogsaa kortleer og løvknive, der var nødvendige for at sikre kvægets vinterfoder. Seglen egnede sig kun til at skære aksene fra straaene, mens man

med kortleen ogsaa kunde bjærge straaene og navnlig slaa det græs, der efter at være tørret til hø var det vigtigste vinterfoder, og med løvkniven kunde man hugge friske blade og kviste af træerne og derved skaffe sig et ofte kærkomment supplement af grovfoder.

Spørgsmaalet om kvægholdets opstaaen i Danmark har været meget debatteret. Zoologerne synes dog nu at være enige om, at det næppe kan være sket ved tæmning af landets egne vilde dyr. Der er saaledes ikke fundet mellemformer mellem den mægtige urokse og den lille tamkorace, og dertil kommer, at uroksen forlængst maa have været et sjældent dyr, da koen viste sig. Af vildhesten har man nok fra tidlig tid gjort sporadiske fund, men den er næppe heller blevet tæmmet her, og det er aldeles udelukket, at faar og geder kan være autoktone i Norden, eftersom man aldrig har fundet knogler efter deres frænder i den frie fauna. Alle disse husdyr maa derfor givetvis være indført udefra som fuldt færdige kulturprodukter. Deres urhjem maa sikkert søges i den nære Orient, men det nøjagtige hjemsted for de enkelte arter er stadig omstridt. Alene svinet kan muligvis være af hjemlig oprindelse; zoologerne anser det nemlig ikke for udelukket, at tamsvinet er udgaaet direkte fra vildsvinet, der forinden var et vigtigt jagtdyr for stenalderfolkene.

AGERBRUGET

Oldtidens agerbrug, der stort set var identisk med dyrkning af korn, kan arkæologisk spores gennem forekomsten af høstredskabet, seglen, og følges takket være keramikken. Mange krumme flintflækker af speciel form og med kraftige og karakteristiske slidspor bestemmer arkæologerne nu uden forbehold som kornsegl. Deres store antal fra Yngre stenalder vidner om, at kornavl da var almindelig udbredt. Som nævnt benyttedes seglen alene til at fjerne akset fra straaet; til at afskære straaet ved roden var seglen daarlig skikket, ogsaa da den siden blev forfærdiget i bronce og i jern.

Den nærmere bestemmelse af kornsorternes fremkomst lader sig foretage ved en undersøgelse af keramikken efter en ligesaa effektiv som simpel metode, som en jysk lærer, Frode Kristensen fra Tørring, var ophavsmanden til. Han lagde mærke til de smaa hulheder, der undertiden forekommer i lerkarskaarene fra oldtiden, og paaviste, at de næ-

sten regelmæssigt udgjorde aftryk af kornkærner. Forklaringen er, at leret, hvoraf lerkarrene formedes, under ældtningen er blevet iblandet kærner af korn og frø af andre planter; ved den paafølgende brænding er kærnerne saa forkullet og har efterladt et aftryk, der som regel er tydeligt nok til, at botanikeren kan bestemme kornsort og afart. Med udgangspunkt i Frode Kristensens iagttagelse fra 1894 gennemførte arkæologen Georg Sarauw en systematisk undersøgelse af alle danske lerkarskaar, der siden er fortsat af andre.

Resultatet af undersøgelserne godtgør, at der aldrig findes aftryk af korn i lerkar fra Ældre stenalder. Til gengæld forekommer de hyppigt i Yngre stenalders keramik og straks i forskellige sorter. Det fremgaar, at stenalderbonden især har dyrket primitive hvedesorter som enkorn, emmer og dværghvede og, sjældnere, byg af en seksradet saakaldt nøgen sort. Naar man naar frem til Broncealderen, var det derimod byggen, der dominerede paa bekostning af hveden, skønt denne nu var repræsenteret ved nye og bedre sorter, fx. spelt. Samtidig optraadte ogsaa hirse og en række af vore ukrudtsplanter i en saadan mængde, at de utvivlsomt maa have været dyrket som kulturplanter; det drejer sig især om planter med æggehvideholdige frø som ranunkel, pileurt og hvidmelet gaasefod. Fra Jernalderen paatræffer man endelig kærner af rug og havre, som man mener kan være indvandret som ukrudt i byg- og hvedemarker; som flyvehavre er havren allerede paavist sporadisk fra Broncealderen. Byg var stadig den vigtigste kornsort, men efterhaanden vandt rugen kraftigt frem. I Jernalderen forekommer desuden et større antal kulturplanter af anden art, først og fremmest følgende fire: olieplanterne sæddodder og spergel, farveplanten vajd samt tekstilplanten hør, men bortset fra vajd mener man, at de alene har været anvendt som fødemidler.

Havren er muligvis allerede dengang som langt ned i historisk tid fortrinsvis blevet anvendt utærsket til hestefoder, som »skaftehavre«, som benævnelsen siden var; alene af den grund maa den forekomme underrepræsenteret i fundene. Bortset herfra er korn næppe i større udstrækning blevet anvendt som kreaturfoder; at fodre køer og svin med korn er faktisk en meget sen praksis, der først rigtig slog igennem efter de store landboreformer omkring aar 1800. Man maa regne med, at kornet næsten udelukkende er blevet anvendt som menneskeføde, som kogt til grød og siden ogsaa som bagt til brød. Der har derfor

ikke været brug for de store kornmarker. I Sten- og Broncealderen gruttedes kornet paa primitive skubbekværne, og først ind i Jernalderen afløstes disse af de langt mere effektive drejekværne.

Foreløbig i kun to tilfælde har det været muligt at bestemme sammensætningen af den menneskelige føde i oldtiden. Af det velbevarede mave- og tarmindhold hos de to moselig fra Romersk jernalder, Tollund- og Grauballemanden, har man kunnet analysere deres sidste maaltider. I begge tilfælde var den vigtigste bestanddel byg, som dog i stor mængde var iblandet pileurt, hejre og hør, desuden forefandtes kærner af emmer og havre, frø af olieplanterne spergel og dodder samt i ringe mængder frø af 30–40 forskellige ukrudtsplanter. Kærnerne hos Grauballemanden har i det højeste været meget svagt gruttet, og antagelig har de været kogt i en kødsuppe, idet der i maveindholdet ogsaa fandtes knoglerester, muligvis af en gris. De vilde planters sammensætning er af en saadan karakter, at de næppe alene kan stamme fra ukrudt i kornmarkerne, men snarere maa skyldes indsamling af frø fra eng og skov og antagelig brakmark. – Under hensyn til den særlige dødsmaade i de to tilfælde – ligene var nedsænket i mose efter strangulering, muligvis som offer – kan det dog ikke være tilladt at foretage generaliseringer herfra. I mange grave med en rig opdækning af fade, skaale og drikkekar kan man undertiden finde levn fra et varieret køkken med rester af kød fra okse, svin og faar og med bundfald af øl og vin, tilberedt med pors og tranebær.

Saa lidt som husdyrene af den vilde fauna kan kornsorterne være opstaaet ved forædling af vilde planter i Danmark. De maa være indført eller indvandret fra sydøst. Emmer dyrkedes allerede i 6. aartusinde f. Kr. i Forasien, men det er dog antagelig de store steppeomraader i Asien, især Turkestan, der er deres oprindelige hjemsted. Enkelte arter kan dog være udbredt fra Lilleasien eller Afrika, fx. Abessinien. Det er omraader, hvor der stadig findes mange beslægtede vilde arter og varieteter.

Den ældre opfattelse gik ud paa, at oldtidslandbruget havde udviklet sig langsomt og kontinuerligt fra Yngre stenalder til Vikingetid. De sidste aartiers intense forskning fra arkæologisk og naturvidenskabeligt hold har dog resulteret i saa mange iagttagelser, at det ikke mere er muligt at tolke dem ind i een fortsat kulturudvikling. Ud fra systematiske pollenanalyser kunde botanikeren Johannes Iversen udlede den faste opfattelse, fremsat i *Landnam fra Danmarks Stenalder* fra 1941,

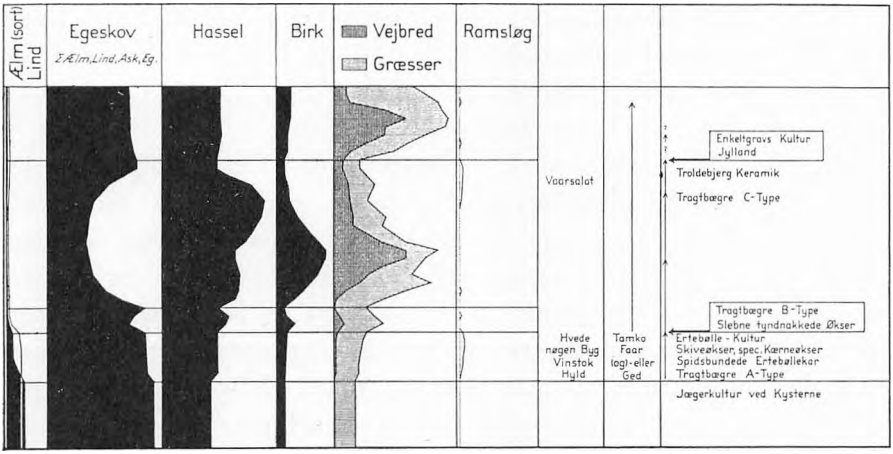

Pollendiagram for vegetationsudviklingen i Yngre stenalder. Forekomst af vejbred og ramsløg er sikre kendetegn paa landbrugskultur. Kornsorterne har relativ faa pollen. (Efter J. Troels-Smith).

at agerbruget indførtes ret pludseligt og intenst ved omfattende afbrændinger i den tætte egeblandingsskov, som en slags svedjebrug, og at dette landbrug fra starten har omfattet saavel kvæghold som kornavl. Dette pionérværk blev tillagt vort dyssegravsfolk, fra hvem der stammer indholdsrige boplads- og gravfund, som i sig selv vidner om en fast bosættelse. Fortsatte undersøgelser, bl. a. af J. Troels-Smith i den vestsjællandske Aamosen, tyder paa en mere kompliceret sammenhæng, og enkelte fund viser, at der allerede i Ertebølle-perioden har eksisteret en primitiv bondekultur, hvor jagt og fiskeri samt indsamling af nødder og bær er blevet suppleret med nogen kvægavl, baseret paa vinterfodring med løvhø, samt med lidt korndyrkning.

Ind i dyssegravsfolkets agerdyrkende bondefolk, der efter sakrale mosefund at dømme skal være kendetegnet ved en agerbrugs-frugtbarhedskult, trængte saa det saakaldte enkeltgravsfolk med en helt anden kulturform i Stenalderens slutperiode. Den særegne kultur, som dette folk repræsenterede, har længe været erkendt ud fra mange ydre kriterier: en særlig gravform, en ny keramik og en meget speciel redskabskultur, og det er nu ogsaa paavist, at det er karakteriseret ved en vidt forskellig levevis. Det var et kvægavlerfolk, let bevægeligt og krigerisk med skiftende, lidet iøjnefaldende bopladser. Selv om det vel ikke var ganske ukendt med kornavl, var det dog snarest et nomade-

folk eller et »hyrde-krigerfolk«, som det ogsaa er blevet kaldt. Dette krigerfolk synes at have opkastet sig til en herskerklasse over det gamle agerdyrkende dyssefolk, der som undertvungne har opretholdt deres gamle kultur – i hvert fald en rum tid.

Det er en videreførelse af dette omstrejfende enkeltgravsfolks hyrdekultur, der har behersket Broncealderen, og som efter en stadig uafklaret kulturudligning med dyssefolkets efterkommere har udviklet denne tidsalders fine og særprægede højkultur. Men saa fremtræder ret pludseligt ved overgangen til Jernalderen en fuldstændig omlægning af bosættelse og erhvervsstruktur. Befolkningen blev atter overvejende agerdyrkende og antog faste bopladser. Muligvis samtidig med, muligvis noget senere end indførelsen af de tidligere omtalte systemer af oldtidsagre finder man de ligeledes tidligere omtalte landsbyer med de massive jordhuse med bolig og stald under samme tag. Og til afløsning af Broncealderens soldyrkelse opstaar der paany en frugtbarhedskult, der som den ældre er karakteriseret ved sakrale mosefund.

Ogsaa dette skifte aftegner sig tydeligt i periodens pollendiagrammer. Den nye agrare bosættelsesstruktur fremtræder ved en kraftig stigning for pollen af korn, vejbred og urteagtige planter. Pollendiagrammerne vidner nu om et stærkt sammensat landskab som i vor egen tid: et aabent land med dyrkede marker, omgivet af enge og skove. Skoven var nok langt mere udbredt end nu, men hvor kornmarkerne i Yngre stenalder kun kunde erkendes som smaa oaser i den sammenhængende storskov, var det danske bondesamfunds blivende storbygder nu i færd med at dannes.

SAMFUNDSINSTITUTIONER

Ved hjælp af stednavneforskning, arkæologi og arkæologiens hjælpevidenskaber har det været muligt at fastslaa en række kendsgerninger, paa grundlag af hvilke der kunde fremsættes tolkninger om bebyggelse, erhverv og teknisk kultur. Gælder det derimod politiske forhold, er denne forskning stort set ude af stand til at skaffe oplysninger, og naar det gælder sociale forhold – de institutioner, organisationer og andre omgangsformer, der bandt menneskene sammen – er bidragene yderst begrænsede. Her staar forskningen praktisk talt paa bar bund. Umiddelbare vidnesbyrd kan kilderne ikke yde, og det er meget spredt og spinkelt, hvad der kan udledes indirekte, det være sig fra arkæologiske fund, det overleverede ordforraad, herunder stednavne, eller ved tilbageslutninger fra senere tekster eller ved analogi fra beslægtede, men bedre oplyste germanske kulturer; tilmed vil disse kilders vidnesbyrd oftest være dunkle og mangetydige.

Til indledning kan der være grund til at fremkomme med nogle bemærkninger om landskabslovene. Helt ned i dette aarhundrede har der været tilbøjelighed til at betragte disse vore ældste skrevne love fra det 13. aarh. som nedslag af urgamle retssædvaner, der afspejlede det gammeldanske samfunds struktur i de væsentligste træk og ofte hinsides den saakaldte historiske grænse. Ved at sammenligne de nordiske middelalderloves bestemmelser med de ældre germanske folkelove mente man videre, at man var i stand til at rekonstruere en germansk urret, der endda skulde være bedst overleveret i de nordiske landskabslove, ofte allerbedst i den islandske fristats sene lovgivning.

Specialstudier, der indledes med Erik Arup (om dansk ledingsvæsen, 1914) og Poul Johs. Jørgensen (om manddrabsforbrydelsen og andre sider af strafferetten, siden 1920), og som er efterfulgt af flere, bl. a. Poul Gædeken *(Retsbrudet og Reaktionen derimod i gammeldansk og germansk Ret,* 1934) og Stig Iuul (om formue og arveret, 1940), har imidlertid godtgjort, at de danske landskabslove tværtimod at være nedskrifter af forfædrenes retssædvaner er en fastslaaen af hoved-

punkter af gældende ret, tilmed ofte retsregler med ganske nyt indhold. Spørgsmaalet om skrevne love var netop blevet højst aktuelt ved de mange omdannelser af samfundet i ældre middelalder, der var foraarsaget først af kristendommens indførelse og kirkens fæstnelse og siden af kongemagtens ændrede struktur med styrkelse af de samfundsmæssige funktioner. Med denne erkendelse er det indlysende, at det ikke er muligt at udlæse Vikingetidens, endsige oldtidens samfundsstruktur af landskabslovene, selv om det stadig maa indrømmes, at de rummer adskilligt reliktstof. Men hvilket, hvor gammelt og hvor uændret?

LANDSBYEN

Den bedst oplyste institution af territoriel karakter er landsbyen, ejendommeligt nok den eneste, der kan dokumenteres fra tidlig Vikingetid, takket være paavisningen af »bylaget« som nordisk laan i Danelagen (se ovenfor s. 59 f). Som tidligere anført har landsbyen været et arbejdsfællesskab, der lededes af bønderne i dette bylag. Hvor mange funktioner, der er indgaaet i landsbyfællesskabet, og hvorledes det i det hele taget har fungeret, har vi derimod ikke mulighed for at oplyse før langt nede i Middelalderen, paa landskabslovenes tid. Saa meget er dog sikkert, at det ikke kan være en afsvækket rest, et relikt, af et oprindeligt fælleseje af jorden, saaledes som det ofte findes angivet i ældre litteratur. Alt tyder paa, at det er opstaaet som et begrænset driftsfællesskab, der er blevet jo længer jo mere omfattende og differentieret, indtil det kulminerede i de sidste aarhundreder forud for de store landboreformer i slutningen af 18. aarh.

Landskabslovene rummer vidnesbyrd om, at bylaget ved bestyrelsen af dette fællesskab besad en begrænset domsmyndighed i interne og mindre sager. Tvist og andre »sager« mellem landsbyens beboere indbyrdes kunde afgøres af »granderne« paa »gadestævne« eller »grandestævne«, som det udtrykkes i Eriks sjællandske lov, og bylaget havde kompetance til at indkræve de der ikendte bøder, eventuelt ved udpantning eller »nam«, dvs. ved selvtægt under særligt foreskrevne betingelser. Det er aabenlyst, at man i landskabslovene søger at begrænse landsbyens selvstyre og domsmyndighed, men om retsreglerne er rettet mod en tendens for bylagene til at udvide deres kompetance, eller om de søger at indskrænke forud eksisterende forhold, lader sig ikke afgøre.

I alle tilfælde er det givet, at mange væsentlige funktioner – de være sig af privatretslig, religiøs og politisk art – har været reserveret for andre institutioner, dels den mindre og personlige enhed, slægten, dels det større lokale fællesskab, bygden.

SLÆGTEN

I overensstemmelse med det patriarkalske germanske samfunds struktur maa man regne med, at slægten, der benævnes med arveordene *æt* og *kyn,* har været et vigtigt konstituerende element i den danske samfundsstruktur, saaledes som den forefandtes i kong Gudfreds rige. Vi ved ligeledes, hvor stor en rolle slægten stadig spillede i den norsk-islandske sagadigtning og i alle nordiske landskabslove, og i denne henseende regner de moderne retshistorikere ikke mindre end deres forgængere med, at slægtens betydning i den forudgaaende tid maa have været endnu større.

Selv om vi ikke for dansk omraade har vidnesbyrd om faste befolkningsklasser med varierende drabsbøder efter afstamning, var det givetvis slægtens anseelse der var bestemmende for en mands position. Slægten udgjorde den mindste retsenhed; den afgjorde selv sager mellem egne medlemmer indbyrdes, og dens overhoved repræsenterede samtlige medlemmer paa tinge. Der synes ogsaa fra gammel tid at have eksisteret en nøje forbindelse mellem slægt og jordejendom, selv om det ikke er muligt at opretholde de gamle forestillinger om et oprindeligt slægtseje. Begrundelse for et saadant gammelt slægtseje fandt man tidligere i landskabslovenes forskrifter om, at en mand skulde *lovbyde* sin jord – dvs. ved forkyndelse paa tinge give ættens medlemmer mulighed for at anvende en særlig forkøbsret – før han solgte den til en fremmed. Imidlertid har Stig Iuul, i sin disputats *Fællig og Hovedlod* fra 1940, paavist, at lovbyden tværtimod at være et relikt af et oprindeligt fælleseje er en nydannelse, der udtrykker de jordejende slægters voksende reaktion mod en stigende tilbøjelighed til at sælge eller afhænde gammel slægtsjord, i særdeleshed som sjælegave til kirkelige institutioner.

En nøjere bestemmelse af slægtens samfundsmæssige funktioner er det ikke muligt at give, fordi kilderne svigter. At man knyttede kunstige broderskaber, der i gilderne udvidedes til omfattende sammen-

slutninger af »svorne brødre« *(fratres conjurati)*, der ved at yde hinanden personligt og retsligt værn skulde erstatte naturligt slægtskab, vidner i sig selv om slægtens afgørende betydning i ældre tid, naar det gjaldt blodhævn, mened og andre former for personlig og retslig solidaritet. Det nordiske gilde, der nedenfor skal behandles nærmere, synes at have sin rod i et hedensk samfund, men det er uvist, hvor dybtgaaende dets indhold er ændret, før vi i Valdemarstiden kan bestemme dets struktur detaljeret efter gildeskraaernes indhold.

Om slægtens opbygning giver kilderne noget bedre besked. Man har i det uendelige diskuteret en udtalelse hos Tacitus *(Germania* kap. 20) om, at søstersønnen hos germanerne stod i samme ære hos morbroderen som dennes egne sønner. Mange har villet udlægge denne passus som et udtryk for, at der oprindelig har eksisteret moderret hos germanerne, mens andre kun har villet tolke den som en tilkendegivelse af, at man i et oprindeligt faderretligt slægtssamfund er begyndt at tage hensyn til den mødrende slægt. For os er det imidlertid aldeles umuligt at afgøre, hvad Tacitus i sin tid har villet udtrykke med sin formulering, og naar det gælder danske samfundsforhold 6–700 aar senere, er det ogsaa fuldstændig irrelevant. Her har vi langt bedre kilder at spørge og tolke.

Runestenene fra tidlig Vikingetid og arveordene i det danske sprog dokumenterer samstemmende og eentydigt, at det er den sidste opfattelse der er rigtig. Gudfreds Danmark var karakteriseret af en faderretlig samfundsstruktur med hensyntagen til den mødrene slægt. Runestenene rejstes af følgende slægtninge, der angives med faldende hyppighed: af fader over en søn eller af en søn (sønner) over fader, dernæst af broder (brødre) over broder, af hustru over ægtemand samt en enkelt gang af farbroder over brodersøn; derimod finder man aldrig, at en søstersøn mindedes sin morbroder eller omvendt, som det maatte ventes i et avunculat, et moderretligt samfund. Tilmed kendetegnes de navngivne personer konsekvent med et ægte patronymikon: N. søn af M. Enestaaende er Aalumstenen, der rejstes af »Thyre, Vigots kone, ... efter Thorbjørn, Sibbes søn, hendes *søstling*, som hun holdt mere af end af (egen) søn«; men her betyder »søstling« utvivlsomt som i vestnordisk snarere fasters søn end søsters søn.

Arveordene i dansk svarer hertil. De rummer generelle benævnelser paa den nærmeste familie: fader og moder, søn og datter, broder og søster samt barn. Dertil kommer en benævnelse paa den besvogrede

slægtning i almindelighed, *magR* (jfr. folkevisesprogets *maar*), derimod ikke paa den kvindelige slægtning bortset fra det gammeldanske *nivi*, der betegner slægtning i almindelighed. (Ord som *nevø* og *niece* er sene laan fra fransk). Denne ordsamling maa nødvendigvis tolkes saaledes, at slægten oprindelig har været regnet agnatisk, ud fra faderen. Hvor tidligt man er begyndt at medregne de mødrene slægtninge, faar staa hen. Paa landskabslovenes tid staar de imidlertid sideordnede med de fædrene slægtninge, naar det gjaldt at udrede mandebod, mens det i arveforhold forholdt sig saaledes, at søsterlod ved skifte kun udgjorde halv hovedlod, mens broderlod var fuld hovedlod.

Indenfor den snævrere del af slægten, familien, synes ægtehustruens stilling at have været relativt god. Runestenene viser, at hustruen – ofte sammen med sønner, men ikke sjældent alene – rejste mindesten efter den afdøde, og i mange tilfælde mindes sønner deres moder, mens moderen nok saa ofte rejste sten efter sønner. Paa Ravnkildestenen, der ganske vist er relativ sen, læser man: »Asser, 'landhyrde' (snarest = godsbestyrer), Kugges søn, ristede disse runer efter 'drotning' Asbod«; *drotning* har her snarest betydningen »frue af fornem stand«. Fru Asbod maa givetvis have været en fremstaaende og virksom dame, en højættet mands kone, værd at mindes. Som runestenene vidner, saaledes optræder og vurderes kun den frie og agtede kvinde.

GILDET

En særlig institution er gildet, der maa omtales allerede her, skønt det først kan dokumenteres paa dansk grund fra begyndelsen af det 12. aarhundrede, paa nordisk omraade dog allerede hundrede aar tidligere. Spørgsmaalet er, om det er tilladeligt med den tyske retshistoriker W. E. Wilda fra 1840 og talrige forskere siden, i Danmark bl. a. Erik Arup og Poul Johs. Jørgensen, at regne med et dansk-nordisk gilde fra hedensk tid, eller mere konkret udtrykt om det er muligt at udskille saa gamle og oprindelige elementer af indholdet i de værnegildeskraaer, som vi kender fra Valdemarstiden.

Som anført kan det nordiske gilde som institution føres meget længere tilbage, i hvert fald til den afsluttende Vikingetid. I Danmark omtales et gilde i Slesvig under betegnelsen »edslag« (*hezlagh*) paa Knud

Lavards tid, idet han nævnes som dets oldermand *(senior)*. Det er sandsynligvis identisk med det »højeste gilde« *(summum conuiuium* eller *conuiuium conjuratorum)*, hvis medlemmer, de »edsvorne brødre« *(fratres conjurati)* spiller en saa fremtrædende rolle i Slesvig ældste byret, hvis ældste afsnit gaar tilbage til tiden forud for Valdemarstiden, muligvis til 11. aarh. (Wilh. Ebel). Det betyder, at gildet har haft en central plads i vort ældste kendte byvæsen. I Norge har man bevaret fragmenter af en anonym skraa, der efter A. Bugges bestemmelse ud fra indholdet snarere er fra tiden før end efter aar 1100.

For Sveriges vedkommende kan man med sikkerhed dokumentere omtale af gildebrødre fra Vikingetiden, idet 4 runesten fra 11. aarh. nævner gildebrødre *(gildar)* i deres indskrifter. De to mest kendte indskrifter stammer fra Sigtuna, der begge meddeler, at frisiske gildebrødre *(frisa kiltar)* rejste sten over afdød gildebroder *(kilta)* eller *fælle (felagi)*. Med dette udgangspunkt har man ikke alene talt om et frisisk købmandsgilde i Sigtuna, men ogsaa hævdet, at gildeinstitutionen maatte være indført til Norden af friserne i Vikingetiden. Visse momenter taler dog afgjort imod denne teori. For det første maa man tage hensyn til to andre svenske runesten, der omtaler gildebrødre. Der er dels den gammelkendte Bjälbo-sten og dels den nyligt fremdragne Törnevalla-sten, begge fra det indre af Östergötland. Begge er rejst over en afdød gildebroder *(kilta sin)* af flere efterladte; de betegner sig ikke som gildebrødre, men for Bjälbo-stenens vedkommende som *»drenge«* – en rent nordisk vikingetidskategori, snarest medlemmer af en organisation af unge krigere. Ifølge de svenske runologer er de to runesten fra Östergötland ældre end de to fra Sigtuna. Sigtuna-stenene dateres til sidste halvdel eller sidste fjerdedel af 11. aarh., de to østgøtiske til første halvdel af aarhundredet, Bjälbo-stenen muligvis fra tiden omkr. 1000. Frisergildet har hermed mistet sin prioritet, og hertil kommer, at alle de anførte personnavne, ogsaa de i Sigtuna, er nordiske, de fleste endda særnordiske, mens intet paaviseligt frisisk navn forekommer. Resultatet bliver saaledes, at gilde-institutionen kan paavises indenfor nordisk omraade fuldt saa tidligt som i Frisland, hvor en berettende kilde tidligst omtaler et gilde i byen Tiel i 1020erne.

Det maa dog indrømmes, at der stadig er 200 aar tilbage til Gudfreds tid. Paa det tidspunkt omtales gilder i den karolingiske lovgivning, hvoraf fremgaar, at disse bestod af vandrekøbmænd, der som gil-

debrødrene i de senere danske værnegilder havde forladt deres slægt og hjemstavn for at drive fjernhandel, og som i gildet søgte en erstatning for den naturlige slægts fællesskab og værn. Der findes ogsaa gilder indenfor det angelsachsiske omraade, de ældste af en ret forskellig art, fra midten af det 10. aarh. dog ogsaa et gilde for London-købmændene.

En samlet analyse af, hvad der er fælles, og hvad der er lokalt præget ved det ældste gildevæsen i de forskellige lande, gør det sandsynligt, at der er tale om en fællesgermansk institution af stor ælde, og der er næppe grund til at tvivle paa, at der i Norden har eksisteret gildemæssige sammenslutninger, samtidig med at Karl den Store i sin handelslovgivning søgte at indskrænke deres magt og selvstændighed i sine lande, men om disse gamle nordiske gilders organisation og indhold kan intet nærmere angives.

TINGET

Bylagets og slægtens virkeomraader maatte efter sagens natur være ret indskrænkede. Beslutninger og foranstaltninger af større rækkevidde maatte træffes af fællesskaber eller organisationer af mere omfattende karakter: tingmøder, folkeforsamlinger. I Middelalderen havde man dels fællesmøder for store geografiske enheder: de tre »lande« med hver sit landsting, og dels forsamlinger for mindre enheder: henved 200 herreder med herredsting for hele riget, hvortil i Jylland kom 14 sysler med syssel- eller bygdeting, der omfattede en række herreder.

Spørgsmaalet om, hvor langt disse organisationer rækker tilbage i tiden, er vanskeligt at besvare og derfor meget omstridt. Allerede i vore tidligste skriftlige kilder, *Vita Anskarii* og *Vita Rimberti,* berettes det, at de nordiske konger holdt møde eller ting *(placitum)* med folket til afgørelse af vigtige sager, og i sin fremstilling af Knud den Helliges historie giver Ælnoth den ældste fremstilling af et fuldt udviklet landsting. Det hedder her om Viborg: »Der samles hyppigt store skarer fra hele Jylland, dels for at forhandle om de fælles anliggender, dels for at drøfte om lovene er retfærdige og endnu gyldige og for tillige at give dem fasthed. Hvad der er fastslaaet med enigt samtykke af den forsamlede mængde, kan ikke ustraffet sættes ud af kraft i nogen egn af Jylland«. Hvornaar og hvorledes landstingene i Lund, Ringsted og Odense som i Viborg har fæstnet sig, lader sig ikke bestemme, men

de udprægede kultnavne Viborg og Odense tyder paa, at de har været vigtige mødepladser allerede i hedenskabets tid.

Den videnskabelige diskussion har især angaaet de mindre tingkredse, syslet og herredet. Det er almindelig antaget, at syslet stammer fra det 10. aarh., mens enkelte hævder, at det gaar tilbage til det 9. aarh. Uden angivelig hjemmel sætter Erik Arup sysselinddelingen i forbindelse med det svenske herredømme omkring Hedeby i begyndelsen af det 10. aarh., mens andre har opfattet syslet som en dansk efterligning fra Vikingetiden af det engelske *shire;* begge ord betyder gerning, hverv, embede. – Herredet anser man gerne, men uden egentlig begrundelse, for at være ældre. Det opfattes ofte som en oprindelig militær inddeling, og sættes undertiden i forbindelse med ledingsvæsenets indførelse eller omorganisation. Oftest dateres det til Vikingetiden, mens enkelte forskere anser det for at være endnu ældre.

Alt dette er formodninger og løse hypoteser paa grundlag af skrøbelige holdepunkter og dristige konstruktioner. Næsten alle udtalelser om herredets tilblivelse har været bestemt af de etymologiske overvejelser om betydningen af ordet *herred,* men heller ikke om det er der opnaaet enighed, endsige sikkerhed. Det er dog mest sandsynligt, at ordet gaar tilbage til et sammensat nordisk ord svarende til oldhøjtysk *hariraida/ heriraita,* hvis første led skal betegne hær eller skare, mens sidste led snarest betyder ridt eller følge. Men hvilke realiteter et saadant »skarefølge« dækker over, kan ikke nærmere fastslaas, dog behøver det ikke nødvendigvis at have været af militær karakter. Vigtigt er det at understrege, at hvis etymologien er rigtig, maa begrebet tidligt have skiftet betydningsindhold, fra et personligt bestemt »skarefølge«, der stævnede mod samme maal, til et territorielt begreb: et omraade med fælles mødeplads, hvortil dets beboere stævnede. Som analogi til et saadant betydningsskifte skal nævnes ordet *sogn,* der oprindelig maa have været benævnelsen paa den gruppe af mennesker, der søgte *(sognede)* til samme plads, i Danmark udelukkende til samme kirke, men som her kun kendes som benævnelse paa et omraade, der var lagt til samme kirke.

Som historisk kendt institution har herredet rent territorielt indhold; det er et omraade af ret ensartet størrelse, der indgaar i politisk, retslig og administrativ rigsinddeling, hvortil muligvis kan føjes en militær funktion. Hvor meget institutionen er ældre end ældste forekomst, kan ikke siges med sikkerhed, men herredets eksistens i Vikingetiden lader

sig ikke paavise. Der er meget faa konkrete data forud for Valdemarstiden, men det kan fastslaas, at ordet herred første gang paa nordisk omraade benyttes i Knud den Helliges gavebrev fra 1085. I de heri opregnede godsgaver til Lundekirken henføres de sjællandske landsbyer konsekvent til deres herreder. Men lige saa vigtigt er det at fastslaa, at en tilsvarende indplacering i herreder ikke er foretaget for de skaanske landsbyer, af hvilke de fjernereliggende derimod er henført til andre omraadekategorier, *a Geri* og *a Guthisbo*, svarende til de senere Gærs og Gønge herreder. Da disse ældre inddelinger fortsætter langt ned i det 13. aarh., og en nogenlunde konsekvent herredsinddeling først fremkommer i Kong Valdemars Jordebog, maa det være klart, at herredet for de skaanske landsdeles vedkommende vanskeligt kan være vikingetidsforeteelser. Hvordan det forholder sig for Jyske lovs omraade, er mere usikkert; herredet lader sig her ikke paavise før i den fuldt gennemførte herredsinddeling i Kong Valdemars Jordebog, men i ældre kilder er der heller ikke paatruffet ældre inddelinger.

Som administrativt system slaar Kong Valdemars Jordebog imidlertid fast, at hele riget var inddelt i herreder og Jylland desuden i sysler, henved 200 herreder for hele riget og 14 sysler for Jylland. Denne inddeling er systematisk gennemført i det saakaldte *Hovedstykke,* der er dateret til 1232, og sysselinddelingen er desuden brugt i den ældre *Broderliste,* der stammer fra det 12. aarh.s sidste aartier. De nogenlunde samtidige landskabslove dokumenterer desuden, at herred og syssel var faste retskredse under landstinget, men et nøjere gennemsyn af lovstederne tyder paa, at der er tale om tilføjelser og indpodninger. Normalt tales der i lovene kun om ting og tingmænd i almindelighed, i langt de fleste tilfælde, hvor herredsting og herredsmænd nævnes konkret, angaar det forhold, hvor det udtrykkelig anføres, at landstinget har en større kompetance, og i de spredte tilfælde ud derover – særlig sporadisk i Skaanske lov – forekommer herredet alene i lovgivning, der efter form og indhold synes relativ ny.

Mod den almindelige antagelse maa det derfor konkluderes, at de fremdragne data ikke taler for at opfatte herredet som en meget gammel institution, og navnlig udelukker den sene skaanske anvendelse af herredet i forhold til den sjællandske den mulighed, at herredet som rigsinstitution kan gaa tilbage til Vikingetiden. Om syslet kan man ikke udtrykke sig saa kategorisk. Det kan ganske vist først dokumenteres

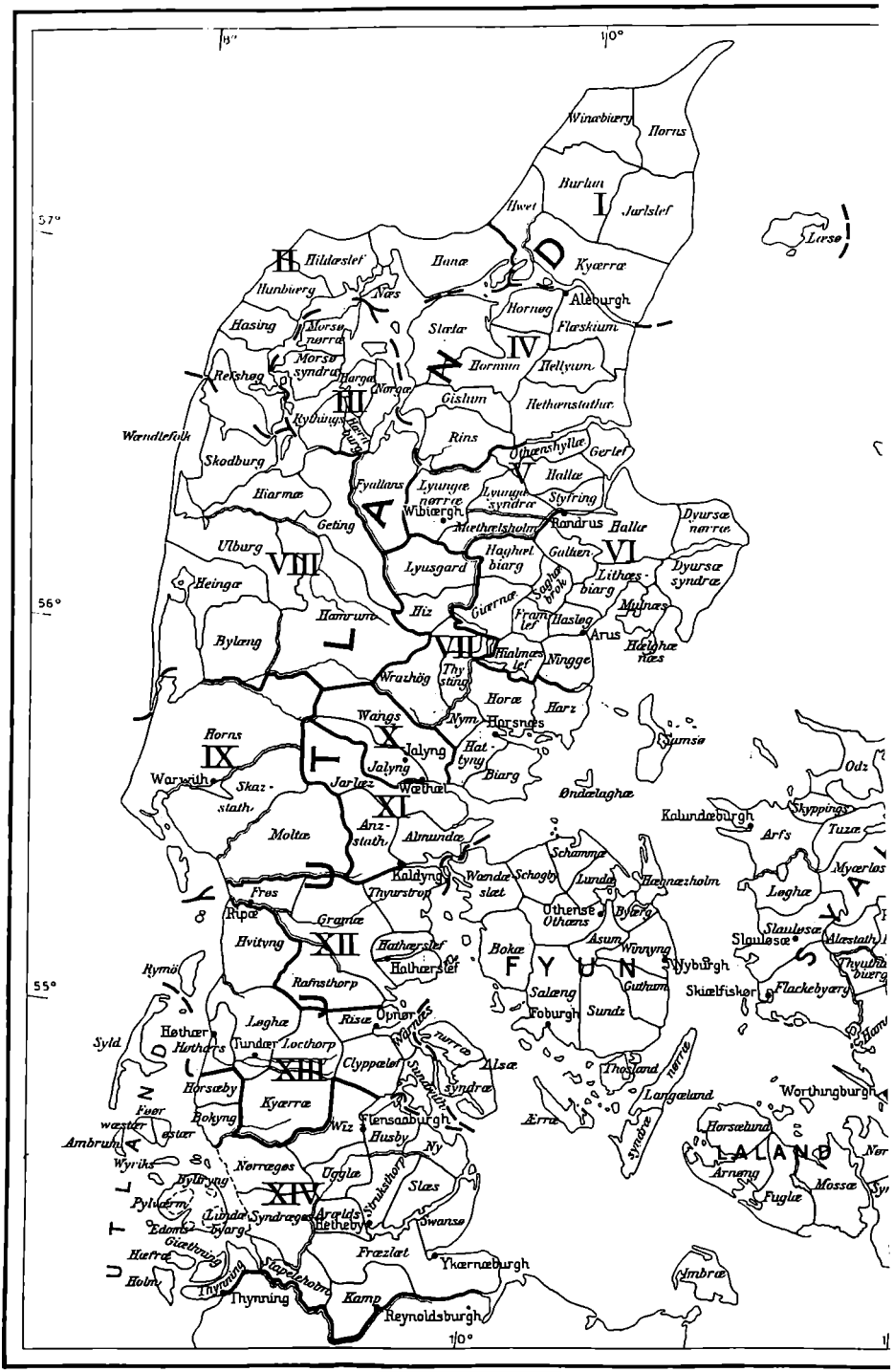

Danmarks inddeling i herreder og sysler efter Hovedstykket i Kong Valdemars Jordebog. De angivne herredsgrænser er fra omkr. 1900, noget skematiserede uden hensyn-

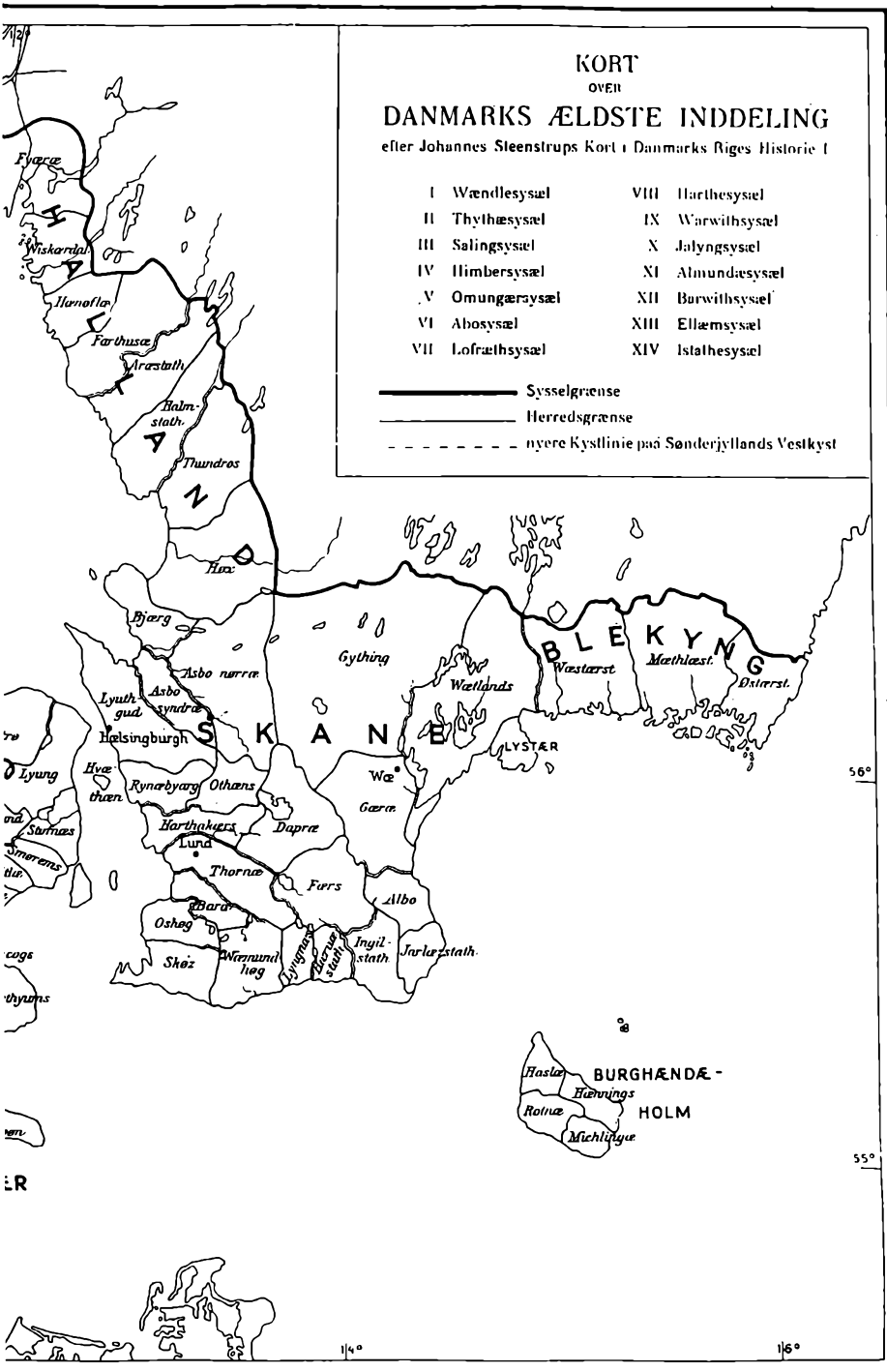

tagen til tidligere omlægninger. (Efter P. Skautrups gengivelse paa grundlag af Johs. Steenstrup i Danmarks Riges Historie I).

sent, første gang Hardsyssel i kirkelig forbindelse omkr. 1170; men selv om syslet først omtales i Valdemarstiden, er der intet der hindrer, at det er ældre, og det kan muligvis høre hjemme allerede i Vikingetiden.

BYGDEBEGREBET

Selv om herredet næppe lader sig føre tilbage til Vikingetiden, og selv om syslets tilknytning til vikingekulturen alene kan bero paa konstruktion, maa det dog indrømmes, at der til disse institutioner er knyttet funktioner og træk, der vidner stærkt om gammel tradition. Efter min opfattelse har disse snarest været knyttet til ældre institutioner, fra hvilke syssel og herred siden har taget en række funktioner i arv og videreført dem i samme eller i ændret skikkelse. Det skal i det følgende forsøges, om det er muligt at komme disse organisationer nærmere ind paa livet.

Det vil være hensigtsmæssigt at indlede med begrebet *bygd.* Dette ord er i modsætning til »herred« og muligvis »syssel« et gammelt dansk arveord, og skønt ingen skriftlig kilde tildeler bygden nogen egentlig funktion, forekommer ordet dog langt ned i tiden i mange særprægede og karakteriserende forbindelser, før det efter reformationen forsvandt fra vort ordforraad, indtil det blev genoptaget i forrige aarhundrede.

Gennem hele Middelalderen kalder en række jyske sysselting sig mere eller mindre konsekvent for *bygdeting:* Hardbo eller Hardsyssel bygdeting; Thy eller Thybo bygdeting; Vendelbo bygdeting; Ommersyssel, Løversyssel og Jellingsyssel bygdeting, og de folk, der mødte frem paa bygdetinget, benævntes *bygdemænd.* Som enkelte eksempler skal vise, staar ordet *bygd* i Jyske lov undertiden synonymt med syssel. I Jy. lov II 56, der handler om den nyligt indførte nævn-institution, hedder det, at hvis en nævning dør eller »drager bort fra *syslet* eller *herredet*«, da skal der udpeges ny nævning. Men i Jy. lov I 23, der aabenbart er en gammel arveregel om, at krav om arv efter afdød skal fremføres inden 30 dage, bestemmes det som undtagelse, at »er de (arvingerne) udenfor *bygden,* skal boet henstaa 6 uger, og er de uden for *landet* (=Jylland), henstaa aar og dag«. Overfor Jy. lov I 1, der foreskriver, at kønsnævn skal udtages indenfor slægten i indtil tredie led indenfor *syslet,* kan opstilles II 7, der om den ærværdige sande-

mandsinstitution bestemmer, at »de bedste og paalideligste *bygdemænd*« sammen med biskoppen i visse sager kan omstøde sandemændenes kendelse, bl. a. hvis de har svoret en mand til drabsmand, naar han »ikke var i *bygden,* da manden blev dræbt, og ikke i det *land* . . .«. Parallelliteten er her og i andre tilfælde slaaende; bygden forholder sig til det overordnede »land« og det underordnede herred paa nøjagtig samme maade som syslet. Naar dertil kommer, at bygdetinget var værneting i sager af saa gammel hævd og livsvigtighed som arv, visse familieforhold og jordejendom, og at hver enkelt syssel eller bygd havde sine specielle indretninger som fx. kornmaal, ja, da kan det ikke være letsindigt at regne med, at sysseltinget er en omstøbning eller en videreførelse af et gammelt bygdeting, der har været centrum i et fra gammel tid afsluttet bosættelsesomraade, en bygd.

Saadanne bygdestammer har i flere tilfælde udgjort, hvad man da kaldte et *folk* (arveord) eller et *tjod* (et forsvundet ord, der maaske bedst kan gengives ved stammefolk; jfr. *Svitjod,* dvs. sveernes tjod, Sverige), og hver *bygd* (arveord), hvad enten den dækkede et *folk* eller et *tjod,* har haft fælles mødeplads, kaldet *ting* (arveord). Det gælder ikke blot *charuder* og *kimbrer,* der har givet navn til Hardsyssel og Himmersyssel, men ogsaa de øvrige nordjyske sysler: *Vendler* i Vendsyssel, Aabo syssel, der egentlig er »aaboernes syssel«, Ommer = Omungernes syssel og Salling = Sallingboernes syssel, mens Thy (ældre form *Thyuth)* er identisk med selve ordet tjod. For de sydligere sysler har navngivningen en anden karakter. Enkelte har navn efter snævrere lokaliteter, efter skove som Varde (ældre *Warwith)* og Barvid (ældre *Barwith*) sysler, eller efter et fremtrædende højdedrag som Løver (ældre *Lofræth*) syssel efter Lovredsbjerg. De fleste er imidlertid navngivne efter en landsby af ældre type, saaledes Jelling, Almind, Isted og Ellum sysler. Denne forskel mellem nord og syd tyder paa, at syslet har nordlig oprindelse med senere sydlige efterligninger, hvad der taler stærkt imod rigtigheden af Arups hypotese, om at syslet skulde være et produkt af det svenske Hedeby-vælde.

De gamle *folk* i Jylland kunde dog ogsaa være betydelig mindre end et syssel. Saaledes har Vandfuld herred sikkert udgjort en oprindelig folkebygd; det fremtræder i Kong Valdemars Jordebog som *Wændlefolk hæreth,* altsaa Vendel(fjord)folkets herred. Her ved Limfjorden i det nordvestligste hjørne af det senere Hardsyssel har der aabenbart væ-

ret en særlig afsluttet lille bygd, der senere er blevet sluttet til det store Hardsyssel.

I Østdanmark findes ingen gammel sysselinddeling, kun sene forsøg paa efterdannelser, der ikke fik varig betydning. Alligevel kan man ogsaa her spore bygdeomraader med reminiscenser af gamle bygdeinstitutioner. I Eriks sjællandske lov II 51 gives regler for edsbevis alt efter om begge sagens parter »bor indenfor *herredsbygden*« eller i forskellige herreder. Betegnende er varianten mellem I 22–23, der kræver, at man skal udvælge »de tolv bedste mænd i *bygden*« i saa centrale arvesager som frændeløse børns arv og om hustrus jord, hvorvidt den var købejord eller fædrene jord paa den ene side overfor I 24 paa den anden side, hvor det om stedbørns arvestrid tilsvarende bestemmes, at den skal afgøres af »de tolv bedste mænd i *herredet*«, mens III 9 anfører »de bedste mænd af bygden eller af herredet« i et beslægtet arveretsspørgsmaal. I Valdemars sjællandske lov, Ældre redaktion 196, hedder det, at markeskel skal sværges af »tolv paalidelige mænd af *bygden*«, mens art. 209 angiver, at »tolv paalidelige mænd af *herredet*« skal sværge ved tvist om jordbesiddelse. Her og i en række andre tilfælde træder den sjællandske bygd frem ved siden af herredet for at repræsentere en offentlig indsigt og en lokal kundskab, der ligger mellem »granderne« paa den ene side og »landet« paa den anden.

I Skaanske lov optræder ordet bygd sjældnere, men dog undertiden i beslægtede forbindelser, fx. vedrørende markeskel og offentlig vej.

Efter den sprogbrug, der er anvendt i de østdanske love, maa det indrømmes, at ordet »bygd« ofte kan være vanskeligt at bestemme nærmere. I mange tilfælde kan det fremtræde som et ubestemt og skiftende begreb, omtrent som »nabolag« og »omegn« i moderne dansk. Det gælder fx. i udpræget grad Skaanske lov 240, der paalagde den landbo, der opsagde sit fæste til fraflytning om efteraaret, at han skulde saa saa megen rugsæd, »som det er regel i den bygd han bor i«. Denne næstsidste artikel i Skaanske lov synes ret ny, men ofte paaberaabes bygdens mænd og skikke ogsaa her i forbindelse med sædvaner og retsinstitutioner, der aabenbart maa være gamle, »af arild« som det undertiden hedder. Endelig maa det understreges, at i hvert fald det sjællandske bygdebegreb i en række tilfælde staar i samme forhold til herredet som det jyske til syslet. Man fornemmer, at »bygden« repræsenterer et ældre folkeligt fællesskab, en organisation, som formelt er afløst af nye insti-

tutioner, der dog ikke helt har formaaet at udviske sporene fra de gamle. I alle tre lande kan bygden have udgjort gamle bosættelsessamhør, snart større, snart mindre, med fælles mødeplads og tingforsamling.

FRA BYGDETING TIL SYSSEL- OG HERREDSTING

Dette forsøg paa ud fra landskabslovene at bestemme bygden som et relikt bag middelalderens tingomraader harmonerer daarligt med den tidligere fremsatte principielle udtalelse om disse loves tvivlsomme kildeværdi for ældre perioder, og det maatte ogsaa anses for utilstedeligt at anvende dem i dette tilfælde, dersom eksistensen af et saadant gammelt bygdebegreb ikke lod sig bekræfte med andre kilder. Dette vil imidlertid være muligt, selv om udforskningen paa dette omraade endnu lader meget tilbage at ønske.

Lad os begynde med spørgsmaalene om, hvorledes den middelalderlige territorielle inddeling i sysler og herreder er opstaaet, og hvorledes disse geografiske enheder forholder sig til oldtidsbebyggelsen. Herom har der været ført og føres stadig en uendelig diskussion indenfor forskningen. Paa den ene side har man ment, at de var fremvokset af gamle naturlige bygder, folke- eller stammeomraader, og paa den anden side har man hævdet, at de var kunstige dannelser, bestemt fra oven i militært eller andet administrativt øjemed, syslerne fx. som jarledømmer og herrederne som militærdistrikter eller som nyorganiserede retslige tingkredse (Thorsten Andersson, 1965). Man har tilmed hævdet, at der bag herredet laa ganske faste grundtal, snart en hær paa 42 mand som enhed (Vilh. la Cour) eller et storhundrede (120) af enten krigere, familier eller bol jord (Velschow, Steenstrup og Sv. Aakjær). Disse talnormer er dog udelukkende postuleret ud fra utilladelige analogier og tilbageslutninger fra højmiddelalderen, og selv der er de anførte tal højst problematiske, boltallet endda paaviseligt forkert.

Vil man ud af de løse hypotesers jungle, maa midlet være at fremskaffe et fast grundlag for stringent undersøgelse, i dette tilfælde især ved præcis kortlægning. Afgrænsningen af de middelalderlige herreder og sysler kan i store træk bestemmes ud fra Kong Valdemars Jordebog, mens senere diplomer og regnskaber kan give en finere afpudsning. (Johs. Steenstrups kort fra *Danmarks Riges Historie* reproduceres stadig

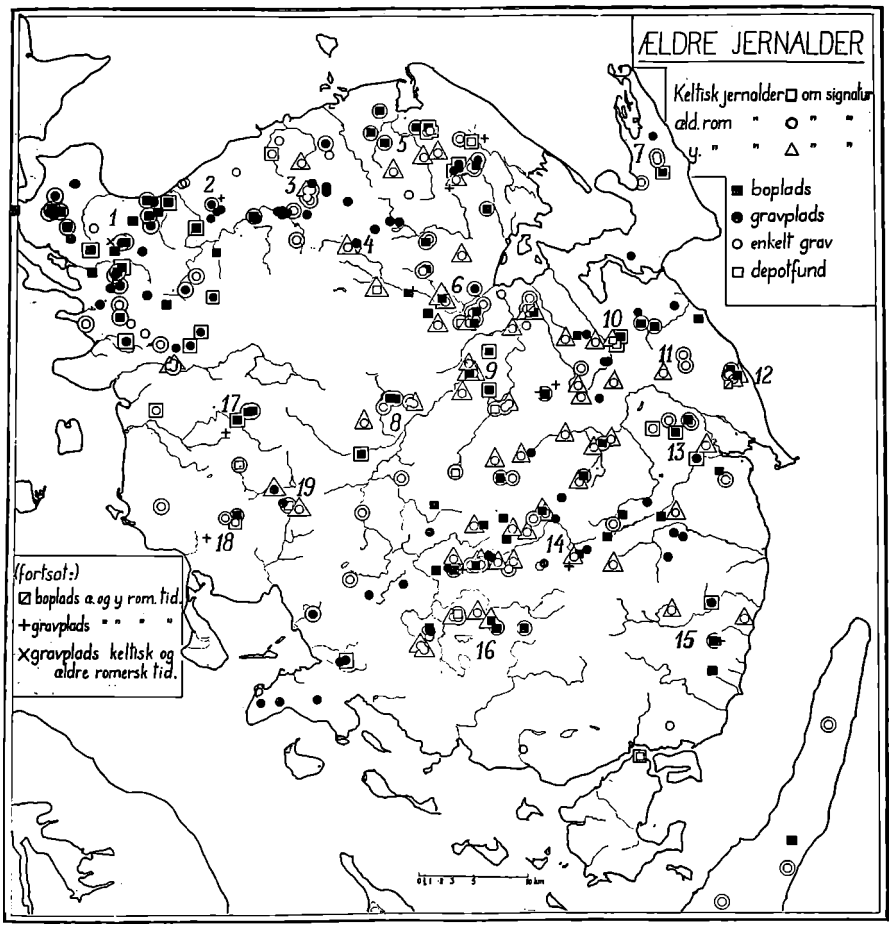

Fynske boplads- og gravfund fra Ældre jernalder. De angivne tal fordeler sig paa følgende herreder: 1–2: Vends; 3–4: Skovby; 5: Skam og Lunde; 6: Odense; 9: Aasum; 7 og 10: Bjerge med Hindsholm; 11–13: Vindinge; 14–15: Gudme; 16: Sallinge; 17–19: Baag. (Efter Erl. Albrectsen).

– hos Arup, i Schultz' Danmarkshistorie og i Skautrups sproghistorie – men de deri anførte grænser er ikke helt tilfredsstillende, da de i mange tilfælde angiver nyere grænser). Endnu daarligere staar det til med kortlægningen af oldtidens bebyggelse ud fra arkæologiske fund og stednavne, naar bortses fra det nordlige Hardsyssel, Nordvestsjælland og Fyn (jfr. ovenfor s. 49–52). De meddelte kort over ældre og yngre stednavnetyper i *Danmarks Stednavne* er ikke tilfredsstillende til dette

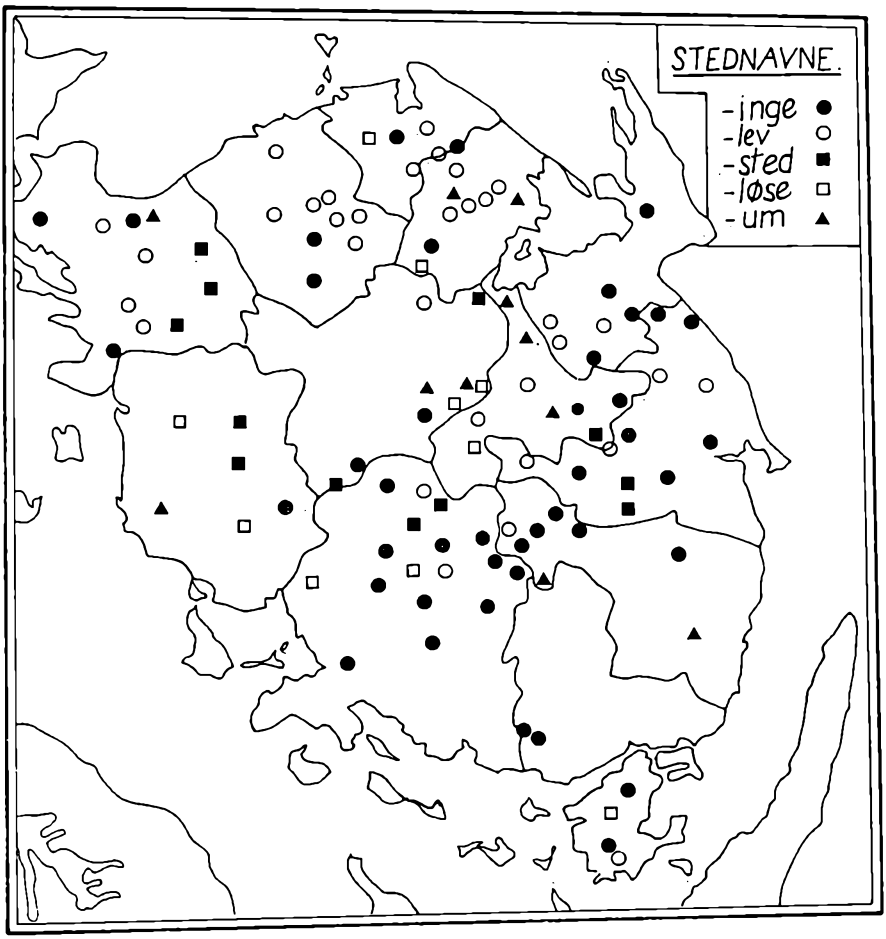

Fynske landsbyer med endelser fra før Vikingetiden. Herredsgrænserne er fra dette aarhundrede, men de er kun undergaaet mindre ændringer. (Omtegnet efter Erl. Albrectsens farvelagte kort i Fynske Aarbøger 1951).

brug. Trods en række paaviselige fejl er H. V. Clausens kort fra 1916 bedre og kan bruges for visse hovedtræk.

Kontinuiteten fra oldtidsbygd til herred fremtræder tydeligst for Fyn, hvor Erling Albrectsens kort fra 1951 i det væsentlige bekræfter H. V. Clausens gamle bygdekort ud fra stednavnenes kronologiske lagdeling. For 10 eller 11 af de 12 fynske herreder fremgaar det tydeligt, at de af stednavne og jernalderfund udpegede bygder udgør en herredskærne, adskilt fra naboherrederne ved større eller mindre skov-

strækninger og senere torpbebyggelser; i Sydøstfyn fremtræder dog Gudme og især Sunds herred som meget svagt bebyggede i oldtiden.

For Sjælland kan man alene ud fra H. V. Clausens kort konstatere, at herreder meget ofte omslutter gamle centralbygder fra oldtiden; det gælder saaledes klart for Strø, Lynge, Horns, Ods, Løve, Merløse, Flakkebjerg, Hammer, Baarse samt Stevns og Bjæverskov herreder, eller for henved halvdelen af de sjællandske herreder. Mere udviskede er grænserne omkring Ars, Løve og Slagelse herreder i vest og om Alsted, Tybjerg og Ringsted herreder i Midtsjælland. Som undtagelse fremtræder Roskilde- og Københavnsbygderne, ogsaa kaldet »Heden«, der omfatter en række sammenhængende herreder, der snarest er udspaltet af en oprindelig storbygd.

For Skaane er forholdene mere komplicerede. Ogsaa her findes en del oldtidsbygder indkapslede i de senere herreder. Den svenske stednavneforsker Jöran Sahlgren har gjort den rigtige iagttagelse, siden understreget af Sture Bolin og Thorsten Andersson, at det specielt gælder de herreder, som har navn efter gamle »smaalande«, som Sahlgren har kaldt dem. Til disse maa foruden de i 1085-brevet nævnte Gønge og Gærs herreder henregnes Villands (tidl. *a Wetlandi),* Albo (tidl. *Alsmarc)* og dertil sandsynligvis Aasbo, Bjærge og Luggude herreder. Disse er snarest navngivne efter bygdens folkestammer, der for de to sidstes vedkommende antagelig er anført allerede hos Jordanes som henholdsvis *bergio* og *liothidi.*

For det sydlige Skaane fremtræder herredsdannelsen ganske anderledes. Her har herrederne navn efter landsbyer (Bara, Ingelstad, Rønneberg, Harjager, Vemmenhøg m. fl.) eller efter gamle mødepladser (Skyts og Ljunits). I almindelighed er det ikke muligt at konstatere oprindelige bygdekærner indenfor herredsgrænserne, der undertiden virker kunstigt omgrupperede. De gamle bygder har snarere været meget store; der er dels den flade og brede Skaaneslette i vest, dels de noget mindre kystbygder i sydvest (Söderslätt) og sydøst (Österlen). Herrederne her kalder Sahlgren »konstruerede« herreder og mener, at de er opstaaet ved en administrativ opdeling af gamle bygder, der var for store til at udgøre et enkelt herred, og Sture Bolin regner med den mulighed, at det er dette sydlige Skaane, syd for Söder- og Linderödåsen, der udgjorde det oprindelige landskab Skaane.

Paa samme maade regner Bolin med, at Halland oprindelig kun om-

fattede en del af det nuværende Halland, nemlig kun de herreder i syd, der har navn efter landsbyer og som ifølge Hallandslisten i Kong Valdemars Jordebog har et fælles skattesystem, der klart adskiller dem fra de tre nordlige herreder, der har udprægede bygdenavne: Himle, Viskerdal og Fjære, og som i jordebogens Hovedstykke nok benævnes herred *(provincia)*, men som ikke har *-heret* føjet til navnet. Endelig er der Bleking, der givetvis er et gammelt »folkeland«, der ved udspaltning blev til tre herreder med navn efter beliggenhed, i vest, i øst og i midten (Medelsta, *Mæthlæstherred)*.

I Jylland er forholdene atter anderledes. Bygderne synes her gennemgaaende at have været meget større end paa Øerne. H. V. Clausens ni jyske storbygder passer langt oftere til hele eller halve sysler end til herreder. Klarest er forholdene for Aarhusbygden, der ligger samlet midt i Aabo syssel, idet dog den mindre Djurslandsbygd ligger isoleret udenfor. Himmerland er nok opdelt i mindre bygder, men de gennembrydes ofte af herredsgrænser, saa herredsinddelingen synes »konstrueret« senere. Sallingsyssel omfatter foruden storbygden Sallingholm den mindre og særskilte *Fyallands*-bygd, det senere Fjends herred. Paa samme maade har det udstrakte Hardsyssel i sig optaget den perifere *Vændlefolk*-bygd i nord, det senere Vandfuld herred. Vendsyssel synes at omfatte to gamle bygder, en storbygd i vest og en mindre i øst, mens Thysyssel omfatter een langstrakt, stort set sammenhængende oldtidsbebyggelse, der aabnede sig ud mod Limfjorden.

Svarende til landskabslovenes bygdebegreb kan der følgelig i stor udstrækning paavises faktiske bygder fra Før-vikingetid, der lader sig passe ind i de middelalderlige inddelinger. I Jylland svarer de bedst til syslerne, i Østdanmark, især paa Øerne, lader de sig ofte indpasse i herrederne, men man maa regne med, at et betydeligt antal herreder, i Skaane de fleste, beror paa en administrativ inddeling eller omorganisering af større bosættelsesenheder, hvad enten disse er tidligt sammenvoksede smaabygder, eller de er meget gamle storbygder, der er blevet opdelt i mindre.

Som der i Jylland maa have ligget et ældre bygdeting bag sysseltinget, er det sandsynligt, at der i Skaane har eksisteret en tilsvarende forsamlingsorganisation forud for den sene herredsdannelse. Med udgangspunkt i 1085-gavebrevets »a Guthisbo« og »a Geri« for de senere Gønge og Gærs herreder, og i analogi med en række senere svenske

herredsdannelser, især fra Smaalands »smaa lande« (baade gamle rene bygdenavne som Möre, Njudung, Vist, Ydre, Kind m. fl. og mange herredsnavne med endelsen *-bo*, samt vel især Finnveden med dens tredelte herredsinddeling (Sunner-, Öst- og Västbo)), antog J. Sahlgren, at mange skaanske herreder afløste en ældre inddeling i »bo«, bygdedistrikter. Til disse henregnede han ikke blot prototypen Gythisbo og de overleverede Albo og Aasbo herreder, men ogsaa en række andre bygdeherreder og herreder med foransat personnavn i genitiv, saaledes Färs, Frosta eller Dapra herreder. Sagligt er der ingen grund til med T. Andersson at skelne mellem egentligt bygdenavn overfor distrikt med endelsen -bo, for selv om det er afledet af et indbyggernavn (-boerne), vil det dog komme til at betegne et indbyggeromraade.

Fra det nuværende Danmark findes tilsvarende herredsnavne, der utvivlsomt gaar tilbage til gamle bygder: paa Sjælland Stevns (KVJ *Sthethyums)*, paa Fyn Vends *(Wændæslethe)*, i Jylland foruden Fjends, Dyrs *(Djursø)* og Middelsom *(Mæthelsholm)* samt ikke mindre end tre Horns herreder, 2 jyske og et sjællandsk. Andre har indbyggernavne som grundlag, bl. a. Hing *(Heingæ)* nær det ovenfor nævnte Vandfuld. De fleste har dog naturnavne eller landsbynavne, og da paa faa undtagelser nær med navnetyper fra før Vikingetiden. Karakteristisk er nogle faa sene herredsnavne paa -bo; det gælder Hvetbo i Vendsyssel, der i KVJ forekommer uden herredsbetegnelse *(Hwet)*, det sjællandske Holbo (1285 *Holmbo*) der er udskilt af Strø hd., og det jyske Elbo (tidligst 1476 *Ælbo)*, udskilt af Brusk herred, men tidligere benævnt *Elnd.*

MAALHØJ OG MOT

Meget talende er det meget sent dannede jyske Holmans herred, der først i det 14. aarh. bevidnes som et selvstændigt herred, udskilt fra Jerlev herred. Det fremtræder i de ældste forekomster (Ribe Oldemor) i formen *Holmbomoothæreth*, der kun kan tolkes som herredet for holmboernes *mot*. Sammenstillingen med det forældede ord *»mot«* kan vanskeligt tolkes paa anden maade, end at man da havde glemt, hvad ordet betød, nemlig tingmøde, og at herredet faktisk er en sen genoplivelse af et gammelt bygde-mot.

Herfra kan vi ved inddragelse af de overleverede navne paa herred og tingsted føres et skridt videre. Fra den saliske lov ved vi, hvorledes

frankerne holdt deres ting paa *Malloberget,* maalhøjen. Hertil svarer, at der i Danmark findes mange tinghøje, hvor retssagerne, *maalene,* blev afgjort. Tinghøj er langt det hyppigst forekommende navn; der er næppe noget herred, hvor ikke een eller flere høje har denne betegnelse. Selv om en del af disse er sene navne, der undertiden kan være tillagt en tilfældig dyssegrav, der tidligere opfattedes som tingsted fra oldtiden, markerer langt de fleste dog de høje, hvor gamle herredsting vitterligt blev afholdt. Men ved siden af dem forekommer formen Maalhøj ogsaa rundt om i landet. De kan have faaet noget ændret form, til Malhøj, Malbjerg eller Molbjerg. Undertiden kan navnet være forsvundet, men i stedet har man navnet paa den bebyggelse, der er blevet opkaldt efter maalhøjen, saaledes Maaløv (o. 1370 *Maløwæ)* paa Sjælland, Maale (tidl. *Molø*) paa det fynske Hindsholm og Malle (ældre *Malugh, Malgh)* for flere jyske landsbyer. I alle tilfælde repræsenterer disse maalhøje et ældre bygdemøde end tinghøjene, og det er sandsynligt, at de er mødepladser for gamle bygder forud for herredsdannelsen.

Denne opfattelse maa forblive et postulat, men det er et postulat, der kan underbygges. I de danske herredsnavne indgaar i forbavsende mange tilfælde elementet *høj* eller *bjerg.* Vi har fra Skaane Vemmenhøg og Oxie *(Oshøg)* og fra Jylland Revs *(Refshøg),* Aars *(Arsog),* Vrads *(Vrazhøg)* samt det tidligt forsvundne Hornøgheret ved Limfjorden. Med endelsen bjerg haves i Jylland Vennebjerg, Hovlbjerg og Hundborg *(Hunbiarg)* samt *Lundæbiarg* i Sønderjylland, Flakkebjerg paa Sjælland og Rønnebjerg i Skaane. Meget talende er det midtsjællandske Tybjerg herred, der med formen *Thyuthæbiærgheret* i Kong Valdemars Jordebog har ordet *thiuth* som forled og følgelig maa betyde: højen, hvor (ting)folket samles. Denne navngivning af herrederne efter høje dokumenterer, at bygdens mødehøj eller maalhøj har eksisteret forud for herredsdannelsen.

Som supplerende argument for, at der ligger et gammelt bygdeting forud for herredstinget, kan endelig anføres en række herredsnavne med teofore navne. Odin indgaar i herredsnavne i Skaane (Onsjø, KVJ *Othænsheret)* og i Jylland (Onsild, KVJ *Othænshylla)* og muligvis den sydjyske sogneby Vonsild (15. aarh. *Odenshyldh*), der menes at have været Tyrstrup herreds gamle tingsted og muligvis ældre navn; jfr. ogsaa det fynske Odense herred, der dog snarest har navn efter den centrale fynske kultby Odense. Frøs herred i Sønderjylland er navn-

given efter guden Frey og bygden bag det skaanske Luggude hd. (KVJ *Lyuthgudheret)* sandsynligvis efter frugtbarhedsgudinden Liuthgutha. Hedensk-sakrale navne er desuden det fynske Gudme *(Guthum)* og det himmerlandske Hellum *(Hellyum)* herred. Direkte eller indirekte maa herreder med saadanne navne sikkert gaa tilbage til bygdeting fra hedensk tid, hvor netop disse gamle guder, vaabenguden Odin og de to frugtbarhedsguder, dyrkedes. Vikingetidens foretrukne gud Tor er derimod aldrig blevet anvendt i denne forbindelse.

Der kan saaledes næppe være tvivl om, at der forud for de middelalderlige syssel- og herredsting har eksisteret andre folkelige tingfællesskaber i de selvgroede bygder, og at disse bygdeting paa maalhøjene har strakt sig langt tilbage i den hedenske oldtid. Hvor stabile de har været, og hvilke funktioner der har været knyttet til dem, maa forblive ukendt. Men alt hvad der kan fremføres af hentydninger og analogier peger mod retslige og politiske funktioner. Intet tyder paa, at den militære side har været særlig vigtig, men ogsaa den hører naturligt med til tingets domæne.

Ud fra de danske arveord har vor kyndige ordforsker P. Skautrup karakteriseret forholdene omkring de gamle ting omtrent saaledes (arveordene er kursiverede):

> Paa *bygdens ting* (ting vist oprindelig = »folkeforsamling til bestemte tider«) blev *retten* plejet; dette kunde ske ved *maal* (forsamling, rettergang), i særlige egne ved *mot* (møde). Her satte man *stævne*, og her blev *sager* (i betydningen »retsstridigheder«) fremlagt for *lov* (dvs. de »fastlagte vedtægter«) og *dom* (afgørelse ved kendelse); her blev *eder svoret*, *bod* bødet og *vide* (straf) paalagt samt *fred* forkyndt. For visse *gerninger* kunde der dømmes til *galge*, dog næppe for *vold* og *hor*.

Denne sammenstillede tekst er blot en illustration, ikke nogen videnskabelig dokumentation, men den rummer oprindelige begreber, der naturligt maa opfattes som fast knyttet til det gamle ting. Foruden de anførte funktioner maa der vel yderligere tilføjes et sakralt indhold.

RELIGION OG KULT

I aarene 1909–12 udsendte religionshistorikeren Vilh. Grønbech sit monumentale værk *Vor Folkeæt i Oldtiden* i fire bind. Af disse behandler de to sidste *(Hellighed og Helligdom* og *Menneskelivet og Guderne)* den religiøse tro, kult og holdning i den germansk-nordiske kultur under hedenskabets sidste faser. I kraft af Grønbechs egen personlighed er værket betagende og inspirerende, men for den kritiske historiker er der ikke meget at hente om nordisk hedenskab. Grønbech troede nemlig, at han med sin »kulturoplevelse« som kritisk prøvesten var i stand til at udspalte »kærnen i den gamle religion« af de rige tekster hos sagamændene i det 13. aarhundrede eller senere, mens udnyttelse af andre kilder forekom ham lige saa umuligt som »at tærske kærner af avner«. Overfor en saadan metode staar historikeren streng og beskeden. Han vil ikke acceptere, at sagadigtning kan give relevant oplysning om Vikingetidens institutioner og hedenske mentalitet; han maa nødvendigvis foretrække Snoldelevstenens ene sætning for hele Njals saga.

KULTSTEDER

Som betegnelse for hedenske kultpladser har vi fra nordisk omraade overleveret fire betegnelser: *hov, hørg* og *vi* samt et ord svarende til gotisk *alhs;* derimod kender vi ikke disse kultindretningers udseende, ja, vi ved end ikke, om disse gloser har været i brug samtidig, ej heller om de angaar samme eller forskellige typer af kultpladser eller kultbygninger. Ordet *tempel* er et senere laaneord, der nok brugtes i samtiden af ikke-nordiske kristne om hedenske gudshuse i Norden, men vi ved ikke, hvilket nordisk ord det dækkede, ej heller finder man dets udseende beskrevet eller karakteriseret før Adam af Bremens indgaaende, men lovligt sene og i enkeltheder lidet troværdige beskrivelse af Uppsala-templet (se nedenfor). Paa dette punkt har arkæologerne heller ikke hidtil været i stand til at hjælpe os. Som nærmere paavist af

Olaf Olsen *(Hørg, Hov og Kirke,* 1966) er der ikke fundet levn af nogen hedensk kultbygning paa nordisk omraade, bortset fra en islandsk gaardtomt, der rummer en langhal med et specielt udstyr, der maaske har været anvendt til privat kult. De uregelmæssigt placerede stolpehuller under Gamla Uppsala kirke har ligesaa ringe kildeværdi som et enligt stolpehul under den ældre kirke i Jelling, naar det gælder den udbredte teori om, at vore middelalderkirker ofte skal være bygget over ældre tempelbygninger; de kan fuldt saa vel være levn af noget ganske andet. Alligevel maa der ved siden af den »private« kult i boligen have eksisteret kultbygninger for større kredse. Saadanne er nemlig bevidnet i gamle eddakvad og anden samtidig norrøn digtning samt i Ansgars levnedsbeskrivelse, der oplyser, at beboerne i Birka rejste et tempel for en afdød konge. Det er dog givet, at naturhelligdomme er langt stærkere bevidnet end egentlige kultbygninger. Der kan ikke være tvivl om, at megen ofring og anden hedensk kult er udført i det fri, i tilknytning til hellige lunde og træer, søer og kilder, høje og sten.

Indenfor de nordiske omraader er kildegrundlaget for hedensk kult særlig svagt for Danmarks vedkommende. Det gælder ogsaa stednavne med kultisk indhold. Elementerne *hov* og *hørg,* der er saa ofte og saa klart bevidnede for det øvrige Norden, lader sig ikke med sikkerhed dokumentere paa dansk omraade. Det er vel nok sandsynligt, at *hørg* indgaar som karakteriserende element i nogle faa stednavne, snarest i Harre herred i Salling, der skrives *Hargæheret* i Kong Valdemars Jordebog, vel ogsaa i det jyske og sjællandske Hørby (begge tidl. *Hørghby*) samt det sønderjyske Harreby (tidl. *Harghby).* – Mere tvivlsomt er *hov* som dansk stednavneelement; det indgaar dog muligvis i det sjællandske Hovby og et par nuværende landsbyer Hove (tidl. *Houæ),* mens alle nuværende stednavne Hov eller Hou og mange sammensætninger iøvrigt ifølge stednavneforskerne snarest har anden oprindelse. Med gudenavn som forled forekommer -hov som endelse derimod paa norrønt omraade i mere end en snes tilfælde, deraf 10 Torshov.

Et til gotisk *alhs* svarende nordisk ord for helligdom har Sv. Aakjær ment at kunne finde i en række bebyggelsesnavne som Albøge eller som forled til endelsen -høj (Aalhøj, Aalbjerg og Alsbjerg) samt især i Alberhøj, som han tydede som Al-gærde-høj, dvs. højen med den indhegnede helligdom; hertil skulde muligvis føjes landsbyerne Aal og Aale. Da stamordet ellers ikke er bevidnet paa nordisk omraade, har

Aakjærs tolkning kun vundet meget betinget tilslutning hos andre stednavneforskere, der forklarer disse navne anderledes.

Bedst dokumenteret i Danmark er kultordet *vi*. Det forekommer usammensat for Visby paa Gotland, hvis første kirke ifølge Gutersagaen blev bygget paa den tidligere kultplads »i Vi«, det senere Visby. I en række sammensatte danske stednavne indgaar ordet *vi*, undertiden som forled, oftere som endelse. Allerede vort ældste danske kongebrev, Knud den Helliges gavebrev til Lundekirken fra 1085, rummer to sjællandske eksempler, dels Onsved i Horns herred, der skrives *Othense* og med sikkerhed tolkes som »Odins vi«, og dels det forsvundne *Winnincwe* i Tune herred, der betegner stedet for Vindingeboernes vi. I disse tilfælde kan der være tale om rent lokale kultpladser, men de store centrale samlingspladser for jyder og fynboer, Viborg og Odense, har ogsaa faaet navn efter deres vier. Paa vikingetidsmønter og langt ned i Middelalderen skrives den jyske hovedstad *Viberg* og er altsaa navngivet efter selve kulthøjen, mens Odense ligesaa konsekvent har et indskudt v i de ældste forekomster (mønter fra Knud den Stores tid har OÐSVI, Adam af Bremen *Odansue*) og derfor maa betyde Odins helligdom. Følgelig har *vi* utvivlsomt været en gængs betegnelse for officielle kultpladser for større eller mindre omraader. Det er sandsynligt, at der i Viborg og Odense i Vikingetiden har været afholdt regelmæssige og landsomfattende kultfester af lignende karakter som dem, den tyske historieskriver Thietmar af Merseburg omkring 1015 henlægger til Lejre, og som Adam af Bremen omkr. 1070 skildrer i Uppsala. Derimod er det mindre sikkert, om de paa kong Gudfreds tid har haft samme store opland som siden. – Det udbredte landsbynavn *Vium* i Jylland godtgør, at viet som kultsted var i brug forud for Vikingetiden; forleddet er her et oprindeligt vi-, mens det i yngre navnetyper som *Viby* og *Visby* oftest har en anden oprindelse, saa kun Viby paa Hindsholm ifølge stednavneforskerne har sikker sakral betydning.

KULTEN

Om den hedenske kults form og indhold er de samtidige vidnesbyrd yderst sparsomme, og de senere og mere fyldige kilder er næsten uundgaaeligt kristent omtydede eller paavirkede, saa de kun lader sig anvende med meget store forbehold. En af vore ældste runesten, Snolde-

levstenen fra tidlig Vikingetid, giver os sandsynligvis i et glimt kulten paa tinghøjen. Dens lapidariske indskrift lyder: »Gunvalds sten, søn af Roald, thul *a Salhaukum*«. Denne sten blev i 1770erne fundet som led i en større stensætning ved en gravhøj i den lille landsby Salløv (af Salhøj) nær kirkebyen Snoldelev. Højens navn Sylshøj antyder, at det er thulens virksomhed paa højen der har været navngivende, hvad der muligvis bekræftes af, at en nærliggende høj hedder Blothøj. Vor tvivl hidrører fra, at højnavnene tidligst forekommer i en noget legendarisk sammenhæng i fundberetningen; der kan derfor være tale om en sen litterær eller folkelig navngivning ud fra anlægget, selv om højnavnene fremtræder som ældre end selve fundet.

Naar man ved, at *þulr* senere i vestnordisk betegner taleren, der paa tinge foredrog visdom og magisk lærdom (jfr. oldeng. *þyle,* taler), er det nærliggende at opfatte Salhøj-thulen som lederen af de sakrale handlinger paa højen, der har faaet navn efter ham. Han er da næppe heller nogen helt isoleret skikkelse; mangt et Tolbjerg eller Tullehøj vidner om, at han har haft kolleger rundt om i landet, om end en del af disse snarest har haft et personnavn som forled.

En række fynske, noget yngre runeindskrifter har overleveret os en anden benævnelse for lederen af den offentlige kult, nemlig goden. Der er først Roulf, kaldet *Nura gode,* der ifølge Helnæsstenen satte sten efter sin druknede brodersøn, og som hans egne sønner siden mindedes paa en runesten i det nærliggende Flemløse. *Nura gode* opfattes i almindelighed som »Nørernes – antagelig (Hel)næsboernes – gode«, men er af Sv. Aakjær – mere tvivlsomt – tolket som gode for en ellers ukendt frugtbarhedsgudinde Nura (jfr. ordet *nære* i betydningen ernære). I begge tilfælde opfattes Roulf som leder af bygdens kult. Nok saa oplysende er den nordfynske Glavendrupsten, navnlig efter at Erik Moltke ved sin fine dechifreringsteknik har sandsynliggjort læsningen af et tidligere overset ord *liþ* i betydningen følge, antagelig som hird. Man gengiver nu begyndelsen af den lange indskrift saaledes: »Ragnhild satte denne sten efter Alle Sølve (eller: den Blege), *viernes gode, hirdens højværdige thegn*«. Den afdøde maa følgelig have forenet stillingen som kultleder med sit høvdingedømme, altsaa sakral og verdslig funktion, og man har saaledes i ham en parallel til de senere højættede islandske goder.

Hvorledes forholdet mellem thul og gode har været, lader sig ikke

oplyse. De kan have eksisteret samtidig og haft forskellig funktion ved kulten, men muligvis er thulen blot en ældre eller en lokalt afvigende betegnelse for goden. Om viets, kultpladsens nærmere indretning og betjening lader de samtidige kilder os ogsaa i stikken, og sikre analogislutninger fra anden hedensk kult kan ikke drages. Det nærmeste man kan komme er skildringen af det afsluttende hedenskab i Uppsala i Adam af Bremens kirkehistorie (bog IV kap. 26–27). Adams fremstilling maa læses i hans egen formulering:

»Sveernes folk har en meget berømt helligdom *(templum)*, som hedder Uppsala, ikke langt fra byen Sigtuna. I dette tempel, som helt og holdent er beklædt med guld, er der tre gudestøtter, som folket tilbeder, saaledes at Thor som den mægtigste har sin trone midt i hallen, mens Odin (Wodan) og Frey (Fricco) har deres plads paa hver side af ham. Deres virkefelter er følgende: Thor – hedder det – hersker i luften og raader for torden og lyn, storm og regn, godt vejr og afgrøde. Den anden, Odin, styrer krigene og forlener menneskene med tapperhed mod fjenderne. Den tredie er Frey, der skænker menneskene fred og fryd . . .

Alle deres guder har fremdeles præster tillagt, som frembærer folkets ofre. Hvis sygdom og hungersnød truer, ofrer de til afguden Thor, hvis krig til Odin, og hvis der skal fejres bryllup til Frey. Der plejer ogsaa hvert niende aar at blive fejret en fælles højtid i Uppsala for alle Svealands landskaber. Ingen faar fritagelse for at møde til denne højtid. Konger og folk, alle og enhver fører deres gaver til Uppsala . . . Ofringerne foregaar paa følgende maade: Af enhver art levende væsener af hankøn ofres der ni stykker, med hvis blod det er skik at forsone guderne. Kroppene bliver derimod hængt op i den lund, der ligger lige ved helligdommen. Denne er nemlig hedningernè saa hellig, at hvert træ i den anses for guddommeligt som følge af ofrenes død og forraadnelse. Der hænger ogsaa hunde og heste tillige med mennesker, og en kristen har fortalt mig, at han har set 72 saadanne kroppe hænge dér imellem hinanden. Iøvrigt er de sange, der plejer at blive sunget under denne offerceremoni, mangfoldige og uhøviske . .. .«

I nogle senere tilføjede skolier meddeler Adam yderligere, at der findes en kilde, i hvilken der ved kultfesten ofres et menneske ved drukning, og at offerfesten fejres i ni dage med daglige ofringer og festmaaltider omkring foraarsjævndøgn.

Ved vurderingen af denne beretning maa det huskes, at Adam af Bremen ikke var øjenvidne, men havde kristne – missionærer eller købmænd – som hjemmelsmænd, og ligeledes at det var hans formaal

at skildre hedenskabets vederstyggelighed som baggrund for missionens velsignelser. Vi maa regne med, at denne nidkære andenhaandsskildring er fuld af misforstaaelser og overdrivelser, saa det er vanskeligt at udskille den konkrete virkelighed og langt sværere at bestemme, hvad der har haft gamle aner. Der er dog næppe grund til at tvivle paa kærnen i beskrivelsen: et anseligt kulthus placeret i en stor naturhelligdom med en hellig lund og vel ogsaa en helligkilde, altsammen indviet til de tre navngivne guder, hvis støtter var opstillet i templet, og som betjentes af et præsteskab, der forestod ofringer og festmaaltider.

Som paavist af Olaf Olsen lader det nordiske tempel sig ikke dokumentere arkæologisk, hverken i Uppsala eller andetsteds (jfr. ovenfor), og de talrige og indbyrdes stærkt afvigende rekonstruktionsforslag maa derfor alle henvises til fantasiens verden. Paa grundlag af selvsyn er nordiske templer derimod bevidnet i skrift fra tidlig Vikingetid, nemlig med *Vita Anskarii*. At der har været knyttet præster til den hedenske kult fremgaar klart af runestenenes betegnelser thul og gode, men om præsteskabet har bestaaet som fast embede eller blot har ytret sig som lejlighedsvis funktion kan ikke afgøres; dog viser Glavendrupstenen, at godestillingen kunde forenes med verdsligt høvdingedømme.

HEDENSKE GUDER

Vore stednavne bevidner, at Tor, Odin og Frey har været hovedguder i nordisk Vikingetid, idet man dog til dem for Danmarks vedkommende maa føje guden Ti eller Tyr. Tors fremskudte plads bekræftes ligeledes. Han er den eneste hedenske gud, der paakaldes i vore runeindskrifter, og torshammeren, saavel indhugget i sten som baaret som amulet, forekommer langt hyppigere end noget andet gudesymbol, videre indgaar Tor i Vikingetidens mandsnavne i et utal af forbindelser, og endelig viser en genanvendt billedkvader fra Hørdum kirke i Thy, at Eddaens populære myte om Tors mislykkede fiskeri efter Midgaardsormen, der yndedes af de norrøne skjalde og af billedkunstnere fra Gotland og Uppland til den Irske sø, ogsaa har været kendt i Danmark. Men selv om Tor frem for alle andre hedenske guder har været modstanderen, som de kristne missionærers Hvide Krist maatte nedkæmpe, er det lidet sandsynligt, at hans lederstilling gaar tilbage til Gudfreds tid. Alt tyder paa, at det er selve Vikingetiden med dens nye

idealer, der har skabt hans popularitet. Før-vikingetidens vidnesbyrd om Tor er langt sjældnere end om andre guder. Her kommer ved siden af Odin og Frey nok saa meget den indoeuropæiske himmelgud Tyr og den gamle frugtbarhedsgud Njord paa tale. Njord, der er nært knyttet til, muligvis identisk med den fra Tacitus saa velkendte frugtbarhedsgudinde Nerthus, fremtræder særlig som agerbrugets gud og maaske ogsaa stedvis som den rigdomsbringende søfarts særlige gud. Tyrs og Njords navne er alene knyttet til stednavne, der kan gaa tilbage til Før-vikingetid; for Tyr navne som Thisted (flere), Tise og Tiset (begge af Tis *with*, skov) samt Tislund, for Njord bl. a. Nærum og Næraa (oprindelig Njords høj).

Det er et fælles træk for alle vore sikre teofore stednavne, at de i et paafaldende stort antal har gudenavnet forbundet med karakteristiske naturbetegnelser, bl. a. især -lund og -ved (af -*with* = skov), -bjerg og -høj. Det er en smuk bekræftelse paa teorien om, at de hedenske kultpladser fortrinsvis har været naturhelligdomme.

Her skal der ikke gaas dybere ind paa indholdet af den hedenske gudetro; det maa overlades til den sammenlignende religionshistorie at finde vej gennem det overleverede vildnis af gudemyter. Her maa vi indskrænke os til nogle faa karakteriserende bemærkninger. Kilderne til den nordiske mytologi er sene. Vigtigst er de saakaldte Eddadigte (Ældre Edda), som Snorre Sturlason søgte at systematisere i sin Yngre Edda. Eddalæren opstiller guderne i forskellige dynastier, dels aserne under Odin med hans sønner og hele husstand, og dels vanerne med Njord og hans søn og datter, Frey og Freja. Det er muligt, at denne tvedeling afspejler ældre og yngre lag i gudehierarkiet. Eddadigtene er af vidt forskellig alder og proveniens; nogle har fællesgermansk rod, men de fleste, muligvis alle, er kristent paavirket i den norrøne digtning eller gendigtning, og enkelte er utvivlsomt nydigtede i sen tid. I kraft af denne brogede overlevering forekommer der mange varianter og indre modsigelser, der umuliggør ethvert forsøg paa at naa frem til en autentisk hedensk gudelære. Vigtigt er det at konstatere, at der er væsentlige afvigelser mellem Eddadigtenes indhold og de ældre oplysninger, man faar hos Adam af Bremen eller kan udlede af navneforskningen om gudernes placering og funktioner.

De samme vanskeligheder møder os ved Eddaens verdensopfattelse, der heller ikke utvungent lader sig forene med de samtidige vidnesbyrd.

De dødsriger, der skildres i den overleverede mytologi – Valhal som et paradis for faldne kæmper og Hels triste skyggerige for dem, der døde straadøden – stemmer kun lidet overens med den dødstro, der har bestemt tidens egen gravkult, hvad enten den døde jordfæstedes i prangende skibssætninger eller velbeskyttede højkamre, eller han maatte nøjes med en uanselig jord- eller brandgrav. Det er da ogsaa klart, at forestillingerne om livet efter døden i Eddaen er præget af den kristne dualisme, om end de bestemmende kriterier har været forskellige. Mest kristent prægede er myterne om Ragnarok, slutkampen mellem de gode og onde magter og guder; de rummer en række ret kaotiske, men hver for sig prægnante apokalyptiske visioner: om Fimbulvinter, om krigerisk slutkamp og om død og undergang for alt og alle, hvortil nogle føjer en vision om opblomstringen af en ny og straalende verden.

Der er givetvis langt fra denne digteriske verdensopfattelse til hverdagsmenneskets faktiske religiøse forestillingsverden, hvor frygt og uvished overfor det kommende og forestillingen om det overnaturlige bag de navngivne officielle guder skabte et vildnis af lokale gode og onde guddomsmagter, der kunde gribe ind i menneskelivet; deres bistand kunde man paakalde ved offer, og deres onde værk kunde man til dels afværge ved magi og sejd.

Mens kristendommen hurtigt fik bugt med den officielle hedenske kult, levede dagliglivets folketro med dens vrimmel af overnaturlige væsener og magter videre gennem aarhundreder, om end de dertil knyttede forestillinger blev mere eller mindre kristeligt forvendte.

KULTURFORBINDELSER OG HANDELSVEJE

I det foregaaende er Danmark og danske forhold mest blevet behandlet ret isoleret i forhold til omverdenen. Det maa imidlertid understreges, at Danmark i oldtiden saa lidt som nogensinde siden har hvilet i sig selv. Landets beboere, danskerne til enhver tid, har stadig været led i en vidt forgrenet kultursammenhæng, hvor politiske omskiftelser og kulturelle nydannelser paa Kontinentet, og det saavel paa aandelige og sociale som paa tekniske omraader, har spillet afgørende ind og været med til at præge vor historie. Alene kontakternes hastighed og intensitet har varieret gennem aarhundrederne.

Allerede i Yngre stenalder vidner saavel agerbrugets som kvægavlens fremtrængen om nøje sammenhæng med fjerne kulturer langs udstrakte forbindelsesveje til Middelhavsomraadet og den nære Orient. Vore storstensgrave fra Dyssetid og navnlig fra Jættestuetid har nært slægtskab med en lang bræmme af megalitgrave langs Atlanterhavskysten fra de nordskotske øer til Spanien, og de maa søge deres aner i de kyklopiske bygningsværker paa Malta og Kreta, hvis store modergudinde fulgte samme vej mod vest og nord. Mange arkæologer ynder at forklare nye kulturformer ved indvandring af nye folk, men en nærmere betragtning af de sammensatte kulturmønstre vil oftest tale stærkere for almen kulturpaavirkning end for det kaos af idelige folkeskifter, der ellers maatte antages. Der er næppe mere grund til at tale om indvandring af et »dyssefolk« eller et »jættestuefolk« i oldtiden end om et »kirke- eller murstensfolk« i Ældre middelalder eller et »mejerifolk« med »højskolekulturen« i sidste halvdel af det 19. aarhundrede.

For Danmarks vedkommende fremtræder alene een ny kultur med saa markant et særpræg og saa skarp en kronologisk og geografisk afgrænsning, at den naturligt maa sættes i forbindelse med et nyt folks indvandring. Det er det saakaldte »enkeltgravsfolk« fra Stenalderens slutfase, dette letbevægelige »hyrde-kriger-folk« (jfr. ovenfor s. 67 f), hvis kulturformer i eet og alt adskilte sig fra den ældre, sammensatte agerbrugskultur, og hvis vej nøje kan følges gennem hele Central-

europa. Imidlertid viser de seneste fundanalyser, at der langtfra er tale om et saa radikalt folkeskifte, som tidligere antaget, men snarere om en begrænset, om end kompakt indvandring af fremmede stammer, der i kraft af krigerisk overlegenhed opkastede sig som et herrefolk, men efterhaanden smeltede sammen med den ældre befolkning i en kulturudligning, der fortsætter ind i Broncealderen. I denne periodes forfinede kultur under gunstige klimaforhold intensiveredes handel og anden kontakt mod syd og sydøst til Middelhavslandene, idet alpebyen Hallstatt blev det vigtigste kontaktcentrum.

ROMERKULTUREN

Efter at de udadvendte kontakter var blevet svækket under den saakaldte Keltiske jernalder (4.–1. aarh. f. Kr.), hvor keltiske folkeslag havde bosat sig i Mellemeuropa og dannet en adskillende eller i hvert fald meget hæmmende barriere i forhold til Middelhavskulturen, retableredes den direkte forbindelse paany i Kejsertiden, saaledes at Romersk jernalder (1.–4. aarh. e. Kr.) kom til at betegne et højdepunkt i nordisk oldtids forbindelse med Europa. Perioden karakteriseres ved importsager, i begyndelsen fortrinsvis af italiensk oprindelse, siden mest af provinsromerske industrivarer. Broncer, glas og emaillesager kom især fra Rhinegnene, mens sølvarbejder m. m. mest kom fra Sydøsteuropa, efterhaanden præget af kulturbrydningen mellem klassisk og orientalsk stil, saaledes som den formede sig i goternes bosættelsesomraader ved Sortehavets nordlige og vestlige kyster.

Forbindelsesvejene kan ret nøje følges ved konstatering af ensartede sager i nordiske og kontinentale fund. I Ældre kejsertid fulgte handelen mest floderne Elben og Oder samt Vistula, alle med centralt udgangspunkt i den romerske grænseby Carnuntum ved Donau øst for Wien, der gennem de østlige Alpepasser forbandtes med Italien via Aquileia ved bunden af Adriaterhavet. Senere i Kejsertiden tabte først Elben og siden Oder i betydning, mens fra nu af Rhinen ved siden af Vistula blev den vigtigste forbindelseslinie mellem Norden og Middelhavsomraadet. Kontakten var dog fortsat livlig.

Ved siden af importfundene kan den kulturelle paavirkning fra Romerriget ogsaa spores gennem de nordiske laaneord fra latin. Disse angaar overvejende benævnelser for handelsvirksomhed og sydeuro-

pæiske produkter. Ordene *mønt, pund* og *øre* er direkte laan fra latinens *moneta, pondus* og *aureus,* mens selve glosen at *købe* er udgaaet fra romernes *caupo,* en kræmmer. Andre direkte laan fra latin er ordet *marked* (lat. *mercatus)* og færdselsordet *mil* (af lat. *milia passuum,* tusinde skridt); hertil kan vist ogsaa føjes ord som *kedel* og *kiste, kaal* og *sennep, vin* og *pung* m. fl. Det maa dog indrømmes, at kun en brøkdel af vore latinske laaneord er optaget direkte; langt de fleste er laant gennem andre sprog, men det lader sig kun sjældent bestemme nærmere, hvilket sprog der har været formidler, eller hvornaar ordet er optaget. Men i alle tilfælde vidner laaneordene klart om vor nære tilknytning til og afhængighed af romerkulturen.

Et særligt kulturlaan udgør vort ældste alfabet, runerne. Runeskriftens oprindelse har været stærkt omdiskuteret i snart hundrede aar, og dog er det stadig ganske uafklaret, hvorfra inspirationen til dens opstaaen er kommet, og hvilke skrifttegn der har været forbillede; nogle forskere har givet det græske alfabet, andre det romerske prioriteten, mens atter andre har peget paa mindre udbredte alfabeter, ligesom det har varieret, hvor mange tegn man har anset var frit konstruerede. Tid og sted for runeskriftens opstaaen er ligeledes omstridt, men det staar dog fast, at de ældste og de fleste runeindskrifter stammer fra Skandinavien. Ifølge de nyeste dateringer af gamle og nye fund kan runerne i Norden føres tilbage til omkring 200 e. Kr., hvad der gør den udbredte teori om, at runerne er opstaaet blandt goterne ved Sortehavet mindre sandsynlig. Kronologi og geografisk sammenhæng taler nærmest for nordisk oprindelse, saaledes som vor førende runolog Erik Moltke senest har hævdet.

Imidlertid tyder de kendte indskrifter med de ældre runer, 24 -tegns futharken, ikke paa, at runeskriften har haft større anvendelse som meddelelsesmiddel. Runerne er praktisk talt kun fundet paa løsfund som vaaben og smykker, og det drejer sig altid om meget korte indskrifter, der – i de tilfælde de kan tydes – blot meddeler navnet paa ejer eller runerister. Det gælder ogsaa den længste og berømteste indskrift, nemlig den der stod paa det korte guldhorn fra Gallehus: »Ek Hlewagastiʀ Holtingaʀ horna tawido« (Jeg Lægæst fra Holte (eller Holtingen) gjorde hornet). Ofte danner indskrifterne ikke egentlige ord, men gengiver fx. hele runerækken eller danner tilsyneladende helt kaotiske sam-

menstillinger eller meningsløse gentagelser af nogle ganske faa runetegn. Der kan derfor næppe være tvivl om, at runerne i denne ældre periode ofte, maaske oftest, er anvendt i magisk øjemed. Herpaa tyder ogsaa selve ordet *rune,* der er i nær slægt med andre germanske ord, der har betydninger som hemmelighed, hvisken eller dulgt tale.

I slutningen af Folkevandringstiden synes runerne totalt forsvundet fra dansk omraade, mens de stadig benyttedes i Norge og Sverige, hvor de nu i stor udstrækning indhuggedes i sten som grav- og mindeindskrifter. I Danmark kendes derimod ingen runestensindskrifter med de ældre runer, bortset fra at der i Bleking findes enkelte runesten fra 7. aarh. med lange indskrifter, hvor runetegnene viser overgangsformer mellem den ældre og den yngre futhark. – Men tidligt i Vikingetiden optræder runerne atter indenfor Danmarks grænser, nu i nye former og i en futhark paa kun 16 runetegn, de saakaldte yngre runer. I denne periode findes runerne fortrinsvis som mindeindskrifter over afdøde (om runestenene se s. 207 ff.). Den sparsomme og ensidige overlevering af runerne, næsten udelukkende paa uforgængeligt materiale (sten, metal, horn og lign.), men yderst sjældent og kun under særlig gode fundforhold paa træ, udelukker dog ikke, at runerne kan have været anvendt mere alment. Saxe hævder, at runer tidligere blev benyttet til breve, og selv om hans autoritet i sig selv er ringe, synes nyere fund at have bekræftet hans opfattelse. Udgravningerne ved Tyskebryggen i Bergen har bragt hundreder af runebeskrevne træplader for dagens lys, stammende fra tidlig Middelalder, og i Novgorod har man paa lignende maade fremdraget andre hundreder af birkebarksbreve fra sen Vikingetid og tidlig Middelalder; disse sidste er ganske vist indridset med russiske bogstaver. I begge tilfælde omfatter indskrifterne breve, meddelelser og optegnelser af vidt forskellig art. Paa denne baggrund er det ikke usandsynligt, at runerne ogsaa i Danmark har haft en mere udstrakt anvendelse, end fundene hidtil har vist.

Endnu et vigtigt kulturelement fra antiken kom nordboerne i nær kontakt med i Romersk jernalder, nemlig møntvæsenet. Talrige kejsermønter i guld og sølv er fundet i dansk og nordisk jord, men det fremgaar klart, at nordboerne ikke har forstaaet at benytte mønter som betalingsmiddel paa anden maade end som umøntet metal; de er blevet vurderet efter vægt og lødighed, undertiden dog ogsaa som kunst. Fint

prægede romermønter er blevet gennemborede eller har faaet paaloddet øjer, saa de kunde bruges som smykker eller som amuletter paa samme maade som de ensidigt prægede guldbrakteater. Disse findes dels som import, dels som hjemlige efterligninger i den følgende periode, Folkevandringstidens første aarhundrede.

Fra Romertidens slutfase paa overgangen til Folkevandringstid, altsaa i tiden henved aar 400 e. Kr., skal det til sidst nævnes, at en ny stil, dyreornamentikken, naaede Danmark. Denne repræsenterer ikke ren klassisk stil, men synes opstaaet i Sortehavsomraadet ved en sammensmelten af elementer fra goternes halvklassiske kunst og en asiatisk folkekunst, der formidledes dertil af skyther eller sarmater. Dyreornamentikken slog forbavsende hurtigt an og gik sin sejrsgang over hele Europa.

FOLKEVANDRINGSTIDENS KULTURFORBINDELSER

Med Folkevandringstiden svandt paany den nære kontakt til romerkulturen, saavel ved Middelhavet som i de gamle romerske provinser. Jo mere Romerriget svækkedes, og de germanske folkeforskydninger intensiveredes, des mere vanskeliggjordes regelmæssig forbindelse. I aaret 406 gik germanske folkehære over Rhinen og afskar i vest den direkte kontakt til Middelhavsomraadet, der inden aar 500 for størstedelen var germansk behersket. I det 6. aarh. blev mulighederne for kulturformidling endnu svagere, idet slaviske stammer fra øst trængte frem gennem Mellemeuropa til Elben, mens frankerne i vest gjorde sig til herrer over de gamle romerske provinser omkring Rhinen, i Flandern og i Nordfrankrig. I det 7. aarh. kompliceredes forholdene yderligere, dels i kraft af den arabiske ekspansion langs Middelhavet, og dels paa grund af avarers og bulgarers fremtrængen paa Balkan og over store dele af Sydøsteuropa. Alt dette maatte nødvendigvis indskrænke og stadig ændre Danmarks kontakter udadtil, og samtidig stagnerede Middelhavskulturen, saa den blev mindre attraktiv. En vis isolation maatte blive følgen.

Betragter man imidlertid de arkæologiske fundforhold for 6. og 7. aarhundrede i Danmark, finder man tilsyneladende intet tegn paa begyndende fattigdom, stagnation eller isolation. Aldrig før eller siden er saa meget guld blevet lagt i jorden, guld i alle former: mønter, brakteater, smykker, gyldent vaabenbeslag m. m. samt »brudguld« eller »beta-

lingsguld«. Man skal dog ikke lade sig narre af den tilsyneladende »guldalder«. Rigdommen er næppe et resultat af ordinær handel, og den synes heller ikke ledsaget af almen velstand, men er snarere en udløber af de udbetalinger, hvormed de sidste romerherskere søgte at købe barbarhærene bort. Ret tolket vidner de talrige mønt- og skattefund næppe om gode tider, men tværtimod snarere om krig og usikkerhed, om tider, hvor folk gemte deres kostbarheder bort, men aldrig fik mulighed for at hente dem frem igen i fredens dage. Sture Bolin har paavist, hvorledes Folkevandringstidens kontinentale skattefund nøje kortlægger de germanske folkestammers vandringer i »det frie Germanien«, og vore mange samtidige mosefundne vaabenhenlæggelser tyder paa, at ogsaa vore skattefund er motiveret af frygt for fjender i anmarch.

Først i løbet af det 8. aarhundrede begyndte de politiske og nationale forhold at etablere sig efter de foregaaende aarhundreders store omvæltninger. Byzans konsoliderede paany forholdene i sydøst, Karolingerriget opstod som en vesteuropæisk centralstat, mens angelsachserne, hvis enhed og kultur var blevet styrket under kirkens ledelse, begyndte en omfattende missionsvirksomhed langt ind i det germansk-hedenske omraade, og endelig tog den slaviske folkevandring slut. Det gamle kulturcentrum omkring Middelhavet var sprængt, men i yderomraaderne var der nu grobund for kulturvækst med nye kontaktmuligheder.

Imidlertid er de sidste aarhundreder før Vikingetidens indtræden den fundfattigste periode i dansk oldtid, og følgelig er den meget nødtørftigt oplyst. Det begrænsede fundmateriale udelukker dog enhver tanke om, at slaver eller andre fremmede kan have oversvømmet Danmark. Kontinuiteten er sikker nok. Derimod har det været gængs at sætte denne periode op imod den foregaaende »guldalder« og karakterisere den med ord som fattigdom og isolation. Endnu ved udsendelsen af 1. udgave af *Danmarks Oldtid* i 1940 var Johs. Brøndsted domineret af denne opfattelse, og isolationen tilskrev han vore slaviske naboer i syd. I den nye udgave fra 1960 erstattede Brøndsted derimod isolation med usikkerhed under hensyn til den raadende situation indenfor forskningen. Han fremførte nu, at den danske fundknaphed muligvis skyldtes indre aarsager, og i saa fald burde den »ikke tages til indtægt for hverken svækkelse, isolation eller manglende udlandsforbindelser«. Den ændrede holdning var ikke tilfældig, men skyldtes nye danske og udenlandske fund i mellemtiden, herhjemme især Lindholm Høje fra

1950erne, af fremmede først og fremmest kendskabet til det engelske Sutton Hoo-fund. Brøndsteds nye signaler maa givetvis følges op, og hans usikkerhed erstattes med en fast omvurdering.

For en nyvurdering af periodens nordisk-kontinentale kultursammenhæng er Sutton Hoo-fundet af største vigtighed. Det drejer sig om en rigt udstyret og særpræget baadgrav i East Anglia; den blev udgravet i 1939, men først nærmere undersøgt og foreløbig publiceret efter Verdenskrigen. Graven dateres til de nærmeste aartier efter 650, og den maa utvivlsomt have rummet en af de sidste hedenske konger i East Anglia. Baaden er nogenlunde af samme størrelse som de senere norske vikingeskibe, men i modsætning til dem, er den uden antydning af mast eller sejl. Gravgodset er meget omfattende og epokegørende ved sin rigdom og sammensætning: en guldpung med talrige merovingiske guldmønter med møntsted fra Nordfrankrig til Rhonedalen, dertil et stort antal smykker samt en del husgeraad – fade, skaale og bægre – i guld og sølv i fineste teknik og med en ornamentik, der viser byzantinsk eller nærorientalsk oprindelse. Af særlig interesse er de fornemme vaaben, hvoraf nogle viser en umiskendelig kulturforbindelse med Skandinavien, nærmere bestemt med den uppsvenske Vendelkultur; engelske arkæologer anser det endog for sandsynligst, at hjælm, skjold og sværd er fabrikeret i Uppland. Dertil kommer, at ogsaa selve gravtypen er udpræget nordisk. Dog har kun een forsker, den svenske arkæolog Birger Nerman, paa grundlag heraf taget anledning til at hævde, at graven har rummet en svensk protoviking!

For det danske problem er det afgørende, at Sutton Hoo-fundet dokumenterer handels- og kulturforbindelser over saa vidtstrakte omraader, dels med Byzans og Forasien via Frankerriget, dels og navnlig med den svenske Vendelkultur i Uppland. Herved understreges det kulturfællesskab, som allerede dyreornamentikken vidnede om. Naar man hertil føjer de foreløbige resultater af de igangværende udgravninger paa Helgø (Lillø) i Mälaren, forløberen for det nærliggende Birka, og sammenholder dem med vidnesbyrd fra nyfund og de gammelkendte billedsten paa Gotland, saa fremgaar det klart, at denne højkultur ved Østersøen har staaet i intim kontakt med Vesteuropa gennem hele det 7. og 8. aarhundrede.

Fra dette svenske kulturområde – Uppland, Mälarlandskaberne og Gotland – kan man samtidig, siden midten af 7. aarh., paavise en be-

tydelig ekspansion mod øst til de baltiske provinser. Dette fremgaar af en række udgravninger fra 1930erne, hvor der paavistes store svenske bosættelser og gravfelter, dels i det gamle Kurland ved byerne Grobin og Apulié, der begge kendes fra Ansgars vita, og dels nær Elbing paa en plads, der maaske er identisk med Vikingetidens Truso, hvortil angelsachseren Wulfstan sejlede fra Hedeby (jfr. ovenfor s. 28). Selv om man tager forbehold overfor en del af de storsvenske udlægninger, som Birger Nerman, den svenske leder af udgravningerne, er fremkommet med, er vidnesbyrdene om en omfattende svensk-gutnisk bosættelse sikre nok. Lige saa vigtigt er det at konstatere, at der ikke er vidnesbyrd om kontakter ret langt ind i baglandet. Denne negative konstatering betyder nemlig, at der endnu ikke var aabnet vej langs de russiske floder til Sortehavet og dermed til den byzantinske og arabiske kulturverden, men til gengæld understreges kulturforbindelsen til Vesteuropa saa meget desto stærkere. Og dermed toner Danmark nødvendigvis frem i problemkomplekset.

Spørgsmaalet rejser sig: Hvorledes kan det gaa til, at denne svensk-vesterlandske kontakt er blevet opretholdt, og at Norge efter vidnesbyrd fra talrige fund samtidig har staaet i nær handelsforbindelse med det frankiske rige, alt imens Danmark efter fundene at dømme synes ret uberørt? Eller syntes! For netop de sidste aartier har begyndt at give arkæologisk grundlag for en anden opfattelse. Først gravede man i begyndelsen af 1950erne den anselige boplads og gravplads frem under sandet paa Lindholm Høje ved Limfjorden nær Aalborg. Dennes ældre bebyggelse, paabegyndt før aar 600, kulminerer netop i tiden efter 700, og den røber tydelige kontakter mod sydvest. Med dette udgangspunkt, kombineret med et par nyfund fra Sjælland og Bornholm (Kyndby og Nr. Sandegaard) og enkelte ældre, gjorde C. J. Becker derefter i 1953 op med isolationsteorien og skitserede en løsning, hvorefter »den store handelsvej« fra Italien via Alpepassene til Rhinen og Kanalomraadet sendte en udløber op langs Vadehavet og Jyllands vestkyst, ind gennem Limfjorden og videre gennem Kattegat ned til et særligt sydskandinavisk kulturomraade, der holdtes sammen af en stærk politisk magt. Denne forbindelse, hævdede Becker videre, fortsatte i tid til efter aar 800, hvorefter den blev aldeles overfløjet af den nye handelsrute over Hedeby via Ejderen og Slien.

Beckers nytolkning maa sandsynligvis allerede nu modificeres, idet nye fund synes at godtgøre, at der allerede længe før aar 800 har eksisteret en vigtig handelsvej tværs over roden af den jyske halvø. Siden 1960 har den tyske Hedeby-arkæolog H. Jankuhn nemlig fundet levn af ældre bosættelse umiddelbart syd for Halvkredsvolden ved Haddeby Nor. Fundene omfatter flere anselige gravpladser med grave i forskellige lag og typer; de ældste synes i det mindste at række tilbage til omkr. 700, og synes ophørt kort efter aar 800. Yderligere er der fundet et bosættelsesomraade mellem gravpladserne og noret, og der er afdækket hjul- og vejspor, der førte ned til vandet. Om den fortsatte udgravning af disse tomter vil kunne bekræfte hypotesen om en ældre wik-bebyggelse, altsaa en primitiv handelsby efter vesteuropæisk mønster, som forløber for Vikingetidens Hedeby indenfor Halvkredsvolden, er dog endnu uvist.

Muligvis maa man ogsaa i fremtiden ved siden af kulturforbindelserne mod vest tillige regne med kontakter med de slaviske omraader i syd. Polske arkæologer arbejder ihærdigt med netop denne periode, og fx. i Biskupin-omraadet nord for Poznan, omkring floderne Oder-Warthe, har man flere store bopladser, der viser kontinuerlig bebyggelse fra Ældre jernalder til ind i Middelalderen, og som netop i denne periode røber kontakt med saavel Middelhavslandene som Skandinavien. Nærmere Østersøen har man enkelte steder afdækket »Frühstädte«, der muligvis kan være opstaaet før 800, bl. a. ved Stettin og ved Persante-floden bag Kolberg. Det er dog for tidligt herfra at drage sikre konklusioner, men Polen er ganske givet et omraade, man for ældre dansk historie maa være mere opmærksom paa end hidtil.

Konklusionen af alt dette maa blive, at Danmark ikke har været slet saa isoleret i tiden forud for Vikingetiden, og at denne ikke fremtræder saa forudsætningsløst, som man saa ofte har ment. Hertil svarer ogsaa, hvad Mogens Ørsnes konkluderer i sin indtrængende analyse af *Form og Stil i Sydskandinaviens Yngre germanske Jernalder* fra 1966. Efter at have understreget det anglo-irske omraades betydning for Skandinavien i 8. aarh. fremholder han, at der i periodens slutfase opstaar en selvstændig sydskandinavisk dyrestil med forudsætninger i et anglo-kontinentalt stilomraade i Kanalomraadet, og at kontaktomraadet sandsynligvis har været de hollandsk-frisiske kystegne omkring Rhinmundingerne.

I denne forbindelse kan der være grund til at opholde sig lidt ved dette aarhundredes faste aksiom om, at friserne fra omkring aar 700 gennem lange tider har været det altdominerende handels- og søfartsfolk over hele Nordvesteuropa. For Nordens vedkommende er frisernes rolle tidligst og kraftigst blev pointeret af Erik Arup (1907 og 1925), derefter er den ihærdigt blevet argumenteret af svenske forskere, først Knut Stjerna (1909) og siden især af E. Wadstein (1914 ff.), mens W. Vogel i 1915 introducerede den i tysk hanseforskning med sin tyske søfartshistorie. Til trods for at vigtige momenter i bevisførelsen forlængst er afsløret som uholdbare, har opfattelsen dog stort set holdt stand, og indirekte har den ofte paavirket vurderinger af sammenhæng, ogsaa blandt forskere, der tog forbehold overfor selve teorien. Den behersker endnu Poul Enemarks artikel om *Friserhandel* i *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder* fra 1959 og hans udførlige oversigt i *Jyske Samlinger* fra 1960. Opfattelsen gaar ud paa, at friserne, der var Frankerrigets førende handels- og søfartsfolk, skulde have trængt sig frem til Østersøen og der grundlagt handelspladser og faktorier som Hedeby og Birka og samtidig indført en særlig søhandelsret, Bjærkøaretten, til Skandinavien.

Denne friserteori er et udmærket skoleeksempel paa, hvorledes en teori kan udspringe af en ideologi alene, og hvorledes den kan opretholdes, skønt argumenterne et efter et viser sig uholdbare. Arup motiverede sin opfattelse alene ved henvisning til en »handelshistorisk grundlov«, som han deducerede ud fra evolutionslærens princip om, at »kommerciel tilknytning regelmæssigt udgaar fra det kommercielt overlegne folk eller rettere fra den industrielt overlegne egn«. Den paafølgende dokumentation bestod i et meget sammensat indiciebevis, sammenstykket af argumenter fra mange videnskaber. Mest opmærksomhed fremkaldte laaneordsbeviset med postulatet om, at Birka var navngivet af friserne med det frisiske ord *berek* i betydningen retskreds. Imidlertid kan laaneord i sig selv sjældent vise mere end kulturforbindelse, og filologerne har forlængst afsløret, at ordet *berek* ikke fandtes i frisisk, men var en ren konstruktion, der iøvrigt ikke havde taget hensyn til de nordiske lydlove. Beviset for frisisk søret har ogsaa lidt skibbrud, idet

de gamle nordiske bjærkøarlove og birkeretter repræsenterer en særnordisk søretsstruktur, som er langt ældre end den Visbyske søret, der skulde udgøre beviset. De øvrige filologiske argumenter har vist sig ligesaa skrøbelige og skæve, og arkæologisk har det nok været muligt at paavise kulturpaavirkning, men ikke at det var friserne der var kulturbærerne. Bedre er det ikke gaaet med de skriftlige kilder. At et par runesten i Sigtuna nogle aartier efter Vikingetidens ophør nævner »frisiske gildebrødre« *(frisa kiltar)* kan saaledes ikke bevise, at frisere har grundlagt det da øde Birka omkr. 250 aar tidligere, ej heller at de har overført gildeinstitutionen til Norden, eftersom »gildar« *(kiltar)* et par generationer tidligere forefindes paa rent nordiske runeindskrifter (jfr. ovenfor s. 74).

Flittigt har der ogsaa været henvist til *Vita Anskarii* som dokumentation. I sig selv har denne helgenbiografi fra slutningen af 9. aarh. kun ringe vidneværdi for Birkas og Hedebys grundlæggelse nogle menneskealdre tidligere. Uheldigere for friserteoriens forkæmpere er det, at vita'et alene kan paaberaabes, naar man forudsætter, at overalt hvor ordet købmænd – *negociatores* – forekommer, kan der kun være tale om frisere. Fjerner man denne aprioriske identifikation, forvandler kildens vidnesbyrd sig ved en skæbnens ironi til et kraftigt bevis imod friserteoriens gyldighed. I de fyldige skildringer af Birka og Hedeby karakteriseres begge som vigtige handels- og markedsbyer i den svenske og danske konges besiddelse. I Birka – fortælles det – bor der mange rige købmænd, men de er hedninger, og ved sin første ankomst træffer Ansgar ikke andre kristne end fanger – samt nogle indfødte, der var rejst til Dorestad og havde modtaget daaben der. Om Hedeby nævnes det noget senere (omkr. 850) ligeledes, at mange beboere, ogsaa af de mest ansete, var blevet døbt i Dorestad eller Hamburg og herefter tilføjes meget talende, at herefter kunde købmænd fra Sachsen og Dorestad uden frygt søge til Hedeby, »hvad der ikke tidligere lod sig gøre«. Teksten er klar; ifølge den var det et resultat af Ansgar-missionen, der førte til, at den nordiske handelsrute Birka – Hedeby – Dorestad efterhaanden ogsaa kunde benyttes af friserne i modsat retning, dog at kilden ikke nævner noget østligere sted end Hedeby.

Saaledes maa friserteorien nu karakteriseres som et fata morgana. Man forklarede en historisk sammenhæng ud fra en apriorisk lov-

mæssighed og tolkede derefter kilderne, saa de passede ind i teorien. Tolket umiddelbart – uden ideologisk føring – vidner kilderne derimod langt stærkere om, at det var nordboer der formidlede den vest-østlige handelsforbindelse. Faktisk foreligger der ikke belæg for, at blot een eneste frisisk købmand har virket i Skandinavien i disse aarhundreder, men mangel paa kildesteder betyder selvfølgelig ikke nødvendigvis, at der ingen har været.

Var friserne da ikke tidens søfarende handelsfolk? Jo, til en vis grad. Der er utvetydige vidnesbyrd om, at frisiske købmænd med Dorestad som centrum siden begyndelsen af 8. aarh. drev en omfattende flod- og kystfart. Ruterne kan følges op ad Rhinen til Köln og videre til Mainz og Worms, ligeledes langs kysten ned til Nordfrankrig, og ved siden af Quentowic udgjorde Dorestad et betydningsfuldt udgangspunkt for handelsforbindelsen med England. Om sejlads til Norden er der derimod intet vidnesbyrd hverken før aar 800 eller i selve Vikingetiden. Naar Vita Anskarii er taget til indtægt for den modsatte opfattelse, skyldes det atter en letsindig mistolkning. Ved sin hjemrejse efter daaben i Ingelheim 826 opnaaede Harald Klak nok den ene af de to kahytter paa det skib, som ærkebispen af Köln havde stillet til raadighed for Ansgar og hans ledsager, men ved uhildet læsning af det følgende erfarer man, at de gik fra borde i Dorestad og drog landværts til grænseomraadet ved Danmark; kun under kraftig tvang af sin forudfattede indstilling kan man tolke den latinske sætning *inde egressi per Dorstatum et uicinia Fresonum transeuntes ad confinia peruenerunt Danorum* saaledes, at det er skibet, der sejler videre til Danmark. Atter forvandler den paaberaabte støtte for friserteorien sig til sin modsætning, for det er nærliggende at antage, at ærkebispens prægtige skib kun har været beregnet til flodsejlads.

Fremdeles har man fremhævet friserne som foregangsmænd indenfor skibsbygningskunsten og gjort dem til læremestre for nordboerne ogsaa paa dette omraade. Men atter kniber det med dokumentationen. Man henviser til to skibsfund, den ældre fladbundede Brügge-baad og Utrechtskibet fra omkr. aar 800, men der er dog grund til at tvivle paa, om disse fartøjer uden egentlig køl har været velegnede til sejlads paa aabent hav. Om sødygtigheden for de skibstyper, der har været model for de stiliserede skibsbilleder, der findes paa en række Dorestadmønter, er det ogsaa vanskeligt at udtale sig med sikkerhed, og den i lit-

teraturen højt priste frisiske kogge er der først belæg for hundrede aar senere, og dens forbindelse med middelalderkoggen i teknisk henseende er rent hypotetisk. Man maa følgelig forholde sig afventende med hensyn til en realistisk vurdering af friserskibets rolle.

DET NORDISKE SKIB

Paa baggrund af denne yderst beskedne konkrete viden om det frisiske skib fremtræder det nordiske skib forbavsende klart og stærkt. Takket være en lang række skibsfund kan man følge en kontinuerlig udvikling af skibsbygningskunsten i Norden: fra den spinkle Hjortespringbaad (fra Keltisk jernalder) over den stive og svære Nydambaad (fra Romersk jernalder) og den noget senere norske Kvalsundbaad til Vikingetidens talrige skibsfund af varierende typer. Ældst blandt de nordiske vikingeskibe er antagelig Äskekärr-skibet fra Götaelven (omkr. 800), noget yngre de berømte norske storskibe fra vikingegravene ved Oslofjorden (Oseberg, Tune og Gokstad), alle fra 9. aarh., og det danske Ladbyskib (omkr. 900) samt yngst Hasnæs (omkr. 1000). Hertil maa nu føjes de 5 vikingetidsskibe, der er fremdraget fra Roskildefjordens bund, Skuldelevskibene, hvis datering ved C 14-metoden samler sig om det 10. aarh.; dette fund er særlig betydningsfuldt derved, at det ogsaa omfatter fragtskibe. Skønt Nydambaaden var udstyret med fastbygget stævn og effektiv styreaare samt kølplanke, har den næppe været særlig sødygtigt. Hverken den eller Kvalsundbaaden, der havde fuld køl, var udstyret med mast, og de har derfor næppe været sejlførende, mens alle skibe fra Vikingetiden regelmæssigt førte sejl. Samme udvikling af skibstypen kan man følge paa skibsbillederne fra de gotlandske billedsten, der fx. fra aarhundrede til aarhundrede viser en gradvis vækst af mast og sejl, der kulminerer med Vikingetidens storsejlsskibe; ifølge teknikerne opviser disse skibe en sejlføring, der skulde gøre det muligt at sejle op mod vinden. Moderne rekonstruktioner af Ladbyskibet og Gokstadskibet frembyder en forbavsende sødygtighed. Det gælder navnlig det velbevarede, teknisk imponerende Gokstadskib, et hurtiggaaende, manøvredygtigt og søstærkt skib, der ikke mindst i kraft af sin elasticitet var velegnet til oceansejlads, saaledes som det blev dokumenteret af en norsk styrmand, der kort efter fundet sejlede en kopi tværs over Atlanterhavet.

Det er i denne nordiske skibstekniske udvikling, vi maa søge baggrunden for vikingetogene over aabent hav. Netop som skibstypen har naaet den rette sødygtighed, foretager man i slutningen af det 8. aarh. de første togter over Nordhavet, norden om Skotland ind i den Irske sø. Denne opfattelse finder en bekræftelse i de trøstebreve, som angelsachseren Alcuin, der opholdt sig ved Karl den Stores hof, skrev hjem til sine landsmænd efter den første plyndring af Lindisfarne kloster i 793. Han fremholder, at et saadant angreb fra havet har været uhørt i hundreder af aar, og fortsætter ordret: »ej heller havde man troet, at et saadant anfald kunde lade sig gøre«. For Alcuin synes de første vikingetog altsaa at have været en teknisk overraskelse.

Et andet, ikke mindre konkret, vidnesbyrd fra samtiden om nordboernes overlegenhed til søs er den kendsgerning, at Karl den Store, da han omkring aar 800 forsøgte at etablere et kystforsvar mod danske angreb, ikke evnede at organisere et effektivt forsvar ved hjælp af frisernes skibe. Havde friserne været det førende søfartsfolk, vilde denne fiasko for Karolingerriget være aldeles uforklarlig. Kejserens paafaldende høflighed mod og respekt for Gudfred, denne danernes barbariske hedningekonge, forstaas bedst, naar man tager nordboernes maritime overlegenhed i betragtning.

VIKINGETIDEN

INDLEDNING

LITTERATUR OG PROBLEMSTILLING

Hvad man kalder Vikingetid omfatter en periode paa omkring halvtredie hundrede aar. Den begynder kort før aar 800, ca. 790, og den slutter ca. 1040, eventuelt med aar 1066. Opfattelsen af denne periode har i den sidste menneskealder været under nyprøvelse og omvurdering. Siden 1930erne har en række vigtige arkæologiske fund og nye analyser af gammelkendte arkæologiske og skriftlige kilder gjort det muligt at betragte og vurdere Nordisk vikingetid i europæisk og verdenshistorisk sammenhæng paa en ganske anden maade end tidligere.

Foreløbig er denne nye forskning dog ikke resulteret i nogen ny samlet historisk syntese eller blot i en historikers skitse til en samlende almengyldig skildring. Man maa indtil videre nøjes med arkæologernes fundberetninger og monografier, der sammen med en række vigtige enkeltundersøgelser paa afgørende punkter har gjort de ældre, men for sin tid udmærkede syntetiske fremstillinger forældede.

Blandt disse ældre historiske hovedværker om Vikingetiden skal følgende nævnes som de vigtigste: Danskeren Johs. Steenstrups pionerværk *Normannerne* I–IV (1876–82) efterfulgt af det langt svagere *Normandiets Historie* (1925), nordmanden A. Bugge, *Vikingerne* I–II (1904–06), tyskeren Walther Vogel, *Die Normannen und das fränkische Reich* (1906), hollænderen Jan de Vries, *De Wikingen in de Lage Landen bij de Zee* (1923) og englænderen T. D. Kendrick, *A History of the Vikings* (1930). Efter disse værkers fremkomst har faghistorikerne stort set holdt sig borte fra Vikingetiden. De skriftlige kilder trænger derfor til fornyet gennemarbejdelse ud fra moderne kildekritisk metode og til nytolkning ud fra de nye aspekter, som vor tid og det senest fremkomne arkæologiske og filologiske materiale kræver.

I mere end en menneskealder har Vikingetiden saaledes næsten udelukkende været arkæologernes og filologernes arbejdsfelt. Af de ældre arkæologiske oversigtsværker skal specielt fremhæves to stadig meget værdifulde, nemlig svenskeren T. J. Arne, *La Suède et l'Orient* (1914;

jfr. hans mere populære *Det store Svithiod*, 1917) og nordmanden H. Shetelig *Vikingeminnen i Vest-Europa* (1933; jfr. hans udgave af *Viking Antiquities in Great Britain and Ireland* I–VI, 1940–54, især oversigten i indledningsbindet *An Introduction to the Viking History of Western Europe*). Tilsammen giver de to forfattere et udmærket billede af den ældre forsknings opfattelse af henholdsvis den østvendte (fortrinsvis svenske) og den vestvendte (fortrinsvis norske) vikingefærd betragtet ud fra arkæologernes synsfelt. Men selvfølgelig er disse saavel som andre ældre arkæologiske fremstillinger ikke mindre forældede end historikernes.

Til introduktion i Vikingetidens historie foreligger der nu paa aktuelt grundlag fra arkæologisk hold tre oversigtsværker, alle fra dette aarti. Af disse er de to, danskeren Johs. Brøndsted, *The Vikings* (1960; dansk udgave 1961) og svenskeren Holger Arbman, *The Vikings* (1961), alment fremstillende, mens den tredie, *The Age of the Vikings* af englænderen P. H. Sawyer (1962) indleder en problemdebat. Hertil kommer litteraturhistorikeren Gwyn Jones i 1968 med *A History of the Vikings*, der søger at samle alle periodens aspekter i en lærd monografi.

Johs. Brøndsteds bog er af hans sædvanlige høje kvalitet, naar det gælder arkæologiens nuværende stade, men hans historiske afsnit kan ikke tilfredsstille historikeren. Saavel litteraturliste som fremstilling synes uberørt af den kildekritiske forsknings resultater med hensyn til de skriftlige kilder, og den europæiske sammenhæng bygger paa Henri Pirennes teorier, men uden de modifikationer, som kendskab til Pirennekritikken nødvendigvis maatte medføre.

Arbmans arbejde giver en kort, men central fremstilling; den placerer de arkæologiske og historiske kendsgerninger i en klar og velafbalanceret sammenhæng, men den er uden større tilløb til problemdiskussion og samlende syntese. Forfatteren fremtræder ikke blot som den kyndige arkæologiske specialist, men tillige som kender af de skriftlige kilder, der placeres og vurderes med forstaaelse af historisk kritik og metode. – Arbman har tidligere skrevet mere omfattende og dybtgaaende fremstillinger; i 1935 udsendte han sammen med M. Stenberger en tilsvarende oversigt over *Vikingar i Västerled* og i 1955 alene den fortrinlige lille bog *Svear i Österviking*, der med sin ret udførlige problemdiskussion nok er det bedste syntetiske værk om Vikingetid fra moderne tid, mens den første er noget mere refererende og nu i visse henseender forældet. Men

tilsammen giver Arbmans tre smaa bøger givetvis den bedste indføring til studiet af Nordisk vikingetid.

Sawyer's vikingetidsbog er et ejendommeligt værk, yderst interessant og selvstændigt, med store fortrin og tilsvarende store svagheder. Dens største fortjeneste er, at den indleder en moderne principdebat. Den blotlægger ved sin meget kritiske indstilling de svagheder og ensidigheder, der er knyttet til kilderne, de skriftlige saavel som de arkæologiske og filologiske, og ikke mindst understreger den atter og atter forskernes letsindigheder, naar de anvender nabo- og hjælpedisciplinernes resultater. Men samtidig skitserer Sawyer en meget ensidig syntese, som han naar til ved en vilkaarlig udvælgelse af momenter fra de kritiske afsnit. Hans evne til at vurdere, til at skelne mellem væsentlige og mindre væsentlige præmisser, staar ikke maal med hans kritiske sans. Mange af hans konklusioner er yderst skæve og i modstrid med fundamentale kendsgerninger. Der er saaledes ikke tvivl om, at han ved sin negative indstilling i høj grad undervurderer de nordiske vikingers betydning i almindelighed og for engelsk historie i særdeleshed. Han ikke alene frakender Trelleborgene betydning for Svend Tveskægs erobring af England, men han underkender generelt deres militære betydning, bl. a. ved at afvise deres vidneværdi i forbindelse med vikingehærenes størrelse. Han reducerer ligeledes det nordiske indslags betydning for Danelagsomraadet, skønt hans stærkt ensidige tolkning af et par tekststeder har ført ham til en givetvis overdreven opfattelse af, at det fra først til sidst var jordhunger, der var den dominerende drivkraft for vikingetogene. Hans fremstilling af den handels- og kulturhistoriske sammenhæng er ligeledes haltende: en række gode enkeltiagttagelser, der tolkes og vurderes skævt og ensidigt til en indbyrdes modstridende helhed. For en historiker, der ikke falder for ethvert postulat, er det imidlertid en nyttig og meget stimulerende bog, der ved sin blanding af stærk kritisk og stærk subjektiv holdning kan lede læseren over i nye tankebaner og tvinge ham til stadig at efterprøve argumenter og vurderinger.

Gwyn Jones' store monografi er en meget nyttig haandbog. Den er præget af en imponerende lærdom; forfatteren kender ikke blot alle kilder, men han synes ogsaa at være fortrolig med hele den moderne, ogsaa den nordiske forsknings resultater paa alle felter. Og dog er værket en stor skuffelse for historikeren. Det er kun naturligt, at man overalt mærker, at forfatterens udgangspunkt er det litterære studium af

teksterne, den norrøne sagadigtning, de angelsachsiske oldkvad og historieskrivernes værker, men det er skæbnesvangert for hans fremstilling, at han, skønt ofte kritisk og nøgtern, savner forstaaelse for begrebet historisk kildeværdi. Det historiske ræsonnement og den historiske vurdering kan ogsaa virke noget fremmedartet for historikeren.

Som introduktion til de filologiske problemer, der er knyttet til Vikingetiden, og ikke mindre til de resultater, som filologien kan bibringe historikeren, skal nævnes den svenske filolog Fritz Askebergs arbejde fra 1944 *Norden och Kontinenten i gammal tid.* Det behandler nok saa meget Vikingetidens forudsætninger som Vikingetiden selv. Hovedemnet er kulturforbindelserne paa det aandelige omraade, runerne og den nordiske litteraturs forhold til den europæiske. Dertil kommer et kapitel, hvor filologen instruktivt søger at bestemme ordet og begrebet *viking* – og de to ting opfattes ingenlunde som identiske.

KILDEGRUNDLAGET

En oversigt over kilderne til Vikingetidens historie bør indledes med nogle ord om de nye momenter, der særlig kræver en ny syntese til afløsning af den gamle opfattelse. Ifølge den fremtræder Vikingetiden som en mere eller mindre sammenhængende serie af vikingetog, der udviklede sig fra spredt og tilfældigt sørøveri og strandhugst til udvandring og kolonisation for at ende med planlagte erobringer og oversøiske statsdannelser, mens man fandt de drivende kræfter i en vagt formuleret tese om truende overbefolkning, eventuelt ledsaget af nordisk eventyrlyst, kampglæde og andre psykologiske faktorer.

De vigtigste nye forskningsmæssige landvindinger, der svarer daarligt til dette ensidige billede, er navnlig:

1. Udgravningerne af en række nordiske handelspladser og bydannelser fra Vikingetiden, især Birka paa Mälar-øen af samme navn (Hj. Stolpe og H. Arbman), Hedeby indenfor Halvkredsvolden (G. Schwantes og H. Jankuhn), handelsbopladsen under Aggersborg ved Limfjorden (C. G. Schultz) og det norske Kaupang ved Oslofjorden (Charlotte Blindheim).

2. Fremdragelsen af de 4 danske »Trelleborge«: Trelleborg i Vest-

sjælland (Poul Nørlund), Aggersborg, Fyrkat ved Hobro og Nonnebakken i Odense (C. G. Schultz og Olaf Olsen).

3. Analysen af de nordiske skattefund, især de kufiske mønter, i almen sammenhæng og tolket som udtryk for en florissant handelsperiode i nordisk Vikingetid (Sture Bolin).

4. Analysen af de ældre norske og andre nordiske vikingetidsskibe (H. Shetelig, A. W. Brøgger, H. Åkerlund og Th. Sjøvold) i forbindelse med fremdragelsen af nye typer af vikingeskibe, især Skuldelevskibene fra Roskildefjord (Olaf Olsen og Ole Crumlin-Pedersen).

Inddragelsen af kendsgerningerne fra disse omraader og fra meget andet nyt materiale tvinger os til at omforme og supplere den gamle opfattelse af Vikingetiden. Med de nye træk maa den ses i en ny og større sammenhæng. Man maa siden Trelleborgenes fremkomst indrømme, at nordboerne har besiddet en langt højere teknisk kultur og en fastere organisation end hidtil antaget; paa visse felter maa de endda have været det omgivende Europa overlegne, saaledes med hensyn til skibsbygning og militære anlæg. Endelig maa man i forlængelse heraf og i forbindelse med revisionen af H. Pirennes tese om afbrydelse af forbindelserne mellem Orient og Occident tilskrive vikingerne andre funktioner end sørøveri, strandhugst og kolonisation samt primitivt hjemligt landbrug; man maa ogsaa regne med omfattende produktiv virksomhed som handel og haandværk.

Det skriftlige kildegrundlag for Nordisk vikingetid er yderst sammensat og kompliceret (se bibliografien). Der maa inddrages berettende kilder fra hele det vidtstrakte omraade, som nordboerne kom i kontakt med. Det drejer sig ikke blot om frankiske, angelsachsiske og tyske, men ogsaa om irske, byzantinske og arabiske skrifter. Det drejer sig her i høj grad om samtidige kilder, mens de russiske (Nestorkrøniken og Novgorodkrøniken) er sene. Sene er ogsaa de nordiske berettende kilder og tilmed oftest af yderst ringe kildemæssig værdi; selv om man vel ikke helt kan udelukke den norrøne tradition som historisk kilde paa alle felter, maa man nu stille sig langt mere kritisk overfor den end tidligere. En særlig værdi tilkommer der dog de samtidige runeindskrifter og – trods den sene overlevering – de norrøne skjaldekvad.

De skriftlige kilder kan give et nødtørftigt begivenhedsforløb, men de tillader sjældent et dybere indblik i vikingernes organisationsformer og

deres hele samfundsstruktur ude og hjemme, ej heller yder de megen kundskab til vor forstaaelse af deres erhvervsliv og forestillingsverden. Til disse formaal er i stigende grad inddraget en lang række hjælpediscipliner ud fra et ganske andet kildestof: runologi og skjaldedigtsforskning, stednavne- og personnavneforskning og andre sider af nordisk filologi og andre filologier. Arkæologien er saare givtig paa vidt forskellige felter; der kan nævnes udgravninger af borge og byanlæg, gravfund, skibsfund og skattefund, især møntfund i forbindelse med en stadig mere forfinet numismatisk og mønthistorisk videnskab. Dertil kommer forskellige sider af kunsthistorien og komparativ religions- og retshistorie, etnologi og antropologi m. m.

Det er uhyre vanskeligt at arbejde med saa sammensat og omfattende et materiale. Ingen kan videnskabeligt beherske alle omraader, og det er meget krævende at benytte nabodisciplinernes resultater med fornøden kritik. Det vil ofte være ugørligt for historikeren at vurdere, i hvor høj grad filologens eller arkæologens konklusioner er bygget paa skriftlige kilder af tvivlsom værdi eller argumenterer videre paa tilfældige historikeres opfattelser, der i grunden er ubestyrkede arbejdshypoteser. Naar historikeren derefter udleder bekræftelse paa sine hypoteser eller opnaar nye resultater ved at kombinere med de tvivlsomme resultater fra nabovidenskaberne, som er udledt af de samme skriftlige kilder, har han jo kun opnaaet en falsk verifikation. Faren for ringbeviser er overordentlig stor indenfor vikingetidsforskningen.

De berettende kilder giver meddelelse om en lang række mere eller mindre isolerede begivenheder, smaa og store i blandet flok. De lader sig kun i de færreste tilfælde føje ind i sammenhængende forløb, og hvor mange, ofte langt vigtigere hændelser er ikke ladt aldeles uomtalt! Men ogsaa det overleverede fragmentariske kildestof er i sig selv behæftet med mangler og fejl. Mange af disse er afsløret, flere vil blive det, men endnu flere lader sig vanskeligt eller overhovedet ikke erkende. Kronologien er ofte afsporet, men som regel betyder dette mindre, og mange omdateringer er allerede gledet ind i fremstillingerne. Mindre paaagtet, men langt alvorligere er det, at annaler og krøniker normalt kun er overleveret i sene og overarbejdede versioner. Senere forfattere og redaktører har omredigeret og interpoleret de ældre tekster, har derefter for den nærmeste fortid tilføjet mundtlig tradition af varierende værdi, og endelig har de fra deres egen samtid nedskrevet sikker og autentisk

viden. Alt dette betyder ikke blot stadig skiftende paalidelighed, men ogsaa at der ved siden af konkrete fejl og afsporinger har indsneget sig vekslende synspunkter og hinanden krydsende tendenser i den samme kilde. Det er vanskeligt at fravriste saadanne kilder sand og relevant erkendelse, især naar en meddelelse kun findes i en enkelt kilde.

Som illustration til disse overvejelser kan tages et eksempel fra den Angelsachsiske krønike, der vel nok er det historieværk fra Vikingetiden, der er grundigst og mest kritisk gennemarbejdet. Krøniken er overleveret i seks angelsachsiske redaktioner, idet man i en række kulturcentre (Canterbury, Winchester, Peterborough m. fl.) fra tid til anden har afskrevet og videreført gamle aarbogsstammer med meget varierende slutaar, helt ned i det 13. aarhundrede. For den ældste dels vedkommende har alle bevarede redaktioner een fælles grundstamme, der maa være nedskrevet kort før aar 900, snarest i 891 eller 892. Alle er enige om, at der da er foretaget interpolationer, der saaledes indgaar i alle overleveringer paa angelsachsisk, mens en oversættelse til et mærkeligt barbarisk latin i slutningen af 10. aarh. staar den oprindelige tekst nærmere; men desværre kendes denne version næsten udelukkende fra en meget ufuldkommen trykt udgave fra aar 1598, hvis tekst det er vanskeligt at tolke.

For denne ældre del af krøniken er vikingetogene grundmotivet, og de betragtes alle ud fra et snævert Wessex-synspunkt, givetvis foranlediget af kong Alfred under hans bestræbelser for at samle angelsachserne til modanfald mod vikingerne. I kraft af denne oprindelse er det klart, at angrebene mod Wessex og Sydengland er blevet overrepræsenteret i forhold til dem mod nord og øst. Sawyer har, vistnok med rette, yderligere fremhævet, at notitserne er ensidigt udvalgt med det formaal at vise, hvor lykkeligt Wessex havde afværget vikingeanfaldene, mens kongerne af Mercia ikke havde evnet at modstaa dem. Men da de største og kraftigste angreb især maa have været rettet imod Danelagsomraadet, vil det være inkonsekvent med Sawyer samtidig at hævde, at de mindre anfald i syd er repræsentative for vikingeflaadernes størrelse.

Til den geografiske ulighed maa føjes en kronologisk misvisning. Fra midten af 860erne markeres vikingehærenes bevægelser nøje fra aar til aar, men for den forudgaaende periode, nemlig aarene 843–65, er oplysningerne meget fragmentariske. Men gaar man længere tilbage, træffer man en periode paa en snes aar (821–42), hvor krøniken atter er

veltalende og bl. a. melder om aarlige anfald for aarene 835–42. Fra de første to aartier af aarhundredet er notitserne paany tynde og sjældne, mens der gives udførlig besked om nogle anfald forud for aar 800. En saadan periodicitet svarer imidlertid ikke til de faktiske forhold; i hvert fald kan de franske Bertiniani-annaler berette om talrige vikingeanfald mod England i aartierne omkring midten af 9. aarh., hvor den angelsachsiske kilde tier. Forklaringen maa være en anden, nemlig at den angelsachsiske krønike kun i visse perioder er ført samtidig med begivenhederne, mens mellemperioderne betegner tidsrum, der maatte udfyldes med spredt, tyndt og upræcist traditionsstof.

Endnu et moment maa tages i betragtning. Krøniken er lige saa konsekvent, naar det gælder at skjule de indbyrdes stridigheder mellem de enkelte angelsachsiske smaariger, som naar det gælder at fremstille nordboerne som udelukkende fjendtlige pirater. Men det er givet, at der ofte har eksisteret saavel en indre angelsachsisk splittelse som et fredeligt samvirke mellem nordboer og angelsachsere. En sjælden gang røber krøniken da ogsaa sandheden i smaa utilsigtede glimt, ja, det fremgaar endog, at vikingerne kunde indgaa forbund med et angelsachsisk rige mod et andet, fx. med Mercia mod Wessex, de to riger, der i begyndelsen af Vikingetiden konkurrerede om det angelsachsiske overherredømme, om Bretwalda-titelen. Det spørgsmaal staar derfor stadig aabent, i hvor høj grad nordboerne blev draget ind i og udnyttede de indre modsætninger mellem de angelsachsiske riger.

Dette ene eksempel viser, hvor forsigtig man skal være, naar man vil bestemme faserne i og karakteren af den nordiske ekspansion. Hertil maa føjes endnu en større skævhed i kildegrundlaget, nemlig at nordboerne udelukkende er blevet skildret af deres arge modstandere. Som vikinger var de fremmede af religion, af sprog og nationalitet – og derfor afskyelige. Bestandig lyder de kristne klerkes: Gud, fri os for de vilde normanner, de hedenske barbarer! Og som klerkenes frygt undertiden kan mangedoble vikingernes skibe og mandskab, saaledes forstørrer ogsaa deres forargelse plyndringernes og ødelæggelsernes omfang. Fire aar i træk, 834–37, meddeles det, at det frisiske Dorestad blev plyndret, lagt øde, affolket og brandskattet – og dog blomstrer byen videre og plyndres endnu en 3–4 gange, før den endelig i 864 gaar under, ikke paa grund af vikingerne, men i kraft af en naturkatastrofe,

idet en stormflod hærger byen og ændrer flodens løb. Her og mange andre steder dokumenterer kendsgerningerne, at udtrykkene i kilderne maa tages med moderation. Naar man aldrig hører mere end den ene parts stemme, bliver vor vurdering ogsaa let usikker og skæv. Hvem var den aggressive i forholdet mellem Danmark og Karolingerriget omkring aar 800, Karl den Store eller Gudfred? Og hvem var de mest grusomme, vikingerne i Frisland eller kong Karls hære i Sachsen? Man har tidligere ment, at nordboernes udprægede krigeriskhed og grumhed lod sig bekræfte af de nordiske kilders egne udtryk, men i de sene sagaers og i den samtidige heltedigtnings dramatiseren og romantiseren maa man ligeledes regne med overdrivelser, ensidigheder, tilsløring og omformning af virkeligheden – her ud fra digteriske motiver og idealer.

For Vikingetiden bliver det derfor i udpræget grad historikerens opgave at søge virkeligheden *bag* det skrevne ord – ogsaa bag de meddelelser, som han har accepteret efter kildekritisk granskning. Han maa finde frem til de fundamentale kendsgerninger, der præger Vikingetiden, og tolke kilderne og vurdere sammenhængen ud fra disse. Og som kendsgerninger tæller de nordiske marknavne i Danelagens landsbyer nok saa meget som den angelsachsiske krønikes udsagn, Trelleborgene nok saa meget som Abbos digt om belejringen af Paris, de kufiske mønter i skattefundene langt mere end traditionen hos Adam af Bremen.

Endnu et forhold skal omtales til indledning. I moderne fremstillinger finder man oftest hele den saakaldte Vikingetids halvtredie hundrede aar behandlet som en kronologisk enhed, men med geografisk og saglig opdeling. Ud fra de skriftlige kilder fremstiller man vikingetogene som et isoleret begivenhedshistorisk skelet, i regelen med en skarp adskillelse mellem de vestlige og østlige kontakter, de vestlige endda gerne yderligere opdelt efter enkeltlande: England og Irland, Frisland og Frankrig, Atlanterhavsøerne, Island og Grønland. Derefter følger en kulturhistorisk afdeling, opdelt efter emner som: kolonisation, bygrundlæggelser og borgbygning, vaaben og militærorganisation, skibsbygning og søfart, importvarer og handel, haandværk og kunst, mission og statsliv, runer og ornamentik, aandsliv osv.

Hvor nyttige saadanne geografiske og saglige længdesnit end er, saa gør den manglende indre sammenhæng dem dog utilfredsstillende for historikeren. Det maa indrømmes, at det er vanskeligt at forbinde de

skriftlige kilders begivenhedsforløb med de øvrige kilders vidnesbyrd om kulturforhold til en samlet helhed, og at det er endnu vanskeligere at indordne de mangeartede og ofte ikke-daterbare elementer i en holdbar periodisering, hvor hvert tidsafsnit fremtræder med sine specielle karaktertræk og faar sin rette placering og forklaring. Samtidig maa det dog understreges, at Vikingetiden langtfra er nogen ensartet periode, der egner sig til en statisk beskrivelse. Den er tværtimod en meget dynamisk tid, hvor de ydre forhold stadig skifter, hvad der atter kræver eller medfører en fortsat indre omformning og tilpasning. Uden at trække alt for skarpe grænser skulde det dog være muligt at etablere en vis periodisering med skiftende karaktertræk og at skabe en vis sammenhæng i forholdet til de enkelte geografiske omraader og mellem begivenheder og kulturforhold. Møntfund og stilformer tillader os at spore omlægning af handelsveje og kulturforbindelser; missionen er ikke uafhængig af politikkens omskiftelser; kolonisationerne har deres begrænsede tid, der skiller sig klart ud fra paa den ene side strandhugsternes periode og paa den anden side fra Trelleborgenes og de politiske erobringers epoke.

TIDEN CA. 790–CA. 840

DE FØRSTE VIKINGETOG MOD VEST

Vikingetidens første periode strækker sig frem til henved midten af det 9. aarh. og er især karakteriseret af følgende forhold: spredte vikingetog mod vest – intens dansk-karolingisk rigspolitik – missionsforsøg – bygrundlæggelser i forbindelse med handelsekspansion, bl. a. via de russiske floder, hvorved der netop i denne tid opnaaedes kontakt med de store kulturstater i sydøst, Araberriget og Byzans.

Indledningen til vikingetogene markeres med to indførsler i den angelsachsiske krønike. Den første er knyttet til aar 787, men angaar dog snarest 789. Her tilføjes i forbindelse med omtale af kong Brihtric af Wessex' ægteskab: »I hans tid kom for første gang tre skibe med normanner fra *Hæredeland.* Greven vilde føre ham til kongens gaard, da han ikke vidste hvem de var; men de slog ham ihjel. Disse var de første skibe med danske mænd, som gjorde landgang i England«. Den næste notits er indført under aar 793, hvor der efter en længere skildring af varslende jærtegn med lyn, ilddrager og hungersnød fortælles, at »den 8. januar hærgede hedenske mænd Guds kirke paa Lindisfarne-øen, hvor de anrettede ødelæggelser ved plyndringer og myrderier«.

Man har betvivlet ægtheden af den første meddelelse, men den bekræftes af den latinske versions ældre og mere præcise beretning. Denne stedfæster udtrykkeligt landgangen til sydkysten af Wessex, nemlig til Dorchester ved Kanalen, og den oplyser ydermere, at den kongelige foged først antog de fremmede for fredelige købmænd, ikke fjender. Dernæst giver den nationalitetsbetegnelsen *dani,* hvor den angelsachsiske tekst har *nordmanna,* mens vikingernes hjemsted *Hæredeland* udelades. Det anførte hjemsted maa derfor snarest opfattes som en senere interpolation. Hermed bortfalder grundlaget for den ofte saa sikkert fremførte opfattelse, at de første vikinger var nordmænd; men man skal dog ikke straks tage rettelsen til indtægt for dansk prioritet, da saavel *dani* som *nordmanni* er generelle betegnelser for nordboer, for mænd, der talte nordisk – eller »dansk tunge«, som fællesbetegnelsen var.

Man skal i det hele taget være varsom med at fordele vikingetogene efter nationalitet; runesten i Uppland mindes sveer, der døde under togt til England, danske og norske runesten tilsvarende landsmænd, der faldt i østerviking. Der er ogsaa vidnesbyrd om, at frisere og slaver deltog i nordboernes togter.

Overfaldet paa Lindisfarne 793 bekræftes af klostrets egne annaler, der dog daterer det til den 8. juni, der lyder mere rimeligt end den 8. januar. Notitsen har følgende lakoniske tilføjelse: »Følgende aar omkom alle«. Et tilsvarende togt nævnes ikke i krøniken, der derefter er mærkværdig tavs om nordiske angreb i de følgende aartier. Ogsaa Alcuins breve dokumenterer Lindisfarne-togtet (jfr. ovenfor s. 112).

Til gengæld sætter de irske annaler nu ind med hyppig omtale af vikingeanfald omkring den Irske sø, saavel paa øst- som paa vestkysten. De tidligste dateres til aarene 795, 797 og 798, af hvilke det sidste især ramte øen Man. Som anfaldsmaal nævnes klostre og helligdomme særlig hyppigt; i 806 meddeles, at det berømte Iona kloster ved Skotlands kyst hjemsøges for tredie gang. Efter talrige, noget spredte anfald i de følgende aar lyder det saa i Ulster-annalerne for aar 820: »Havet skyllede floder af fremmede ind over Irland, saa ingen havn, landingsplads, befæstning eller borg var fri for flaader af pirater og vikinger«. Derefter øges de aarlige notitser om strandhugster og plyndringer, indtil det ved aar 840 som noget nyt berettes, at en nordisk vikingehøvding etablerede et rige i Irland og grundlagde Dublin som centrum for sin magt. Hans rige fik dog ikke varighed; faa aar senere uddrev irerne ham, ifølge annalerne fordi de harmedes over, at han vilde omvende dem til det nordiske hedenskab.

De skriftlige kilder meddeler intet om anfald mod øerne nord for Skotland, men gravfund fra Shetlandsøerne (det gamle Hjaltland), Orknøerne og Hebriderne (de norrøne kilders Suderøer) viser klart, at nordboerne maa have slaaet sig ned her samtidig med eller vel snarere før togterne ind i den Irske sø, for hvilken sørute de danner vigtige stationer. Paa Shetlandsøerne har man tilmed forlængst fremdraget den centrale nordiske høvdingeborg, af Walter Scott benævnt Jarlshof, der dokumenterer fast nordisk bosættelse i første halvdel af det 9. aarh. Iøvrigt kender man kun en enkelt autentisk notits om øerne fra det 9. aarh., og den afslører utvetydigt, at den sene norrøne tradition, i Orkneyinga-saga og andetsteds, er upaalidelig.

For Karolingerriget har de frankiske annaler kun yderst sparsomme meddelelser om anfald af vikingeflaader i tiden forud for 830erne. Ser man bort fra kong Gudfreds regulære krigstog til Frisland i 810 nævnes der faktisk kun togter for aar 820, men da paa een gang til Flandern, Seine og Noirmoutier. Trods denne tavshed er det dog evident, at anfald har været rettet mod Karolingerriget i hvert fald siden 790erne, for endnu før sin kejserkroning i 800 udstedte Karl den Store forordninger om bevogtning og beskyttelsesforanstaltninger ved Frislands kyster og langs Kanalen, og disse paabud gentoges og udvidedes flere gange. I sin biografi over Karl den Store, der synes forfattet i 820erne, roser Ejnhard kejseren, fordi han saa nogenlunde frelste Galliens kyster fra normannernes strandhugster og flaadeangreb, idet han dog meget talende tilføjer et »for sin tid«, hvad der vel udtrykker en modsætning til forholdene paa affattelsestiden. Efter sammenhængen placeres disse anfald før krigen med Gudfred (jfr. ovenfor s. 26), og i anden sammenhæng indrømmes, at beskyttelsen ikke var mere effektiv, end at de frisiske øer blev totalt hærgede af normannerne.

VIKINGETOG OG HANDELSFÆRD

Hvorledes skal man nu vurdere de ovenfor meddelte kendsgerninger? For det første ser det ud til, at nordboerne, da de indledte deres togter mod vest samtidig med at de aabnede den nye storvej tværs over Nordhavet norden om Skotland, fortsat har benyttet den gamle sørute langs den frisiske kyst til Kanalomraadet. Der er saaledes ingen grund til at give vikingetogene ad den nordlige rute, fra Norge direkte mod vest, nogen aldersprioritet, saaledes som man saa ofte ser det fremstillet. Denne opfattelse beror nemlig paa en kombination af den angelsachsiske krønikes tvivlsomme interpolation (Hæredeland) med tilfældige mangler i overleveringen. Dernæst kan man slaa fast, at der i det første halvthundrede aar – bortset fra de smaa øgrupper i Nordatlanten – ikke synes at have fundet bosættelser sted. Foreløbig var der kun tale om strandhugster, større og mindre.

Men er dette billede af spredte og tilfældige pirattogter uden samlende plan og andet formaal end plyndren og bytte udtømmende? Er der mon ikke andre momenter, som annalerne normalt ikke omtaler? Naar den oprindelige tekst til omtalen af det første anfald mod England

lader det være den kongelige embedsmands første tanke, at det snarere var købmænd end fjendtlige krigere, der gik i land, er det som man i et glimt ser ind i en anden verden; den fredelige handel mellem landene er det naturlige og normale, og faar sørøveriet mon bugt med den? Kort efter tvangsforflyttede kong Gudfred købmænd fra det slaviske Reric til sin egen *portus* Slesvig efter de frankiske annalers vidnesbyrd. Og selv om *Vita Anskarii* ikke har ubetinget vidneværdi for denne tidlige periode, skal det dog nævnes, at det omtaler Slesvig og Birka som hjemsted og rejsemaal for mange købmænd, saavel nordboer som fremmede af mange nationer.

Ved afgørelse af spørgsmaalet, om nordboerne ogsaa benyttede deres skibe til handelsfærd, maa det i første række være arkæologien, der skal give dokumentationen. Det siger i sig selv meget lidt eller intet, at man har fundet talrige frankiske sværd i Norge og et mindre antal i Danmark, for de kan fuldt saa vel tolkes som vidnesbyrd om krigsbytte som om handel, og de mønter, smykker og andre varer af angelsachsisk, rhinlandsk og frankisk oprindelse, der er fremdraget i nordiske fund og udgravninger behøver ikke at være levn af importhandel, endsige da import ved nordiske købmænd. Afgørende er det imidlertid, at der efter arkæologiske udgravninger at dømme netop i aartierne omkring 800 er grundlagt en række anselige bebyggelser af bymæssig karakter, der kun lader sig tolke som centrer for et veludviklet handelssystem i de nordlige og nordiske farvande. En præcis datering af disse byanlæg er endnu ikke mulig; nogle hævder, at de maa være grundlagt før 800, andre mere forsigtigt, at de ikke med sikkerhed kan føres tilbage til aarhundredskiftet. Men givet er det, at Hedeby og Birka eksisterede endnu inden kong Gudfreds død.

De vigtigste af den tidlige Vikingetids nordiske byanlæg er:

1. Birka i Mälaren, der antagelig afløser en tidligere handelsboplads paa den nærliggende Helgø, som dog fortsætter sin eksistens ind i det 9. aarh.
2. Hedeby (eller Slesvig), ca. 25 ha, indenfor Halvkredsvolden ved Haddeby Nor og med en lille aflægger i Hollingsted ved Trene, der tilsammen markerer forbindelsesvejen mellem Nordsøen og Østersøen via Ejderen. Ogsaa her maa man nu regne med en ældre bebyggelse udenfor Halvkredsvolden.

3. Kaupang ved Oslofjorden, der givetvis maa være identisk med det Skiringssal, der i tidlig Vikingetid nævnes i Ottars rejserute og siden i sagaerne.

Hertil maa vel fortsat føjes Lindholm ved Limfjorden nær Aalborg og muligvis allerede bopladsen under Aggersborg-anlægget; denne sidste er ganske vist ikke sikkert dateret, men den kan opvise to-tre huses levetid forud for vikingeborgens opførelse omkr. aar 1000. Jævngammel er maaske ogsaa Västergarn paa Gotland, et vikingetidsanlæg syd for det senere Visby; ved sin placering og sin omsluttende halvkredsvold minder det stærkt om Hedeby, men de foreløbige prøvegravninger har endnu ikke givet mulighed for nøjagtigt at bestemme dets alder og funktion.

Ved Østersøens sydkyst kan anføres en række lignende slaviske anlæg fra det 9. aarh. Foruden det arkæologisk ukendte Reric i hvert fald en bebyggelse ved floden Persante bag Kolberg i Pommern, som næppe er yngre end Hedeby og Birka. Det af Wulfstan nævnte Truso ved Elbing kan muligvis ogsaa komme paa tale, givetvis ogsaa Wollin, en forløber for Stettin, begge ved Oder-floden. I vest var Dorestad stadig det store handelscentrum, og i mellemomraadet er der i den seneste tid ved de naturlige flodhavne konstateret »Frühstädte« fra begyndelsen af det 9. aarh., bl. a. i Hamburg, Bremen og Emden. Der kan saaledes fra første halvdel af det 9. aarh. konstateres en kæde af byanlæg, der afmærker en øst-vestgaaende søhandelsvej.

Ved den følgende karakteristik benyttes alene de tre utvivlsomme og klarest oplyste nordiske handelspladser: det svenske Birka, det danske Hedeby og det norske Kaupang. Symptomatisk er fundene fra sidstnævnte. Paa den tilknyttede gravplads afdækkedes (som i Birka) et antal saakaldte »købmandsgrave«, saaledes kaldet fordi der i gravudstyret indgik en lille broncevægt, der givetvis har været beregnet til at veje guld og sølv som betalingsmiddel. Mønter er ogsaa fundet, som i Birka og Hedeby dog kun i ringe antal; men fordelingen af de tre ældste er paafaldende: en angelsachsisk Mercia-penny fra 796–822, en karolingisk denar fra 814–40 og en abbasside-dirhem fra 780–830. Denne sammensætning illustrerer nemlig udmærket det tidlige tidspunkt og de geografiske kontakter. Ganske vist giver fund af enkeltmønter en højst usikker datering, og specielt kufiske mønter kan være meget længe i omløb. Men fra Gotland har man en række større skattefund af kufiske

mønter med slutmønt fra omkr. aar 800, 6 fund med slutmønt mellem aar 780 og 820. Dermed skulde etableringen af handelsforbindelsen via Ladoga og Volga til det Kaspiske hav og Araberriget være dokumenteret til senest aar 800. Til datering af de tre nordiske byanlægs grundlæggelse er visse typer af keramik fra Rhinomraadet ogsaa udslaggivende, og de giver den samme datering: aartierne omkr. 800.

En række varer af snævert afgrænset oprindelse viser, at der er tale om handelsforbindelser, og at fundene markerer handelsvejenes forløb. Det er de samme sager, der er fundet alle tre steder, om end i varierende sammensætning. I Hedeby dominerer den vestlige import: foruden rhinlandsk keramik især kværnsten af tuf fra Eifelbjergene og frankiske glas; fra Norge produkter af hvalrostand og fedtsten, der bl. a. er anvendt som støbeforme til broncesmykker, som ligeledes findes i det saakaldte haandværkerkvarter; endelig findes ogsaa en mindre del af østlig import. I Birka overskygges den vestlige import af den østlige, bl. a. særprægede orientalske smykker, undertiden med arabisk indskrift, dernæst orientalske glas og silketøjer, nogle sandsynligvis af kinesisk fabrikat. I Kaupang rummer fundene den sædvanlige frisiske og frankiske import med et østligt indslag, men dertil kommer et betydeligt antal genstande (vaaben, smykker m. m.) med ornamenter, der tydeligt viser angelsachsisk og irsk oprindelse, mens saadanne kun forekommer sporadisk i Hedeby og i Birka.

Den faste bosættelse er utvetydigt dokumenteret. Derom vidner haandværkerkvarteret i Hedeby, halvfabrikata dér og i Birka og sidst men ikke mindst de udstrakte gravpladser ved alle tre byer. Disse nye kendsgerninger modbeviser klart den ældre *wik*-teori, især forfægtet af W. Vogel, som gik ud paa, at disse *vicus*-pladser kun brugtes som store sæsonmarkeder, men iøvrigt stort set var folketomme resten af aaret. Der er her tale om virkelige byer, maaske nok primitive, men med en bofast befolkning. Spørgsmaalet er blot, hvad det var for handlende og haandværkere der befolkede dem. Efter den herskende opfattelse har det fortrinsvis været frisere, i hvert fald som handlende pionerer. Men som tidligere anført (s. 108 ff.) lader »friserteorien« sig ikke opretholde. Det var de nordiske konger, der var byherrer; importvarernes sammensætning og de deraf afledede naturlige handelsruter saavelsom det konstante politiske modsætningsforhold til Karolingerriget samt de fra Dorestad stærkt afvigende byplanstyper taler afgjort imod, at disse byer kan være anlagt

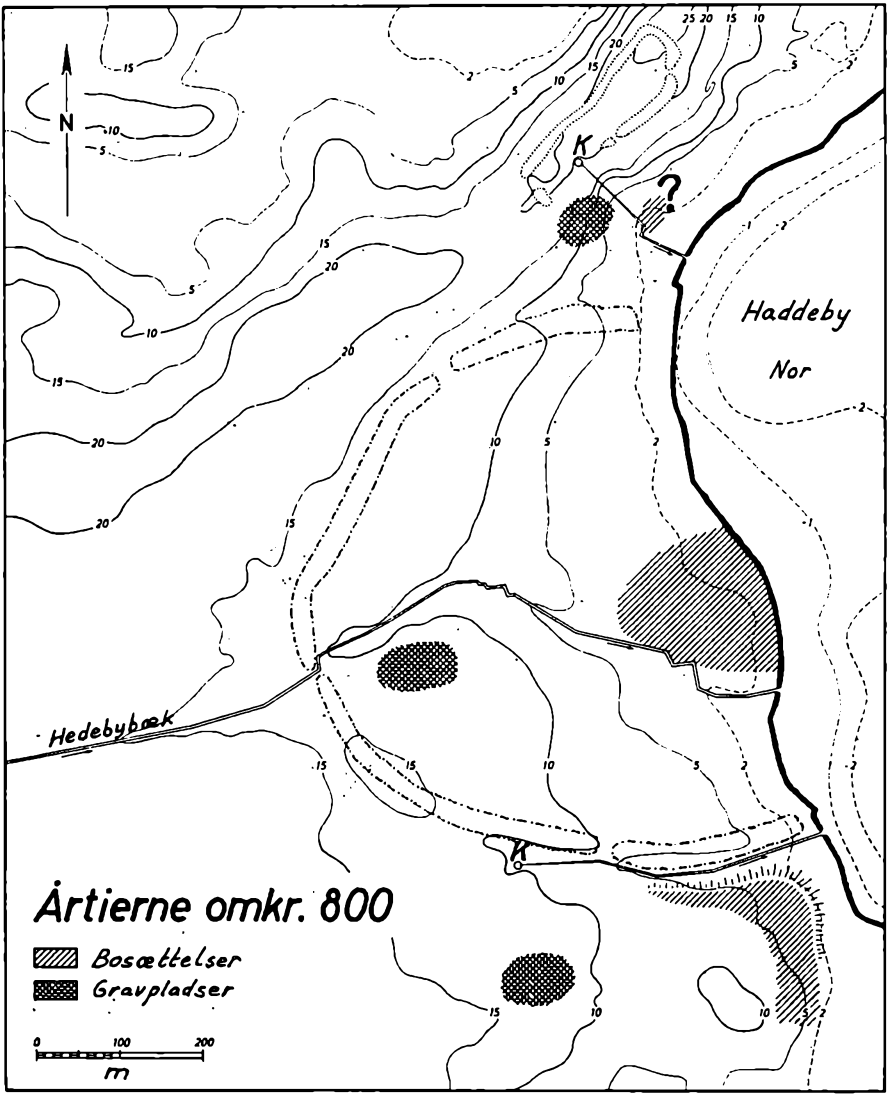

Hedebys bopladser og gravpladser i aartierne omkr. 800. De stiplede linier angiver placeringen af den senere opførte Halvkredsvold. K: kilde. (Efter H. Schledermann).

af frisere som handelsfaktorier. Endelig meddeler Rimbert i *Vita Anskarii,* at beboerne i Birka og Hedeby, ogsaa købmændene, var indfødte og tilmed hedninger, mens friserne aldrig nævnes i Birka og først sent som gæster faar adgang til Hedeby; derimod har han lang tid forinden

ladet beboere fra de to byer gæste Dorestad og Hamburg. Dette udelukker ikke, at der tidligere har været frisiske købmænd i Norden, men indtil andet bliver dokumenteret, maa det være tilladt at opfatte disse byer som nordiske og regne med, at handelen fortrinsvis har været drevet af nordboer paa egne skibe; jfr. fra en noget senere tid skibsfundene fra Roskildefjord, hvoraf de to har været udprægede handelsskibe. Alt dette betyder, at det arkæologiske stof afgiver eklatante vidnesbyrd om, at fredelig handel trivedes udmærket hos nordboerne side om side med de krigerske vikingetog. Hertil kan føjes, at man siden ca. 825 har præget nordiske denarer først som efterligninger af Dorestad-mønter, senere med mere selvstændigt udseende; det har været diskuteret, hvorvidt disse mønter har været »Hedebymønter« eller »Birkamønter«, efter de seneste numismatiske analyser hælder man nu mest til den første mulighed. Der er dog ikke ført noget bindende bevis, og det er stadig usikkert, hvorvidt der er tale om kongelige eller private mønter.

En forklaring paa denne økonomiske vækst og ekspansion er tidligst og mest overbevisende givet af Sture Bolin i hans grundlæggende afhandling fra 1939 *Muhammed, Karl den store och Rurik*, der rummer en væsentlig korrektion til Pirennes tese om afbrydelsen af forbindelsen mellem Orienten og Occidenten ved arabernes erobring af herredømmet i Middelhavet. Denne kontakt – siger Bolin – blev aldeles ikke afbrudt, men den fandt nye veje, bl. a. og maaske først og fremmest via Østersøen og de russiske floder. Derved fik Norden en sjælden fordelagtig placering, en naturlig baggrund for et økonomisk, teknisk-kulturelt og magtpolitisk opsving, som nordboerne ogsaa forstod at udnytte. De efterfølgende arkæologiske landvindinger har siden underbygget hovedmomenterne i Bolins tese.

DANMARK OG KAROLINGERRIGET

For Danmarks vedkommende spillede som tidligere berørt (s. 26) forholdet til Karolingerriget ind med et særligt politisk moment. Karl den Stores erobring af Sachsen og videre fremstød over Elben kunde ikke lade den danske kong Gudfred uberørt. De frankiske rigsannaler meddeler under aarene 804 og 808–09 om forviklinger og krigstog, der

endte med vaabenstilstand og frugtesløse forhandlinger mellem de to riger, og under aar 810 berettes, hvorledes man i Aachen frygtede, at Gudfreds flaadetogt til Frisland skulde fortsætte op ad Rhinen, saa han kunde gøre alvor af en fremsat trusel om at hjemsøge hoffet i kejserresidensen. Alt dette vidner om, at man i de karolingiske regeringskredse betragtede Gudfred som en mægtig modstander. Konkret synes den karolingiske landhær og den danske krigsflaade at have holdt hinanden i skak. Det højtidelige diplomatiske ceremoniel, der udfoldede sig ved fredsslutningen efter Gudfreds død i 810, tyder ligeledes paa, at kejseren betragtede den danske konge, nu Gudfreds brodersøn Hemming, som nogenlunde jævnbyrdig. Der sluttedes først en foreløbig fred, en svoren fred paa vaaben, mellem kejseren og kongen, dernæst fulgte aaret efter en højtidelig bekræftelse af freden ved et møde ved Ejderen mellem 12 fornemme udsendinge fra hvert rige, og endelig efterfulgtes denne af kejserens ratifikation og til allersidst af en udsendt dansk delegation til kejseren med fredsgaver.

Freden holdt dog ikke. Kong Hemming døde i 812, hvorefter der i Danmark udbrød strid mellem Gudfreds slægt og to brødre af en anden kongeslægt (eller en sidegren af kongeslægten) Harald og Reginfred. Disse sejrede og fornyede i 813 freden med kejseren ved et nyt grænsemøde. Aaret efter maatte de dog vige for Gudfredssønnerne, og de søgte nu kejseren om hjælp. I 815 invaderede en karolingisk hær Jylland; men en dansk flaade hindrede dens overgang til en ø, antagelig Fyn, og frankerne maatte vende hjem uden varigt resultat. De frankiske annaler giver fortsat fyldige notitser om indbyrdes kampe og kortvarige forlig mellem de danske konger, og gentagne gange – i hvert fald 819, 823 og 826 – søger kong Harald, Gudfredssønnernes faste rival, tilflugt og hjælp hos kejseren, nu Ludvig den Fromme. I 823 udsendtes to frankiske grever, der foruden at forhandle med Gudfredssønnerne »omhyggeligt skulde udforske hele det normanniske riges tilstand«.

Virkeligheden bag annalnotitserne lader ingen tvivl tilbage. Karolingerrigets imperialistiske politik har ændret taktik. Hvad frankerhærene ikke havde kunnet erobre med vaaben, skulde nu vindes ad diplomatisk vej, ved intervention og infiltration. Gudfredssønnernes konkurrenter maa opfattes som medier for karolingisk imperialisme; i hvert fald udviklede kong Harald sig til en ren kejserlig agent.

Samtidig føjedes et nyt moment ind i infiltrationspolitikken, missionen, der her som andetsteds skulde bidrage til at bane vejen for magtudvidelse. Riget i syd forbandt sig med den kristne kirke i en fælles imperialisme, der atter og atter i mere end 300 aar skulde præge kejserpolitikken i forholdet til Danmark.

Efter beslutning paa en frankisk rigssynode, hvor danske sendemænd var nærværende, drog ærkebiskop Ebo af Reims i vinteren 822–23 til Rom. Her udvirkede han en pavelig bulle, der bemyndigede ham til at prædike kristendommen i de nordlige omraader, og der udpegedes ham en særlig medhjælper i denne legation. Valget af Ebo var ikke tilfældigt; han var en af kejserens nærmeste raadgivere, og hans ærkesæde omfattede hele det frisiske omraade bortset fra Bremen stift, der lød under ærkesædet i Køln. Ebo var altsaa knyttet til de omraader, der takket være handel og vikingetog havde de livligste kontakter med Norden. Til fremme af missionen grundlagde Ebo klostret Ny Korvei i Sachsen, og i sommeren 823 indledte han selv omvendelsesværket med en rejse, men om han naaede helt frem til den danske grænse er tvivlsomt.

Om Ebos missionsarbejde er intet yderligere kendt. Men snart blev der taget et nyt initiativ. Da den danske kong Harald i 826 paany kom til kejseren som flygtning, stillede denne som betingelse for yderligere støtte, at kongen og hans følge skulde lade sig døbe til den kristne tro. Den hellige handling fandt sted nær kejserpaladset i Ingelheim, hvor kejseren selv stod fadder til kongen. Festen blev glorificeret i et svulstigt hyldestdigt til kejseren af hofpoeten Ermoldus Nigellus. I dette er situationen totalt fordrejet; det lader kong Harald ankomme med 100 skibe og fornemt følge, tilskyndet af Ebos prædiken og med bøn om at maatte blive døbt. Mere virkelighedstro er det, naar det lader kongen sværge kejseren troskab, ikke blot af lenet Rüstringen ved Weser, som kejseren faktisk overlod ham, men ogsaa for det danske rige. Det tyske len skulde aabenbart tjene ham som en basis eller en reserve, hvorfra han fortsat kunde søge at vinde herredømmet i det danske rige. I forbindelse med daaben udpegedes de to munke, Ansgar og Autbert fra Ny Korveiklostret, til at ledsage kong Harald tilbage med det konkrete formaal at indlede og forestaa en aktiv mission blandt danskerne og nordboerne.

Virkeligheden kom imidlertid ikke til at svare til forventningerne og

festens glans. Harald opnaaede aldrig mere faktisk kongemagt i Danmark, men maatte tage til takke med sit frankiske len. *Vita*'ets ord om, at Ansgar skulde opholde sig hos Harald, og derfor snart var mellem kristne, snart mellem hedninger, skal følgelig næppe forstaas saaledes, at han missionerede paa dansk omraade. Ansgar kan meget vel have nøjedes med at lede en missionsskole indenfor frankisk omraade.

Som et resultat af diplomatiske forhandlinger mellem kejser Ludvig og den svenske kong Bjørn blev Ansgar derimod i 829 af kejseren bemyndiget til at ledsage en svensk sendefærd tilbage til Sverige. Efter en farefuld rejse, hvor sørøvere angreb og udplyndrede skibet, kom Ansgar endelig til Birka, hvor han opholdt sig i halvandet aar. Ifølge biografien skal han ved sin prædiken have vundet flere for den kristne tro, bl. a. den kongelige gældker Hergeir, der indrettede en kirke; derimod skal Ansgar ikke have truffet andre kristne end fanger. I 831 er Ansgar atter tilbage hos kejseren med budskab fra den svenske konge, og kort efter fremtræder han som ærkebiskop i det nyoprettede ærkesæde Hamburg og som pavelig legat over den nordiske missionsmark. Hvad enten nu denne ophøjelse skyldes kejserens eller hans eget initiativ, er denne udnævnelse et klart udtryk for karolingisk kejserpolitik.

Denne udnævnelse er som saa meget i Ansgars historie stærkt omdiskuteret. Aarsagen til uenigheden indenfor forskningen skyldes først og fremmest kildegrundlaget. Vor viden stammer fra tre sæt af kilder:

1. *Vita Anskarii*, skrevet i det første tiaar efter Ansgars død (865), sandsynligvis af hans medhjælper og efterfølger Rimbert.
2. Pave- og kejserbreve vedrørende Hamburgsædet. Og endelig
3. frankiske annalnotitser.

Som de eneste autentiske og samtidige kilder er de frankiske annaler i denne forbindelse de paalideligste, men deres meddelelser er yderst korte og noget tilfældige. – *Vita*'et er en fuldstændig levnedsskildring, forfattet af en vel informeret yngre samtidig, men det er formet og disponeret efter helgenbiografiens gængse skema og med dens sædvanlige stereotype idealisering, saaledes at den indre sammenhæng udviskes, og begivenhedsforløbet fortegnes. Dertil kommer, at den er overleveret os i to redaktioner, en længere og en kortere, og at det er omstridt, hvilken af dem der staar den oprindelige tekst nærmest. Den vigtigste forskel mellem dem er, at den kortere B-version, der hører hjemme ved Hamburg-sædet, ikke som A-versionen omtaler Ebos ældre

mission, men til gengæld understreger Hamburg-sædets position og aldershævd. Specielt opregner B-redaktionen den samme lange liste over, hvad der hørte til det nordiske missionsomraade, som ogsaa indgaar i de overleverede tekster af Hamburgkirkens ældste privilegier, nemlig: danerne, sveerne og nordmændene, dertil Færøerne, Island og Grønland samt Helsingeland og skridfinnernes omraade, mens A-redaktionen alene har daner og sveer.

Denne lange fælles liste over det nordiske missionsomraade knytter *Vita*-diskussionen nøje sammen med spørgsmaalet om Hamburgbrevenes ægthed. Blandt disse er intet forud for 1047 bevaret i original, men i det højeste som saakaldte »skinoriginaler«, dvs. de fremtræder i form og udstyr som originale diplomer, men fra en senere tid end den gængse paa tidspunktet for udstedelsen; de er skrevet paa pergament med en skrift fra tiden omkring 1100, mens man i det pavelige kancelli skrev paa papyrus og med en ganske anden skriftform. I almindelighed har man opfattet dem som bevidste forfalskninger, der skulde tjene til at vise Hamburg-sædets prioritet og fortsatte ret til herredømmet over den nordiske kirke. Imidlertid fremkom der i 1919 en indgaaende analyse af alle disse ældre breve til det tyske ærkesæde, skrevet af den lærde diplomforsker og jesuiterpater W. M. Peitz, der konkluderede, at de »uægte« breve blot var uskyldige overførelser af de gamle, slidte papyrusdiplomers tekster til pergament. Ganske vist var disse fornyelser – »skinoriginalerne« – ikke uden fejl; disse var fremkommet under forsøget paa at rekonstruere de afslidte og utydelige passager, men – hævdede han – en nærmere undersøgelse godtgjorde, at retsindholdet stort set var korrekt. Ogsaa den lange liste over missionsomraadet mente han var oprindelig, og derfor maatte det ogsaa være Hamburg-redaktionen af Ansgar-vitaet, der meddelte den originale tekst.

Mange, i Danmark bl. a. Erik Arup, godtog Peitz's bevis. Imidlertid er der saa mange vægtige indvendinger mod hans skarpsindige løsning, at den umuligt lader sig opretholde. I sig selv er det umuligt, at man i 832 kunde have kendskab til Island og Grønland, og det lovede bevis herfor blev aldrig bragt. Den tyske specialist i kilderne til karolingertidens historie, Wilh. Levison, har desuden paa overbevisende maade dokumenteret, at det er den ebofile A-redaktion, der giver den autentiske Ansgar-tekst, mens B-redaktionen maa være omredigeret til forherligelse af Hamburgsædet i forbindelse med udarbejdelsen af de Hamburgske »skinoriginaler«. Endelig er disse breve fabrikeret i en kirkepolitisk situation, hvor man umiddelbart efter gjorde brug af dem under bestræbelserne for atter at lægge det nyoprettede ærkesæde i Lund ind under Hamburg.

Ludvig den Frommes egenmægtige beslutning om at gøre Ansgar til

ærkebiskop i Hamburg var et indgreb i pavens myndighed, og den krævede i det mindste pavelig sanktion. Ledsaget af tre kejserlige *missi* drog Ansgar da i vinteren 831–32 til Rom. Pave Gregor var i en vanskelig situation; paa den ene side turde han ikke trodse kejseren, men paa den anden side kunde han ikke lade sig diktere af ham i rent kirkelige sager, og endelig var der hensynet til Ebo at tage. Pavens stadfæstelsesbulle af 832 var en salomonisk løsning. Han accepterede, at kejseren havde udset Ansgar til biskop, ikke ærkebiskop, i Hamburg, som han derefter i samme bulle ophøjede til ærkesæde, og samtidig indsatte han Ansgar som sideordnet med Ebo af Reims i ledelsen af den nordiske missionsvirksomhed.

Ebo af Reims var imidlertid ganske optaget af forviklingerne mellem kejseren og hans sønner, saa faktisk kom Ansgar til at staa som eneleder af den nordiske mission. Selv legenden har imidlertid ikke meget at fortælle om Ansgars virksomhed i Danmark, kun at han frikøbte nordiske og slaviske trælle for at lade dem oplære paa missionsskolen. Adgang til Danmark synes han i det hele taget ikke at have haft i 830rne. I 840rne ramtes han og hans mission gang paa gang af modgang og ulykker. Ved forliget i Verdun 843 mistede hans missionsskole sit rige galliske jordegods, og munkene udvandrede fra Ny Korvei-klostret. I 845 maatte han i hast flygte fra Hamburg, der blev angrebet af vikinger og snart indtaget, plyndret og brændt. Omtrent samtidig blev det paabegyndte missionsarbejde i Sverige, der kun omfattede Birka, knust af en hedensk reaktion, og de kristne missionærer jaget bort.

Imidlertid havde Ansgar kraft nok til at skabe et nyt grundlag for sit ærkesæde og sin mission. I 847 udskilte kong Ludvig den Tyske egenmægtigt Bremen fra ærkesædet Köln og ophøjede det til et selvstændigt ærkesæde under Ansgar, der overførte sin nordiske legation hertil. Köln protesterede, og først i Ansgars sidste aar, i 864, approberede paven som en endelig ordning det forenede Hamburg-Bremen som et selvstændigt ærkesæde. Fra Bremen havde Ansgar imens paany reorganiseret missionen, nu med billigelse og støtte af den danske og den svenske konge. Alligevel har resultaterne været meget magre. Da Ansgar døde i 865, fandtes der kun kirker i de store handelspladser Hedeby og Birka samt i de sidste aar i Ribe – altsaa paa de steder, hvor hensynet til fremmede købmænd tillod friere forhold end ellers. Udenfor disse synes det nordiske hedenskab at have vedvaret aldeles uanfægtet.

Hvad bliver saa slutdommen om Ansgars gerning? Man har ofte ladet den svare til hans hædrende tilnavn »Nordens apostel«. Men hvad enten man med Laur. Weibull opfatter »den historiske« Ansgar som en klog, maalbevidst og ærgerrig prælatpolitiker, eller man vil vurdere hans personlighed som staaende »legendens Ansgar« noget nærmere, altsaa mere betragte ham som trosivrig missionær og idealist, maa man dog vurdere resultatet af hans virksomhed som ret betydningsløst i øjeblikket og som fuldstændig uden betydning paa længere sigt. Den spæde plantning sygnede ganske hen og synes fuldstændig glemt, da den endelige kristning hundrede aar senere satte ind. I alle tilfælde maa Ansgar indtage en mere fremtrædende plads i Danmarks politiske historie end i kirkehistorien. Bevidst eller ubevidst var han et redskab for karolingisk imperialisme, men heller ikke denne politik bar frugt.

Det mest betydningsfulde moment i kejserpolitikken gik ud paa, at man placerede danske kongeætlinge som lensmænd paa den frisiske kyst, først i Rüstringen, siden ogsaa over Walcheren, øjensynligt i det forfængelige haab, at disse vikingehøvdinger med deres mænd og skibe skulde være det bedst egnede middel til at afværge de frygtede vikingeanfald. Situationen er nøjagtig den samme som et halvt aartusinde tidligere, da de romerske kejsere placerede germanske *foederati* langs grænserne for at holde deres folkefællers vandringer i skak.

I hvor høj grad vikingetogene har præget denne tidlige periode af den saakaldte Vikingetid, er vanskeligt at afgøre. Givetvis afspejler de vesteuropæiske annalnotitser visse realiteter – men hvilke? Er de anførte togter – spredte som de fremtræder – alligevel led i en mere planmæssig og omfattende militær aktivitet, eller dækker de ogsaa faktisk over tilfældige strandhugster til nødvendig proviantering i forbindelse med normalt sørøveri, der jo ogsaa kunde give anledning til blodige sammenstød og mere omfattende plyndringer? Herom er det vanskeligt at dømme sikkert. I alle tilfælde er det givet, at søhandelen trivedes ved siden af de krigeriske anfald.

VIKINGETOGTER CA. 840-CA. 870

VIKINGEHÆRE I VESTEUROPA

I aartierne omkring midten af det 9. aarh. indtræder Vikingetiden i sin anden fase. Aarbøgerne meddeler nu, at anfaldene fik større kontinuitet og en fastere organisation, og selv om man ikke med sikkerhed kan afgøre, hvor meget dette skyldes annalernes større meddelsomhed, og hvor meget der beror paa nye realiteter, saa er det dog givet, at vikingehærene i Kanalomraadet begyndte at overvintre i det fremmede netop ved midten af aarhundredet.

Baggrunden for denne mere samlede og bedre organiserede aggression maa i første række være en tiltagende politisk opløsning indenfor de vestlige riger. Kelternes mangel paa fast enhedsstyre var af gammel dato og tillod tidligst lokale bosættelser ved den Irske sø. Mens irske smaakonger stredes indbyrdes, havde vikingerne allerede i 830rne kunnet sætte sig fast i smaa befæstede omraader, der endte med etableringen af det norske kongerige i Dublin omkring 840. Det nye var imidlertid, at de stærke enhedsstater, som Offa af Mercia og Karl den Store havde skabt, gik i opløsning. I 820rne rivaliserede kong Egbert af Wessex med de svækkede Mercia-konger om det angelsachsiske overherredømme; i 829 erobrede Egbert Mercia, men han formaaede ikke at afløse Mercia som faktisk *rex Bretwalda*. Kong Egbert kunde opretholde en vis samling paa de sydligste riger, men nord for Themsen indtraadte opløsning, idet Mercia, East Anglia og Northumberland svækkedes ved indre stridigheder og rivalitet med Wessex. Denne svækkelse synes at have virket som et signal, for netop fra midten af 830rne sætter den Wessex-orienterede angelsachsiske krønike ind med meddelelser om stadig voldsommere vikingeanfald i Sydengland, anfald, der kulminerer med overvintringer siden 850 paa Thems-øerne Thanet og Sheppey. Om Northumberland er krøniken derimod tavs, men hele situationen i forbindelse med tilfældige notitser sandsynliggør, at anfaldene her snarest har været hyppigere og voldsommere end i Wessex.

For Frankerriget indtraadte den begyndende opløsning ved striden

mellem kejser Ludvig den Fromme og hans sønner i 833. Straks udnyttede danskerne situationen og angreb fra 834 aar efter aar Frisland, hvor bl. a. det rige Dorestad gentagne gange blev plyndret og brændt. Hermed ændredes magtbalancen i det dansk-frankiske mellemværende. Det politiske tyngdepunkt forlagdes mod sydvest til Frisland og Kanalen, mens karolingernes nordiske imperialisme blev bragt til ophør. Efter 840 udstraktes vikingernes togter til de franske floder. De frankiske annaler registrerer: 841 til Rouen ved Seine, 843 til Nantes ved Loire og i 845 til Garonne. Sidstnævnte aar trængte en vikingehær ogsaa helt frem til Paris, men Karl den Skaldede købte den bort ved et forlig; mod en udbetaling af 7000 pd. sølv opnaaede han dens afmarch og dertil et edeligt løfte om, at man for fremtiden kun vilde betræde hans rige som hjælpetropper. Endelig begyndte vikingerne fra omkr. 850 at indrette befæstede vinter- og standlejre paa Noirmoutier og andre smaaøer paa den franske vestkyst. Om Noirmoutier meddeler Fulda-aarbøgerne, at vikingerne hentede huse fra fastlandet og indrettede sig, som om de vilde blive der for evigt. Det er disse stabile vikingeorganisationer med faste vinterlejre i det fremmede, der karakteriserer denne periode.

Det vilde være fejlagtigt at opfatte al denne aktivitet som værende uden plan og politisk sammenhæng, selv om de konkrete vidnesbyrd om politiske hensigter er svage. Et centrum for disse togter var fra begyndelsen den fordrevne danske kongelinie, den døbte kong Harald og hans yngre broder Rurik, der stræbte efter og ogsaa siden opnaaede et nyt herredømme i Frisland. Det skete i delvis tilknytning til Lothar, kejser Ludvigs søn og efter forliget i Verdun 843 selv kejser og herre over det karolingiske midtrige fra Frisland til Italien. Lothar synes allerede i 830rne at have engageret de to brødre under kampene mod faderen og gjorde det givetvis senere i striden med brødrene, Ludvig den Tyske i det østfrankiske rige og Karl den Skaldede i det vestfrankiske rige. Til gengæld opnaaede Harald Walcheren som frit len, og efter hans død omkr. 843 forenede Rurik dette med sit eget len Dorestad. – Derimod er der intet der tyder paa, at den regerende konge i Danmark, Haarek I, har været meget virksom som vikingekonge. Han stod i hvert fald til tider paa en venlig fod med kong Ludvig den Tyske, overfor hvem han fralagde sig ansvar for anfaldene, hvad der dog ikke synes at have hindret ham i at staa bag det store angreb paa Hamburg i 845. Om de frislandske vikingehøvdingers forhold til moderlandet er oplysnin-

gerne yderst sparsomme, men lejlighedsvis fremgaar det, at de styrkede deres hær med kontingenter hjemmefra; oftest stod de dog lige saa fjendtlige overfor Haarek som indenfor Karolingerriget kejser Lothar overfor broderen Ludvig i det østfrankiske rige.

HEDEBY-OMRAADET

Efter kong Haareks død i 854 røber en Fulda-meddelelse, at beherskelse af søhandelsvejene var et vigtigt politisk maal for vikingehøvdingerne. Kong Haarek var blevet efterfulgt af sin umyndige søn Haarek II, og Rurik har øjensynligt under disse forhold ønsket at gøre sine krav paa den danske krone gældende. I hvert fald hedder det under 857, at han med Lothars minde førte en flaade fra Dorestad mod Danmark. Riget opnaaede han ikke; derimod udvirkede han, at den unge Haarek til ham og hans fæller afstod »den del af riget, der ligger mellem Ejderen og havet« *(partem regni, quae est inter mare et Egidoram)*. Hvordan denne beskrivelse nøjagtigt skal opfattes er uvist, men at det afstaaede omraade har omfattet herredømmet over den vigtige handelsvej fra Nordsøen til Østersøen via Ejderen og Slien, og dermed ogsaa Hedeby, er det vigtige faktum, man i alle tilfælde maa udlede. Arup har med rette i denne sammenhæng talt om Ruriks storslaaede handelspolitiske plan, men naar han i fortsættelsen betegner denne udbygning af »den frisiske handelsvej« som en plan om »en frisisk kongemagt, bygget op paa den fredelige frisiske købmands virken«, træffer han næppe det rette. Ruriks »fæller« *(socii)* var nemlig ikke frisere, men et følge af »*Danigenarum*«, som meddelt af Fulda-annalerne under 850. Her er simpelthen tale om en vikingehøvding, der med sin hær af nordboer ønskede at beherske nøglestillingen for handelens hovedvej. Kun i kort tid har Rurik siddet inde med dette vigtige omraade; Rimbert meddeler nemlig i sit Ansgar-vita, at Hedeby før Ansgars død i 865 paany var i den danske konges besiddelse.

En noget senere meddelelse blandt Fulda-annalernes spredte notitser om Danmark understreger dette handelspolitiske aspekt. I 873 oplyser de om fredsforhandlinger mellem Sigfred, den sidste af Gudfredliniens kendte konger, og den østfrankiske kong Ludvig den Tyske; freden skulde indbefatte grænsen mellem danskerne og sachserne, saaledes at købmænd fra begge riger uhindret kunde færdes med deres varer i hver-

andres lande og i fred udøve deres handelsvirksomhed. Freden skulde sværges ved Ejderen, der udtrykkelig angives som grænsen mellem sachserne og danskerne. Kort efter kom der sendemænd fra en anden dansk konge, Halvdan, til kong Ludvig i samme ærinde.

Disse notitser, der er de sidste samtidige meddelelser om danske konger i de frankiske kilder, udmærker sig ikke ved klarhed i beskrivelsen af den politiske situation i Danmark, men de understreger endnu engang den handelspolitiske interesse, der i Vikingetiden var knyttet til Sli-Ejder-forbindelsen og dermed til Hedeby.

LANGFARTER

Fra sidste halvdel af det 9. aarh. har de frankiske annaler talrige oplysninger om nordiske vikingehære, større og mindre i blandet flok. Undertiden kan man følge den enkelte vikingehøvding paa hans omskiftende færd aar efter aar og fra egn til egn, fra land til land. Man kan iagttage, hvorledes der træffes aftaler om bistand til frankiske fyrstevasaller og stormænd, eller hvorledes vikinger mod sold formelig indtræder i deres tjeneste, endda saaledes at vikingehære lejlighedsvis kom til at kæmpe mod hinanden. Fuldt saa ofte optræder vikingehøvdingen dog paa egen haand med større eller mindre mobile kontingenter under stadig omformning. – Der maa givetvis stadig være kommet tilskud til hærene hjemmefra, men der er ikke vidnesbyrd om, at der har eksisteret faste baser i Norden, og den danske konge har sikkert med nogen ret kunnet fralægge sig ansvaret. Det karakteristiske er stadig, at vikingerne indrettede sig faste og befæstede tilholdssteder og lejre, fortrinsvis paa strategisk beliggende øer og næs ved flodmundingerne langs de franske og engelske kyster.

Enkelte gange vovede vikingeflaaderne sig længere frem, til Pyrenæerhalvøen og helt ind i Middelhavet. I de arabiske kilder nævnes saadanne togter første gang i 844, da en flaade trængte frem og paa rad erobrede Lissabon, Cadiz og Sevilla. Hinsides Sevilla blev de standset, og efter et indbringende forlig med emiren af Sevilla trak de sig tilbage. De arabiske forfattere kender senere anfald, men beretter samtidig, at emiren indledte diplomatiske forhandlinger med kongen i vikingernes hjemland. I overleveringen herom er der indflettet mærkværdige poetiske træk, bl. a. om digteren al-Gazāl's rejse til Norden og om hans møder og

samtaler med den hedenske konge og hans dronning, til hvem han skrev høviske digte. Trods de mange usandsynligheder, der er indflettet i beretningen, tillægger man den dog en sandhedskærne og formoder – antagelig med større ret end kilden selv hjemler – at hovedformaalet med rejsen i overensstemmelse med arabernes sædvane har været at opnaa handelsaftaler.

Berømmeligst blandt alle vikingernes langfærder er høvdingerne Hastings og Bjørns middelhavstogt i 859–62; det bevidnes saavel af samtidige arabiske kilder som i sene normanniske og norrøne overleveringer. Da de indledende strandhugster i det spanske kalifat, hvor man nu var paa vagt, havde vist sig mindre vellykkede, sejlede flaaden videre gennem Gibraltar-strædet, og efter at have forøvet plyndringer paa den afrikanske kyst drog vikingerne nordpaa til Provence. Her befæstede de en ø i Rhone-deltaet, og forsyningerne til dette vinterkvarter klarede de ved plyndringer op ad Rhonedalen. Det følgende foraar besluttede de saa, ifølge overleveringen, at indtage Rom, men ved en fejltagelse blev det kun til den lille italienske by Luna. Historien om denne vildfarelse er muligvis kun en anekdote; den fortælles i hvert fald først hos den normanniske historieskriver Dudo. Men faktisk naaede vikingerne ikke blot frem til Luna, men ogsaa til Pisa, der begge blev indtaget og plyndret, før flaaden satte kursen hjemad.

VIKINGEFREMFÆRD I VEST

De arabiske kilders meddelelser om angrebene paa kalifatet dokumenterer vikingernes initiativ, styrke og vovemod, hvad der atter styrker tilliden til de frankiske kilders oplysninger om deres gerninger og om den angst og respekt, der stod om dem, om end ensidighederne i deres fremstilling ikke maa lades ude af betragtning. Det er ikke her stedet at gaa i enkeltheder, men det skal understreges, at vikingerne spillede en væsentlig rolle i det vestfrankiske riges indre kampe, og at de forstod at udnytte dette riges splittelse. De frankiske storvasallers position var ofte afhængig af vikingestøtte. Saaledes udgjorde *normanni* kærnen i kong Pippin af Aquitaniens hær, da han i 865 revolterede mod kong Karl den Skaldede; men naar det herunder meddeles, at vikingerne fik Pippin til at afsværge den kristne tro og deltage i deres hedenske offerfester, skal det snarest tilskrives kildens kongevenlige tendens. Karl den

Skaldede søgte ihærdigt, men forgæves at dæmme op mod vikingeanfaldene. Da han ikke selv formaaede at fordrive en vikingehær, der havde forskanset sig paa en ø i Seinen og derfra truede Paris, købte han i 859 en anden vikingehøvding, Weland, til at jage dem bort. Prisen anføres til 5000 pund sølv plus forsyninger; men Weland sparede denne gang sine vaaben, idet han ved forhandling tvang sine landsmænd til et forlig, hvorefter de skulde evakuere øen og drage bort og endda udbetale ham 6000 pund sølv af deres bytte. Det blev saaledes en meget indbringende transaktion paa frankernes bekostning.

Senere søgte kong Karl at genoplive det gamle kystværn og befalede, at der skulde opføres befæstninger og indrettes spærringer for vikingernes skibe i de sejlbare floder, men intet effektivt blev opnaaet. Aarsagen hertil var navnlig, at frankiske grever og stormænd foretrak at fraternisere og kollaborere med indkrækterne. Betegnende er de forordninger, som kongen udstedte fra et rigsmøde i Pitre 864. Her blev det forbudt de kongelige grever at tilegne sig de frie frankeres heste og ejendom, saa disse hindredes i at yde kongen tjeneste mod normannerne, og under trussel om dødsstraf nedlagdes der forbud mod at sælge vaaben og heste til normannerne. Selvfølgelig blev ogsaa disse befalinger uden større virkning. Men hvad de især vidner om er, at ikke alle frankiske vikingetidssværd, der er fundet i Norden eller forhandlet videre til araberne, behøver at være krigsbytte. Det var ingen ukendt fremgangsmaade for vikingerne at skaffe sig varer og fornødenheder ved køb. Endelig oplyser de frankiske kilder os om, at deres egne stormænd konkurrerede med vikingerne som voldsmænd og som fjender af konge og rige.

Konklusionen af de samtidige kilders vidnesbyrd bliver, at vikingerne i vest i denne periode snart opererede som en slags kondottierer, snart optraadte paa egen haand med plyndring og udpresning af danegæld som formaal. Bortset fra Frisland synes egentlig erobring eller kolonisation derimod ikke at have været deres maal. Hvis det havde været tilfældet, vilde kilderne næppe have ladet det uomtalt. Derimod kan man ikke slutte fra annalernes og krønikernes tavshed, naar det gælder handel og købmandsskab. Aftalen af 873 mellem den danske og den østfrankiske konge er et klart vidnesbyrd om handelens betydning, de vestfrankiske forbud mod at sælge vikingerne krigskontrabande taler i samme retning, og endelig er den lejlighedsvise omtale af sørøvere i de vestlige

og nordlige farvande i sig selv et uomtvisteligt vidnesbyrd om, at vikingerne ikke var nogen absolut hindring for opretholdelse af søhandel mellem vest og øst. Ganske vist ved man ikke, i hvor stort et omfang vikingekrigerne selv drev handel, men kontinuiteten og væksten i de nordlige byanlæg Hedeby, Birka og Kaupang m. fl. er den afgørende dokumentation af handelens fortsatte betydning.

VIKINGEFÆRD I ØST - RUS-PROBLEMET

Samtidig med at nordboerne trængte frem i vest, knyttede de ogsaa vigtige forbindelser mod øst, via de russiske floder sydpaa til Sortehavet og det Kaspiske hav. Her opnaaede de kontakt med de byzantinske og arabiske højkulturer. Det er allerede anført, at arkæologerne har vist, at denne kontakt maa være aabnet i tiden omkr. 800. Men arkæologerne kan her saa lidt som andetsteds oplyse os om, hvem det var der formidlede denne kontakt, og under hvilke omstændigheder det skete. Spørgsmaalet herom maa søges besvaret ud fra de skriftlige kilder, og dermed er det koncentreret i problemerne omkring begrebet »*rus*«.

Ordet »rus« toges tidligt i brug i saavel latinske og arabiske som i græske og slaviske tekster, derimod aldrig i nordiske kilder. Det anvendes konsekvent om et folk og et rige ved de store russiske floder i 9. og 10. aarh., og meget tidligt blev folket *rus* identificeret med nordiske erobrere. Ordet er ofte blevet forklaret ud fra den finske betegnelse for Sverige, *Ruotsi,* der atter er sat i forbindelse med det specielle svenske ledingsomraade, *Roden* eller *Roslagen.* Denne etymologi er dog langtfra sikker. Ogsaa andre forklaringer er fremsat, fra russisk side især tydninger ud fra postulerede gamle navneled paa »Rus« eller »Ros« for sydrussiske floder, men heller ingen af disse har virket overbevisende. Efter sin anvendelse udmærker begrebet *rus* sig heller ikke ved klarhed eller entydighed; navnlig i den sene Nestorkrønike og de senere arabiske kilder synes ordet anvendt med skiftende indhold. Nordisk forskning har gennemgaaende opretholdt en ren nordisk tolkning af ordet, mens russiske forfattere ofte har foretrukket at identificere »rus'erne« med slaver eller ogsaa opfattet ordet som en fællesbetegnelse for saavel nordboer (i Rusland) som slaver.

En væsentlig aarsag til disse divergenser er, ved siden af bevidst eller ubevidst national tendens, det forhold, at rus-folkets historie mest er

blevet forsket og skrevet ud fra forsøgene paa at tolke Nestorkrøniken. Men denne er en meget sen kilde, skrevet omkring 1115, om end paa grundlag af ældre kilder. Dens ældste afsnit synes at være en sammensvejsning af skriftlige byzantinske kilder (annaler, krøniker og traktater) med nordisk og slavisk tradition i Kiev. Dette stof har man søgt at placere ind i et konstrueret kronologisk system ud fra byzantinske kilder. Udgangspunktet er aar 852 eller – efter byzantinsk tidsregning – aar 6360 fra verdens skabelse:

> »Aar 6360, den 15. indiktion, da kejser Michael tiltraadte sin regering, var det man først begyndte at tale om landet *Ros*. Vi ved dette, fordi det var under denne kejser *rus*-folket kom til Konstantinopel, som skrevet staar i grækernes annaler. Fra denne tid begynder vi ogsaa at angive aarstal«.

De meget forvirrede meddelelser, der gaar forud, er ganske uden datering. Moderne forskere har søgt at udspalte krønikens ældre afsnit i dens enkelte bestanddele efter forlæg. Ved siden af det byzantinske indslag regner man nu ogsaa med ældre tabte Kiev- og Novgorod-krøniker, og den danske slavist A. Stender-Petersen har ment, at det er muligt at rekonstruere en særlig nordisk »Varæger-saga«, ligesom han har søgt at paavise en særlig norrøn tendens. Hele denne forskning har dog ikke hidtil ført til særlig sikre resultater, og det vil være nok saa hensigtsmæssigt at angribe problemet ud fra mere samtidige kilder.

Første forekomst af ordet *rus* findes i de karolingiske *Annales Bertiniani* under aaret 839 i en meddelelse, der som hele dette afsnit i annalerne er skrevet af kejser Ludvig den Frommes kapellan Prudentius, antagelig nogenlunde samtidig, muligvis allerede før kejserens død 840. Ordet indgaar i en meget udførlig og præcis beretning, der er overmaade oplysende for rus-problemet. Det meddeles, at 18. maj 839 ankom der til kejseren i Ingelheim et gesandtskab fra den byzantinske kejser Theophilos, og at der i følge med dette var nogle ejendommelige mænd. Fra et personligt brev fra Theophilos refereres, at det drejede sig om gesandter fra et fremmed land, der var kommet til Byzans for at afslutte en venskabstraktat med kejseren. Da de saa siden vilde vende hjem, var deres rejserute imens blevet spærret ved indfald af vilde og barbariske folk, og kejseren bad nu sin frankiske kollega om, at de maatte rejse hjem gennem hans rige. I brevet stod, at de medfølgende fremmede

kaldte sig »*rhos*«, og deres konge benævntes »*chacanus*« – samme titel som man i Byzans anvendte paa regenter over bulgarer og kazarer, altsaa *khagan* eller *khan*. Kejser Ludvig lod nu de fremmede udspørge og erfarede da ud fra deres sprog og deres meddelelser, at de tilhørte det svenske folk *(comperit eos gentis esse Sueonum)*. Kejseren besluttede da at undersøge, om de ikke skulde være normanniske spioner, for i saa fald vilde han sende dem tilbage til Byzans, mens han i modsat tilfælde vilde sørge for deres hjemrejse. – Her standser beretningen; sagens udfald kendes ikke.

Med udgangspunkt i meddelelsen om, at *rhos*-folkets fyrste kaldtes khagan, har A. Stender-Petersen udformet en storslaaet teori om et specielt nordisk rhos-khaganat ved siden af kazarernes og bulgarernes khaganat ved Volga. Han tænkte sig det opstaaet ved fredelig kolonisation og organiseret allerede i det 8. aarh. Den anvendte khagan-titel alene kan imidlertid umuligt bære en saa mægtig konstruktion; den behøver blot at være byzantinernes naturlige betegnelse paa en barbarfyrste, der bor hinsides eller i samme retning som de bedre kendte folk, bulgarer og kazarer. Afgørende er det dog, at de folk, der i Byzans benævntes *rhos*, af frankerne i kraft af sproget afsløres som værende af sveernes folk, og at denne identitet medførte mistanke om samfald med de nordiske vikinger, der hærgede Karolingerriget. Kildestedet antyder en sammenhæng og et slægtskab mellem nordboernes togter mod vest og deres færd mod øst, og det viser samtidig, at der allerede tidligt var etableret forbindelse mellem Skandinavien og rigerne i sydøst. Derimod behøver der endnu ikke at være tale om et nordisk rige eller en nordisk kolonisation paa russisk omraade.

Den her vundne opfattelse kan snart efter finde bekræftelse i de arabiske kilder. Det fremgaar af dem, dels at araberne kunde opnaa kontakt med rus-folket saavel via Rusland mod nord som via Middelhavet mod vest, og dels at samvirket var nært forbundet med handel. Den ældste arabiske forfatter, der omtaler rus-folket, er Ibn Khordabeh, en højtstaaende embedsmand i Tabaristan lige syd for det Kaspiske hav, der kort før aar 850 skrev *Bogen om Færdselsruterne og Rigerne*. Efter heri at have beskrevet de jødiske købmænds vidtforgrenede handelsveje fortsætter han med rus-folket: angaaende ruten for handelsmændene fra *ar-Rus* da fører de bæver- og sortrævsskind samt sværd fra de fjerneste egne til Sortehavet, hvor den byzantiske kejser kræver afgift, eller de

følger floden Don og betaler afgift til kazarernes fyrste; saa drager de til det Kaspiske hav og over det, og ofte fører de deres varer paa kameler helt frem til Bagdad, hvor slaviske eunuker optræder som tolke. – Gengivelsen er noget sammentrængt, og en enkelt udeladelse trænger til en kommentar. Det siges nemlig om rus-folket, at det er »en art af *Saqaliba*«, og at sværdene kommer fra de fjerneste egne af *Saqlaba*-landet. Nu er det givet, at disse betegnelser fortrinsvis bruges om slaviske folk og deres omraader, men det er ligesaa givet, at de kan anvendes i udvidet betydning og baade her og senere steder kan indbefatte folk og lande hinsides disse. De omtalte sværd er givetvis de eftertragtede frankersværd, og rus-folket er klart opfattet og kendetegnet som et særligt folk, forskelligt fra slaverne.

Tydeligere er en udtalelse af en anden arabisk forfatter, Ibn Jacub, der omkr. 890 skrev om vikingerne i Spanien. Hans utvetydige tekst lyder ordret: »Aar 844 trængte *al-Magus*, som kaldes *ar-Rus*, ind i byen Sevilla, hvor de tog fanger, plyndrede, brændte og dræbte«. *Al-Magus*, hedninge-folket, er den faste arabiske betegnelse paa de normanner, som araberne mødte i vest, og før 890 har man altsaa været klar over, at de tilhørte samme folk, som de købmænd, der kom fra egnene hinsides de russiske floder.

Derimod er der endnu intet vidnesbyrd om, at araberne har kendt et rus-rige indenfor det slaviske omraade.

Byzantinske kilder nævner kun rus-folket i forbindelse med en enkelt begivenhed i det 9. aarh., nemlig i anledning af et angreb paa Konstantinopel i 860. Kilderne hertil er dels et par samtidige homilier af den daværende patriark Photius, dels et par noget senere byzantinske historieskrivere. Efter at have meddelt, at kejseren var draget til Asien med hæren og havde sendt flaaden til Sicilien, begge steder til forsvar mod arabernes angreb, anføres det, at »rusiske pirater i et antal af 12.000 ankom med en flaade til Bosporus og angreb det forsvarssvage Konstantinopel«. Deres ankomst medførte panik og fortvivlelse i hovedstaden, men patriarken ildnede til forsvar, og da kejseren snart efter vendte hjemad, trak barbarerne sig tilbage, og inden længe blev der sluttet en traktat mellem Byzans og rus'erne. Photius hævder samtidig, at rus'erne begyndte at lade sig omvende til kristendommen og at træde i kejserens

tjeneste som hjælpetropper. Beretningen er isoleret og mærkelig; men at togtet har fundet sted, lader sig ikke afvise. Photius kalder udtrykkeligt angriberne for *ros*, mens den venetianske historieskriver Johannes Diaconus betegner dem som *normannorum gentes;* vi har altsaa her samme klare identifikation af *ros* med nordboer som hos araberne.

Men hvorledes har det været muligt at føre en nordisk krigsflaade til Bosporus, selv om den vel langtfra har været saa talstærk som angivet? Angrebet falder i tid sammen med Middelhavstogtet fra vest i 859–62, men efter oplysningerne om dette, naaede man ad den vej ikke længere end til den toscanske kyst, og videre fremstød helt over til Konstantinopel er det nok for eventyrligt at regne med. Tilbage er kun de russiske flodveje, og faktisk passer togtet ganske godt til et angreb paa Konstantinopel, som Nestorkrøniken beskriver, men har henført til kejser Michaels 14. regeringsaar, dvs. 866, i alle tilfælde fire aar efter, at den har ladet Rurik grundlægge det nordiske rige i Novgorod (862), og to aar efter at den har ladet to mænd i Ruriks følge, Askold og Dir, slaa sig ned i Kiev, hvor de samlede mange varæger omkring sig. I Nestors oldrussiske krønike lyder beretningen saaledes:

> I 866 »var kejseren draget ud mod araberne, men da han var kommet til den Sorte flod, sendte eparken bud til ham, at rus'erne drog mod Konstantinopel. Kejseren vendte da om. Da rus'erne var trængt ind i Bosporus, anrettede de massemord paa de kristne og indesluttede Konstantinopel med 200 skibe. Med nød og næppe lykkedes det kejseren at komme ind i byen. Sammen med patriarken Photius begav han sig til den hellige Vorfruekirke. Man bad hele natten og førte den hellige Gudsmoders klæder til stranden under salmesang og dyppede dem i vandet. Havet var stille og roligt, men da opstod der pludselig et heftigt stormvejr med vældige bølger, som kastede de ugudeliges skibe mod hverandre og knuste dem i skibbrud mod strandbredden. Kun faa af dem undgik ulykken. Da vendte rus'erne tilbage til deres land.

Selv om denne beretning er afledt af byzantinsk tradition og næppe kan opfattes som en uafhængig bekræftende kilde, maa vi dog acceptere dette togt som en kendsgerning og altsaa datere vikingevældet i Rusland tidligere end krøniken gør det.

Nestorkrøniken er imidlertid den eneste kilde, der direkte behandler de nordiske rigers grundlæggelse i Rusland. Den er som nævnt en grumset kilde, ofte forvirret og selvmodsigende og udstyret med en konstrueret, næppe fejlfri kronologi. Denne kritiske vurdering gælder ikke

mindst grundlæggelseshistorien, der dog fortjener at blive gengivet i hovedtræk:

Efter at krøniken ved sit første aarstal (852) for første gang omtaler landet *Rus,* følger i 859 en notits om, at varægerne fra hinsides havet krævede skat af de indfødte stammer, men siden i 862 blev drevet tilbage over havet. Samme aar kom de indfødte stammer imidlertid i krig indbyrdes, og man sendte nu bud over havet til de varæger, der kaldtes *rus,* og man indbød tre brødre derfra, Rurik, Sineus og Truvor, til at komme og styre landet. Brødrene kom og slog sig ned i henholdsvis Novgorod, Beloozero og Isborsk. To aar senere var Ruriks to brødre døde, og han blev enehersker. Men samtidig drog to mænd af hans følge, Askold og Dir, videre sydpaa og grundlagde et rige i Kiev; herfra foretog de to aar senere, i 866, det tidligere omtalte mislykkede togt mod Konstantinopel. I 879 gives meddelelse om Ruriks død i Novgorod, hvor en kraftfuld slægtning Oleg derefter overtog styret for Ruriks ganske unge søn Igor. De to drog saa i 882 sydpaa, indtog Smolensk og fortsatte derefter til Kiev, hvor de ved list fik de to herskere, Askold og Dir, i deres magt og dræbte dem. Derefter var Kiev rus'ernes hovedstad under Oleg og Igor og dennes efterslægt, idet de skatlagde talrige stammer under sig.

Indkaldelsen af de tre brødre er en udpræget vandrelegende, og fremstillingen af den fredelige overtagelse af magten snarest et udtryk for, at man paa nedskrivningstiden ønskede at vise, at det nordiske herskerhus paa legitim maade var kommet i besiddelse af magten, i hvert fald er det næppe nogen sand tradition. Oleg og Igor er givetvis historiske skikkelser, kendt fra omtalen af anfald mod Byzans og fra et par freds-, handels- og venskabstraktater med den byzantinske kejser fra første halvdel af det 10. aarh. At Rurik har eksisteret er vel ogsaa troligt, og muligvis har han været en af pionererne, men alle detaljer er fordægtige og maa tages med det største forbehold.

Men hvorledes det nu end forholder sig i enkeltheder, maa man efter de frankiske, arabiske og byzantinske kilders samstemmende vidnesbyrd regne med, at samtidig med at vikingetogene mod vest intensiveredes ved midten af det 9. aarh., var det lykkedes andre nordboer ved infiltration at skabe et herredømme omkring handelsvejen langs de russiske floder. Denne konklusion lader sig ikke rokke, selv om de arkæologiske vidnesbyrd for tiden forud for aar 900 ikke formaar at dokumentere mere end kulturforbindelse – endnu ikke kompakt bosættelse.

Umiddelbart vidner kilderne til den vestvendte ekspansion mere om hærgning og krig end om handel og fredeligt samkvem, mens færden langs de russiske floder modsat er fremstillet mere i forbindelse med handel end med krigersk fremfærd. Det er dog nærliggende at slutte, at denne forskel mere skyldes kildernes vidt forskellige art end, at den beror paa en faktisk uensartet fremtræden af de nordiske langfarere i hver af de to retninger. Overalt har de forstaaet at forene plyndring og erobring med handel og fredelig bosættelse.

KOLONISATIONSTIDEN

Den næste epoke i Vikingetidens historie er kolonisationsperioden, der omfatter den sidste menneskealder af det 9. aarh. og de første aartier af det følgende. Der havde nok fundet nordiske bosættelser sted tidligere, men ikke noget samlet landnam bortset fra de nordskotske øgrupper: Shetlandsøerne, Orknøerne og Hebriderne samt muligvis allerede enkelte skotske kystomraader. Det danske herredømme i Frisland synes ikke at have været ledsaget af egentlig kolonisation, og de norske vikinger i Irland og ved den Irske sø var næppe bosat i større tal udenfor de befæstede byers og borgenes meget snævre omraader. Noget lignende gælder vel for de nordiske bosættelser i Rusland, der snarest maa karakteriseres som militært organiserede handelsfaktorier, hvad der svarer godt til araberen Ibn Rustahs karakteristik fra 920rne: »De har ingen jordejendom, hverken landsbyer eller marker; deres eneste erhverv er handel«.

Ved siden af de ovenfor nævnte omraader omfatter nordbokolonisationerne Danelagen i England, Normandiet i Nordfrankrig, dertil Island og senere Grønland.

INVASION OG KOLONISATION I ENGLAND

Hovedkilden til vor viden om etableringen af det nordiske herredømme i Nordengland, det senere Danelagen, er den angelsachsiske krønike. Gennem en aarrække fra og med aar 865 følger den nøje en stor vikingehærs bevægelser, idet hvert aar indledes med: i dette aar *kom, drog, gik* »hæren«, hvorefter følger de byer og omraader der hjemsøgtes det aar. Denne invasion er anonym indtil 878, hvor det nævnes, at Ivars og Halvdans broder (uden navn) faldt med 840 mand i kampen mod kong Alfred af Wessex, men i al senere tradition – engelsk, irsk, normannisk, islandsk og dansk – er ledelsen af denne hær knyttet til Ragnar Lodbrogs sønner: først Ivar Benløs, Halvdan og Ubbe, hvortil Bjørn Jernside og Sigurd Orm-i-øje siden føjedes. I den nordiske tradition

er Ragnar Lodbrog blevet en Vikingetidens hovedskikkelse, udformet med de mest legendariske træk, en sand nordisk Rolandsskikkelse i saga, kvad og billedkunst. Sammen med sønnerne personificerer han fuldstændig hele den krigerske vikingebevægelse fra Irland til Byzans, fra Middelhavet til Svealand og Kurland. Alt dette tilhører legenden og litteraturhistorien. For om den historiske Lodbrog vides intet sikkert. Ragnar kendes som navnet paa en af anførerne i togtet mod Paris 845, og han er antagelig identisk med den Ragnar, man træffer som høvding i den saakaldte »store hær«, der opererede i Vestfrankrig i de følgende aartier. Men om han er fader til de saakaldte Lodbrogsønner er uvist. Derimod er det utvivlsomt, at dette apokryfe broderskab rummede historiske personer, selv om vi ikke har sikkerhed for, at de var kødelige brødre eller ledere frem for andre høvdinger.

Men lad os i store træk følge denne vikingehær efter den angelsachsiske krønikes præcise meddelelser, i henhold til engelsk forsknings reviderede kronologi med moderne aarsskifte, ikke ved 1. september, som krøniken har i fortsættelse af Beda. Hæren starter i 865 med et angreb paa Kent, der samme efteraar efterfølges af et anfald paa East Anglia, hvor man skaffede sig heste og tog vinterkvarter. Herefter forblev hæren konstant i England. I 866 red man til Northumberland, hvor man indsatte en angelsachser som lydkonge, mens hæren tog vinterkvarter i York. Det følgende aar gjaldt togtet Mercia med overvintring i Nottingham, hvorfra man i 868 drog tilbage til York, hvor man opholdt sig i længere tid. De følgende aar anfaldt vikingerne paany Mercia og East Anglia; i East Anglia dræbtes kong Edmund i 870, mens Mercias konge i 873 foretrak landflygtighed, hvorefter vikingerne indsatte en indfødt lydkonge, der ved ed forpligtede sig til at vise lydighed og yde tjeneste. Under haarde og ikke altid sejrrige kampe angreb hæren siden 870 ogsaa Wessex; i 871 erobredes London som vinterkvarter, og gennem en aarrække var byen i vikingernes faste besiddelse. Ind imellem de skiftende anfald og varierende vinterkvarterer findes regelmæssige oplysninger om, at de indfødte sluttede fred med vikingerne, men desværre antydes det aldrig, hvad freden gik ud paa. Derimod fremgaar det klart, at en fred aldrig opnaaede varighed.

Indtil da havde vikingehæren stadig optraadt som en enhed med aarligt vekslende operationsomraader. Men i 874 delte hæren sig; mens hovedhæren tog kvarter i Cambridge under tre konger, drog Halvdan

med sin hær nordpaa til Northumberland, hvor angelsachserne aaret forinden havde fordrevet deres lydkonge. Riget blev hurtigt generobret, og nu tog hæren varigt ophold. For aar 876 har krøniken den meget vigtige passus om Halvdan: »Han opdelte Northumbernes land til sit følge, og de gav sig til at pløje og selv sørge for underhold«. (Denne tekst maa foretrækkes for E-redaktionens variant, der indgaar i Torsten Dahls oversættelse: »og de hærgede og forsynede sig«). Meningen er klar: vikingerne gjorde sig bofaste. – Under Guthrum og to andre ledere opererede den anden del af hæren i de følgende aar længere mod syd med skiftende anfald i de enkelte riger, ogsaa Wessex. Under aar 877 hedder det: vikingerne drog tilbage fra Wessex og »delte en del af Mercia«; resten overdrog de den indfødte lydkonge. For 878 oplyses, at hæren fordrev en del af befolkningen i Wessex og bosatte sig der. Endelig lyder det under aar 879: »Fjenderne drog til East Anglia, erobrede landet og delte det«, hvorefter det lakonisk tilføjes: »Resten af hæren drog til Gent i Frankerriget«.

Dermed var den første invasionsbølge forbi, men mange vikinger var blevet tilbage i landet. Vikingehære havde faaet jord udlagt i tre riger: i Northumberland omkring York, i Mercia omkring de saakaldte *Five Boroughs* (Leicester, Lincoln, Nottingham, Stamford og Derby) og endelig i East Anglia, hvor Guthrum blev konge; desuden sad vikingerne indtil 886 inde med London. Derimod er jorduddelingen i Wessex næppe blevet gennemført; en nordisk bosættelse her har i hvert fald ikke afsat varige spor. Det var kong Alfred af Wessex (871–99), der hindrede dette og i det hele reddede England fra fuldstændig erobring. 878 var det afgørende aar. Tidligt paa aaret havde vikingerne været aldeles overlegne, og Alfred maatte flygte »til uvejsomme sumpe og skove« i vest. Alligevel fik han samlet en ny hær, og den tilføjede vikingerne et saa afgørende nederlag, at de maatte indlede forhandlinger og slutte fred. Betingelserne gik ud paa, at de skulde forlade Alfreds omraade. Men før det skete, oplyses det, at kong Guthrum og en del af hans stormænd havde modtaget daaben ved en højtidelighed i Wedmore, hvor den angelsachsiske konge stod fadder til vikingekongen.

I perioden 880–92 var Frankrig derefter vikingehærens operationsomraade. Kun for aarene 885–86 hører man om afværgekampe i England, og de medførte endda Alfreds generobring af London. Men 892 vendte vikingerne tilbage med stor styrke; gennem fire aar maatte kong

Alfreds nyorganiserede hær og flaade kæmpe mod haarde anfald fra alle verdenshjørner, men takket være sin nye flaades større og bedre skibstype fik Alfred angrebet slaaet tilbage. I 896 opgav vikingehøvdingerne endelig Wessex, og – hedder det i krøniken – deres hær delte sig; en del drog til East Anglia, en anden til Northumberland, mens »de, der var uden ejendom (ags. *feohlease*), skaffede sig skibe og sejlede sydpaa over havet til Seine«. – Da kong Alfred døde i 899, var faren afværget. Hans defensive kamp havde baaret frugt, og snart kunde angelsachserne gaa over til modoffensiv.

Den angelsachsiske krønike er ordknap og koncentrerer sig om kendsgerninger. Uden at være direkte falsk giver dens Wessex-orienterede fremstilling dog givetvis et skævt og ufuldstændigt billede af forløbet. Den følger tidvis vikingehærens bevægelser paa kontinentet, men den antyder ikke med eet ord, at der samtidig var indledt en norsk invasion og kolonisation fra Irland til Cumberland og Westmoreland i det nordvestlige Northumberland. Netop i aarene fra og med 866 meddeles det fra Irland, hvorledes den norske konge i Dublin Olav Hvite foretog togter mod Cumberland. Det har været formodet, at der var truffet aftale om et dobbeltangreb mellem ham og Lodbrogsønnerne; men et saadant samvirke er ubeviseligt og i sig selv meget tvivlsomt. De norske fremstød var næppe særlig omfattende og vist langtfra udelukkende krigerske, men de fortsattes til gengæld længere. Vidnesbyrdene om modsætninger og kampe mellem de bosiddende danskere og de indtrængende norske vikinger øges efter aar 900, i hvilket aar en egentlig kolonisation begynder. I 919 kunde en irsk-norsk vikingeleder Ragnvald erobre York og oprette et norsk kongedømme i Northumberland.

Om forholdene mellem vikingerne og Wessex virker krøniken mere paalidelig. Den fortier ingenlunde de angelsachsiske nederlag, og paa et enkelt punkt bekræftes den af en udateret traktattekst om en fredsslutning mellem kong Alfred og vikingekongen Guthrum. Traktaten passer i og for sig ind i situationen 878, mellem Alfreds sejr og Wedmoredaaben, men nyere engelske historikere er mere tilbøjelige til at lade den danne afslutningen paa angrebet 885–86. Indledningsvis fastlægger traktaten grænsen mellem de to kongers herredømme: ind langs Themsen indtil kort før London, derefter langs bifloden Lea norden om London og Watlingastreet indtil Bedford paa grænsen til Mercia. Yderligere

forpligtede vikingekongen sig til at indrømme angelsachserne i hans rige en sikker retslig og social status; nordboer og angelsachsere deltes efter mandebodens størrelse i to klasser, og indenfor hver klasse skulde de to folk have ligestilling. Sandsynligvis kom der dog forholdsvis flest nordboer i højeste klasse.

ATLANTERHAVSØERNE

Inden karakteren af de nordiske bosættelser i England behandles nærmere, skal det ydre forløb af de øvrige kolonisationer kort berøres. Om nogle øer et par dages sejlads nord for de britiske øer oplyser den irske forfatter Dicuil i sit geografiske værk *De mensura orbis terræ* omkr. 825, at nogle irske eneboere, der i længere tid havde søgt ensomhed der, kort forinden var blevet fordrevet af nordiske pirater. Notitsen angaar antagelig Færøerne, selv om Shetlandsøerne ikke er udelukket. Det er den eneste samtidige kilde, der omtaler bebyggelsen af de nordatlantiske øer. Den norrøne tradition er sen og usikker; det gælder saavel den ældste, den ejendommelige *Historia Norvegiæ* som de senere *Orkneyingasaga* og *Færeyingasaga,* hvis ældste afsnit endda kun kendes i redaktioner, der er overarbejdede af Snorre. Iøvrigt lader de nordiske kilder ikke øerne blive bebyggede før i sidste halvdel af 9. aarh., idet det dog om Orknøerne tilføjes, at de tidligere var en vikingerede. Arkæologisk vidner gravfund fra alle tre nordskotske øgrupper om nordisk kolonisation i første halvdel af 9. aarh., muligvis før aar 800, og de ældste lag af nordiske stednavne paa øerne er af en type, der er gaaet af brug ved Islands bebyggelse i de sidste aartier af aarhundredet.

Ved ankomsten til disse øgrupper fandt vikingerne dem beboet af kristne pikter med en særpræget kultur, karakteriseret gennem aarhundreder af kyklopiske runde stentaarne *(brochs).* Paa Shetlandsøerne – det norrøne Hjaltland – kan folkeskiftet især illustreres af ruinerne ved Jarlshof. I forlængelse af bebyggelse fra Broncealder og Ældre jernalder er fremdraget en *broch* fra Folkevandringstiden, der afløses af ejendommelige hjulformede huse; tidligt i 9. aarh. er disse forladt og erstattet af de første vikingelanghuse, der siden udvides til et stort høvdingegaardskompleks. – Paa vestsiden af Orknøernes Mainland (nordisk Hrossey) opviser den lille ø Birsay et tilsvarende skifte: en plads med et keltisk munkesamfunds kirke er udgravet under ruinerne af den

mægtige jarl Thorfinns kirke fra Vikingetidens slutning, og tilsvarende er der under kirkegaardens vikingetidsgrave afdækket keltiske grave, bl. a. med en billedsten med keltiske symboler; endelig er en mægtig vikingehal konstateret under jarlens nærliggende palads, og hustomter fra tidlig Vikingetid er fremdraget nærved. Til det skarpe skel i bebyggelsen paa de to centrale pladser svarer, at man hverken paa Orknøerne eller paa Shetlandsøerne finder spor af keltisk kultur efter Vikingetidens begyndelse, og da samtlige bebyggelsesnavne paa begge øgrupper – som ønavnene selv – rummer rent nordisk sprogstof, kan der næppe være tvivl om, at den nordiske kolonisation har været fuldstændig her. Derimod har den keltiske befolkning paa Hebriderne fortsat eksisteret side om side med de nordiske erobrere. – Alt tyder paa, at disse øgrupper, der var strategisk saa vel beliggende for videre fremstød, ogsaa har været dem, der tidligst er blevet erobret og bebygget.

ISLANDS BEBYGGELSE

Det islandske landnam er senere; det synes at være begyndt omtrent samtidig med kolonisationen af England. Spørger man, hvad vi ved om Islands ældste bebyggelse, maa svaret blive: alt eller intet. De gængse fremstillinger har en sikker og fyldig beskrivelse. Man hører om færingen Naddodds opdagelse af landet, om svenskeren Gardar Svavarsons omsejling af øen, om Flokes mislykkede bosættelse, og derefter om hvorledes nordmanden Ingolf Arnarsson og hans fostbroder Leif slog sig ned efter deres højsædestøtters anvisning, Ingolf paa Vestlandet nær Reykjavik. Siden fulgte de øvrige landnamsmænd aar for aar i hurtigt følge, ofte i flokke, og alle navngivne og stedfæstede efter deres gamle og nye bopæl. I 930 siges Island at være fuldstændig udbygget med ialt omkring 400 landnamsmænd. Samtidig grundlagdes Altinget, og Island blev gjort til en høvdingerepublik.

Hele dette forløb kender vi dels fra Are Frodes *Íslendingabók,* der er forfattet kort efter 1120, dels og navnlig fra den hundrede aar yngre *Landnámabók,* der udfylder Ares korte tekst med talrige nye landnamsmænd, slægtsregistre og udførligere beretninger. Derimod melder ingen samtidig kilde noget om denne bebyggelse, og ligeledes svigter arkæologien. End ikke Ares oplysning om, at Island forud for nordboerne skulde have været beboet af kristne irer, der vendte tilbage ved

nordboernes ankomst, lader sig verificere ad arkæologisk vej. Men en notits hos Dicuil om, at han omkring aar 800 havde talt med nogle præster, der havde opholdt sig i et ret nøje beskrevet nordligt land, sandsynliggør irernes prioritet.

Men kan man nu nære tillid til den sene islandske overlevering, tidligst nedskrevet 2–300 aar efter begivenhederne? Det er hævet over enhver tvivl, at mangt og meget i Landnámabóks varierende redaktioner er upaalideligt; der forekommer bl. a. træk, der givetvis er laant fra de senere ættesagaer og alene af den grund er fordægtige. Paa den anden side rummer bogen et skelet af navnestof, personer i præcise slægtsregistre og fjerne navne for landnamsmændenes oprindelige hjemsteder, der virker vel afhjemlet og paalideligt. Mindst halvdelen af landnamsmændene skal være kommet fra Trøndelagen og det norske Gulatingsomraade, andre er fra spredte egne i Norge og Norden iøvrigt; hertil maa yderligere føjes et anseligt antal fra de norske vikingekolonier i Irland, Skotland og England. Alt dette styrker tilliden, i hvert fald naar det gælder det rene skelet, muligvis ogsaa den sene overlevering om, at det var den norske rigssamling og kong Harald Haarfagers knægten af de frie norske stormænd, der fik mange til at bryde op og søge udkommet under fortsat frihed paa den store ø i vest; det var i hvert fald navnlig i Trøndelagen man opponerede mod den kongelige magtudvidelse.

Kronologien for landnammet er en konstruktion af Are Frode; den er vel nok ikke eksakt, men den er udarbejdet med den største omhu og næppe heller meget forkert. Konklusionen er derfor, at det er givet, at Island netop i aartierne før og efter aar 900 er blevet bebygget, fortrinsvis med nordmænd fra Vestkystomraadet, dertil med nordmænd fra andre omraader, hjemme og i de tidligere vikingebygder i vest, og som sjældne undtagelser med danskere og svenskere.

NORMANDIETS GRUNDLÆGGELSE

Tilbage staar Normandiet. I de sidste aartier af det 9. aarh. synes der at have hersket en vis vekselvirkning mellem vikingeanfaldene paa Kontinentet og i England. I hvert fald synes 870erne at have været relativt rolige for Frankrig, mens 880erne bragte en ny opblussen af kampene, der kulminerede med den berømmelige belejring af Paris i

885–86 og endte med kong Arnulfs afgørende sejr over vikingerne ved Louvain eller Dyle i 891. Senere i 890erne var normannerne dog paany i virksomhed. Vi kan følge dem aarligt indtil 898, hvor *Annales Vedastini* slutter – og med dette annalværk al samtidig frankisk historieskrivning, indtil Flodoard i 919 paany tager fat med sine knappe, dunkle og flertydige meddelelser.

I det 9. aarh. hører vi ikke om egentlig kolonisation paa frankisk omraade, kun om de sædvanlige standlejre; men togterne strækker sig nu længere ind i landet end før, op ad Seinen til hinsides Paris eller op ad Rhinen til Aachen og Köln. Karakteren er den samme som før; der dannes koalitioner mellem vikinger og frankiske stormænd, og nordboerne slutter forlig med løfte om at drage bort efter udbetaling af klækkelige summer i guld og sølv. Et karakteristisk eksempel berettes for 874, hvor en vikingehær forpligtede sig til at opgive en længe opretholdt standlejr paa en ø i Loire, men udtrykkeligt betingede sig, at den »maatte forblive der nogen tid og aabne et marked« før afrejsen. Her har vi altsaa atter i et glimt vikingernes dobbelte virksomhed: handel ved siden af krig og hærgen.

Lakunen i den frankiske historieskrivning bevirker, at vi er ret daarligt underrettet om Normandiets grundlæggelse. De sene nordiske sagaer om Gangerrolf kan vi stort set se bort fra. Noget bedre er de senere normannerhertugers historiograf Dudo af St. Quentin, der omkr. 1000 skrev sin panegyriske og fabulerende historie om normannerhertugernes herlige bedrifter. Dudo giver som sagaerne Rollo en legendarisk fortid: han var en dansk høvdingesøn, der paa grund af strid med sin konge og overbefolkning i landet drog paa vikingefærd og oplevede mange eventyr, før han gjorde landet omkring Nedre Seine til sit operationsfelt. Her førte han med skiftende held mange kampe med befolkningen og den frankiske konge Karl den Enfoldige. Men i 911 indgik kongen, efter raad af sine vasaller, i Clair-sur-Epte et forlig med Rollo, der fik Normandiet overdraget som fri og evig ejendom; samtidig ægtede han kongens datter mod til gengæld at lade sig døbe og fremtidig holde andre vikinger borte fra riget.

Der er næppe grund til at tvivle paa forligets eksistens og dets omtrentlige datering til 911. Men overenskomstens indhold er meget diskutabelt – og omdiskuteret. Rollo nævnes i samtiden som »princeps Normannorum«, og i et diplom fra 918 anføres om et klosters besiddelse

ved Seine, at den var overladt til Rollo og hans mænd, for at de skulde værne riget. Høvdingen, der vandt prinsessen med en del af riget, er en fri opfindelse, og at Bretagne blev udlagt til plyndringsomraade for ham og hans mænd givetvis ligesaa. Derimod kan Rollos daab muligvis være rigtig. Men hvor stor en del af riget fik normannerne overladt? – og under hvilken form?

Dudos ord om evig afstaaelse med fuld ejendomsret af landet »fra floden Epte til havet« er blevet tolket meget forskelligt. Nogle, fx. Johs. Steenstrup, har hævdet, at det omfattede et mægtigt territorium paa begge sider af Seine, mens de fleste nyere historikere har indsnævret det betydeligt, idet de henviser til beskrivelsen hos den mere samtidige Flodoard, der taler om »nogle kystlandskaber med byen Rouen«. Denne begrænsning er sikkert rigtig; den første afstaaelse har vel kun omfattet landskaber nord for Seine, mens den øvrige del af Normandiet, landet syd og vest for Seine til Cherbourg, først er overdraget normannerne ved udvidelserne i 924 og 933. Om afstaaelsen oprindelig er sket i form af fri besiddelse eller som len, er lige saa omstridt. Først senere hører man om en virkelig lensed, første gang aflagt af Vilhelm Langsværd († 944) til kong Ludvig d'Outremer, henholdsvis Rollos og Karl den Enfoldiges sønner. Efter ordlyden af denne ed omfattede lenet »den jord, som kong Karl tidligere havde afstaaet til vikingerne«, men altsaa ikke til Rollo personlig. Denne formulering taler mod en oprindelig forlening. Og først i endnu senere tekster finder man hertugtitelen anvendt.

Endnu et gammelt stridspunkt vedrørende Normandiet bør berøres, nemlig spørgsmaalet om disse normanners nationalitet. Herom førtes der i slutningen af forrige aarhundrede stadig drabelige lærde kampe. Med henvisning til Dudos større autoritet havde danskeren Johs. Steenstrup gjort Rollo og hans folk til danskere; herimod forfægtede norske historikere med Gustav Storm som bannerfører den norrøne tradition, der identificerer Rollo med Gangerrolf, Ragnvald Mørejarls søn, og hævdede, at Normandiet var norsk kolonisation. Ved tusindaarsjubilæet i 1911 blussede striden op paany, men er siden døet hen. I en afhandling netop fra 1911 dokumenterede Laur. Weibull den gradvise vækst for de to traditioner og gjorde det klart, at de skriftlige kilder ikke formaar at løse problemet.

Langt senere har den franske navneforsker Adigard des Gautries til-

vejebragt et filologisk grundlag for en løsning. I en analyse af personnavnestoffet fra Normandiet fastslaar han i 1954, at selv om talrige navnetyper er fællesnordiske, saa staar dog 26–28 særdanske navne overfor 2–3 særnorske samt 3–7 navne, der peger mod de skandinaviske omraader i England. Dermed er det sandsynliggjort, at Rollos hær fortrinsvis har bestaaet af danske normanner, men at den vel iøvrigt har været noget blandet som de fleste vikingehære.

Rollos nationale afstamning er derimod stadig usikker. Navnet er en latinisering af det fællesnordiske navn Rolf; men at han har givet sin datter det særnorske navn Geirlaug kunde dog tyde paa, at han selv var norsk – eller maaske norsk gift. Hans norske afstamning dukker første gang op i det 13. aarh. blandt Rollos direkte efterkommere paa den engelske trone, hvor det i et lovarbejde fremholdes om Vilhelm Erobreren, at »hans forgængere og næsten alle Normandiets baroner er kommet fra Norge«. Denne meddelelse kan bero paa en ægte tradition i hertugslægten om dynastiets afstamning, og man kan da have draget en falsk slutning fra lederens til erobrerhærens nationalitet.

Et andet spørgsmaal er, hvad Normandiets oprettelse kom til at betyde for vikingetogene og den vesteuropæiske politik. Franske historikere har snart set Normandiets afstaaelse til Rollo som et udtryk for Karl den Enfoldiges svage styre, snart som et vidnesbyrd om stor statsmandskløgt, idet man har hævdet, at overdragelsen virkede efter hensigten og hurtigt gjorde ende paa vikingernes hærgen. Hvad aarsagen nu end har været, saa er det rigtigt, at denne begivenhed stort set markerer afslutningen paa vikingetogene til Frankrig. Omkring 920 satte en ny vikingehær sig ganske vist for nogle aar fast omkring Nantes ved Loires munding; men i stedet for at efterleve aftalen og jage vikingerne bort, samarbejdede Rollo med dem og vandt under de dynastiske modsætninger mellem Karolinger og Robertinger den første store udvidelse af sit franske omraade i 924. Men snart forsvandt Loire-vikingerne fra kilderne, og normannerhertugerne gled hurtigt ind paa linie med de andre franske storvasaller.

VIKINGEBOSÆTTELSERNE

Forlader vi nu kolonisationens ydre forløb og gaar over til bosættelsernes omfang og struktur, svigter de skriftlige kilder næsten totalt. Det er nødvendigt at anvende andet kildemateriale: arkæologi, person- og stednavne og andre levn af sproglig og institutionsmæssig art; men ogsaa disse kilder kan det være vanskeligt at aflokke vidnesbyrd og endnu sværere at give dem en entydig tolkning.

For den østlige kolonisation er arkæologien givetvis vor vigtigste hjælpevidenskab, om end hverken særlig givtig eller let tolkelig. I Vesteuropa træder arkæologien derimod afgjort tilbage for forskellige filologiske discipliner ved siden af nedarvede træk i samfundsstrukturen. Det gælder i særlig grad for de nordiske bosættelser i England, hvor disse kilder flyder rigeligst, og hvor forskningen har været mest intensiv. For engelske historikere har studiet af den stadige tilstrømning af nye folkeslag gennem tiderne (keltere, romere, angelsachsere, skandinaver og franske normanner) altid haft stor tiltrækningskraft. Atter og atter har man krævet svar paa spørgsmaalet om, hvor meget af de ældre folks samfundsstruktur, kultur og mentalitet har kunnet overleve, og hvor meget hvert enkelt af de nye folk har bragt med sig.

DANELAGEN

Det er i denne sammenhæng, at Danelagsforskningen sætter ind i nøje tilknytning til udforskningen af *Domesday-Book,* resultatet af den inventering af rigets ressourcer, jord, indtægter og personer, som Vilhelm Erobreren lod foretage i slutningen af sin regering. Netop forskellen mellem de ret uberørte omraader i syd og de vikingebesatte distrikter i nord muliggør et meget frugtbart studium.

Selve begrebet *Danelagen* er opstaaet temmelig sent; det forekommer først efter aar 1000 og betegner da de distrikter, hvis befolkning stod under en særlig, en nordisk præget lov, *Dena lag,* i modsætning til det sydlige England, hvor der gjaldt Wessex- eller Mercia-lov. Danernes

lovomraade omfattede da de 15 nordøstligste grevskaber *(shires);* grænsen fulgte omtrent samme linie som ifølge freden mellem Alfred og Guthrum: fra Themsen nord om London til Bedford og derfra langs Watlingastreet tværs gennem Mercia til Chester.

Nordboernes retlige autonomi er imidlertid langt ældre, og tidligere var den antagelig større. Den blev officielt indrømmet dem af kong Edgar faa aar efter, at man i Danelagen havde anerkendt hans overherredømme. Han proklamerede som norm, at hvert folk kunde bestemme deres egen verdslige lov, og han bekræftede specielt, at »hos danerne« skulde den bevares som god sædvaneret efter eget valg. Hurtigt gjordes der forbehold for enkelte retsomraader, hvor alle domstole skulde følge kongelig rigslovgivning, idet der dog ofte for Danelagen gjordes indrømmelser fra de af kongen foreskrevne straffe, fx. »lad danerne bestemme dem efter egen lov«. Efterhaanden udhulede de kongelige forordninger den folkelige sædvaneret mere og mere, og Knud den Store krævede sine love fulgt »over hele England«. Paa det tidspunkt var de gamle folkelige domstole efter personlig afstamning ogsaa forlængst erstattet af territorielle, hvor begge folk var ligeberettigede, men fulgte hver sin lov. Som udtrykket for nordisk sædvaneret skiftede fra »blandt danerne« til »i Danelagen«, saaledes ændredes grundlaget for samfundsstrukturen mere og mere fra nationalitet til distrikt og til befolkningsklasse eller stand.

Ved nyorganiseringen af Danelagsomraadet finder man mange institutioner og begreber, der kendetegnes ved udpræget nordisk sprogbrug og indhold. Hvor det engelske shires underinddeling normalt var hundreder, finder man i Danelagen, og kun der, *wæpentac* (oldn. *vápnatak*) en udpræget vikinge-retskreds, sammen med den ejendommelige tredeling af shiret i større omraader *tredinge* (eng. *ridings*), hvortil der findes mange paralleller i Skandinavien. Paa samme maade træffer man kun her begrebet *socn, (soca, soke),* atter et nordisk laaneord svarende til dansk *sogn* og beslægtet med verbet søge. Men mens ordet i det kristne Norden kom til at betegne det distrikt, hvor man søger til samme kirke, er ordet i Danelagen blevet brugt mere generelt, snart om dem der danner samme militære følge *(fyrdsocn, shipsocn),* og snart om en gruppe der søger til samme stormands domstol. Nært knyttet til *socn* er den særlige sociale kategori af *socemen, sochemanni,* der havde en kvalificeret status paa tinge, og som var økonomisk og personligt frie. Disse

sokemen, der registreres i Domesday-Book, forekommer sporadisk og i meget smaa tal i Kent og enkelte andre steder syd for Themsen, men er ellers koncentreret til Danelagen, hvor de til gengæld i visse omraader var i flertal, og maa have indtaget omtrent samme stilling som *liberi homines* i East Anglia (jfr. nedenfor).

Danelagen karakteriseres ogsaa ved et aristokrati af *holds,* der er en nordisk betegnelse for høvdinger med storgods. Mere lokalt træffer man indenfor den nordiske bosættelse det nordiske laaneord bylag *(byrlag, bierlaw)* som betegnelse for et nordisk landsbyfællesskab. Særpræget for Danelagen er endvidere den udbredte anvendelse af det nordiske 12-tals-system i forhold, hvor angelsachserne ellers benytter et 10-tals-system. Det gælder fx. de militære inddelinger, hvor de angelsachsiske distrikter omfatter 10 eller 5 *hides* jord mod 12 eller 6 plovland *(plogesland)* i visse egne af Danelagen. Plovland-institutionen er ifølge engelske historikere overført fra Skandinavien, og det samme gælder dets underinddeling i 8 *oxgangs.*

Saaledes kunde man fortsætte med at opregne anvendelsen af nordiske laaneord i Danelagen og fremføre institutioner, der kontrasterede med de tilsvarende angelsachsiske mod syd, men opviste store lighedspunkter med de skandinaviske. Det er evident, at de vikinger, der i aartierne omkr. 900 erobrede, tildelte sig jord og bosatte sig i de nordengelske egne, ogsaa prægede disse med deres hjemlands samfundsstruktur; jfr. de engelske laaneord: *law, out-law, fellow, husband* og rene danelagsord som *sacleas* (sagesløs), *festerman* (garant), *lahcop* (lagkøb) m. m. fl.

STEDNAVNENES VIDNESBYRD

En kontraprøve lader sig foretage ved et studium af Danelagens stednavne. Disse er i de seneste aartier blevet grundigt undersøgte af engelske og nordiske filologer, og deres resultater udnyttet af engelske historikere, navnlig af F. M. Stenton. Resultatet er klart. Størstedelen af Danelagsomraadet er kendetegnet ved, at en større eller mindre del af stednavnene har et tydeligt nordisk særpræg; det gælder især bebyggelsesnavne og marknavne, i mindre grad flodnavne og andre vigtige naturnavne.

Det nordiske særpræg berører saavel stednavnenes forled som deres endelser. Langt de hyppigst anvendte endelser for bebyggelsesnavne er

-by, -torp og -toft; disse er ganske fremmede for angelsachserne, men er karakteriserende for den samtidige landsbybebyggelse i Danmark. Endelsen -torp er næsten udelukkende østnordisk, -by fællesnordisk; at dømme efter forled og anvendelse har begge endelser næsten udelukkende tjent til at navngive danske bosættelser. Der kan nævnes yderligere særdanske endelser, mens andre vanskeligt lader sig skille fra norske, selv om en tvedeling i visse tilfælde kan foretages ud fra forskelle i ordenes lyd- og bøjningsforhold, fx. dansk -hulm overfor norsk -holmr, da. -brink overfor no. -brekka, mens atter andre er særnorske, fx. -sætr, -gil, -skali m. fl. Tilbage staar ved siden af de gamle, rent angelsachsiske navne en mindre gruppe, hvor det ikke er muligt at skille sikkert mellem angelsachsisk og nordisk, fx. endelserne -tun, -dal, -hyll m. fl. Men i disse som i talrige andre tvivlstilfælde kan forleddene være afgørende eller vejledende; fx. kan utvetydige nordiske personnavne og kultur- eller naturbetegnelser fastslaa utvetydig nordisk oprindelse. – For fuldstændighedens skyld skal det tilføjes, at der i forbindelse med de skandinaviske stednavne ogsaa er enkelte vidnesbyrd om frisiske elementer, navnlig i East Anglia, samt nogle spor efter irsk deltagelse i de norske bosættelser i vest.

Det maa indrømmes, at der foreligger mulighed for, at stednavne er oversat fra angelsachsisk til nordisk og vice versa, ved hybrider (stednavne med blandede sproglige elementer) og i andre enkelttilfælde kan der ligeledes opstaa tvivl; men stort set er der enighed blandt filologerne om den sproglige bestemmelse. Usikkerheden er ubetydelig i forholdet mellem angelsachsisk og nordisk, noget større i forholdet mellem dansk og norsk navngivning – og dermed i vurderingen af de to bosættelsesomraaders indbyrdes afgrænsning. Men med disse ret smaa forbehold kan der udarbejdes fuldstændige bebyggelseskort over den nordiske bosættelse i England. Saadanne oversigtskort er udarbejdet efter forskellige principper. Man har udarbejdet sognekort med angivelse af alle sognebyer med nordiske navne, men man har ogsaa lavet detaljerede kort over samtlige nordiske bebyggelsesnavne, og endelig findes der kort, der markerer relationerne mellem angelsachsiske bebyggelser paa den ene side og den danske og norske paa den anden side. Hvilken fremgangsmaade man end anvender, saa bliver resultatet nogenlunde det samme, nemlig at de samme omraader udpeges som overvejende nordiske bebyggelsesomraader.

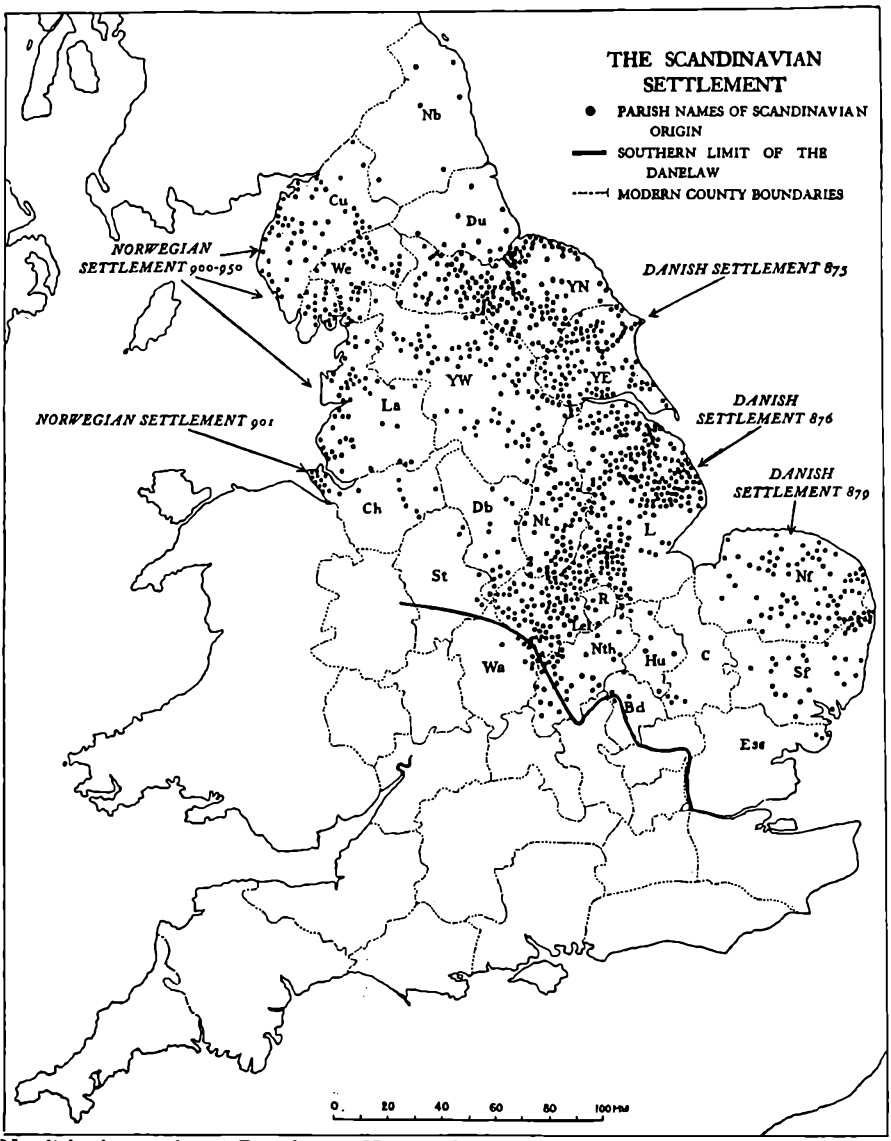

Nordiske bosættelser i Danelagen. Hver prik angiver et sognenavn af nordisk oprindelse. – Yorkshires tre *ridings* markeret YN, YW og YE; *Five Borough*-omraadet markeret L, Lei, Nt, Nth og Db og East Anglia Nf og Sf. (Efter A. H. Smith).

F. M. Stenton har optalt og kortlagt alle bebyggelsesnavne med endelsen -by, der anses for at have tilhørt den ældste vikingebebyggelse. Disse landsbyer er normalt placeret centralt, ofte langs hovedveje ud fra

centrer, de er gennemgaaende ret store, ofte kirkebyer. Af over 700 mulige bebyggelser paa -by har han udskilt 543 som sikre; fordeler man dem paa de enkelte shirer faar man følgende resultat:

I. Tæt kolonisation:

217 i Lincolnshire – det nordligste af Five Boroughs-omraadet.
203 i Yorkshire.

II. Betydelig, men noget svagere bosættelse:

55 i Leicestershire
22 i Nottinghamshire } ligeledes Five Boroughs-omraader.
9 i Derbyshire
24 i East Anglia, fordelt med 21 i Norfolk og 3 i Suffolk.

III. Svag bosættelse:

13 i Northamptonshire (nede ved Watlingastreet).

NORDBOBEBYGGELSEN

Stednavnenes fordeling er ret repræsentativ, om end koncentrationen omkring Yorkshire og Lincolnshire vel er noget overrepræsenteret i forhold til vikingebosættelsen som helhed, idet bl. a. de noget yngre navnetyper – endelsen -torp m. fl. – har en noget jævnere fordeling indenfor omraadet. Ser man paa de fuldstændige bebyggelseskort over den procentvise andel af nordiske bebyggelsesnavne i forhold til det totale antal, faar man følgende resultat for dansk bosættelse:

I. Stærk koncentration:

Yorkshires to østlige ridings,
Lincolnshire,
Norfolk i East Anglia.

II. Svagere koncentration:

Yorkshires vestlige riding,
Leicestershire,
Nottinghamshire,
Derbyshire,
Northamptonshire,
Suffolk i East Anglia.

III. Svag bosættelse:

Chestershire,
Staffordshire,
Cambridgeshire.

De norske vikingebosættelser er koncentreret i vest og omfatter især Cumberland, Westmoreland og Lancastershire. Hertil kommer nogen norsk infiltration i danske bosættelsesomraader, navnlig i Yorkshires vestlige *riding* og nordligst i Northriding.

Ved sammenligning af bebyggelseskortene med fordelingen af de overleverede oplysninger om nedarvede nordiske vikingeinstitutioner konstaterer man et forbavsende samfald, og bortset fra Suffolk i East Anglia er overensstemmelsen med udbredelsen af *socemen* ifølge Domesday-Book ikke mindre udtalt. Koncentrationerne er overalt stærkest i Yorkshire og i Five-Boroughs-omraadet samt i den nordligste del af East Anglia (Norfolk), mens det nordiske præg gradvis udtyndes, jo nærmere man kommer den fastlagte Danelagsgrænse omkring Watlingastreet. I en bræmme, snart bredere, snart smallere, nordøst for denne grænse synes de nordiske træk at være forsvundet allerede før Vilhelm Erobrerens tid.

Om selve disse kendsgerninger, saavel eksistensen af overleverede nordiske institutioner og begreber som af nordiske elementer i stednavne, er der stort set enighed mellem forskerne, og ligeledes er det indiskutabelt, at omfattende nordiske sprogelementer har vundet indpas i det engelske sprog i Vikingetiden; det gælder ikke mindst laaneord vedrørende samfundsstrukturen og dagliglivets verden. Naar det derimod gælder at vurdere betydningen og rækkevidden af disse kendsgerninger, møder man stærkt divergerende opfattelser.

Den fine kender af Vikingetidens England Frank M. Stenton har anført, at der ikke behøver at være direkte samfald mellem nordisk paavirkning og nordisk bosættelse. Han har med eksempler givet gode grunde for, at der findes distrikter, der er karakteriseret ved nordiske stednavne eller dansk sæd og skik, men som alligevel ikke synes at være tvangskoloniseret af vikingerne, idet aarsagen til det nordiske præg snarere maa skyldes et herskende nordisk aristokrati, der har besiddet ejendomme og kontrolleret det lokale retsliv. At skelne mellem kulturel og social paavirkning paa den ene side og kompakt bosættelse paa den

anden side er et sundt synspunkt ved en videnskabelig analyse af en samfundsstruktur. Men naar det gælder en almen syntese, havde man gerne set saadanne forbehold ledsaget af en kontraprøve, nemlig en undersøgelse af, om man kan være sikker paa, at manglende vidnesbyrd om nordisk bosættelse i overleveringen er ensbetydende med, at en saadan aldrig har eksisteret. Man maa dog indrømme, at Stenton stort set har givet en saavel kyndig som loyal fremstilling af det nordiske indslag i Danelagens historie.

SAWYER'S TESER

En udtalt undervurdering af de nordiske elementer og deres indvirken er derimod blevet resultatet af en af de seneste engelske vikingebøger, nemlig P. H. Sawyer's forsøg paa en nyvurdering i *The Age of the Vikings* fra 1962. Sawyer's kritiske holdning virker i mangt og meget velgørende. Det gælder især hans paavisning af, at en række populære opfattelser i virkeligheden beror paa ensidigheder, vilkaarligheder og ringbeviser, idet forskere fra een disciplin verificerer muligheder fra egen forskning med opfattelser fra andre forskningsgrene, der godtages som sikre resultater, skønt de faktisk kun er arbejdshypoteser. De derved vundne resultater kan i virkeligheden kun blive endnu mere tvivlsomme hypoteser. Desværre er Sawyer imidlertid i sine egne konstruktive konklusioner ofte havnet i outrerede opfattelser, idet han bygger synteser op ud fra resultaterne af sin radikale skepsis uden at bemærke, at hans kritiske argumentation kan vendes mod hans egne teser med langt større vægt. Hans negative vurdering af den nordiske bosættelse i Danelagen er et udmærket eksempel paa, hvorledes hans systematiserede skepticisme resulterer i de ejendommeligste selvmodsigelser.

Hans hovedtese er, at Danelagen er et omraade, hvor præget af et dansk-nordisk aristokratis administration var langt større end selve bosættelsen. I forlængelse af Stentons forbehold hævder han kategorisk, at hvor der ikke er overleveret sikre vidnesbyrd, har der heller aldrig eksisteret nordisk kolonisation. Og sikker overlevering om dansk sæd og skik, hvor der ikke samtidig er utvivlsomme bosættelseslevn, er ifølge Sawyer uden vidneværdi for mere, end at de nye nordiske herrer har paatvunget den indfødte befolkning dette præg, eller at angelsachserne har ønsket at indynde sig for disse ved at følge deres skikke; derimod

vidner de ikke om bosættelse i større stil. Med hans egne ord lyder konklusionen: vikingetogternes størrelse og bosættelsernes omfang »have been greatly exaggerated«. Eller udtrykt paa anden maade: naar vikingeflaaderne saavel i skibsstørrelse som i antal af skibe er blevet stærkt reduceret i forhold til kildernes vidnesbyrd, saa maa kolonisationen med logisk nødvendighed reduceres i samme takt.

Beviset for denne omvurdering er en ophobning af skæve og ejendommelige tolkninger og argumentationer. Sawyer tager sit udgangspunkt i den angelsachsiske krønikes meddelelse om vikingehærens endelige opbrud fra England i 896. Om dette hedder det, at hæren delte sig; en del drog til Northumberland, en anden til East Anglia, mens »de, der var *pengeløse,* skaffede sig skibe og sejlede sydpaa over havet til Seinen«. Sawyer accepterer denne meddelelse efter bogstaven i hans egen gengivelse og hævder, at vikingerne fortrinsvis anvendte deres bytte til at *købe* jord for, og han finder sin opfattelse verificeret ved, at der fra denne periode findes meget faa angelsachsiske mønter i de nordiske skattefund. Ser vi bort fra den mønthistoriske argumentation, der er utilladelig overfladisk og næppe relevant (jfr. nedenfor s. 194), er det imidlertid svært at fatte, at det kan faa indflydelse paa bosættelsens omfang, om danelagsbonden har købt sin jord eller han har faaet den ved uddeling. Værre er det, at han aldeles vilkaarligt tillægger krøniken sandhedsværdi for 896, men samtidig overser, at krøniken tidligere gentagne gange i aarene fra 876 til 879 udtrykkelig meddeler, at vikingeanførerne *uddelte* det erobrede land til deres følge. Dertil kommer, at ordet *pengeløs* næppe er den rette gengivelse af det angelsachsiske *feohlease.* Ordet kan fuldt saa vel betyde »besiddelsesløs« eller »uden ejendom«, og i kong Alfreds love og i senere love forekommer det i forbindelser, der udelukker den mulige, men mere specielle gengivelse »pengeløs«. Den naturlige gengivelse bliver derfor, at det kun var de vikinger, der ikke var knyttet til den ældre bosættelse ved besiddelse, der drog over Kanalen i fortsat vikingefærd; derved bliver man fritaget for at forklare, hvorledes de pengeløse skulde skaffe sig skibe og udstyr. Vikingernes jorduddeling kommer man vanskeligt udenom, og Sawyer's konklusion maa derfor karakteriseres som et vilkaarligt og lidet overbevisende postulat.

Paa tilsvarende maade nedskæres stednavnenes vidnesbyrd. De er mere tegn paa nordisk paavirkning af engelsk navngivning end levn fra

nordisk bosættelse, hævder Sawyer, selv om vikingebebyggelse ikke ganske nægtes. Med udgangspunkt i det oftere forekommende stednavn *Denby* hævder han, at det efter lovene for navngivning, saaledes som han opfatter dem, maa være givet af de omboende angelsachsere til en lokalitet der særprægedes ved dansk bosættelse. Det er en mulig tolkning blandt flere, men heraf sluttes for det første, at bebyggelsen i en saadan egn overvejende maa have været udgjort af angelsachsere, og for det andet at endelsen -by ogsaa har været anvendt i angelsachsisk navngivning, og ud fra disse præmisser sluttes videre for det tredie, at saa kan endelsen -by ikke godtages som bevis for nordbokolonisation, men alene for nordisk sproglig paavirkning ved navngivning.

Ved saadanne syllogismer udmanøvrerer Sawyer vidnesbyrdene, det ene efter det andet. Da det ikke lader sig bevise konkret, at den talrige gruppe af *socemen* i Danelagen ifølge Domesday-Book er af sikker nordisk herkomst, men at man tværtimod kan finde dem i egne, der ikke af stednavnene udpeges som nordisk bebygget, ja, endog i enkelte tilfælde udenfor Danelagen, saa bør ogsaa dette argument for nordbo-bosættelse falde bort. – Samme skæbne faar de nordiske personnavne, der indgaar i stednavne og dertil figurerer talrigt i de mange diplomer fra de følgende aarhundreder. Deres vidnesbyrd bringes til at smuldre, idet det i analogi med den senere anvendelse af frankisk-normanniske personnavne formenes, at de nordiske navne lige saa godt kan bæres af angelsachsere som af nordboer; det er kun naturligt, at de indfødte har overtaget erobrernes navneskik.

Nordisk bosættelse benægtes selvfølgelig ikke ganske, men med udgangspunkt i torperne fremstilles de nordiske bebyggelser som smaa og perifere: det drejer sig mest om smaa nybrud paa hidtil udyrket jord, især overdrev, som nordboerne købte af de indfødte ejere. Vikingebosættelsen blev saaledes ifølge Sawyer i almindelighed blot udfyldende, et supplement til den gamle bofaste angelsachsiske befolkning, der stadig blev siddende i de nedarvede, store og centrale bebyggelser med den bedste jord. Sawyer's konklusion bliver saaledes mærkelig og unaturlig: paa den ene side kom nordboerne som erobrere, der gjorde sig til et aristokratisk herrefolk, men paa den anden side kom de som jordhungrende kolonister, der villigt betalte ledig udmarksjord med deres vikingebytte, og som derfor var velkomne hos de indfødte. En anden urimelighed knytter sig til hans teser, naar han hævder, at det jo langt fra var

alle danske vikinger, der bosatte sig i England, idet de »pengeløse« jo forlod landet i 896 og drog til Frankrig, hvor »bebyggelsen af Normandiet *basically* var disse danskeres værk«. De bortdragende vikinger maa altsaa inden 911 enten have samlet sig penge sammen til at købe fransk jord for, eller ogsaa maa de have taget en anden fremgangsmaade i brug til en mere effektiv bosættelse, der blot har efterladt sig færre og svagere spor.

Saavidt Sawyer, hvis synspunkter delvis er overtaget af senere forskere, bl. a. Glanville R. J. Jones (1965). Sawyer's negative opfattelse har dog ikke faaet lov at staa uimodsagt i England. Saavel specialisten i angelsachsisk historie Dorothy Whitelock som navneforskeren K. Cameron (1965) og H. R. Loyn, forfatteren af det fine social-økonomiske værk *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest* (1962), har taget kategorisk afstand fra hans radikale tilsidesættelse af vidnesbyrdene om en omfattende nordisk kolonisation, og deres modkritik kan yderligere underbygges. Det er nok rigtigt, at vidnesbyrdene i enkelttilfælde kan være usikre og problematiske. Men den isolerede tvivl ophæves i kraft af vidnesbyrdenes overvældende mængde og kompakte optræden i overensstemmelse med de berettende kilders anvisninger, og navnlig paa grund af den forbavsende overensstemmelse, der stort set kan konstateres mellem resultaterne fra de forskellige sagomraader: sted- og personnavne, social struktur, retsinstitutioner osv.

KRITIK AF SAWYER

Det sikreste udgangspunkt for en dokumentation faar man ved en statistisk og kartografisk sammenligning af de nordiske stednavnes udbredelse med placeringen af *socemen* ifølge Domesday-Book. I Lincolnshire med de fleste stednavne paa -by og med en nordisk procent af 50–75 af samtlige stednavne kulminerer ogsaa *socemen*-kategorien med et antal af godt 10 000 eller omkring halvdelen af den registrerede bosatte befolkning, i visse hundreder omkr. 70 %. I Yorkshire, der rummer omtrent den samme procentvise andel af nordiske stednavne, er *socemen* forbavsende faa i antal, men til gengæld udgør *soceman*-procenten i de ligesaa nordisk prægede bebyggelser i Leicester- og Nottinghamshire oftest 30–50 %, mens der i Warwickshire, nabogrevskabet til Leicestershire, men syd for Watlingastreet, ikke findes en eneste. Det

er tal der taler. I East Anglia er forholdene mere sammensatte, idet der her ved siden af *socemen* findes en anden kategori af frie bønder *liberi homines*, der i hele England ellers kun forekommer rent sporadisk. I det i bebyggelse mere nordiskprægede Norfolk er de to kategorier omtrent lige talrige og udgør omkring 40 % af brugene, i Suffolk er de frie brug af samme størrelsesorden, men *socemen* udgør kun godt 10 %, *liberi homines* henved 90 % af de frie. Om den særlige kategori af fribønder her skyldes vikingebosættelsen eller muligvis en ældre social særstruktur er omstridt og kan kun løses ved detailstudier.

Endnu et par forhold i forbindelse med *socemen* skal her kort omtales. For det første er der bevis for, at antallet i adskillige omraader er blevet stærkt formindsket i tiden mellem den normanniske erobring i 1066 og Domesday-Book, for det andet fremgaar det, at *socemen* i de følgende aarhundreders breve i forbavsende stort antal optræder med danske personnavne.

Naar Sawyer dernæst hævder, at de nordiske bosættelser var perifere i forhold til de angelsachsiske, er dette vel rigtigt for visse omraader, men det er langtfra generelt. I egnene omkring York og i Five-Boroughs-omraadet har langt de fleste centrale bebyggelser nordisk præg, og afgørende er det, at et kort over sognenavne af nordisk type stort set har samme udstrækning og samme fordeling som et kort over fordelingen af samtlige nordiske bebyggelser. Naar Sawyer videre hævder, at mange nordiske stednavne er sene, hvad enten det nu skyldes nordiske indvandrere under Knud den Store eller angelsachsere, der har omdøbt deres hjemsteder efter nordisk navneskik, saa harmonerer det slet ikke med filologernes konklusioner. Dels anfører filologerne, at det nordiske sprogstof maa dateres tidligst muligt, idet de engelske navne repræsenterer et sprogtrin, der ligger forud for en række sproglige ændringer (monoftongering, omlyd og brydning), der fandt sted i Norden i Vikingetiden, og dels er det uomtvisteligt, at de centrale bebyggelser paa -by maa tilhøre den ældste type. Hertil kan føjes, at Gillian Fellows Jensen i 1968 har paavist, at en trediedel af de 170 nordiske personnavne, der indgaar som forled i bebyggelsesnavne med endelsen -by, er saa gamle personnavne, at de ikke genfindes i diplomerne fra 11. og 12. aarh. Naar Sawyer i denne forbindelse argumenterer med, at de engelske landsbyer paa -by udgør en særlig type, idet forleddet normalt er et personnavn, har han overset, at den samme type karakteriserer hele det

sydskandinaviske omraade langs den vigtige sejlled fra Østsverige over Syddanmark til Slesvig, jfr. s. 47 og 198 f.

Ikke mindre vigtigt er det, at Sawyer's paastand om, at det er vikingearistokratiet, der som landets herrer har omdøbt de gamle stednavne, meget vanskeligt lader sig forene med den kendsgerning, at det ikke blot er bebyggelserne, der fik nordiske navne, men fuldt saa vel de tusindtallige marknavne, der er optegnet i utallige diplomer fra de følgende aarhundreder – alene i Lincolnshire mindst 10 000 – hvoraf nogle med over 100 marknavne. Nordiske marknavne dominerer endda ofte i landsbyer med angelsachsisk navnepræg. Hvis Sawyer's opfattelse var rigtig, maatte i sandhed de danske vikingehøvdinger have været grundige i deres daniseringsarbejde! Men forholdet er anderledes. Marknavne er overalt et bredt folkeligt og meget konservativt sprogstof, der holder sig trods erobringer og nye fjerne ejere, og Danelagen er kun et af mange eksempler herpaa.

Endelig spørger Dorothy Whitelock med rette, hvorfor en overvejende angelsachsisk befolkning dog skulde antage ikke blot erobrernes personnavne, men ogsaa deres hjælpeverber, smaa adverbier og hele gloseforraadet for hverdagslivets foreteelser. Her er vi atter ved et kardinalpunkt: de nordiske laaneord i engelsk. Vor danske sprogforsker Otto Jespersen har udtrykt dette meget rammende med formuleringen om, at en englænder »cannot *thrive* or be *ill* or *die* without Scandinavian words; they are what *bread* and *eggs* are to their fare«. Nok er det rigtigt, at de nordiske laaneord i engelsk er hyppigere i moderne engelsk end ved Vilhelm Erobrerens ankomst, men ifølge filologerne er aarsagen, at moderne engelsk i særlig grad er blevet formet i grænseegnene mellem Danelagen og det angelsachsiske England – det saakaldt Mid-Eastland – med det rige blandingssprog, og dette viser atter, at nordisk sprog fra gammel tid har haft et særlig stærkt tilhold her. Den sproglige paavirkning maa altsaa have været af dobbelt art: først har angelsachsisk paavirket nordboernes maal, men derefter blev paavirkningen omvendt, og de nordiske elementer smittede af paa de engelske.

Det er evident, at en saa omfattende og alsidig, varig og dybtgaaende paavirkning af det nordengelske samfund ikke kan være udført af et faatalligt nordisk herskeraristokrati med et begrænset antal ledsagere, der kilede sig ind paa overdrevene. Der har tværtimod været tale om en intensiv kolonisation, mere eller mindre kompakt efter beliggenheden i

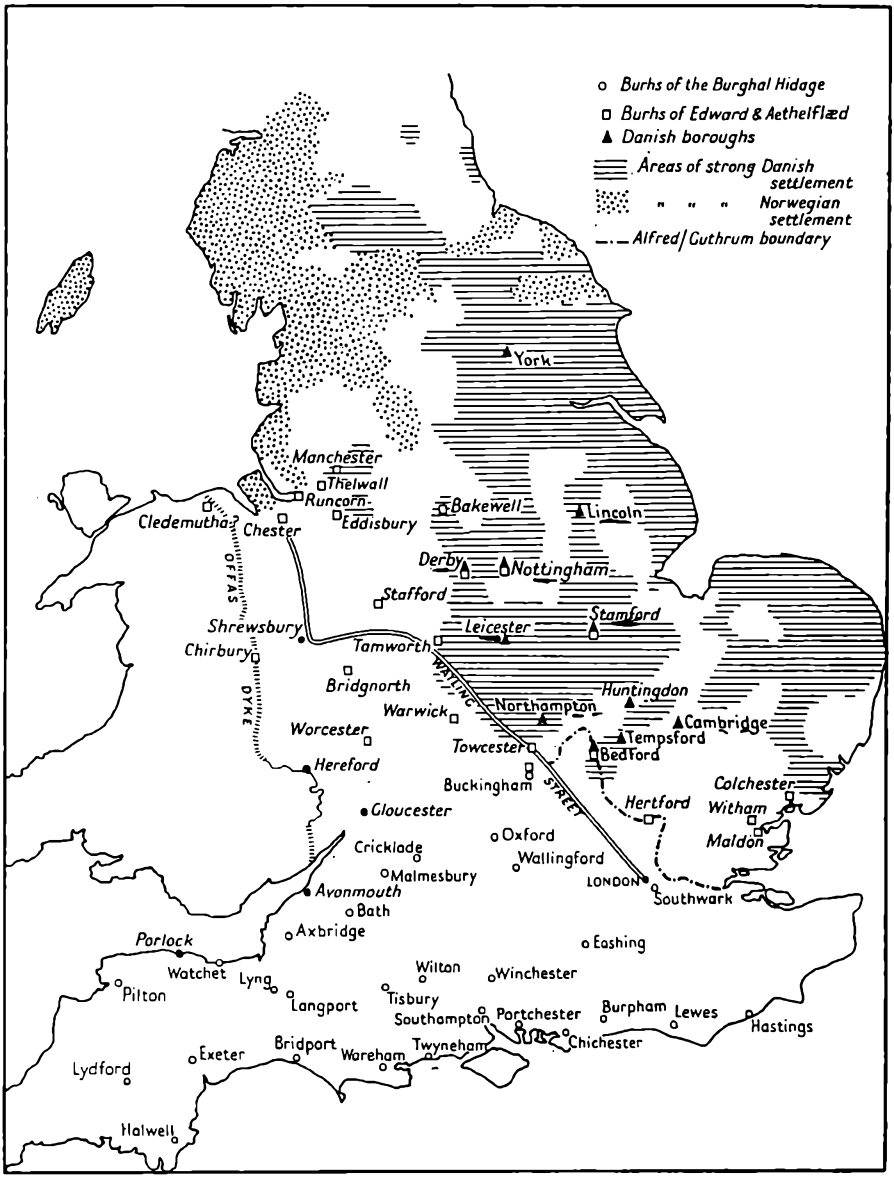

Nordiske bosættelsesomraader i Danelagen; skraverede omraader fortrinsvis dansk, prikkede omraader fortrinsvis norsk bebyggelse (Efter H. R. Loyn).

forhold til vikingecentrerne. Hvor mange de nordiske kolonister har været i absolut tal, eller hvor stor en procent de har udgjort, lader

sig ikke bestemme. Men vi vil næppe udelukkende finde tidligere aktive vikinger; som især understreget af Cameron er det sandsynligt, at der enten samtidig eller efterhaanden er sivet et større eller mindre antal nybyggere fra Norden med kone og familie ind – omtrent paa samme maade som ved kolonisationen af Island.

Imidlertid synes der ikke at have været tale om nogen form for udryddelse eller bortjagen af den forhaandenværende angelsachsiske befolkning. Begge befolkningselementer har givetvis kunnet leve og trives ved siden af hinanden, saavel under vikingernes herredømme som senere under de angelsachsiske kongers overherredømme. De to folk har heller ikke staaet hverandre mere fjernt, end at de har kunnet paavirke hinanden socialt og kulturelt. Der maa have eksisteret en gunstig jordbund for etableringen af den blandingskultur, der blev resultatet. Hvornaar assimilationen er blevet fuldført, ved vi foreløbig ikke. Endnu under Vilhelm Erobreren kan der spores betydelige sproglige og sociale forskelle samt visse politiske modsætninger, men dog ikke mere end at de to folk, nordboer og angelsachsere, snart efter kunde finde hinanden og samarbejde i fælles kamp og opposition mod det nye herrefolk efter 1066, de fransk-nordiske normanner, ja, det er endog sandsynligt, at de danske i Danelagen allerede i det 10. aarhundrede har foretrukket de angelsachsiske kongers overherredømme frem for at underkaste sig de norske vikingehøvdinger, der fra Irland invaderede Danelagen (jfr. nedenfor s. 243).

KULTURPAAVIRKNING

Tilbage staar spørgsmaalet om, hvilken kultur der har været den overlegne, den angelsachsiske eller den nordiske. Eller maaske bedre udtrykt: paa hvilke omraader kunde angelsachserne højne vikingernes kultur og levevis? og hvilke fremskridt bibragte vikingerne det angelsachsiske samfund? I ældre tid rummede dette spørgsmaal ingen tvivl. Da var det en fast opfattelse, at det var de primitive og barbariske vikinger, der langsomt maatte tilegne sig angelsachsernes overlegne kultur paa alle omraader – bortset fra de krigeriske.

Med den nyere nordiske arkæologis resultater in mente er denne ældre opfattelse imidlertid moden til revision, og begyndelsen er allerede gjort,

ikke blot her i Norden, men ogsaa blandt engelske forskere. Vi kan i nogen grad spore dette omsving hos Sawyer. Hans indsigelse mod overvurdering af vikingerne gælder vikingeflaadernes størrelse og kolonisationens omfang, derimod ikke kulturpaavirkningen, for her er han tilbøjelig til at anerkende nordboernes indsats paa visse tekniske omraader, specielt vedrørende skibsbygning og navigation, handel og borgbygning. Men hans konklusioner er alt andet end klare.

Fast og positiv er socialhistorikeren H. R. Loyn i *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest* fra 1962. Loyn indskrænker sig ikke til de samme tekniske omraader som Sawyer, men udstrækker sin høje vurdering af det nordiske islæt til hele den materielle kultur. Han lader den indgaa som led i en samlet syntese over periodens hele engelske samfund. Efter hans kategoriske vurdering »bragte skandinaverne velstand og fremskridt til England saavel paa det landbrugsmæssige som paa det kommercielle omraade«, og han er tilbøjelig til at karakterisere den afsluttende vikingetid som mere »Anglo-Scandinavian« end »Anglo-Saxon«. Denne erkendelse skyldes ikke blot en mere umiddelbar, dvs. en mere positiv vurdering af vidnesbyrdene fra selve Vikingetiden, men vist nok saa meget en analyse af Domesday-Book, som han hævder dokumenterer, at de rigeste shires i Vilhelm Erobrerens England laa indenfor det centrale Danelagsomraade, nemlig Lincolnshire, Norfolk og Suffolk. Loyn vurderer altsaa fortrinsvis paa grundlag af de fundamentale kendsgerninger og deres virkninger.

Det var saavel indenfor handel og søfart som landbrug, at vikingernes ankomst betød »a new phase of economic life«, hævder Loyn. For bondebruget understreges den nye bosættelsesform, den nordiske landsby og dens fællesskab, i forbindelse med en mere fremskreden landbrugsteknik. Nok saa overraskende er den særlige opmærksomhed, Loyn vier handels- og bylivet. Uden at omtale og vistnok uden kendskab til skibsfundene fra Skuldelev fremholder han, at vikingeskibet ikke tjente mindre til fremme af varehandelen end til transport af krigeriske vikinger, men at handel og transport var mindre iøjnefaldende for kronikørerne end erobring og landnam. Det teknisk fremragende nordiske vikingeskib medførte en hidtil ukendt ekspansion for skibsfarten i de nordeuropæiske farvande og dermed større bevægelighed for folk og livligere kontakt mellem landene. For England kom det til at betyde, at landet

aabnedes for vikingernes fjerne oversøiske forbindelser, og at hensygnende markedsbyer som York, Lincoln samt Thetford m. fl. i East Anglia blomstrede op og udviklede sig til virkelige byer, handelsstæder i international forstand.

Til gengæld for nordboernes økonomiske kulturtilskud bidrog angelsachserne med et veludviklet møntsystem som en mere effektiv formidler af handel og omsætning. Ved ankomsten kendte nordboerne kun det rene varebytte eller betaling i »vejet sølv« som mellemvare. Imidlertid blev vikingerne hurtigt indstillet paa at anvende mønter som fast betalingsmiddel; man har ivrigt diskuteret hvor tidligt. Efter de seneste numismatiske analyser ser det ganske vist ud til, at de berømte »Halvdan-mønter« med London som stemplet møntsted ikke som tidligere antaget stammer fra Halvdans tidlige Londonophold efter 872, men snarest er vikingernes efterligninger af kong Alfreds ægte London-mønter, efter at han havde erobret denne by tilbage i 886. Men i alle tilfælde kan der ikke herske tvivl om, at de første vikingekonger allerede i 880erne har sat angelsachsiske møntmestre i arbejde forskellige steder i Danelagen. Endnu i 9. aarh. blev York et vigtigt møntsted, og allerede Guthrum, der i 878 erobrede East Anglia, lod slaa mønt i flere byer under sit kristne navn Aethelstan. Han døde 890. Nordboerne tilegnede sig altsaa hurtigt møntvæsenets fordele – eller rettere en del af fordelene. Det angelsachsiske møntvæsen var nemlig allerede paa dette tidspunkt paa vej over til et monopoliseret møntvæsen som i Karolingerriget, saaledes at kun hjemlige og tidsbestemte mønter var tilladt betalingsmiddel i den indenlandske omsætning; dette saakaldte »feudale« møntsystem gennemførtes endeligt i England ved kong Edgars noget senere møntordning. I Danelagen brugte man derimod som i Norden kun mønter som værdimønt og tillod alle slags mønter at være gangbare, ældre som nyere, udenlandske som hjemlige.

Alt dette kan læses ud af møntfundene i England. I Danelagen har man som i Norden de meget sammensatte møntfund, mens møntfundene paa angelsachsisk omraade domineres af egne, næsten samtidige mønter. Karakteristisk for Danelagen er det gamle Cuerdale-fund fra Lancashire. Dette fund, der stadig er Vikingetidens største, er nedlagt i første aarti af det 10. aarh.; det er ikke intakt, men har bestaaet af mindst 7–8000 mønter. Hovedparten af de identificerbare mønter er nordiske danelagsmønter med mange kendte vikingekonger som møntherrer og

endnu langt flere møntmestre fra mange lokaliteter. Over 1800 stammer fra East Anglia, fortrinsvis af de nævnte Guthrum-Aethelstan-typer; mere end 3000 er udmøntet i det centrale Danelagen, fortrinsvis i York. Henved 1000 stammer fra det angelsachsiske England, langt de fleste fra Wessex med kong Alfred som møntherre, men bortset fra et par biskoppelige mønter ingen ældre. Kontrasterende med de angelsachsiske mønters ensartethed er mangfoldigheden indenfor de mere end 1000 karolingermønter. De stammer ikke blot fra de forskelligste egne, 140 møntsteder fordelt over Flandern, Neustrien, Lothringen, Burgund, Aquitanien osv. samt fra Italien saavel Lombardiet som Rom, men i modsætning til de angelsachsiske mønter omfatter de karolingiske ogsaa mange ældre mønter, udstedt af praktisk talt alle karolingerætlinge siden Ludvig den Fromme. Det er de ugyldige eller ukurante mønter fra Kontinentets monopoliserede møntsystem, der har fungeret som værdimønt blandt vikingerne. Bemærkelsesværdigt er det ogsaa, at der blandt mønterne fra frankisk omraade ogsaa findes et antal vikingemønter fra Quentovic og enkelte andre steder fra det senere Normandi-omraade; de viser, at vikingehøvdinger har behersket disse omraader før kolonisationen 911. Endelig bør det nævnes, at fundet ogsaa omfatter kufiske mønter, ældre og yngre, samt een byzantinsk mønt, slaaet i Ravenna paa kejser Heraclius's tid. Om denne skat er nedlagt af nordisk vikingekriger eller vikingekøbmand kan ikke afgøres, men i alle tilfælde illustrerer den Danelagens rigdom, dens tidlige møntmentalitet og især dens mange, ogsaa fjerne kontakter, der dog ikke alle behøver at være direkte.

Mest overraskende er Loyns understregen af vikingernes betydning for bylivets opblomstring. Han har sikkert ret i, at perioden ved Vikingetidens begyndelse markerer det dybeste forfald i engelsk byliv, dog at nogle faa byer overlevede, saaledes London og York. Det maa vel ogsaa skyldes nordboernes mange og udstrakte forbindelser, at handelen blomstrede op paany i de gamle byer og i en række nye byer indenfor Danelagen, især i East Anglia, og indirekte er det langt fra udelukket, at det er grunden til, at mange af de nye grænseborge *(burghs)*, som Alfred anlagde i Wessex og Ethelred i Mercia, udviklede sig til byer. I hvert fald er det klart, at byerne i de nordiske omraader ingenlunde stod tilbage for byerne i de angelsachsiske omraader, bortset fra London.

Om nordboerne har haft større indflydelse paa byernes organisation og indre opbygning er derimod mere tvivlsomt, men vor viden herom er

yderst fragmentarisk. Et særligt forhold angaar de engelske gilder. Disse rækker langt tilbage i angelsachsisk tid; man kender fra gammel tid gilder for *cnights* og *thegns* uden direkte tilknytning til byer og handel, og iøvrigt uden at man kan oplyse nærmere om deres karakter. Senere træffer man købmandsgilder af lignende art som de noget yngre danske værnegilder, men det er langtfra givet, at de er influeret fra nordisk side. Omdannelsen er snarest sket ved paavirkning fra det opblomstrende byliv i Nordfrankrig og Flandern. Foreløbig er der næppe grund til at acceptere mere, end at vikingehandelen gav nyt liv til gamle byer og skabte enkelte nye, og at vikingeangrebene stimulerede til en ny bytype, *burh,* den befæstede by.

Nordisk betydning indenfor det militære omraade er gammelkendt. Det er utvivlsomt, at kong Alfred tog ved lære af vikingerne. Sin flaade lod han opbygge ved at efterligne og forbedre vikingeskibene, og ved genoprettelsen af den angelsachsiske folkehær, *fyrdh*'en, har han sandsynligvis ogsaa benyttet vikingernes organisation og taktik som umiddelbart forbillede.

Paa det aandelige omraade var det derimod angelsachserne, der overalt var foregangsmænd. Det er karakteristisk, at vikingerne ret hurtigt efter bosættelsen antog kristendommen, og det er derfor ikke underligt, at levn fra den hedenske gudeverden er yderst sjældne. Intet stednavn har med sikkerhed overleveret eftertiden et nordisk gudenavn, mens der sporadisk forekommer navne, der erindrer om blot, jætter og diser. – Bortset fra de norske bosættelser paa Man og andre øer, hvor der findes en særlig gruppe norsk-keltiske stenkors med runetekst vandt runeskriften ikke indpas paa det engelske omraade i Vikingetiden; de to runesten fra London og de mange tekster i den gamle Maeshowe-grav paa Orknøerne skyldes ikke de bosatte, men sene besøg af nordboer fra hjemlandet. Det var tværtimod nordboerne der ret hurtigt tilegnede sig det overlegne angelsachsiske skriftvæsen, der siden forplantedes til den tidligste skriftfæstede litteratur i de norrøne omraader, mens man i Danmark antog kontinental skrift.

Indenfor religion, litteratur og lærdom var nordboerne saaledes næsten i et og alt de modtagende. Anderledes forholdt det sig med kunsten, hvor de gensidige paavirkninger synes at have været overmaade stærke. Diskussionen om, hvem der i enkeltheder har været ydende, og hvem nydende, er endnu langtfra afklaret og bliver det maaske aldrig.

Uden yderligere kommentarer skal blot anføres, at meget taler for rigtigheden af teorien om, at den fornyelse af dyreornamentikken, der betegnes som Ældre Jellingestil, er opstaaet indenfor Danelagsomraadet ved en krydsning af elementer fra keltisk og nordisk stil.

ATLANTERHAVSØERNE

Strukturen i de øvrige nordiske kolonisationsomraader skal her behandles ganske kort, dels fordi vidnesbyrdene overalt er svagere, og dels fordi de fleste af disse har mindre tilknytning til dansk historie. Det gælder især den norrøne bosættelse i vest, der tidligere er kort berørt i forbindelse med selve kolonisationen. Det skal dog understreges, at den nordiske bebyggelse saavel paa Island og Færøerne som paa de nordskotske øer, i aftagende grad Shetlandsøerne, Orknøerne og Suderøerne (Hebriderne), har været mere gennemgribende end noget andet sted. Ogsaa paa øen Man finder man kraftigt udtalt nordisk præg, især knyttet til arkæologiske og folkloristiske vidnesbyrd, men her saaledes at de indgaar i en særpræget keltisk-nordisk blandingskultur. Derimod synes det vikingehærgede Irland at have været uden nogen samlet nordisk bosættelse, bortset fra smaa enklaver omkring de befæstede borge og byer; det norsk-irske vikingerige maa i første række karakteriseres som et militærvælde med ret begrænsede sociale og kulturelle kontakter med den irske befolkning.

NORMANDIET

Anderledes forholder det sig med Normandiet. Det maa ganske vist straks konstateres, at den nordiske kolonisation her har sat sig langt svagere spor, og de forefundne træk peger stærkt i retning af en begrænset bosættelse af en krigersk overklasse, der paa en række omraader har paatrykt den gamle befolkning et mere flygtigt nordisk præg. Indenfor retslivet finder man enkelte nordiske laaneord, fx. *mot* (tingmøde), *nam, holmgang, mord* m. fl., der tyder paa at erobrerne en tid har tillempet nordiske retsinstitutioner, men stort set synes nordboerne ret hurtigt at have tilegnet sig den karolingiske samfundsstruktur, og de er tidligt gledet ind under den franske feudaliseringsproces, idet hertugen dog opretholdt en større myndighed over sine vasaller og undervasaller end andetsteds. Der kan ogsaa paavises visse nordiske laaneord i fransk sprog

vedrørende søfart, og disse kan muligvis være indlaant via Normandiet, men paavirkning af dagliglivets ordforraad som hinsides Kanalen kendes ikke. Nordisk sprog synes tidligt at være forsvundet i Normandiet. Omkring aar 1000 hævdes det, at der i Bayeux taltes mere dansk end fransk, men omvendt i Rouen mere romansk end dansk.

De klareste vidnesbyrd om nordisk bosættelse hidrører ogsaa her fra stednavnene. Talrige landsbyer og bebyggelser rummer oprindeligt nordisk, fortrinsvis dansk sprogstof; det gælder ikke mindst en lang række hyppige endelser, fx. *-bu* (*Bourguebu* svarende til dansk Borgby), *-torp* (*Sauxetorp*, jfr. da. Sakstorp), *-tot* (opr. -toft; *Appetot* af ældre *Apletot;* jfr. da. Æbeltoft), *-bec* (*Houllebec*, jfr. da. Holbæk), *-tuit* (= da. -tved; *Braquetuit*, jfr. da. Bregentved) og *-gard* (*Digard*, jfr. da. Diggaard). I de anførte eksempler er forleddene alle danske natur- eller kulturbetegnelser, i talrige andre er det nordiske personnavne. I mange tilfælde er de danske oprindelige endelser blevet oversat til fransk, fx. *-by* til *-ville*, men forleddet kan da være vejledende; ikke sjældent er det nordiske sprogstof i tidens løb blevet omformet saaledes, at det kun er i kraft af gamle former den nordiske oprindelse lader sig paavise. Tilsyneladende udprægede romanske stednavne som Trouville og Aqueville er faktisk oprindelige nordiske dannelser med personnavnene Torulf og Aage som forled, saaledes som det fremgaar af deres ældste forekomster *Turulfi villa* og *Ageville.* Paa samme maade kan landsbyer, der oprindelig er navngivet dansk som Stentoft, udvikle sig til de to vidt forskellige nutidsformer *Staintot* og *Etheintot* (ældre *Esteintot*). Romaniseringen af de nordiske stednavne er indledt meget tidligt, som eksemplerne viser allerede i de ældste diplomer fra Normandiet, hvoraf mange allerede fra 11. aarh. Den tidlige iklædning af fransk sprogdragt i forbindelse med, at den nordiske navngivning ikke som i Danelagen har udstrakt sig til marknavnene, vidner klart om, at den nordiske bosættelse næppe har været kompakt, men snarest indskrænket sig til en krigersk herreklasse, der har tilegnet sig ejendomsret, mens jordens dyrkning har været overladt til et flertal af de tidligere besiddere. Disse nordiske stormænd fulgte deres hertuger og antog tidligt fransk sæd og skik og optraadte snart som andre franske vasaller. Da Vilhelm Erobreren i 1066 gjorde sig til herre over England, var det nordiske særpræg ganske forsvundet, og hertugens normanner opfattedes som fremmede i Danelagen saavel som i Sydengland.

Tilbage staar de nordiske riger i Rusland: Novgorod, Smolensk og Kiev. Disse fremtræder med et ganske andet præg end samfundene i Vesten. Der er her normalt ikke tale om noget omfattende landnam; snarere har nordboerne under deres konger og høvdinger dannet en faatallig herreklasse, koncentreret til byerne, hvorfra de udøvede deres herredømme og drev deres hovederhverv, handelen. Bortset fra maaske Ladoga-omraadet er der ikke konstateret vidnesbyrd, der modsiger de arabiske forfatteres paastand om, at rus-folket hverken besad jordegods, landsbyer eller agre. Denne karakteristik møder man første gang hos Ibn Rustah fra slutningen af det 9. aarh., og den gentages sidenhen adskillige gange.

Det nordiske sprogstof, der var saa afgørende i vest, finder man saa at sige ikke levn af hos rus-folket. De ofte anførte navne paa Dnjepr-fossene repræsenterer vel nok en sikker og oprindelig nordisk navngivning, men det lader sig ikke afgøre, om navnene er givet af passerende købmænd eller bofaste nordboer. De russiske laaneord fra nordisk, især vedrørende søfart og søhandel, er utvivlsomme, men de lader sig ikke sikkert datere og kan i hvert fald ikke paaberaabes for mere end kulturforbindelse, og nordiske monumenter som runestenen paa Dnjepr-øen og runepinden fra Ladoga kan ikke dokumentere mere, end at der har været nordboer paa stedet i Vikingetiden.

Vor viden om nordisk bebyggelse maa vi derfor næsten udelukkende hente hos arkæologerne, men de arkæologiske vidnesbyrd er ikke velegnede til at give klare og utvetydige svar paa vore spørgsmaal i denne forbindelse. De uomtvistelige nordiske sager er forholdsvis faa, og hvornaar er deres vidnesbyrd saa stærke, at man kan slutte til fast bosættelse, og ikke blot til passage eller handels- og kulturforbindelse. I tolkningen staar nordiske og russiske forskere i regelen meget skarpt mod hinanden, selv naar det gælder den sikreste arkæologiske gruppe, gravene. De fleste af disse rummer normalt elementer, der kan paaberaabes fra saavel slavisk som nordisk hold. Saa meget er sikkert, at dersom vi ikke havde de skriftlige meddelelser fra byzantinske og navnlig arabiske forfattere vilde man næppe kunne antage, at en nordisk indtrængen med bosættelse som følge havde fundet sted før efter aar 900.

I Novgorod svigter fundene totalt, i Kiev viser arkæologien nok nordisk bosættelse i 10. aarh., men fundene er ret faa og spinkle. Kun fra

Smolensk-omraadet er der fremdraget fund, der vidner om en talstærk nordisk bebyggelse; men det gælder ikke selve det nuværende Smolensk, men navnlig det nærliggende Greznovo, hvor der er kortlagt over 3000 gravhøje. Nordiske arkæologer hævder, at gravfeltet fortrinsvis rummer nordiske grave, og at det slaviske fundstof er sekundært, mens russiske forskere vurderer omvendt og kun vil indrømme, at et lille mindretal af gravene har et saa udtalt nordisk præg, at man kan slutte, at graven har rummet en nordbo. Sikkert er det dog, at der findes gravhøje, der efter hele deres indretning og gravgodsets karakter fremtræder som slaaende illustration til Ibn Rustahs levende skildring af en givetvis selvoplevet gravlæggelse af en nordisk høvding blandt rus-folket, og som har deres nærmeste paralleller i de nordiske vikingetidsgrave.

Vidnesbyrd om agrar kolonisation kan alene komme paa tale for Ladoga-omraadet. Her findes der spredte gravhøje af nordisk præg langs Volchov og enkelte andre floder. Trods benægtelse fra russiske arkæologers side er deres nordiske karakter saa fremtrædende, at de efter al sandsynlighed maa være nordboers værk. Som især fremhævet af A. Stender-Petersen kan der her være tale om et fredeligt nordisk landnam i tidlig Vikingetid, men det maa samtidig paapeges, at fundene ikke indbefatter vidnesbyrd om jorddyrkning, og derfor kan de lige saa godt vidne om nordiske fangst- og handelsstationer langs den vigtige handelsvej til Volga.

Som anført er fundene i Rusland intetsteds af ren nordisk karakter, men overalt ledsaget af et større eller mindre indslag af slavisk eller helt fremmed præg. Det slaviske islæt vokser konstant op gennem lagene og bliver efterhaanden dominerende, hvad der utvivlsomt indebærer, at de nordiske befolkningselementer ret hurtigt er blevet slaviserede. Rus-fyrsternes herredømme har næppe gennem længere tid kunnet opretholde den nordiske egenart, men er snart blevet overfløjet af byzantinsk kulturpaavirkning, navnlig efter fyrst Wladimirs overgang til kristendommen i 980erne.

Østpaa formaaede den nordiske ekspansion ikke at hævde sig varigt; dens virkninger var allerede udslettet inden Vikingetidens ophør.

VIKINGEHANDEL OG MØNTFUND

NORDBOERNES HANDEL

De vigtigste momenter i Vikingetidens merkantile indhold er allerede behandlet ovenfor (jfr. s. 128 ff.). Hovedkilden er de arkæologiske fund, først og fremmest levnene fra de nordiske handelsbyer: Birka, Hedeby, Kaupang og senere enkelte yderligere, fx. Aarhus, Viborg og Aalborg samt fra slutfasen i begyndelsen af det 11. aarh. Lund i Skaane. Ingen af disse naar dog de ældre i omfang og betydning, men efter fundene at dømme intensiveredes handelsvirksomheden i de ældre byer og synes at have naaet et højdepunkt i det 10. aarh., stadigvæk fortrinsvis som formidlere af varer mellem Østen og Vesten.

Ved siden af de skriftlige kilder godtgør en fortsat, om end begrænset udmøntning af nordiske denarer, at vikingetogene ingenlunde afbrød handelsforbindelserne. Der er overleveret sikre vidnesbyrd om afsluttede handelstraktater saavel i vest som i øst, i vest mellem den danske og den karolingiske konge i 873 og mellem den norske Olav Tryggvason og den engelske kong Æthelred i 991, imod øst udførlige traktattekster mellem Kiev-riget og den byzantinske kejser i 912 og 945, i begge tilfælde som afslutning paa flaadeangreb mod Konstantinopel. I traktaten af 912 bærer de 14 forhandlere fra Kiev fortrinsvis nordiske navne (enkelte er snarest finske, men intet navn er sikkert slavisk); men i traktaten af 945 er mindre end halvdelen af de ca. 50 navne nordiske, størsteparten derimod slaviske. Ifølge den noget senere beskrivelse af handelen og handelsvejene fra Novgorod og Kiev til Konstantinopel, som kejser Konstantin VII omkr. 950 indføjede i sit værk *De administrando imperio*, er det imidlertid stadig nordboer, der som herskende overklasse leder og driver handelen.

Tilsammen giver traktat og beskrivelse et meget levende indblik i handelsforholdene. Kejseren fortæller, hvorledes »rus'erne« om vinteren drager rundt blandt de slaviske lydfolk og indsamler skat i form af penge og varer, herunder slaver. Naar floderne efter vaarflommen var blevet sejlbare, startede flaader af primitive baade, først fra Novgorod,

siden fra Smolensk, Tjernigov m. fl. byer. Forenede med hovedflaaden fra Kiev fortsatte de færden sydpaa, og de passerede saaledes de berygtede Dnjepr-katarakter (hvis nordiske navne anføres) paa det gunstigste tidspunkt af aaret. Fra byen Berzanj (dvs. Birka) ved flodens munding styrede de saa paa talrige skibe mod Konstantinopel, hvor de blev prægtigt modtaget med herberg og maanedspenge under opholdet; til gengæld blev de grundigt visiterede, registrerede og overvaagede, indtil de, naar de indviklede forretninger var ført til ende, rigeligt udstyrede med proviant satte kursen nordpaa over Sortehavet til deres hjembyer med deres handelsgevinster.

Naar man til disse vidnesbyrd føjer den udtalte interesse, som danske og vel ogsaa svenske fyrster gentagne gange viste for Ejder-Hedeby-omraadet, samt opblomstringen af byerne i Danelagen, er der ikke nogen grund til at sætte et skarpt skel mellem udfærden mod øst og den mod vest. Forskellen beror delvis paa de forskellige handelspartnere, men først og fremmest paa kildernes forskellige karakter, der tegner hver sin side af virkeligheden. Naar saa mange forskere har gjort vestfærden krigersk-plyndrende, mens østfærden bliver opfattet som en overvejende merkantilt motiveret erobring, skyldes det, at man ikke i tilstrækkelig grad har taget forfatternes situation i betragtning. Modsat de angelsachsiske og frankiske kronikører, der især optegnede de dramatiske og krigerske begivenheder og hedningernes vanhelligelser af de kristne kirker og klostre, var de arabiske forfattere fortrinsvis geografisk og etnografisk orienterede, og deres skrifter indeholder derfor mere alsidige skildringer af de fremmede lande og folk, ikke mindst om deres egne landsmænds kontakter med dem, baade politisk og handelsmæssigt.

STURE BOLINS MØNTHISTORISKE TEORI

I behandlingen af vikingehandelen er der imidlertid i det foregaaende udeladt een vigtig kildegruppe, nemlig skattefundene og det med dem forbundne møntvæsen. Det var mønthistorien der var fundamentet i Sture Bolins grundlæggende afhandling fra 1939 *Muhammed, Karl den store och Rurik* om samspillet indenfor de økonomiske forbindelser mellem øst og vest med Norden som formidler. Bolins afhandling indeholder en revision af Pirennes berømte tese om, at arabernes erobring af størstedelen af Middelhavslandene medførte en katastrofal afbrydelse

af handels- og kulturforbindelserne mellem Orient og Occident. I tilslutning til tidligere kritikere, der havde argumenteret mod Pirennes kategoriske tese og peget paa andre kontaktveje end Middelhavet, føjede Bolin en nordligere forbindelseslinie ind, idet han understregede, at vejen via Østersøen og de russiske floder, som nordboerne netop havde aabnet i tiden omkring 800, blev en af de vigtigste handelsforbindelser mellem øst og vest. Efter hans vurdering var det netop nordboernes aktive indsats i denne formidling, der dannede baggrund og var forudsætning for Nordens økonomiske opsving og politiske ekspansion i Vikingetiden.

De mønthistoriske analyser og problemer, der indgik i denne afhandling, udgør kontinuiteten i Bolins forskning. Fra sine første til sine sidste arbejder forfinede og udbyggede han sine teorier og teser ud fra stadig nye og mere indgaaende analyser over numismatikens mægtige konkrete materiale. Han understregede, at mønter har forskellig funktion til forskellige tider, og han opstillede nye love for de enkelte perioders møntsystemer. Han viste, at det kun var i begrænsede tidsafsnit, at mønterne fungerede som værdimønt, dvs. at mønterne stort set repræsenterede samme metalværdi som deres paalydende. Nok saa ofte benyttedes mønterne under vekslende former som monopolmønt eller som skattemønt. Blandt disse former kommer i denne sammenhæng navnlig den saakaldte »feudale mønt« paa tale. Ved monopolmønt repræsenterer mønten en højere værdi, har et større paalydende, end den metalværdi, der indeholdes i den, og dens bytteværdi eller kurs opretholdes i kraft af møntherrens (statens) eneret, garanti og myndighed. Derved faar møntherren ved monopolmønt i kraft af sit hævdede møntregale mulighed for at udnytte møntudstedelse finansielt. Dette kan ske i form af enten omvekslingsafgift eller møntskat. Han kan stille krav om, at ældre mønt skal omveksles til ny mønt og ved ombytningen kræve indbetalt flere gamle mønter end der udbetales nye, fx. 9 nye for 10 gamle mønter, 4 for 5 eller endog 3 nye for 4 gamle; efter omvekslingen erklæres de gamle mønter derefter for ugyldige, eller der tillægges dem en lavere kurs. Ved en saadan skattemønt beroede møntherrens gevinst altsaa ikke, som ofte fremstillet, paa møntforringelse, dvs. ombytning til nye mønter af ringere metalværdi, men paa reduktion af antallet af mønter ved ombytningen; ved de ovennævnte eksempler blev gevinsten saaledes henholdsvis 10, 20 eller 33 % under forudsætning af samme metal-

værdi. Med andre ord: et system med skattemønt kom til at virke som en slags omsætningsafgift – ikke som i vor tid lagt paa varen, men paa betalingsmidlet.

Bolins teser har vakt stor opmærksomhed og er blevet meget diskuteret af numismatikere og historikere; fuldstændig afvisning eller skepsis veksler med fuld eller betinget tilslutning, og en endelig afklaring maa foreløbig staa hen, navnlig fordi Bolins mægtige møntmateriale endnu ikke foreligger gennemanalyseret ud fra hans teorier. Denne foreløbighed kom ikke mindst til at ramme Vikingetiden, som Bolin koncentrerede sig om i sine sidste aar, men hvorom han kun fik offentliggjort meget foreløbige resultater og synspunkter. Efter min opfattelse har Bolin ramt noget meget væsentligt ved sine teorier, og selv om et og andet vil blive modificeret, er det sandsynligt, at han i hovedsagen vil faa ret. Hans system er lagt til grund for den efterfølgende forsøgsvise skitse.

Efter et af Bolins tidligste og vist nu alment accepterede principper vidner skattefund nok saa meget om krig og utryghed som om velstand. Som Folkevandringstidens skattefund nøje kortlægger germanerhordernes vandringer i det frie Germanien, og danske sølv- og skattefund fra midten af det 17. aarhundrede klart aftegner de svenske hæres ruter gennem Danmark i Torstensson- og Karl Gustav-krigene, saaledes maa det ogsaa formodes, at frygt for vold og ufred har været aarsag til Vikingetidens nedlagte skatte. Et skattefund har normalt to vigtige forudsætninger: dels at ejeren har frygtet for at miste sine kostbarheder og derfor har gemt dem bort, og dels at han aldrig fik mulighed for at drage dem frem fra skjulestedet igen, vel oftest fordi han under uroen var død, bortført eller flygtet uden mulighed for at komme tilbage. Selvfølgelig er betydelige skattefund i sig selv utvetydige vidnesbyrd om en vis velstand, men man kan ikke slutte, at en periode med mange og store skattenedlæggelser har været mere præget af velstand og økonomisk trivsel end andre med færre eller sjældne henlæggelser; det forholder sig snarere tværtimod.

Yderligere maa man regne med, at hvor der findes mønter i skattefundene, har disse snarest været betragtet som værdimønt, da man nødigt gemmer penge bort, naar man risikerer, at de enten er ugyldige eller meget mindre værd, naar de engang i fremtiden vil kunne drages frem fra skjulestedet. Hermed hænger det nøje sammen, at man paa længere sigt ikke samler kapital i monopoliseret skattemønt, men snarere

anlægger sin formue i værdifast ejendom, det være sig jordegods, smykker eller andre genstande i ædelmetal. Den enkeltes beholdning af skattemønt vil da fortrinsvis bestaa i hjemlige, ret ensartede mønter og kun i det begrænsede antal, der maa anses for nødvendige som omsætningsmidler i den nærmeste fremtid. Dette betyder videre, at skattefund under saadanne omstændigheder kun vil komme til at omfatte relativt faa mønter, der tilmed vil repræsentere yderst faa typer fra de nærmeste møntsteder. Modsat vidner store og meget sammensatte møntfund, med nye og gamle, hjemlige og fremmede mønter i broget flok, om at der det paagældende sted ved tiden for nedlægningen har raadet et værdimønt-system.

VÆRDIMØNT OG MONOPOLMØNT

Hvad Vikingetidens møntfund paa fundamental maade afspejler, er, at vor verdensdel var delt op i to skarpt adskilte omraader, idet den politiske grænse for Karolingerriget – Elben-Saale-linien – stort set dannede skel. Nord og øst for denne linie har man de mange og store møntfund, der er karakteriseret ved talrige typer med stor geografisk og kronologisk spredning. I ældre Vikingetid er gamle og nye arabiske mønter, de saakaldte kufiske mønter, absolut dominerende i nordiske møntfund; fra midten af det 10. aarhundrede begynder vesterlandske mønter, først vesttyske, siden ogsaa angelsachsiske, at gøre sig gældende, og de vokser derefter støt i antal, mens de kufiske mønter bliver færre, ikke blot relativt, men ogsaa absolut, og nye mønter forekommer kun som rene sjældenheder. Østfra kommer efter aar 1000 praktisk talt alene byzantinske mønter til Norden, og disse stadig kun i begrænset antal.

Sydvest for Elben-Saale er Vikingetidens møntfund derimod ret sjældne og smaa; de rummer kun faa mønttyper og næsten udelukkende hjemlige. Man kan spore en udvikling. Under Karl den Store bestaar fundene af mønter fra alle rigets dele, og alle er kejsermønter. Derefter indskrænkes det omraade indenfor riget, hvorfra mønterne i enkeltfund stammer, mere og mere – ikke blot til hver af de tre rigsdele efter Verdunforliget i 843, men efterhaanden ogsaa til mindre omraader, til de enkelte lensfyrsters og biskoppers omraader; ofte omfatter de alene mønter fra de allernærmeste møntsmedjer og er altsaa udpræget lokalmønt. Det kejserlige møntregale er blevet udstykket til rigets storvasaller og bi-

skopper, der hver især har udnyttet møntregalet til skatteindtægter. Den »feudale« mønt er gennemført.

I det angelsachsiske England kan man følge tilsvarende tendenser, om end overgangen her indtræder noget senere, og udviklingen aldrig naar at splitte rigsmønten. Indtil henved midten af det 10. aarhundrede danner det nordiske kolonisationsomraade dog en undtagelse; saa længe de nordiske konger raadede i Danelagen, opviser møntfundene her træk, der i hovedsagen minder om de skandinaviske (jfr. ovenfor s. 178 f.).

I senere Vikingetid – fra midten af 10. aarh. – mindskedes sølvproduktionen i de hidtil saa sølvrige østlige egne af Araberriget syd og øst for det Kaspiske hav (Samarkand, Taschent m. fl.), og langsomt skrumpede sølveksporten via Rusland og Norden ind for til sidst helt at standse. Omtrent samtidig aabnedes sølvminerne i Harzen under Otto I, og snart begyndte sølvstrømmen at gaa den modsatte vej. I de vesteuropæiske riger kunde man nu – eller blev man tvunget til at anvende hjemlige mønter til betaling af de varer, der importeredes fra eller via Norden, saaledes at man i vore møntfund nu finder flere og flere vestlige mønter iblandet de kufiske. Efterhaanden blev tyske (især rhinlandske) og angelsachsiske mønter dominerende, efter aar 1000 praktisk talt eneraadende, ja, man begyndte nu at betale med vesterlandske mønter østpaa, hvor de i voksende antal findes i skattefundene, først i Balticum og siden i Rusland. Sølvstrømmen følger stadig den samme rute via Østersøen, men i sen Vikingetid gaar den i modsat retning af den i tidlig Vikingetid.

I Skandinavien kunde de vesterlandske handlende imidlertid ikke betale med deres monopolmønter efter paalydende eller hjemlig kurs, men alene efter metalværdien. For udenrigshandelen i det feudale møntomraade kom mønten saaledes til at virke som importtold. Under disse forhold kommer et nyt moment ind i billedet, idet den ældre feudale mønt ikke altid blev gjort aldeles ugyldig ved omvekslingen, men kunde som tidligere anført blive tillagt en lavere kurs, saaledes at differencen nogenlunde kom til at svare til omvekslingsafgiften; jo ældre en mønt var, des lavere blev dens hjemlige kursværdi, og der var teoretisk intet i vejen for, at den til slut kunde have en lavere kursværdi end metalværdien. – For den fremmede havde de gamle mønter derimod nøjagtig samme værdi som de nye eller eventuelt – ved møntforringelse – endda en højere værdi, nemlig metalværdien. Under et saa-

dant system kunde det selvfølgelig ikke betale sig for den vesteuropæiske handlende at omveksle sine gamle mønter til nye, før han betalte nordboen. Han betalte altsaa længst muligt i gammel mønt og sparede derved omvekslingsafgiften. Dette forhold forklarer, at man i de nordiske møntfund i stor udstrækning finder ældre tyske og angelsachsiske mønter; jfr. det tidligere (s. 178) omtalte Cuerdale-fund fra Danelagen.

Tidligere har forskerne haft vanskeligt ved at forklare den her skitserede ulige fordeling af møntfundene og ikke mindre deres vekslende sammensætning. Hvorfor standsede de kufiske mønter paa grænsen til Karolingerriget? Der var en udbredt tilbøjelighed til at opfatte dette faktum som et vægtigt vidnesbyrd til bekræftelse af tesen om Karolingerrigets økonomiske isolation. – Og hvorfor fandt man i Danmark saa mærkværdigt faa karolingerdenarer fra tidlig Vikingetid, naar dog andre kilder vidnede om en livlig kontakt med udmøntningsomraaderne, saavel i form af fredelig handel som vikingetog? Hvorfor – spurgte man – satte alene den angelsachsiske danegæld til Svend Tveskægs og Knud den Stores hære sig spor i de nordiske skattefund, men ikke de tidligere udbetalinger af danegæld i det 9. aarhundredes Frankrig og England?

Anvender man nu Sture Bolins teorier, opnaar man let naturlige og utvungne forklaringer paa disse og mange andre væsentlige spørgsmaal. De kufiske mønter standsede ingenlunde op ved Nordens sydvestgrænse, men betaltes i stor udstrækning videre til Karolingerriget. Her var de imidlertid ulovligt betalingsmiddel; de krævedes inddraget, og de maa faktisk for størstedelen være blevet indbetalt og omsmeltet til karolingermønt med højere paalydende end deres metalværdi – eller ogsaa maa de paany være brugt som betaling tilbage til Norden for nordiske eller østlige varer.

I Vikingetidens Norden anvendte man derimod aldrig monopolmønt eller skattemønt; den monopoliserede rigsmønt toges i Danmark først i brug under Harald Hen. Gennem hele Vikingetiden var metalværdien alene bestemmende for møntens værdi; mønt maa opfattes som en slags fast mellemvare efter indre værdi, og saaledes at mønterne navnlig i periodens begyndelse kun indgik paa lige fod med andre former for guld og sølv og som andet ædelmetal afstemtes efter vægt. Om dette betalingssystem vidner ikke blot de smaa vægte fra købmandsgravene, men ogsaa selve skattefundene, hvor stænger og ringe i faste vægtenheder findes side om side med mønter; i fundene er der ofte iblandet dels det

saakaldte »brudsølv« (dvs. smaa stykker af guld og sølv, der er afhugget af ringe og stænger) og dels halve og kvarte møntstykker, og utvivlsomt har formaalet i begge tilfælde været at naa frem til en nøje afstemning af det fastsatte beløb – som vore dages skillemønt. Senere i Vikingetiden synes mønterne at have vundet terræn paa det umøntede metals bekostning, og man har sikkert ogsaa accepteret de mere gangbare mønttyper umiddelbart uden vejning, idet de aabenbart har verseret efter faste kurser. – Endnu maa nævnes, at et særforhold muligvis har kunnet komplicere mønternes værdiansættelse. Som tidligere i oldtiden finder man nemlig ofte, at mønter ved gennemboring eller ved paalodning af smaa øskener er blevet omdannet til hængesmykker, og det betyder vel, at man kan have tillagt smukt prægede mønter en ekstra værdi som en slags kunstgenstand.

Det er et omdiskuteret spørgsmaal, i hvor høj grad mønterne i de nordiske skattefund er levn af handelsgevinst eller hjembragt som krigersk bytte eller som danegæld, jfr. nedenfor. Betragter vi dem foreløbig som et resultat af handelsvirksomhed, er det dog ikke muligt at tolke dem som umiddelbare vidnesbyrd om den nordiske handels struktur og veje. Direkte eller indirekte vidner de jo nok om kontakt tilbage til det sted, hvor de er præget, men de fortæller intet om, ad hvilke ruter og med hvor mange mellemstationer de er naaet frem. Og navnlig kan man intet slutte e silentio; manglende møntfund fra en bestemt periode kan ikke udlægges som tegn paa handelsstagnation. Saaledes behøver mangel af mønter fra bestemte omraader ingenlunde at være udtryk for svagere handelsforbindelse, men behøver kun at vise, at partneren i saa tilfælde ikke har anvendt egne mønter som betalingsmiddel. At man ikke finder byzantinske mønter i nordiske skattefund fra tidlig Vikingetid, behøver saaledes ikke at modsige andre vidnesbyrd om handelskontakter; man kan have reeksporteret fx. kufiske mønter i stedet for at betale de nordiske købmænd med egne mønter.

MØNTFUND OG HANDELBALANCE

Ifølge den nye mønthistoriske teori rummer møntfundene saaledes mange forklaringsmuligheder, men disse vil kunne indsnævres ved indtrængende systematiske analyser af møntfund og møntsystemer i det samlede omraade. Meget tyder paa, at møntfundenes skiftende karakter

i Vikingetiden først og fremmest maa forklares ved et skifte i handelsbalancen paa Østersø-ruten i forbindelse med den ændrede sølvproduktion. I tidlig Vikingetid har der været positiv handelsbalance mod øst, mod Araberriget, der har betalt dets import fra Norden og Vesteuropa via Østersøen med en del af dets store sølvproduktion. Siden vendte strømmen; da de arabiske gruber forfaldt, og tysk sølv, især fra Harzen, kom i stedet, maatte Østersø-ruten faa positiv balance mod vest. Men hele tiden har handelen selvfølgelig gaaet i begge retninger, og ophobningen af sølv og mønter langs ruten, især paa Gotland, Øland og Bornholm, viser, at nordboerne som mellemhandlere har været i stand til at erhverve og oplagre anselige handelsgevinster.

Denne tolkning svarer til, hvad Bolin uden konkret dokumentation har fremført som det foreløbige resultat af sine møntfundsanalyser, nemlig at de konstaterede ændringer i møntfundenes sammensætning som bølgeslag forplanter sig ud fra produktionsstedet. I tidlig Vikingetid rykker en bestemt »fyndpopulation« frem fra sydøst mod Østersøen og indtræffer tidligere i Balticum end paa Gotland og i det øvrige Norden, mens de vesterlandske mønter i slutningen af Vikingetiden bliver bestemmende, saa de nye fundformers langsomme fremmarch kan følges fra Danmark over Gotland til Balticum og Rusland. Den faktiske sammenhæng er selvfølgelig mere kompliceret end her skitseret.

I denne forklaring er det taget for givet, at de nordiske møntfund fortrinsvis repræsenterer handelsgevinster, men som anført maa det indrømmes, at der foreligger andre muligheder. Tidligere har man hævdet, og det er vel stadig den mest udbredte opfattelse, at de nordiske skattefund i sen Vikingetid hovedsagelig rummer de vesterlandske mønter, som vikingerne enten har taget som bytte eller faaet udbetalt som danegæld. Man har især argumenteret med, at en kortlægning af runesten, som man ansaa for fortrinsvis rejst over hjemvendte vikinger eller til minde om dem, der døde og blev begravet i det fremmede, skulde vise en saa stor overensstemmelse med en kortlægning af skattefundene, at det i sig selv sandsynliggjorde rigtigheden af en saadan opfattelse.

Det maa indrømmes, at der er visse fælles koncentrationer, især Mälar-omraadet, Gotland og enkelte svenske østkystegne. Men det maa samtidig tilføjes, at der, naar man gaar i enkeltheder, forefindes nok saa store og talende afvigelser. Der er fx. relativt faa møntfund i Upplands tættest

belagte runestensegne, og hvis opfattelsen var rigtig, maatte man slutte, at hovedparten af vikingehøvdingerne havde tilbragt deres otium paa Gotland! Det maa samtidig erindres, at den søfarende købmand og vikingen, der vel endda ofte har været forenet i samme person, stort set har benyttet de samme sejlruter, saa man maa forvente en vis fælles geografisk tilknytning. Dertil kommer, at en samlet kortlægning virker vildledende. Søger man kortlægningen opdelt i kronologiske lag, vil forklaringen om vikingeskatte snart støde paa alvorlige modsigelser. De hjemvendte fra de ældste togter og de store hære i 9. aarhundrede kan ikke have nedlagt deres gevinster i vesterlandsk mønt, for fra den tid rummer møntfundene praktisk talt kun kufiske mønter, og da de vesterlandske mønter sætter ind i det følgende aarhundrede, repræsenterer de fuldt saa vel de mere fredelige aartier i Vesten før 980 som den efterfølgende store nordiske ekspansionsperiode med de store udbetalinger af danegæld; endelig er det paafaldende, at mens de vestlige togter fortrinsvis udføres fra Danmark og Norge, er møntfundene til stadighed fortrinsvis koncentreret til Gotland og Østsverige. Disse haarde kendsgerninger, der inspirerede Sawyer til den uholdbare teori om, at vikingerne benyttede deres gevinster til at købe jord for i det fremmede, eftersom de ikke indgaar i de nordiske møntfund, er ogsaa en uoverstigelig hindring for den ældre teori. – En nøjere betragtning viser klart, at møntfundene er langt mere snævert knyttet til handelsvejene end runestenene, og de maa derfor fortrinsvis repræsentere handelsgevinster. De er knyttet til naturlige stationer paa Østersø-ruten, Bornholm, Øland og navnlig Gotland, og i kraft af deres rigdom var disse øer til stadighed udsat for anfald fra de pirater, som jo ogsaa karakteriserede Vikingetiden.

Sawyer er mig bekendt den eneste, der hidtil har haft lejlighed til at udnytte Bolins utrykte materiale, men som det ovenfor anførte eksempel viser, synes han ikke at have faaet fat paa det essentielle i Bolins opfattelse. I hvert fald gengiver han ikke sine laan fra Bolin i en sammenhæng, der gør os trygge. Saaledes strider en anden af Sawyer's mærkelige teser direkte mod Bolins tankegang, idet han hævder, at møntstedet for de yngste mønter i et skattefund skulde give gode holdepunkter for at bestemme, fra hvilket sted mønterne i almindelighed er kommet. Men dette kan givetvis ikke være rigtigt. Et skattefund repræsenterer alene ejerens formue i ædelt metal paa tidspunktet for dets nedlæggelse, og hans mønter kan have vidt forskellig proveniens; de kan udmærket være

samlet gennem lang tid, taget i arv og modtaget som betaling fra nære og fjerne kontakter. De yngste mønter viser kun, at der kort forinden har været kontakt til de steder, hvor de er præget, men selv denne kontakt behøver ingenlunde at være direkte. Det maa ganske vist indrømmes, at de kufiske mønters proveniens i ældre tid udmærket svarer til den fastslaaede østlige handelsrute via Volga og det Kaspiske hav, men beviset for ruten maa udledes af andre vidnesbyrd: de arabiske forfattere og møntfundene langs Volga. Og samtidig maa det understreges, at det ikke udelukker, at en del af de mønter, der er slaaet i Taschent, Samarkand eller Bukhara øst for Aralsøen har lagt vejen til Skandinavien om ad Bagdad til Sortehavet eller endda over Byzans og videre via Dnjepr eller Vistula til Østersøen.

Sammenfattende kan man konkludere, at Bolins teser vedrørende møntfund og møntsystemer paa den smukkeste maade lader sig forene med de vidnesbyrd, der kan udledes af de berettende kilder, de falder maaske nok ikke ganske sammen, men de supplerer og uddyber hinanden uden større indbyrdes uoverensstemmelser; det gælder ikke mindst den samstemmende udpegning af Østersøen og dens nordiske øer og kystomraader som et vigtigt forbindelsesled mellem Orient og Occident gennem hele Vikingetiden.

Til slut skal det paany pointeres, at resultaterne af de nye mønthistoriske studier endnu er provisoriske. Bolins teorier i deres mere komplicerede sammenhæng er publiceret i en lang række afhandlinger under stadig omformning. De vigtigste afsnit er i modificeret form samlet i billigbogen *Ur penningens historia* fra 1962 – desværre uden henvisninger; dertil maa føjes et lille, men i denne sammenhæng vigtigt, afsnit om Gotlands skattefund i *Boken om Gotland* fra 1945. Men stadig maa man afvente publikationen af hans efterladte samlinger og manuskripter, der bl. a. indgaaende behandler Vikingetidens aarhundreder.

Det foreliggende møntfundsmateriale fra Vikingetiden er meget omfattende og intetsteds systematisk bearbejdet. Alene for Norden drejer det sig om tusinder af møntfund med sammenlagt langt over 200 000 enkeltmønter. Hver enkelt mønt skal bestemmes, og hvert enkelt fund analyseres, ikke blot isoleret, men ogsaa i sammenhæng med andre fra hele Europa. Og hvert aar gøres der stadig nye fund. Tallene i den nedenfor opstillede tabellariske oversigt er som følge heraf meget omtrentlige og bygger paa opgørelser fra forskellig tid.

Tabel over Vikingetidens nordiske møntfund

	Arabiske	Angelsachsiske	Tyske	Byzantinske	Ialt
I Sverige	100 000	35 000	75 000	420	210 000
Heraf Gotland ..	*60 000*	*25 000*	*40 000*	*400*	*125 000*
I Danmark	4 000	4 000	9 000	46	18 000
Heraf Bornholm .	*800*	*3 600*	*500*	*13*	*5 000*
I Norge	400	3 000	3 500	26	7 500
Ialt	105 000	42 000	88 000	500	235 000

Anm. Tabellen omfatter ikke nordiske mønter. Øvrige grupper af ikke-nordiske mønter (bøhmiske, franske, italienske, irske m. fl.) forekommer kun i meget smaa tal og er uden betydning for tallene i tabellen.

VIKINGETIDENS DANMARK

POLITISK HISTORIE CA. 870–CA. 940

Fra Vikingetidens europæiske og verdenshistoriske sammenhæng vendes blikket nu mod Danmarks specielle historie, hvor det fundamentale træk er, at det danske rige i aartierne før og efter aar 900 næsten helt er forsvundet fra begivenhedshistorien. Efter Ansgars død i 865 fulgte hans medhjælper Rimbert som ærkebiskop i Hamburg-Bremen, indtil han døde i 888. Men selv i dennes *vita* indskrænkes omtalen af nordiske forhold til et enkelt, noget tvivlsomt besøg, muligvis i Hedeby. Med traktaten af 873 med Ludvig den Tyske (se ovenfor s. 141) forsvinder det danske rige fra de frankiske kilder; derefter omtales danske konger alene som vikingeførere i de vesteuropæiske omraader, men om disse samtidig har udøvet kongemagt i Danmark er yderst problematisk. Bortset fra omtalen af Danmark i den angelsachsiske kong Alfreds oversættelse af Orosius' verdenshistorie, hvortil Ottars og Wulfstans beskrivelser af deres rejser i de nordiske farvande føjedes (se ovenfor s. 27 f.), fremtræder et dansk rige derefter tidligst i en samtidig kilde i 934, hvor de tyske Korvei-annaler meddeler, at den tyske kong Henrik I underlagde sig danerne.

For den mellemliggende periode foreligger der kun sen og forvirret tradition. Den danske og den norrøne overlevering, der først er nedskrevet i litterær omformning omkring 300 aar senere, kan man trygt lade ude af betragtning, naar det gælder konkret historisk viden. Tilbage staar, hvad Adam af Bremen med Svend Estridsen og en dansk biskop som kilde har at meddele i sit kirkehistoriske værk fra omkr. 1070. Mester Adams korte og uklare meddelelser om de danske konger forud for Jellingedynastiet bringes i tilslutning til biografierne af et par ærkebiskopper i Hamburg. Den første notits er føjet ind under Adalgar (888–909) efter omtalen af vikingernes store nederlag ved Dyle i 891. Om tiden derefter indrømmer Adam, at han ingen beretning har fundet nedskrevet om Danmark, men at han af den meget sandfærdige kong Svend har erfaret navnene paa en række danske konger: først den

retfærdige kong Helge, efter ham Olav, der fra Sverige erobrede det danske rige, som hans sønner Chnob og Gurd overtog efter ham. I den følgende biografi, af ærkebiskop Hoger (909–919) gentages dette med smaa afvigelser, og som nyt tilføjes, at efter Olavs sønner »indsattes Sigerich«, der kort efter berøvedes magten af Hardegon, Svends søn, der kom fra *Nortmannia* – det være sig Norge eller Normandiet.

Ogsaa Adams oplysninger vilde den kritiske historiker antagelig skyde til side som tvivlsom eller intetsigende tradition, dersom der ikke var fundet delvis bekræftelse paa dem fra indskrifterne paa et par runesten, fundet nær Halvkredsvolden omkring Hedeby. Saavel paa Vedelspangstenen som paa Gottorpstenen (i *Danmarks Runeindskrifter* nu benævnt Haddebystenene 2 og 4) meddeles en næsten enslydende indskrift: »Asfrid, Odinkars datter, gjorde disse kumler efter (kong) Sigtryg, sin og Gnupas søn«. Forskellen mellem de to indskrifter er alene, at kun Gottorpstenen giver Sigtryg kongenavn, og at Vedelspangstenen anvender runetegn i svensk udformning, mens Gottorpstenen har danske runer.

Dette postulerede svenskevælde har historikere, arkæologer og filologer ihærdigt forsøgt at dokumentere med andre argumenter, ligesom man har søgt at bestemme dets karakter nærmere; det er snart blevet opfattet som et meget indskrænket og kortvarigt vikingevælde, snart som en omfattende og mere varig rigsdannelse ledsaget af svensk kolonisation. Det kraftige svenskevælde har man hyppigst søgt dokumenteret ved henvisning til en speciel stednavnetype, en særgruppe af landsbyer med endelsen -by, der mod sædvane har et personnavn som forled. Denne type har ganske rigtigt størst udbredelse i Sverige, og i Danmark findes den kun i de sydligste egne: Sydsjælland, Lolland-Falster, Langeland samt hyppigst i et sydslesvigsk omraade paa begge sider af Slien og langt op i Angel. Det er evident, at navnetypen følger den store sejlrute – endda helt over til England (jfr. ovenfor s. 174), men om den derfor kan vidne om svensk bosættelse i og omkring Hedeby er yderst tvivlsomt. Det afgørende led i beviset mangler nemlig; der findes ikke særsvenske personnavne i forleddene, men kun fællesnordiske samt enkelte særdanske.

Man har endvidere sat svenskevældet i forbindelse med de *sydsveer* der synes omtalt paa den lollandske Sæddingesten. Men denne identifikation er atter kun én mulighed blandt flere, og den svækkes navnlig, fordi et kronologisk samfald langtfra er givet. Ogsaa den ejendomme-

lige baadgrav syd for Halvkredsvolden ved Hedeby har man mobiliseret. Det er rigtigt, at dens type er mere svensk – eller norsk – end dansk, men dels kan en isoleret forekomst intet bevise, og navnlig synes den efter gravgodset at dømme at være ældre end det eventuelle svenske Hedebyvælde.

Endelig har Erik Kroman i sin disputats fra 1947 argumenteret med en særlig »musikalsk accent« i det sydøstlige Slesvig, der skulde minde stærkt om en tilsvarende i visse østsvenske dialekter. Efter hans hypotese skal denne sproglige ejendommelighed være overført i forbindelse med svenskevældet, mens den for et sjællandsk omraade med lignende accent henføres til danernes langt tidligere indvandring til Danmark (jfr. ovenfor s. 33). Denne tvedelte forklaring paa beslægtede accenter er i sig selv en svækkelse, men iøvrigt kan disse sproglige ligheder intet bevise. De lader sig udmærket forklare paa anden maade end ved svensk paavirkning – endsige ved svensk bosættelse efter erobring. Videnskabeligt maa konstellationen iøvrigt argumenteres omvendt: hvis svensk bosættelse er evident, kan sproglige ligheder muligvis finde sin forklaring ud herfra, men omvendt kan overensstemmelser paa ingen maade sandsynliggøre svensk erobring eller bosættelse.

Indtil videre maa spørgsmaalet om et svensk Hedebyvældes eksistens følgelig udelukkende bero paa vurderingen af de skriftlige kilder. Det er en hypotese, der er udsprunget af Adam af Bremens tekst, og det er stadig alene denne, der kan forlene den med bærekraft. Mester Adam taler imidlertid kun om en svensk kongeslægt, ikke om svensk bosættelse. Traditionen om den svenske kongeslægts erobring af et syddansk rige finder en vis støtte i Vedelspangstenens svenske runeformer, mens teorien om en mere almen svensk indvandring foreløbig maa staa hen som en løs og ubestyrket hypotese. I sig selv forekommer det ikke usandsynligt, at en svensk konge har ønsket og ogsaa haft magt til at besætte det politisk og økonomisk saa vigtige Hedebyomraade. Forholdene var ret uændrede, siden Rurik en menneskealder tidligere bestræbte sig for at blive herre over forbindelsesvejen mellem Nordsøen og Østersøen, og netop omkring aar 900 var Østsverige et økonomisk og magtpolitisk centrum, for hvem en saadan erobring maa anses for mulig og politisk velmotiveret. I det hele taget maa man i Vikingetiden regne med saadanne hurtigt opstaaede og hastigt skiftende magtkoncentrationer – saavel i Norden selv som ude i det fremmede. Netop de mange skattefund

fra denne periode er vægtige vidnesbyrd om udbredt uro og lokalt begrænsede krigstogter. Men al overlevering om saadanne interne kampe og ekspansionsforsøg er saa tvivlsom og alle konturer saa udviskede, at det ikke er muligt at opnaa faste og konkrete holdepunkter.

Debatten om det stadig uafklarede syddanske svenskevælde har dog ført til sikre og vigtige resultater paa et andet felt; den har dokumenteret, at der har eksisteret en udtalt kultursammenhæng langs den vigtige sejlrute fra Mälar-omraadet sydpaa langs den svenske østkyst (med Gotland og Öland samt Bornholm), rundt om Skaane og videre via de syddanske øer til Sydslesvig, hvorfra kontakten fortsatte til Danelagen. Denne kulturforbindelse giver sig ikke blot til kende ved sproglige særforhold, men ogsaa ved specielle overensstemmelser i den materielle kultur, der dog alle fuldt saa vel lader sig forklare ved handelsmæssige og andre fredelige kontakter uden erobring og kolonisation.

Eksistensen af et kortvarigt syddansk kongedømme med centrum i Hedeby bliver saaledes det eneste sikre, mens dynastiets svenske afstamning dog er sandsynliggjort. Med hensyn til dets afvikling foreligger der imidlertid andre muligheder for at prøve Adam af Bremens paalidelighed. Den sikreste oplysning foreligger under aar 934 i de samtidige tyske Korvei-aarbøger, der lakonisk meddeler, at kong Henrik I i det aar underlagde sig danerne; denne notits gentages en menneskealder senere i lidt udvidet form af kejser Otto den Stores historieskriver Widukind. Han lader kong Henriks hærtogt være foranlediget af danskernes angreb paa friserne og beskriver forløbet saaledes, at kong Henrik besejrede danerne og gjorde dem skatskyldige, og at han tvang deres konge Chnuba til at lade sig døbe. Widukinds danske konge genfindes paa runestenene ved Hedeby i formen Gnupa. Her oplyses vi ogsaa om familieforholdene: Gnupa var gift med Asfrid, datter af Odinkar – der efter navnet at dømme maa have været dansk – og havde med hende sønnen Sigtryg, der ogsaa benævnes konge. Disse meddelelser kan man vel acceptere som paalidelige med hensyn til rene fakta. Men overleveringen hos Adam af Bremen afviger stærkt herfra. Adam kender nok saavel Gnupa som Sigtryg, den sidste i formen Sigerich, som han lader følge efter Gnupa, men i en formulering, der snarere modsiger end antyder slægtskabet mellem de to kilder. Om kong Henriks angreb og Hedeby-dynastiets endeligt er Adams fremstilling i direkte modstrid med Widukinds. Med Svend Estridsen som hjemmel oplyses først

(bog I 52), at det var Hardegon, Svends søn, der kom fra Nortmannia og gjorde ende paa det svenske kongedynasti i Hedeby ved at erobre riget fra Sigerich. Kong Henriks togt meddeles i en helt ny sammenhæng og med en anden hjemmelsmand, nemlig en dansk biskop. Begivenheden er med rette henlagt til biografien over ærkebiskop Unni (919–36), hvor den hedenske Hardeknud Vurm først (I 55) præsenteres som danernes konge: en fjende og forfølger af de kristne, og hans folk som sachsernes grumme fjender. Derefter følger (I 57) den tyske konges angreb og sejr over kong Vurm, der endte med, at han lagde det danske riges sydlige grænseomraade »ved Slesvig, som nu hedder Hedeby« ind under sig som et markgrevskab og befalede, at det skulde bebygges med en »koloni af sachsere«. – Det er muligt, at Magister Adam med kong Hardeknud Vurm – eller Gorm, som B- og C-redaktionerne har ændret navnet til – hentyder til Jellingedynastiet, hvor kong Gorm netop paa denne tid maa have siddet inde med magten.

Med udgangspunkt i disse modstridende beretninger og med yderligere inddragen af anden senere og endnu mere tvivlsom tradition er der i tidens løb opstaaet en mægtig litteratur med forsøg paa at kombinere alle meddelelserne ind i et logisk sammenhængende forløb. Resultatet er blevet aldeles forvirrende; hver forsker har udfyldt, ændret og forkastet kildernes meddelelser paa sin personlige maade og er naaet frem til en privat forklaring, saaledes at der er lige saa mange opfattelser som forskere. Alle disse konstruktioner beror paa ganske vilkaarlige konjekturer og aldeles utilladelige harmoniseringer. Den nøgterne historiker maa nøjes med at konstatere, at overleveringen allerede hos Adam af Bremen er blevet afsporet; det er sket ved, at Adam selv har harmoniseret to, hver især tvivlsomme traditioner, den ene fra kong Svend, den anden fra den anonyme danske biskop. Det er sandsynligt, at der herved er indtraadt en vis doublering af begivenhedsforløbet, men man kan ikke helt udelukke muligheden af, at ogsaa allerede Widukinds danske kongenavn er forkert.

Det utilstrækkelige og usikre kildemateriale tvinger os saaledes til at renoncere paa at opnaa sammenhæng i vor politiske historie paa overgangen fra det 9. til det 10. aarh. Paa eet punkt kan vi dog gøre Magister Adams ord til vore, nemlig hvor han opgivende konkluderer: »Men om nogle af disse mange konger har hersket samtidig, eller om den ene kun har overlevet den anden i kort tid, er usikkert«. Med andre ord:

Danmarks politiske historie mellem Gudfredættens forsvinden og Jellingedynastiets fremtræden lader sig ikke konstruere. Det er sandsynligt, at rigets enhed har været opløst. Man synes at kunne udskille to samtidige vestdanske kongedømmer, Hedebyvældet og Jellingeriget. Om de har været rent jyske eller har omfattet større omraader lader sig ikke afgøre; om det øvrige Danmark foreligger absolut intet, men muligheden for andre delkongers eksistens kan i hvert fald ikke afvises.

Om karakteren af den politiske magt, specielt kongemagten i Vikingetiden er der overleveret et par karakteristiske udtalelser, den ene i *Vita Anskarii,* den anden hos Adam af Bremen. I Ansgar-biografien fortælles, at den svenske konge ikke vilde give Ansgar tilladelse til at prædike i Birka uden først at have raadført sig med folket. Derefter kommenterer forfatteren: »thi det er sædvane der i landet, at ethvert offentligt anliggende mere afhænger af folkets enstemmige vilje end af kongens magt«. – I sin beskrivelse af Norden (IV 22) gentager og udfylder Adam 200 aar senere den samme karakteristik af svenskerne: »De har konger af gammel slægt, men disses magt afhænger dog af folkets vilje. Hvad alle i fællesskab har bifaldet, det maa han stadfæste, med mindre hans *decretum* (beslutning, opfattelse, votum) synes bedre, for da følger de undertiden, om end modstræbende dette. I fredstid glæder de sig saaledes over at være lige, men naar de gaar i krig, yder de kongen eller den, som kongen stiller over de øvrige som den kyndigste, al lydighed«.

Det er vanskeligt at vurdere værdien og rækkevidden af disse udtalelser. I Ansgars *vita* tillægges der saaledes lejlighedsvis de danske konger en større myndighed – i hvert fald efter ordlyden – end den, der fremgaar af forklaringen paa den svenske konges tøven, og ogsaa hos Adam finder man situationer, hvor Adam efter ordlyden indrømmer de nordiske konger stor selvstændig myndighed. I alle tilfælde maa udtrykkene tolkes med forstaaelse af, at de to forfattere ved formuleringen har vurderet ud fra den større herskermagt, som henholdsvis den karolingiske og den ottoniske hersker sad inde med. Afgørende er det, at der tillægges et folkeligt forum en betydelig indflydelse paa de politiske afgørelser, dog med den indskrænkning, at den folkelige vilje under krigsforhold sættes ud af kraft og giver kongen og hans stedfortræder en ekstraordinær myndighed.

Om bebyggelsesforholdene i Danmark i Vikingetiden forholder det sig paa samme maade som i Danelagen, at stednavnene er vor vigtigste kilde. I kraft af navneforskningen kan man med sikkerhed slaa fast, at kolonisationerne hinsides havet ledsagedes af en hjemlig ekspansion i bebyggelsen. Det er ikke muligt at datere de nye bosættelser nærmere, men antagelig har der været en kontinuerlig tilvækst gennem hele perioden. I alle tilfælde maa befolkningstallet, trods al svækkelse i form af udvandringer, have været stærkt stigende, og der er ogsaa grund til at tro, at hjemlandet har været i stand til at skabe gode levevilkaar for denne befolkningstilvækst, ikke blot ved vikingefærd, handel og kolonisation i det fremmede, men tillige og maaske nok saa meget ved hjemme at tage ny jord under kultur.

Ved sammenligning med de nordiske stednavne i Danelagen og Normandiet kan stednavneforskningen, som tidligere anført (se ovenfor s. 44 ff.), ret nøje bestemme navnetyperne i forhold til Vikingetiden. Inden Vikingetidens oversøiske kolonisationer maa landsbyer med endelserne paa -um og -inge, -lev og -løse i almindelighed være grundlagte, ligesom den ældre navngivning med endelsen -sted ogsaa maa være afsluttet. I Vikingetidens første del maa det have været endelserne -by og -tofte, der har domineret navnene paa de nye danske landsbyer; muligvis stammer dog enkelte af dem allerede fra tiden umiddelbart forinden. Snart efter fulgte et nyt lag bebyggelser med endelserne -torp og -bøl(le), og samtidig grundlagdes en lang række andre landsbyer med mindre tidsprægede endelser, fx. rydningsnavnene paa -tved og -slet, boformsangivelser som -bo og -gaard samt naturbetegnelser som -bjerg, -høj, -bæk, -næs, -lund, -sø m. fl. Det er navnetyper, der for nogles vedkommende kan være begyndt allerede før Vikingetiden, mens andre fortsætter ind i Middelalderen; de har alle været yndede i danskernes vestlige vikingebygder, og de maa derfor ogsaa herhjemme have været hyppigt anvendte i Vikingetiden.

I det følgende skal vi fortrinsvis indskrænke os til torperne, der frem for andre navnetyper har præget dansk Vikingetid. I det gammeldanske omraade findes mindst 4000 torplandsbyer, dertil kommer et meget stort antal forsvundne torper, hvis tidligere eksistens er bevidnet i gamle do-

kumenter og i overleverede marknavne. Af de endnu eksisterende 4000 torper er de ca. 2500 nogenlunde ligeligt fordelt paa Nørrejylland og Øerne, mens ca. 1200 er placeret i de skaanske landskaber, ca. 300 i Sønderjylland. Torp-endelsen er saaledes langt det hyppigste landsbynavne-suffix i Danmark. Typen synes ældst i Sønderjylland; herfra foreligger det ældste eksempel allerede i de frankiske annaler, der i 804 benævner Hedeby Sliesthorp. Vi kan derfor ikke udelukke den mulighed, at et og andet sønderjysk torp er fra før Vikingetiden. Modsat er navnetypen i alle andre egne noget yngre, men har til gengæld holdt sig levende ogsaa i tiden efter Vikingetidens ophør; endnu paa landskabslovenes tid bruges torp som fællesbetegnelse for udflytterbyer, der en tid var afhængig af den adelby, hvorfra torpbeboerne var udgaaet, og som den fortsat havde et større eller mindre markfællesskab med. Men hovedparten maa givetvis have tilhørt Vikingetiden. Det fremgaar af forleddene, der hyppigst er personnavne, og da fortrinsvis de samme, karakteristiske vikingetidsnavne, som man finder paa runestenene. Kristne personnavne findes ikke anvendt i de sønderjyske torper, men i kongeriget er de ikke sjældne og enkelte navne som Nielstrup, Jonstrup og Pederstrup endda ret talrige; derimod forekommer de yngre lag af personnavne yderst sjældent. Hyppigst anvendt er personnavne, hvori navnet paa Vikingetidens hovedgud Tor indgik. Til bestemmelse af torpernes datering kan ogsaa selve den sproglige navneform tjene. Som vidnesbyrd om de sønderjyske torpers særlig høje alder opviser de ofte former, hvor det ældre runesprogs gamle lydforhold og bøjningsformer er bevaret. Det gælder fx. torper, hvor mandsnavnet Bjørn optræder som forled; det forekommer i tre sønderjyske torper som Bjerndrup, der har den gamle genitiv *Bjarnar* bevaret, men aldrig med det senere genitiviske -s: Udenfor Sønderjylland træffer man begge former, idet den gamle genitiv har været benyttet i dannelser som Bjertrup, Bjerup og Bjørnetorp, mens den yngre forekommer i navne som Bjørnstrup og Bjødstrup.

Landskabslovene kender kun torper i betydningen udflytterbyer; tilsvarende fremtræder en række, navnlig yngre torper som aflæggere af ældre landsbyer. Deres tilhørighed fremgaar undertiden direkte af selve navnet, saaledes Vingetorp i forhold til Vinge og Hjallesetorp i forhold til Hjallese, her som oftest adelbyer af gammel type, undtagelsesvis i for-

hold til yngre navnetyper som fx. Ladbytorp og Nebletorp (lig Nybølles torp). Mange torper har usammensatte navne (Torp, Terp, Tarp); disse er givetvis ogsaa udflytterbyer. Torpernes sekundære karakter fremgaar dog navnlig af deres topografiske beliggenhed i forhold til moderbyen, med hvilken de tilmed ofte (som paavist af Ole Widding for Lolland) opretholdt et mere eller mindre udstrakt markfællesskab helt ned til de store landboreformers tid. Ved siden af udflytterbyerne findes dog ogsaa mange torper som centrallandsbyer, fortrinsvis torper af ældre type og særlig udpræget i Sønderjylland. En vis bekræftelse paa, at denne navnetype trods sin unge alder dog betegner en ret udbredt nybebyggelse, fremgaar af, at forholdsvis mange, nøjere betegnet hvert ottende af landets sogne, har faaet navn efter en torpby.

Torperne synes i det hele taget fra begyndelsen at have været af ret forskellig karakter. Ikke blot kunde en torp snart være en primær bebyggelse, snart en aflæggerby, men der er ogsaa vidnesbyrd om, at torper snart har været anlagt som landsbydannelser, snart som enkeltgaarde. I Skaane er torperne oftest som i Sverige enkeltbebyggelser, og man har spurgt sig, om det mon ikke ogsaa har været det hyppigste ved anlæggelser af torper overalt i Danmark. I saa tilfælde skulde forleddet, hvor det var et personnavn, angive navnet paa den første besidder og dyrker eller, som andre har foreslaaet, vise tilbage til den initiativtagende grundlægger, der som ejer havde udsendt en flok gaardsæder eller trælle under en bryde til at etablere nybruddet. Mindelser om en saadan organisation skulde man have i landsbynavne som Bryderup, Bryrup, Brøderup og Landbotorp. Tilhængere af teorien om et saadant organiseret fællesskab har ogsaa paaberaabt sig ordets etymologi, der ifølge mange filologer skulde have samme grundbetydning som glosen *trup* og betyde *flok, skare.* Men andre filologer hævder herimod, at grundbetydningen snarest er *hus, bygning, gaard.* Alt dette er foreløbig kun hypoteser. Det sikre er, at det er vanskeligt at samle hele torpbebyggelsen under en enkelt formel, og at de nordiske landskabslove kan forbinde »torp« med saavel landsby som enkeltgaard.

For historikeren er det nok saa væsentligt, at man i forbindelse med torperne og andre landsbydannelser fra Vikingetiden kan fastslaa en række væsentlige fakta om landets struktur. For det første fremgaar det, at Vikingetiden har medført dannelsen af nye landsbyer og bebyggelser i et omfang, som vanskeligt kan overvurderes. Dernæst, at disse nye

bebyggelser har betydet, at megen ny jord er inddraget under dyrkning, ikke blot i direkte tilslutning til ældre bebyggelser, men ogsaa fjernere omraader ind mellem de ældre bebyggelser. Det fremgaar, at det især er torperne og Vikingetidens andre landsbyer, der har brudt igennem de store overdrev, skove og øde strækninger, der tidligere omgav de gamle bygder, saaledes at landet herefter de fleste steder kom til at udgøre een stor sammenhængende bebyggelse. I ganske enkelte egne ligger den afgørende ekspansion efter Vikingetiden. Det gælder bl. a. de store skovstrækninger i den østlige del af Nordsjælland, hvor det først var landsbyer med endelserne -rød og -rum, der antagelig stammer fra tiden mellem Vikingetid og Valdemarstid, der gjorde lyst i skoven.

Konklusionen af alt dette maa være, at Vikingetiden er karakteriseret af et kraftigt initiativ og en voldsom ekspansion, i hjemlandet som i det fremmede. Derimod er der næppe grund til med de ældre forfattere at tale om overbefolkning i den forstand, at man havde svært ved at klare udkommet hjemme. Man søgte ud, fordi udfarterne bød paa lokkende gevinster, og det er vel snarest de mange gode udadvendte kontakter, der har sat skub i den hjemlige ekspansion til højnelse af levestandarden. Vikingetiden maa snarest opfattes som en velstandsperiode, en virkelig storhedstid i Nordens historie, hvor man ikke var henvist til at leve i periferien af kulturomraadet, men hvor man havde faaet en central placering i kulturformidlingen mellem øst og vest. Og man forstod at udnytte denne situation, ogsaa til udbygning af det hjemlige samfund.

Denne opfattelse kan underbygges kulturgeografisk. Som tidligere antydet er det karakteristisk, at Vikingetidens fremherskende landsbynavnetyper har en sydlig orientering i Danmark. Det gælder de ældre landsbyer fra Vikingetiden med endelser paa -by og -tofte og ikke mindre flere af de noget yngre typer, især landsbyerne, der ender paa -bølle. Alle disse er fortrinsvis placeret langs det store strøg fra Sverige over Sydskaane – Sydsjælland med Lolland-Falster – Sydfyn og de sydfynske øer og videre til Sønderjylland, hvorfra disse endelser overførtes til Danelagen og Normandiet. Fra dette sydlige bælte forplantede ekspansionen sig derefter i form af torpbebyggelser til de fjernere omraader, for netop torperne viser, at hele landet efterhaanden fik del i udbygningen. De gode konjunkturer ledsagedes nok af et stort fødselsoverskud, men det betød ikke overbefolkning.

Vore muligheder for at vinde indsigt i Vikingetidens samfundsstruktur i Danmark og i Norden er yderst begrænsede. De samtidige kilder er faa og knappe og tilmed vanskelige at tolke og vurdere. Fra gammel tid har man derfor især søgt at karakterisere vikingernes hjemlige samfund ud fra tilbageslutninger fra de sene, mere fyldige kilder, navnlig historieskrivere som Sakse og Snorre, sagadigtningen og sidst men ikke mindst de gammelnordiske love og gildeskraaer. Disse sene kilder præger endnu de historiske arbejder i dette aarhundrede. Det gælder i udpræget grad Vilh. Grønbechs overmaade interessante og psykologisk indtrængende værk *Vor Folkeæt i Norden* (1909–12) og paa afgørende punkter ligeledes Hal Kochs fremstilling af det gammeldanske samfund i de oversigtsværker han siden 1930erne fik udgivet. Mens sagaer og gildeskraaer var Grønbechs vigtigste autoriteter, var landskabslovene Hal Kochs faste fundament, og dem tolkede han saaledes, at man i Valdemarstiden var ved at udvikle sig bort fra et oprindelig demokratisk samfund af jordejende smaabønder. Resultatet blev for begge et fortegnet billede.

I forhold hertil betød allerede Arups Danmarkshistorie et stort fremskridt. Arup søgte metodisk rigtigt at naa frem til en mere realistisk opfattelse ved at forkaste de sene kilder. Han anvendte nok landskabslovene, men han anvendte kun de ældre bestanddele, som han mente han kunde udskille, og han var den første der principielt byggede paa runeindskrifterne. Naar Arups opfattelse alligevel hurtigt blev forkastet, skyldes det især to ting, dels at den for ham foreliggende filologiske tolkning viste sig ufuldkommen og fejlfuld, og dels at Arup selv udvalgte og udnyttede teksterne noget vilkaarligt og derfor ensidigt. Særlig skæbnesvanger blev hans udnyttelse af runeindskrifterne (jfr. nedenfor).

Imidlertid er det givet, at vore henved 200 runesten stort set er de eneste kilder fra samtiden, der kan give os et autoritativt, om end meget begrænset indblik i Vikingetidens samtidsstruktur og mentalitet. Men runestenene er ikke en kildegruppe, der let lader sig omsætte til historiske konklusioner. Rent bogstaveligt er runerne ofte vanskelige at tyde, endnu vanskeligere er det at tolke indskrifterne sprogligt og filologisk, og vanskeligst af alt er det at give dem en sikker historisk vurdering. Lad os ganske kort se paa de vigtigste vanskeligheder og hindringer, der skal overvindes:

1. Rent epigrafisk kan de enkelte runetegn være overmaade vanskelige at bestemme; hyppigt er de helt eller delvis afslidte og forvitrede, saa fx. bistavene kan være forsvundne eller let lader sig forveksle med naturlige sprækker og ujævnheder i stenen.
2. De filologiske vanskeligheder har flere trin. Futharken rummer kun 16 runer, hvoraf mange følgelig maa dække flere adskilte lyde, mens andre lyde overhovedet ikke er betegnede (fx. TRIKR for *drengr*); naar hertil føjes, at andre tegn kan være ulæselige eller flertydige, er det klart, at det maa være svært og usikkert at bestemme de ord, som tegnene skal repræsentere. Men selv om ordet er tydet, staar der tilbage at klare betydningsindholdet af det enkelte ord og finde den rette sammenhæng mellem ordene. Selv efter mange generationers stadig voksende indsigt og specialviden er talrige læsninger mangelfulde eller tvivlsomme og endnu flere tolkninger derfor usikre og omtvistede.
3. Historikerens problemer er delvis af anden art. Indskrifterne er uden datering, og den relative kronologi efter runernes form, ordenes ortografi og bøjning samt ornamentikkens stilpræg er meget omtrentlig. De mest oplysende indskrifter er korte mindeord over afdøde, ofte efter ret stereotype formler. Endelig er det i forlængelse af den filologiske tolkning vanskeligt at bestemme den sociale virkelighed bag ord, der betegner institutioner, stilling i samfundet eller karakteriserende udtryk. Det kan næppe afgøres, om de hædrende epiteter dækker over virkelige egenskaber eller kun rummer konventionelle idealer, der muligvis er ganske forældede. Man tænke blot paa gravskrifterne fra vore egne kirkegaarde!

Ved tolkningen af runeindskrifterne maa man stadig erindre sig, at man ser tidens samfund fra en meget speciel vinkel og med et yderst begrænset synsfelt. Perspektivet kan meget let vildlede. Hvor meget kan man tillade sig at generalisere? Omfatter runestenene alene en faatallig overklasse eller et bredere udsnit af befolkningen? Paa denne baggrund er det ikke underligt, at forskerne har foretrukket sene kilder og tilbageslutninger frem for disse samtidige udsagn, der umiddelbart ikke synes at have noget væsentligt at meddele. Typisk for ældre forsknings holdning er en udtalelse, som filologen, historikeren og litteraturhistorikeren N. M. Petersen fremkom med for over 100 aar siden: »Naar det spejdende øje har fundet en runesten, naar den er maalt paa kryds og tværs, hvilket sædvanlig løber ud paa, at det er en stor kampesten, naar bogstavernes længde er bestemt, deres stilling og betydning, saa læser man gerne navnet paa en mand, som ingen kender, og som hans

vigtigste bedrift, at han er død«. Denne negative holdning har oftest været historikerens, men man bør snarere tilslutte sig hans positive vurdering i fortsættelsen: »Imidlertid skulde vi ikke for meget undvære denne kostelige samling«. I vor tid kan vi ogsaa paa en ganske anden maade end dengang tolke og udnytte runeindskrifter, og det af forskellige grunde og vel ogsaa med et andet formaal.

For det første har større omhu og forbedret teknik – senest især fotografering med projektørbelysning under skiftende vinkler – sat os i stand til at dechifrere runetegnene sikrere end forhen; man læser nu runer og finder bistave, der ikke tidligere kunde skimtes, og man kan ogsaa bedre skille runetegn fra naturlige sprækker eller ujævnheder. Videre har en øget sproghistorisk indsigt og et intenst komparativt studium sat runologerne i stand til at tyde tegn og ord bedre end forhen, og sidst men ikke mindst er forskerne blevet mere forsigtige. I vore videnskabelige udgaver og afhandlinger sondrer man nu skarpt mellem sikkert læselige tegn, udviskede runer – evt. med angivelse af læsemuligheder – og helt ulæselige tegn, mens man før var tilbøjelig til at udfylde utydelige passager med vilkaarlige tydninger, der gav mening. Moderne runologer har lært ogsaa at tøjle deres fantasi. Yderligere har man forladt den skole, der florerede i forrige aarhundrede, og som endnu prægede Ludvig Wimmers monumentale udgave (1893–1908); ifølge den gjaldt det om at identificere flest mulige af de konstaterede navne med historiske og sagnhistoriske personer fra den litterære overlevering. Ved ihærdigt samarbejde og gensidige laan hjalp historikere og filologer hverandre med at frembringe smukke resultater, dels om runeindskrifternes absolutte kronologi og dels til verifikation og nøje tidsfæstelse af mange sagnhistoriske begivenheder og personer. Ved kritisk prøvelse har det vist sig, at størsteparten af de gamle sindrige argumentationer og kombinationer kun har været ringbeviser. Det er Lis Jacobsens store fortjeneste, at hun har reduceret antallet af de saakaldte »historiske« runesten til et minimum; allerede Wimmer havde været meget tilbageholdende, men accepterede dog 18, som »med fuldkommen sikkerhed eller den højeste grad af sandsynlighed omtaler historisk bekendte personligheder og begivenheder«, mens Lis Jacobsen med forkastelse af indskrifter om kampene paa Fyrisvoldene og ved Svold nøjedes med 6, hvoraf en enkelt dog ikke er helt sikker og en anden stammer fra Valdemarstiden. Samtidig mistede runologerne grundlaget for den

snævre datering efter runeformer og ortografi; de indskrænker sig nu til en meget grov kronologi, hvor man for Danmarks vedkommende navnlig tager Jellingestenene som udgangspunkt.

Skellet mellem den ældre romantiske runetydning og den moderne, mere nøgterne runeforskning med fornem teknik og stringent filologisk metode ligger mellem Wimmers runeværk og Lis Jacobsens og Erik Moltkes udgave, *Danmarks Runeindskrifter* fra 1942. Metodikken var blevet forfinet og skærpet under forarbejderne siden 1920erne. Paa en skæbnesvanger maade var det Arups Danmarkshistorie, der kom til at undgælde herfor. Arup, der med rette ønskede at udnytte runeindskrifterne til Vikingetidens samfundsbeskrivelse, mente, at Wimmers runeværk gav dokumentation for en stærk agrarisk fremvækst i Vikingetidens Danmark. Han skriver: »Skulde man dømme efter indskrifterne paa runestenene fra 9. og 10. aarh. i Danmark, vilde man tro, at disse aarhundreder alene var viet til det fredelige landbrugs fremskridt i Danmark, saa yderligt faa er de runesten, der vidner om vikingefærd«. Og videre: »Runestenene fra vikingetiden viser os kun, at *drot* og *drotning*, *landhyrde* og *bryde* virker sammen i bedste forstaaelse, og at deres fælles formaal er det danske landbrugs fremskridt«. Arup citerer Skivum-stenen, hvor en hustru og tre sønner kalder den afdøde »den bedste og første af *landmænd* i Danmark«, og tilføjer: »Hvilken dansk godsejer kunde ønske nogen bedre sten rejst efter sig i vore dage?«

Efter at have citeret et udvalg af indskrifter om slægtsforhold konkluderes: »Man kunde blive ved; fra denne vikingtidens glanstid er det menneskelige og naturlige, gode og hjertelige følelser, der finder deres udtryk paa runestenene; saa lidet formaaede den voldsomme og blodige vikingetid at præge livet i Danmark selv«. Til sidst vender Arup tilbage til bondens gerning og afslutter kapitlet saaledes: »Og der er en af disse sten, der i sin indskrift som i en sum samler det dybeste og bedste af det danske folks livsvisdom dengang og til alle tider: 'Tovi Bryde rejste denne sten efter sine brødre Yre og Kade. Sæl den, som pløjede og saaede i sin ungdom; det vil sikkert give rigt udbytte'.«

Givetvis er det denne sidste runesten, Sønder-Vinge-stenen, der har været Arups inspirationskilde til hele dette kapitel; den var jo som skabt til motto for hans agrare og fredelige tolkning af Danmarkshistorien. Arups gengivelse er her som overalt taget ordret fra Wimmers udgave, men Arups tillid til runologens autoritet fik sørgelige følger, takket være

Wimmers elever. Arup havde ikke draget konsekvensen af, at tidens tand havde udvisket adskillige runetegn paa Sønder-Vinge-stenen og gjort andre utydelige, saa Wimmers tolkning maatte være mindre sikker. I kraft af bedre teknik dechifrerede hans elever runetegnene noget anderledes, og de opnaaede derved en ganske anden tekst: »N.N. (ulæseligt navn) rejste denne sten efter sine to brødre Urøke og Kade. M.M. (ulæseligt navn) saarede og øvede sejd. En *ræte* (et stærkt forbandelsesord) den mand, som øder dette minde«. Omtydningen virker som et chok. Man spørger uvilkaarligt, hvorledes er dog to saa forskellige tydninger af samme indskrift mulige; men faktisk beror det paa meget smaa ændringer i dechifreringen. Det fremgaar især af tre-fire afgørende ord. Wimmer læste og udfyldte:

(s)[al : sa]s : arþi : auk : saþi . . .«

mens Moltke dechifrerede:

». . . (ulæseligt) sarþi : auk : siþ : . . .«

Et skilletegn forsvinder, hvorved et s føjes umiddelbart til de følgende runetegn; derved bliver *pløjede* (med ard-plov) til *saarede*. Dernæst forkastes en bistav paa et runetegn, saa *a* bliver til *i*, mens en anden hovedstav opløses til to korte streger, saa et *i* bliver til et skilletegn, saaledes at *saaede* bliver til et verbum svarende til substantivet *sejd*.

Bedre gik det ikke Arup overfor de yngre filologer, da han udlagde runesprogets *landmand* agrarisk. Skivumstenens »*lantmanna bestr i Danmark og fyrstr*« havde Arup, i forlængelse af Wimmers tolkning »Danmarks mægtigste jorddrot«, opfattet som udtryk for landbrugsmæssige idealer. Nu tog Lis Jacobsen skarpt til genmæle og paaviste at ordet *landmand* i vor tids betydning, altsaa som en erhvervsbetegnelse for jordens dyrkere, er ret ny, indført i det 17. og 18. aarh. Tidligere betød ordet »en i landet bosat indbygger« eller »landsmand«, snarest »den bosiddende og jordejende«. Da ordet imidlertid ikke forekommer i det middelalderlige lovsprog og overhovedet ikke synes belagt i tekster fra middelalderen, kunde Lis Jacobsen dog ikke selv give nogen fast tydning af ordets indhold i runesproget. Men det mildnede ikke kritikkens skarphed.

Imidlertid er det muligt at danne sig et ret fast indtryk af, hvad man i nordisk Vikingetid forstod ved en »god landmand« og »den bedste af

landmænd«. Den noget yngre svenske runesten fra Turinge i Östergötland (11. aarh.) er i saa henseende særdeles oplysende. Denne mægtige og fornemt ornamenterede sten er rejst over en mand ved navn Torsten. Den er rejst af to sønner over deres fader, af en broder over broder, af huskarle over deres *iafna*, af hustruen over sin *bonde* (dvs. husbond). Derefter fortsættes i metrisk form: »Brødrene var blandt de bedste i landet og ude i hærfølge *(liþ)*. De holdt deres huskarle godt. Han faldt i kamp østpaa i Gardarige«, hvorefter der afsluttes patetisk med de to strofer: »*liþs . furingi – lanmana bestr*«, der maa gengives »hærfølgets fører, den bedste af landmænd«. I denne indskrift har vi den fremtrædende *landmand* fra Vikingetiden meget nøje karakteriseret: høvdingen og jorddrotten med de mange huskarle, der sikrede hans anseelse i hjembygden og styrkede hans magt under krigstogt, den ledende personlighed blandt ligemænd af *landmænd*. Givetvis er en *landmand* en socialt udmærkende betegnelse. Filologernes henvisning til den senere betydning »landsmand« eller »jordbesiddende indbygger i landet« strækker slet ikke til, mens Wimmers gengivelse ved »jorddrot« var ganske anderledes rammende. Men deri har Arups kritikere ret; der tænkes ikke paa det landbrugsmæssige, men alene paa den højt ansete person, den velstaaende i kraft af jordegods og skibe, den mægtige i kraft af hans følge af huskarle, kort sagt høvdingen. Ja, i det svenske eksempel er det en *landmand*, der faldt i viking, der blev mindet, ikke en fredens mand som efter Arups tolkning.

En nærmere undersøgelse af, hvilke karakteristika ved den afdøde der skal meddeles til eftertiden, viser klart, at det langt sjældnere er fredens end krigens gerninger der paaberaabes. Et par af de skaanske runesten omtaler den afdøde som jordbesidder, saaledes Hyby-stenen over Folkvi, der »ejede Hyby«, enkelte andre udtrykker tak for efterladt arv. Ellers er den eneste fredens gerning, som de efterladte gør mindeværdig, at afdøde byggede bro, saaledes om talrige svenske samt af enkelte danske, især Sasser, hvis sten rejstes nær Sasserbro mellem Fjenneslev og Sorø. Oftest – ja, man kan næsten sige normalt – er det derimod den lange udfærd og den krigerske bedrift, der skal bære den afdødes ry videre til efterslægten, og for krigeren er det mere tapperheden og modet end sejren der nævnes, naturligt nok da indsatsen regelmæssigt er betalt med døden; mandhaftighed og dristighed er de hyppigst anførte egenskaber, men dertil kommer dog ogsaa undertiden trofasthed mod herren (som

Skjern-stenens *drottin fastr)* eller herrens gavmildhed mod sine mænd.

Betegnende hedder det om Sjörup-stenens Esbern, Tues søn: »han flygtede ikke ved Uppsala, men kæmpede saa længe han havde vaaben«. Talende er ogsaa den Aarhus-sten, hvor de efterlevende mindes kammeraten Ful, der »fandt døden, da konger kæmpede« og Hedeby-stenens Erik, der »fandt døden, da *drenge* belejrede Hedeby«. Der er flere, der direkte omtaler vikingetoget, saaledes stenen fra Vestre Strö over Asser, der »fandt døden nordpaa i viking«, og om mange hedder det, at døden mødte dem »vestpaa« eller »østpaa«, i England, i Sverige, paa Gotland, i Gardarige eller i Grækenland. En stenrejser i Västergötland mindes sine to brødre, af hvilke den ene var død vestpaa, den anden østpaa. Andre meldes jordede i London eller andetsteds i England. Heraf fremgaar det, at langtfra alle runesten kan være gravsten; mange maa være mindesten over mænd, der er døde og antagelig ogsaa gravsatte i det fremmede. Den hyppigste formel er da ogsaa: »rejste« eller »satte sten efter«. En anden formel, der især bruges i de ældre indskrifter, lyder »gjorde disse kumler«, og den findes ofte paa runesten i forbindelse med høje eller sammensatte anlæg. Her viser Gundestrup-indskriftens »de ligger begge i denne høj«, at kumlet er knyttet til graven, og det gentagne brugte ønske »nyd kumlet« tyder paa det samme. Men den skaanske Valleberga-sten godtgør, at det ikke altid behøver at være tilfældet, da indskriften udtrykkeligt meddeler, at de to døde, for hvem kumlerne er gjort, begge ligger i London.

En tysk forsker Arndt Ruprecht har i 1958 redegjort for de nordiske runestens vidnesbyrd om nordboernes udfærd i Vikingetiden. Han er kommet til det resultat, at i hvert fald hver femte, muligvis hver tredie af de danske runesten er, hvad han kalder »*Fahrtensteine*«. For de gennemgaaende noget yngre svenske runesten er procenten noget lavere, men det absolutte tal langt større. Ruprechts kriterier for udfærd er vel nok lovligt optimistiske, men i alle tilfælde er nordboernes trang til udfærd utvetydigt dokumenteret. Spørger man saa, hvad der har motiveret disse lange rejser, krigeriske togter eller handelsfærd, bliver svaret vanskeligere. I langt de fleste tilfælde oplyser indskrifterne intet herom. Dog er det givet, at mens mange melder om hærfærd, er det kun faa, hvor fredelig handel er den nærmeste og naturligste tolkning. Det fremgaar da ogsaa, at forholdsvis mange af de døde tilhører den yngre generation, idet flere sten er sat af forældre over sønner end omvendt af

sønner over fædre. Ogsaa det vidner om, at mange er døde ret unge under krigstogt eller anden farlig færd, men det hindrer ikke at vikingfærd og handelsrejse har været forenet.

SOCIAL GRUPPERING

Imidlertid tillægger talrige runeindskrifter den døde eller stenrejseren en slags standsbetegnelse, saaledes at en analyse af disse begreber tillader os at komme spørgsmaalet om social differentiering i Vikingetiden nærmere. Betegnelserne kan indordnes i grupper efter social placering og anseelse (se hosstaaende skema). Der kan udskilles benævnelser, som givetvis placerer indehaverne i en udpræget høvdingeklasse; under dem fremtræder en række lavere kategorier, hvoraf nogle klart henhører til den krigerske vikingefærd, mens andre omfatter mænd i fremtrædende stilling i den hjemlige bygd. Det maa dog betones, at enhver gruppering er forbundet med en ikke ringe usikkerhed. Megen uklarhed skyldes kildernes svigten, mens andet utvivlsomt beror paa, at adskillige termini ikke har været fast afgrænsede i tidens eget sprogbrug. Medvirkende hertil er muligvis, at man ikke indenfor de nordiske folk finder antydning af en retlig deling af de frie mænd i klart adskilte klasser med hver sin status, som man træffer hos mange germanske folk i ældre tid, og fx. i samtiden hos saavel angelsachserne som de kontinentale sachsere. At vikingesamfundet derimod var præget af en faktisk klassedeling er givet. Først og fremmest kan man med sikkerhed udskille en herske- og høvdingeklasse, for hvilken man efter en sandsynligvis faldende anseelse anvendte følgende benævnelser: konge, drot, thegn og antagelig »landmand«. Ordet konge (*kunungR*) synes at have været forbeholdt herskeren over et rige. Vi finder det anvendt om alle de regerende konger af Jellingedynastiet: Gorm, Harald og Svend, men derudover alene om herskeren over Hedebyvældet Sigtryg samt alment paa en af Aarhusstenene om Ful, der »fandt døden, da konger kæmpede«.

For kongens hustru kendes intet tilsvarende særord. Paa Jellingestenene benævnes Tyre alene som kong Gorms »kone« og kong Haralds »moder«, men sandsynligvis finder man hendes rette titel paa Læborgstenen, som Tue, Ravns ætling, rejste efter »Tyre, sin drotning«. Derimod er Ravnkildestenens »drotning Asbod« næppe kongelig, saa lidt som nogen af de mænd, der betegnes drot *(drottin)*, synes at have været

Runestenenes sociale kategorier

I. Hersker- og høvdingebetegnelser:
1. *Kunungr,* konge.
2. *Drottin,* »drot«, herre.
3. *Drotning,* dronning, frue.
4. *þægn,* thegn.
5. *Landmannr,* »landmand«.

II. Religiøse betegnelser:
1. *þulr,* thul.
2. *Goþi,* gode.

III. Krigerbenævnelser:
1. *þægn,* thegn.
2. *Drengr,* »dreng«.
3. *Hemþægi,* huskarl, hirdmand.
4. *Huskarl* (svensk), hirdmand.
5. *Felagi,* »fælle«, kammerat.
6. *Swen,* »svend«.
7. *Wikingr,* viking.

IV. Søfarende (krigere eller handlende):
1. *Styrimannr,* styresmand.
2. *Skipari,* »skipper«.
3. *Lagsmannr,* kammerat.
4. *Felagi,* »fælle«, kammerat.
5. *Broþir,* »broder«.

V. Handlende, haandværkere:
1. *Gildi,* gildebroder, gildemedlem.
2. *Smiþr,* smed, haandværker.

VI. Andre sociale kategorier:
1. *Landmannr,* »landmand«.
2. *Bomannr,* »bomand«.
3. *Bondi,* »bonde«.
4. *Landhirþir,* »landhyrde«.
5. *Bryti,* bryde.

i besiddelse af kongelig værdighed. Drot er snarere en mere almen betegnelse for den fornemme herre eller høvding, til hvem et større (hird- eller kriger-)følge har været knyttet med personlige troskabs- og lydighedsbaand. Ordet bruges i sen, kristen runetid i formen »Gud Drottin« om Gudfader eller Kristus, men ellers om høvdingen for et hærfølge; hertil svarer, at grundstammen i ordet forefindes i oldhøjtysk *truht* som betegnelse for det germanske »Gefolgschaft«. Karakteristisk er indskriften paa den ene af Hällestadstenene, hvor Eskil mindes Toke, Gorms søn, »sin hulde drot«, der »ikke flygtede ved Uppsala«; det tilføjes, at stenen sattes af de mænd *(drenge),* som »gik ham nærmest«. Det er dog ikke udelukket, at den fornemme høvding i hjembygden kan benævnes drot, saaledes antagelig i Aars-indskriften, ifølge hvilken Asser opsatte en varde over Valtoke, »sin drot«, og paa den veltalende Glavendrupsten, hvor runeristeren kalder den døde Alle, viernes gode og *lið*-følgets hæderværdige thegn, »sin drot«.

Om thegnerne skal der senere redegøres nærmere; her skal det blot anføres, at Glavendrupstenen klart viser, at en thegn kunde benævnes drot. Turingestenens svenske »landmand« fremtræder meget lig Glaven-

drupstenens danske thegn, og der kan næppe være tvivl om, at han maa have været berettiget til samme høvdingetitel. Det maa dog indrømmes, at man ikke kan generalisere sikkert fra Turingestenen; de øvrige forekomster af ordet »landmand« er kun faa og lidet udtryksfulde. Nævnes kan Skivum-indskriften, hvor en moder og to sønner mindes den afdøde som »den bedste og første af landmænd i Danmark«; men hvad rummer den udover, at han er fremstillet som en meget anset og fremtrædende mand? Samme mangler knytter sig til forekomsten af betegnelserne »bonde« og »bomand«. Disse kan næppe henregnes til den egentlige høvdingeklasse, men omfatter snarest de mere fremtrædende blandt jordejende frimænd, hvor der ikke tænkes saa meget paa det agrariske som paa mandens og slægtens anseelse. Naar en enke med søn ærer den døde Bram i det sydskaanske Sövestad med ordene: »Han var den bedste af bomænd og gavmildest med mad«, er det en af de fornemste høvdingedyder man møder; det er storbondens rundhaandethed overfor sin husstand, og der kan næppe være tvivl om, at Bram har hævet sig op over den almindelige bondestand. Betegnelsen »bonde« bruges hyppigst af en enke om sin husbond, ægtefælle, men forekommer ogsaa som mere alment epitet, hvor den konsekvente forbindelse med adjektivet »god« placerer »bonden«, dvs. den boende, i en anset social position. Et indtryk af ordets indhold faar man sikkert af den svenske Harstadsten, der mindes »den gode bonde« Odlaug, som »byggede Hadistad«, og som »døde i Grækenland«.

I denne forbindelse kræver det fremhævende adjektiv »god«, der undertiden er erstattet af superlativen »bedst«, en kommentar. Ordet fremtræder som et staaende karakteriserende tillæg til saavel de allerede behandlede betegnelser (bonde, bomand og landmand) som til benævnelserne *thegn* og *dreng*, der skal behandles nedenfor. At ordet har skullet tjene til at forhøje eller understrege den dødes hæder er givet, men det er vanskeligt at gribe dets indhold nærmere. Wimmer og mange andre har simpelthen gengivet det ved vort »god«, dog for krigere mest »gæv« eller »tapper« og for thegnen undertiden »ærværdig«, mens andre har tolket det ved »brav« eller »retskaffen«. Men disse gengivelser dækker ikke. Ordets stereotype anvendelse og runeindskrifternes hele karakter taler afgjort imod, at det er personlige egenskaber, der skal udtrykkes. Der er i stedet tale om et klassificerende attribut, der udtrykker social

anseelse eller værdighed, vel snarest i betydningen »af fornem æt«. Et vidnesbyrd herom har vi antagelig i den fornemme Tryggevældesten, der indgik i en stormandsbegravelse med høj og skibssætning, og hvor enken Ragnhild i indskriften præsenterer sin mand, Gunulv, den »glammende« mand, Nærves søn, alene ved hans slægt og ordene: »faa bliver nu født bedre end han«. Det kan tilføjes, at hvor en hustru mindes sin afdøde »bonde«, ledsages indskriften oftest med en standsbetegnelse med foransat adjektiv »god«. Udgiverne af *Danmarks Runeindskrifter* har derfor sikkert truffet ordets centrale indhold, naar de konsekvent gengiver runesprogets »god« ved »velbyrdig«.

Ved siden af disse fribaarne »gode« mænd af forskellig fornemhed træffer man ganske enkelte andre, der aabenbart har været i en tjenende eller afhængig stilling: to med benævnelsen *landhirþir*, der oftest gengives ved »landhyrde«, og en enkelt benævnt bryde *(bryti)*. Ravnkildestenens »landhyrde« er Asser, der mindes »sin drotning Asbod«, mens Egaastenen er rejst til minde over Manne, der karakteriseres som »landhyrde« hos Ketil »den Norrøne«. Ordets sidste led er ikke identisk med vort »hyrde over en hjord«, men med et ellers paa dansk ukendt ord, der svarer til det norrøne *hirþir* i betydningen opbevarer eller vogter; jfr. benævnelsen paa den norske konges skatmester *féhirþir*. Ordet kan altsaa snarest gengives ved »landbestyrer«, men spørgsmaalet er saa, om »land« gaar paa begrebet »jordegods« eller »landomraade«. Johs. Steenstrup tolkede stillingen som en slags embede med offentlig myndighed over et større landomraade, en »landeværnsmand«. Denne tolkning kan ikke udelukkes, men navnene paa de overordnede i personforholdet tyder dog ikke paa, at de har indtaget nogen herskerstilling, og der er derfor snarere tale om et tjenesteforhold mellem en fjerntboende jorddrot og hans stedlige landbestyrer. Stillingen maa følgelig være i nær slægt med brydens. Bryden var i tidlig middelalder kongens og andre storgodsejeres lokale godsbestyrer, ofte i en ansvarsfuld stilling, mens ordets etymologi (den, der bryder og fordeler) peger mod betydningen: den der forestaar en husstand. Runesprogets bryde har vel haft et lignende indhold, men desværre giver ordets eneste forekomst, den poetiske indskrift paa St. Rybjerg- eller Randbølstenen, os ingen nærmere anvisning. Den lyder: »Bryden Tue rejste denne sten over brydens »lege« (hustru el. elskede). Disse stave for Torgun vil leve meget længe«.

Langt talrigere er de runeindskrifter, der giver betegnelser paa vikingetogenes deltagere. To benævnelser, *thegn* og dreng *(drengr)*, skiller sig klart ud ved, at de i modsætning til alle andre regelmæssigt har adjektivet »god« knyttet til sig. Begge forekommer de i direkte tilknytning til Vikingetidens nordiske hærfølge *(liþ, lid)*. I Danmark forekommer *lid* kun een gang, nemlig paa Glavendrupstenen, hvor Alle benævnes »hærfølgets hæderværdige thegn«, der i kraft af adjektivet *heþwærþr* betegner en meget høj rang. Saa meget desto oftere forekommer *lid* paa norske og især svenske runesten, hvor ordet i mange tilfælde knyttes til navngivne mænd. Fra svenske runesten kender man bl. a. Gudvers, Frøstens og Ingvars *lid*, mens andre som Turingestenens Torsten og Edsstenens Ragnvald benævnes »fører for *lid*'et«. En særstilling indtager den norske Galtelandsten efter Bjor, der »døde i Godwins *lid*, da Knud drog til England«, idet indskriften ikke blot nævner sikre historiske personer, kong Knud den Store og hans angelsachsiske jarl Godwin, men ogsaa omtaler hærfølget som en afdeling af en kongelig hær. Det maa dog bemærkes, at det her er nok saa meget engelske som nordiske forhold der skildres.

Mens thegner fremtræder som fører af et *lid*, forekommer intet tilsvarende for »drenge«. De indgaar i et *lid*, saaledes klart ifølge indskriften paa en runesten paa Smula kirkegaard i Östergötland, der mindes to brødre, der døde »i *lid* østpaa«. Ogsaa om mange andre hedder det, at de faldt »i *lid*« eller »i viking«, snart østpaa, snart vestpaa. Man finder langt flere »drenge« end thegner, der døde ude.

Forholdet mellem thegn og »dreng« kan ogsaa bestemmes paa en anden maade. I danske indskrifter, der mindes afdøde thegner, er stenen i 6 tilfælde sat over en fader, i 5 tilfælde over en ægtemand, i 2–3 tilfælde over en broder og i et sidste tilfælde af thegn over thegn; derimod finder man aldrig, at en thegn-sten er rejst af fader over søn. Tilsvarende er mindesten over »drenge« i 5 tilfælde rejst over kammerat (*felagi*, fælle), i 4 tilfælde over en broder og i 3 tilfælde over en søn, mens ingen søn betegner sin fader som »dreng«, ej heller nogen hustru sin ægtefælle. Denne klare forskel i slægtsfordeling mellem den afdøde og dem, der rejser mindestenen, fordeler med sikkerhed thegn og »dreng« i to kategorier. Thegnen er den ældre mand, familiefaderen og

vel slægtens overhoved, mens »drengen« er den unge ugifte kriger. Men samtidig forener det fælles attribut »god« dem til samme fornemme stand, de slægter, der er høvdingeværdige. Meget oplysende er Fröstorpstenen, hvor stenrejseren mindes sin fader og en broder, der karakteriseres som henholdsvis »en meget god thegn« og »en meget god dreng«. Af drengenes kreds rekrutteredes de fremtidige thegner.

Ved siden af disse højættede medlemmer af det nordiske hærfølge findes andre med lavere status, vigtigst de saakaldte *hemþegar*. Efter sin sammensætning betyder ordet *hemþegi* »den, der har modtaget hjem« hos en anden, og indskrifterne godtgør utvetydigt, at der altid er tale om en kriger, der staar i tjenesteforhold til en herre, undertiden en konge, oftere en høvding. Det der karakteriserer en *hemþegi* er hverken byrd eller fornemhed, men det nære personlige forhold til herren; dette udtrykkes sprogligt ved, at han altid er knyttet til herrens navn i genitiv (N.N.s *hemþegi*), og sagligt ved, at det undertiden er herren, der har rejst stenen, saaledes kong Svend over hans *hemþegi* Skarde, der havde fulgt ham »vestpaa, men nu fandt døden ved Hedeby«. Ifølge indskrifterne er det tjenesteforholdet til en høvding, der giver ham anseelse; »han var Tokes *hemþegi*« hedder det typisk om Ærre paa den ene af Hällestadstenene. Der er saaledes ingen grund til at opfatte *hemþegar* som laveste kategori i hærfølget. Dog er der ikke angivet nogen ringere stilling. Paa Simrisstenen nævnes nok en mand, der – hvad enten det er stenrejseren Bjarger eller hans døde »broder« Ravn – udmærkes med ordene »svend hos Gunulv i Svithiod«. Men denne, den eneste »svend« paa dansk omraade, er givetvis svensk, og iøvrigt har han og hans faa svenske kolleger og enkelte svenske »huskarle« næppe heller været af laveste status i følget. Vilde det i det hele taget være at vente, at der blev rejst mindesten for den menige viking?

Ved siden af de hidtil nævnte betegnelser, der alle har angivet en stilling eller en status i hærfølget, forekommer enkelte andre, der angiver forholdet mellem dets enkelte medlemmer. Det gælder ordene *felagi* (fælle) og broder. Til bestemmelse af disse begrebers indhold skal et par runeskrifter citeres i deres fulde ordlyd:

Hedebystenen: Thorulf, Svends *hemþegi*, rejste denne sten efter sin *felaga* Erik, der døde, da »drenge« belejrede Hedeby. Men han var »styresmand«, en meget »god dreng«.

Hällestadstenen: Eskil satte denne sten efter Toke, Gorms søn, sin hulde

»drot«. Han flygtede ikke ved Uppsala. »Drenge« satte sten paa højen efter deres »broder«, støt med runer. De gik Gorms Toke nærmest.

Hedebystenen viser utvetydigt, at den velbyrdige »dreng«, styresmanden Erik, var »fælle« med kong Svends *hempegi* Thorulf. Med andre ord indgaar »dreng« og *hempegi* i samme fællesskab. Ifølge Hällestadstenen var den faldne høvding Toke Gormssøn ikke blot herre, »drot«, over stenrejseren Eskil og de andre »drenge«, men han var tillige deres »broder«. Det er udelukket, at de omtalte »drenge« har været kødelige brødre, saa der maa i stedet være tale om et indgaaet broderskab mellem et hærfølges fører og de ham nærstaaende »drenge«. Paa hver af de to andre Hällestadsten nævnes ligeledes en »Tokes *hempegi*«, der begge ved ordene »sin broder« er knyttet til en anden, i det ene tilfælde til stenrejseren, i det andet til den døde Toke, muligvis Toke Gormssøn selv.

Spørgsmaalet er nu, hvor meget man kan generalisere fra disse eksempler. Hällestad er faktisk det eneste sted, hvor man med fuld sikkerhed kan konstatere, at broder-benævnelsen ikke er knyttet til naturligt slægtskab. Men i flere tilfælde forekommer »broder« i en sammenhæng, der snarest peger mod et broderskab i et hærfølge, saaledes bl. a. i tilfælde, hvor man ellers maa regne med halvbrødre med forskellig fader. Derimod kan »fælle«-forholdet oplyses noget bedre. Ordet har 13 sikre forekomster paa danske runesten, og i alle tilfælde er det stenrejsernes udtryk om den døde, oftest i forhold til sig selv. Det bruges aldrig i forhold til en thegn, men i ikke mindre end 5 tilfælde i forbindelse med »dreng(e)«. Ofte er der flere, to, tre eller fire, der mindes deres døde »fælle«, men de taler aldrig om slægtsforhold til ham, skønt runestenene ellers viser slægtskabet den største interesse. Disse indskrifter efterlader det faste indtryk, at der er tale om et vikingehærens »fælle«-selskab. Disse »fælle«-sten er sammen med »drenge«-stenene de særlige vikingerunesten.

Indtil 1927 tolkede man i regelen *thegn* og *dreng* i ret almindelige udtryk. Wimmer definerede *thegn* som „hædersnavnet om den ældre (gifte) ansete fribaarne mand« og *dreng* tilsvarende som »hædersnavnet for den unge (ugifte) fribaarne mand«. Andre føjede »den bosiddende« til *thegn*'ens tillægsord eller benævnte ham høvding, mens *dreng*'ens kendetegn varierede med ord som »kriger«, »helt«, »en gæv mand«. – Men i 1927 søgte Svend Aakjær i afhandlingen *Old Danish Thegns and Drengs* at bestemme begre-

berne nærmere. Han sammenlignede med de tilsvarende ord og forhold i andre germanske sprog og lande, og i analogi med de samme ords indhold i Danelagen sluttede han, at ogsaa de nordiske ord udtrykte, at deres indehavere tilhørte en adelig overklasse, der stod i tjenesteforhold til kongen. De nordiske *thegner* og *drenge* var »royal servants, members of the king's attendant nobility, and of his hird or bodyguard«. Aakjærs »hypotese« (hans eget udtryk) fandt kraftig støtte, da Erik Moltke i 1931 sandsynliggjorde læsningen af ordet *liþ* som tilknyttet Glavendrupstenens *thegn* og understregede, at denne besad sin høje værdighed som *thegn*, ikke i kraft af egen hird, men som tilknyttet den kongelige hird og kongens person. I det nye runeværk fra 1942 opretholdt man ikke kongens monopolstilling som hirdherre, men tolkede *thegn* og *dreng* som »titler paa ældre og yngre medlemmer af kongens (høvdingens) hird«.

Aakjærs forslag vandt tilslutning, men vakte ogsaa modstand og usikkerhed. Først i 1945 fremkom dog en argumenteret stillingtagen. Runologen Karl Martin Nielsen paaviste, at Aakjær ikke havde efterprøvet sin teori paa runeindskrifterne, og at disse og tidens nordiske sprogbrug ikke hjemlede nogen snævrere tolkning end fri odelsbonde, ikke specielt høvding, for thegnen og ung mand snarest kriger for dengen, idet det ikke udelukkedes, at denne kunde være hirdmand. Ud fra kontinental terminologi afviste filologen Hans Kuhn samtidig, at de to ord i danske indskrifter udtrykte et tjenesteforhold; deres indhold var i stedet etisk og angav tidens idealer for mandighed. Arndt Ruprecht følger 1958 stort set K. M. Nielsen og Kuhn, men søger derudover at gennemføre en kronologisk og geografisk differentiering.

Med udgangspunkt i ordet *liþ* har man i svensk forskning (E. Hjärne, E. Wessén og C. G. Andræ) fastholdt vikingefærdernes hirdmæssige organisation, men uden tilknytning til *thegn* og *dreng*. Endelig har runologen Sven B. F. Jansson for 11. aarh. paavist, at *drenge* brugtes som et kollektivt udtryk for gildemedlemmer.

Skal vi prøve at sammenfatte en konklusion af forskningsdiskussionen og den foretagne gennemgang af runeindskrifterne bliver resultatet, at Aakjærs tese ikke lader sig opretholde i sin strikte form. Det lader sig ikke bevise – men iøvrigt heller ikke modbevise – at thegner og drenge var faste betegnelser for medlemmer af den kongelige hird. Derimod er det givet, at vikingehærene har været hirdmæssigt organiserede i hærfølger, *lid*, og at thegner kunde optræde som høvdinger over et saadant lid, mens drenge indgik som en væsentlig bestanddel af det. Ved betegnelsen *drot* angaves, at thegnen var drengenes herre, men i og med at de

kunde indgaa broderskab med ham, var de nærmere, og vel ogsaa friere, knyttet til ham end almindelige *hemþegar*, for hvem tjenesteforholdet fremtræder umiddelbart.

Thegn og *dreng* er snarere standsbetegnelser, udtryk for at de tilhørte særlig ansete og fremtrædende slægter, og netop slægter, der var ledende i vikingetog og anden udfærd. Thegnen maa vel opfattes som sin slægts overhoved, og efter indskrifterne at dømme møder vi ham oftere som den ansete mand i bygden end som kriger. Drengen fremtræder derimod som den unge kriger og viking af fornem byrd. Han kan fremtræde som søn af en thegn, og han kan betegne sin høvding som »broder«, men han kan ogsaa indgaa i hærfølget som *hemþegi* og være »fælle« med andre *hemþegar*. Vi træffer ham aldrig som gift og bosat husfader, men han kunde være medejer af et skib og fremtræde som »styresmand«, hvad der vel tildeler ham førerskabet for et skib. Enestaaende er Simrisstenens »Knuds dreng«, der vel udtrykker hans tjenesteforhold til kong Knud den Store, men som samtidig leverer det stærkeste vidnesbyrd om dreng-titelens fornemhed; ligesaa undtagelsesvis udmærkes den afdøde nemlig ved at være fader til sønnen, »Knuds dreng«.

JELLINGEDYNASTIET

DANEBOD OG DANNEVIRKE

Med Jellingedynastiet begynder den sammenhængende danske rigshistorie – knyttet til en sikker og ubrudt kongerække. Dynastiet har sin fødselsattest sikret ved de to runesten i Jelling, kong Gorms over sin »kone« Tyre og sønnen Harald Blaatands over forældrene (jfr. ovenfor s. 25 f.). Derimod kan man hverken tidsfæste kongeparrets regering eller død nærmere, og det er overhovedet ikke muligt at knytte sikre begivenheder til kong Gorms kongedømme. Den sene danske overlevering hos Svend Aggesen og Sakse indeholder ligesom den norrøne historieskrivning kun rent sagnagtige beretninger, og disse er tilmed indbyrdes modstridende; mens Gorm i de danske fortællinger staar helt i skyggen af Tyre, fremtræder han i de islandske sagaer som den mægtige hersker. Selv om saa vigtigt et menneskeligt spørgsmaal som, hvem der levede længst, er den hjemlige tradition fejlagtig; den lader Tyre overleve Gorm, mens det dog er Gorm, der satte sten over sin døde dronning. Sandsynligvis er det runestenens berømte, men faktisk uforklarede udtryk »Danmarks bod«, der har inspireret til den frodige danske legendedannelse om den kloge og daadkraftige dronning i kontrast til den dvaske og uformuende ægtefælle. Men – som foreslaaet af Hans Brix – i kraft af den »omramning«, som runeristerne yndede, skal ordene snarest opfattes som et hædrende attribut til Gorm og ikke som et hædersnavn til Tyre.

Usikkerheden og harmoniseringen i Adam af Bremens ældre meddelelser er paavist tidligere (se s. 198 ff.). Det betyder, at vi intet kender til Gorms forhold til Hedeby-væld et eller til den tyske kong Henrik I.s tog mod Danmark i 934. Vi kan følgelig heller ikke fæste lid til meddelelsen om den efterfølgende missionsvirksomhed under ærkebiskop Unni (død 936), der trods den meget kristenfjendske kong Gorms modstand skal have vundet sønnen Harald for kristendommens sag, saa der kunde sendes præster til danske kirker. Det er sikkert denne fremstilling, der er kilden til den senere Roskildekrønikes meddelelse om, at Harald Blaa-

tand skulde have været faderens medkonge i 15 aar. I almindelighed indeholder Roskildekrøniken i de ældre afsnit nemlig kun udtog af Adams værk. Man kan følgelig ikke tillægge denne udfyldning primær kildeværdi, endsige sandhedsværdi.

I forbindelse med Jellingedynastiets ældste kongepar kan spørgsmaalet om Dannevirke ikke forbigaas i tavshed. Svend Aggesen er den første, der gav dronning Tyre æren for anlæggelsen af Dannevirke, men siden har hun til langt ind i dette aarhundrede under tilnavnet Danebod været knyttet til dette voldanlæg. Først i 1913 afslørede Laur. Weibull, at denne kombination af Jellingestenens »Danmarks bod« med Dannevirke var en sen og uhjemlet konstruktion, og efter at Hans Brix i 1926 gjorde opmærksom paa, at det karakteriserende tillæg »TANMARKAR BUT« lige saa vel kan være knyttet til Gorm som til Tyre, er forbindelsen mellem Tyre og Dannevirke gjort yderligere usandsynlig, og Jellingedynastiets tilknytning til grænsevolden reduceret til muligheder uden belæg. Alligevel bestaar Dannevirke som et mægtigt og meget talende monument i dansk historie, der efter al sandsynlighed fortrinsvis stammer fra Vikingetiden.

Dannevirke er et meget sammensat voldsystem. Fra forskellig tid indgaar mindst tre adskilte forsvarsanlæg: den 14 km lange saakaldte Hovedvold fra Gottorp enge til Hollingsted i vest, Forbindelsesvolden mellem denne og Halvkredsvolden om Hedeby samt det sydligere Kovirke; til disse slutter sig flere mindre volde, bl. a. Østervolden tværs over halvøen Svans. Hertil kommer, at voldanlæggene repræsenterer langt flere byggefaser. For Forbindelsesvolden er der konstateret tre adskilte anlæg, og for Hovedvolden mindst det dobbelte antal byggeperioder; først er en simpel jordvold med palisader anlagt i flere tempi, derefter følger en udbygning med en kampestensfront, der atter overbygges med jord, hvortil endelig føjes en teglstensmur i Valdemar I.s tid.

Dannevirkes byggeperioder strækker sig saaledes over mindst 350 aar, men til anlæggene knytter der sig nu kun to sikre navne: Gudfred, der muligvis anlagde den første vold, og Teglstensmurens bygherre, Valdemar. Det har hidtil været omstridt, hvorvidt Gudfred byggede Kovirke eller den ældste Hovedvold; en nylig foretaget datering efter C14-metoden taler for den første mulighed (Vilh. la Cour), men det forhindrer ikke. at voldenes indbyrdes kronologi og deres sammenhæng med grænselandets historie stadig er aldeles uafklarede spørgsmaal. Men selv om Dannevirke ikke lader sig placere i begivenhedshistorien i tiden mellem Gudfred og Valdemar I, er de stadig gentagne og hver især meget krævende byggeperioder vigtige vidnesbyrd om den magtpolitiske interesse, der var knyttet til dette grænseom-

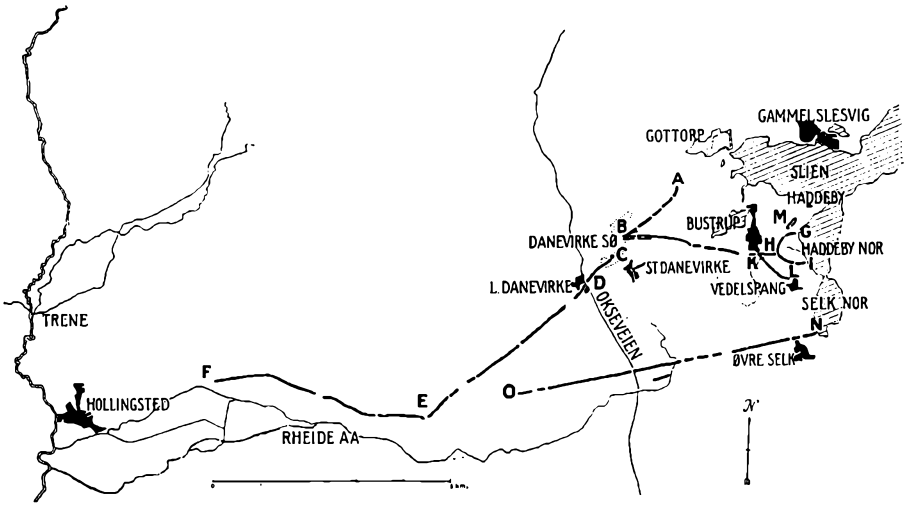

Dannevirkeanlæggene. A-E-F: Hovedvolden. B-H: Forbindelsesvolden. G-H-I: Halvkredsvolden (med forvold K-L). N-O: Kovirke. Østervolden ikke angivet. (Efter J. Brøndsted).

raade i Vikingetiden. Vigtigt er det at konstatere, at samtlige anlæg har eet træk fælles: graven er overalt lagt syd for voldlinien. Det viser, at Dannevirke til alle tider er planlagt og har virket som forsvar mod angreb fra syd, normalt vel et dansk forsvar mod tysk angreb, om end slaviske angribere lejlighedsvis kan have været paa tale; derimod kan voldene aldrig være anvendt af et svensk eller tysk Hedeby-vælde mod dansk rigsmagt.

Anlæg af saa store dimensioner, som der her er tale om, kan umuligt bero paa lokalt forsvar. De repræsenterer en saa betydelig magtkoncentration, at der ikke kan være tvivl om, at en stærk kongemagt har staaet bag, en rigsmagt, der raadede over kapital, arbejdskraft og militær, og som var tilstrækkeligt organiseret til at den kunde anvende sine ressourcer til rigsformaal.

Dannevirkes arkæologiske historie gør det vanskeligt at komme udenom det urolige 10. aarhundrede med de talrige konflikter mellem Danmark og Tyskland, naar det gælder fordelingen af de mange byggeperioder, og alt tyder paa, at en eller flere af dem maa tilskrives Jellingedynastiet. Men ethvert forsøg paa navngivning og nærmere tidsfæstelse maa foreløbig forblive paa de løse muligheders og gisningers overdrev. Til gengæld taler det forhold, at man ikke ved noget voldstykke har truffet vidnesbyrd om nordvendte forsvarsanlæg, mod alle tolkninger af den

politiske historie i 10. aarhundrede, der regner med en mere varig tysk beherskelse af Hedeby-omraadet.

OG GJORDE DANERNE KRISTNE

Harald Blaatand har paa den store Jellingesten ladet angive, hvad han selv ansaa for sin regerings tre vigtigste resultater: »den Harald, som vandt sig al Danmark – og Norge – og gjorde danerne kristne«. Hvad der nærmere skal forstaas ved de to første udsagn, er omstridt og uafklaret; det tredie lader sig derimod oplyse i de væsentligste træk.

Udgangspunktet for missionsværket under kong Harald er aar 948. Ganske vist kan man ikke med sikkerhed afgøre, om han da har afløst sin fader Gorm; men Adam af Bremen nævner ikke andre danske konger i afsnittet om ærkebiskop Adeldag som leder af Hamburgkirken (937–88), og de 50 aars regering, som Adam tildeler kong Harald, falder ganske sammen med ærkebispens styre. Svarer denne overlevering blot nogenlunde til virkeligheden, maa Harald have regeret allerede i 948, eftersom han maa være død ca. 985–86. Adam af Bremens fremstilling af forholdene i Adeldags tid er i det hele meget usammenhængende og kronologisk forvirret, ikke mindst naar det gælder nordiske forhold. Otto I.s tidligt placerede togt ind i Danmark maa saaledes – som almindelig antaget – være en doublering, eller rettere en falsk konstrueret forløber for kejser Otto II.s faktiske angreb i 974.

Derimod maa Adams oplysning om, at ærkebiskop Adeldag i sit 12. aar (948) »ordinerede bisper for Danmark: Hored for Slesvig, Liufdag for Ribe og Reginbrand for Aarhus«, sikkert bero paa autentisk viden. Meddelelsen verificeres ved, at de tre bisper opregnes som nærværende ved et stort koncilium i Ingelheim i juni 948, og ved et forudgaaende brev fra paven, der paany gav Hamburg-sædet myndighed over Norden og bemyndigede Adeldag til at indvie bisper i Danmark. Med analogi fra de samtidigt oprettede slaviske bispedømmer, Havelberg i 946 og Brandenburg i 948, og i overensstemmelse med samtidens normer ved bispeudnævnelser kan det med sikkerhed antages, at det er den tyske konge Otto I, der har udpeget de tre bisper for Danmark, og at den danske mission var et led i hans almindelige imperialistiske politik. Om denne politik har vist sig realistisk, om med andre ord de bispeviede tyske klerke naaede frem til deres danske embeder, maa derimod forblive

et ubesvaret spørgsmaal. I hvert fald synes kong Harald ikke straks at have antaget den kristne tro.

Kristendommens indførelse i Danmark fandt først sted en halv snes aar senere. Denne begivenhed er vel afhjemlet i nogenlunde samtidige tyske kilder, om end uden præcis datering. En tysk klerk Ruotger, der skrev ærkebiskop Bruno af Kølns biografi, henlægger den til dennes funktionstid, dvs. aarene 953–65. I Widukinds Sachserkrønike omtales den ikke i første redaktion, der gaar frem til aar 958, men først i tilføjelserne til den omredigerede tekst fra 966. Følgelig maa det være i et af aarene omkring 960, at kong Harald »gjorde danerne kristne«.

Efter Widukinds fremstilling opstod der ved et gilde trætte om, hvorvidt de kristnes gud var større og mægtigere end de hedenske guder. Kong Harald opfordrede da kristendommens forsvarer, en tysk klerk ved navn Poppo, til at han skulde bevise sin guds overlegenhed, hvad Poppo derpaa gjorde ved at bære glødende jern med uskadte hænder. Ved dette under lod kongen sig overbevise og bød sit folk, at det med ham skulde forkaste de gamle guder til fordel for kristendommen, og Poppo belønnedes med et bispeembede. I anvendelsen af det traditionelle omvendelsesmotiv, gudsdom efter diskussion, indeholder allerede Widukinds beretning legendariske træk, og legenden skulde med tiden blomstre i den europæiske og nordiske overlevering. Vigtigt er det at mærke sig historieskriverens afsluttende hyldest til kejser Otto, fordi hans iver for at fremme kristendommen blandt de hedenske folk bar frugt ved Poppo. Her understreges med rette det stærke magtpolitiske engagement i missionsarbejdet.

Med udgangspunkt i Widukinds Sachserkrønike fik Poppo-legenden en vidtspredt udbredelse i de følgende aarhundreders historiske og hagiografiske arbejder. Som paavist af Sture Bolin optoges den i begyndelsen af næste aarhundrede fra Widukind i Thietmar af Merseburgs og i Sigebert af Gembloux's krøniker, og herfra afledtes den i forskellig form og under varierende datering af senere forfattere, ikke blot i Tyskland, men ogsaa i Frankrig og Italien.

Adam af Bremen kender ogsaa historien om Poppos jernbyrd, endda doubleret og med forskellig lokalisering, af nogle til Ribe, af andre til Slesvig. Men da Adam lader kong Harald døbe i forbindelse med Otto I.s apokryfe tog forud for oprettelsen af de jyske bispedømmer i 948, har han ikke fundet plads til Poppo under kong Haralds historie. Begivenheden

bliver i stedet omplaceret til biskop Poppo af Slesvigs funktionsperiode i Svend Tveskægs kongetid og henlagt til den hedenske reaktion efter Svends frafald fra kristendommen, og efter at Gud havde straffet ham med landflygtighed og givet det danske rige til den svenske konge Erik Sejrsæl. Det var til ham bisp Poppo af Slesvig blev sendt af kejseren og ærkebiskoppen af Hamburg, for at han skulde gøre deres rettigheder gældende, og det var overfor ham og de danske hedninger, at Poppo udførte sit dobbelte under: først jernbyrden ved at bære glødende jern uskadt og dernæst en særlig prøve, ved hvilken han lod sig iføre en voksbelagt dragt, der antændtes og som aske faldt til jorden, uden at Poppo havde »mærket røgen af branden«. – Senere indføjedes der i de i Danmark hjemmehørende C-redaktioner af Adam en ganske anden fremstilling (skolie 20), der med Sigebert af Gembloux som kilde henlagde begivenheden til 966, men med anden kilde lod underet bestaa i, at Poppo bar en hvidglødende handske, en form for jernbyrd, som allerede forlængst var udformet i en anonym, lystigt fabulerende Trier-historie, der kombinerede den med Adams voksskjorte og identificerede Poppo med Triers ærkebiskop af samme navn fra 1015–47.

I den danske historieskrivning forekommer Poppo-legenden allerede hos Ælnoth, der uden at knytte ham til nogen konge eller begivenhed lader biskop Poppo godtgøre kristendommens sandhed ved en dobbelt gudsdom, først ved at bære glødende jern og dernæst ved at gaa paa ildhedede jernplader. Mens Ælnoth forekommer selvstændig, har Roskildekrøniken sikkert hentet sin fremstilling hos Adam, men fulgt ham mindre slavisk end normalt. Begivenheden er frigjort fra sammenhængen hos Adam, idet den som en digression til nævnelsen af biskop Poppo af Slesvig henlægges til et alment møde mellem kong Svend og hans folk. Folkets omvendelse sker som opfyldelse af et løfte om, at Poppos uskadte haand efter jernbyrden skulde sprede dets tvivl. – Mens Svend Aggesen ikke havde brug for nogen gudsdom ved kristendommens indførelse, men alene holdt sig til Harald Blaatands egen beretning paa runestenen, saa udnyttede Sakse alle forgængerne (Adam, Ælnoth, Roskildekrøniken samt det sene Adam-skolie) til en patetisk malende skildring af, hvorledes Svend Tveskæg, da han efter modgang og landflygtighed angrende var blevet kristen og havde genvundet riget, overbeviste sit folk om kristendommens sandhed. Han tog den fromme og snilde klerk Poppo som hjælper og fik paa alment ting ved Isøre sine modvillige høvdinger til at love, at de vilde følge hans raad, hvis Poppos jernbyrd ved uskadt at bære den glødende handske lykkedes. Saaledes blev Poppo hos Sakse Svend Tveskægs redskab ved kristendommens indførelse; i samme aandedrag lader han kong Svend afløse tvekamp med jernbyrd som rets-

middel, mens Poppo som løn gøres til biskop i Aarhus. – Siden indgaar Poppo-legenden i flere danske aarbøger (bl. a. i Rydaarbøgerne) i en helt ny overlevering, idet Poppo gøres til pavens kapellan, der ved prædiken (uden under) vandt Harald Blaatand for sin tro. Med Adams skolie 20 som forlæg optoges legenden i Lundeannalerne, hvorfra den siden overførtes til de svenske annaler.

Ogsaa i den norrøne historieskrivning fejrede den historiografiske udnyttelse af Poppo-legenden triumfer. Som den første nøjedes Theodricus med at referere Adam af Bremen, men allerede i *Fagrskinna* indledes kombinationerne. Ved indpodning fra *Vellekla*, Einar Skálaglams hedenske kvad til Haakon Jarl, og ved selvstændig udnyttelse af Adam-skoliet henføres Poppos jærtegn til Mors i Limfjorden, efter at kejser Otto havde besejret Harald Blaatand. Haakon Jarl blev derefter tvunget til ogsaa at lade sig døbe og at love, at han vilde lade Norge kristne; men næppe var han udenfor kongens rækkevidde, før han sendte præsterne hjem og selv blev en større blotmand end før. – I Snorres *Heimskringla* omformes beretningen yderligere; den harmoniseres med andre skjaldekvad og udvides til pragtfuld norrøn historieskrivning. I *Jomsvikingasaga* forstærkes de nationalistiske motiver videre, saa kampen kommer til at staa mellem den nu opdukkende Olaf Tryggvason, der næsten tager billedet fra kejser Otto, og Haakon Jarl, der overskygger kong Harald, mens Poppos rolle samtidig svinder ind. Her er der desuden indføjet ændringer, som kun kan være laant fra sen dansk tradition, Sakse og Rydaarbøgerne.

Endelig finder man Poppos jernbyrd fremstillet kunstnerisk paa nogle middelalderlige relieffer fra Tamdrup kirke ved Horsens, hvoraf med sikkerhed 4, muligvis 7, fremstiller situationer fra en Poppo-legende, mens størsteparten har bibelske motiver. Disse forgyldte kobberplader, der er blevet stærkt beskaaret ved genanvendelsen paa en prædikestol fra Christian IV.s tid, svarer i størrelse, teknik og stil fuldstændig til dem, der kendes fra Valdemarstidens »gyldne altre«. I sin udførligt argumenterede rekonstruktion i *Gyldne Altre* fra 1926 placerede Poul Nørlund alle Tamdrup-relieffene sammen i ét stort alter-frontale, mens Tage E. Christiansen nu efter en indtrængende teknisk og ikonografisk analyse udskiller de 7 relieffer med ikke-bibelske motiver, som han placerer paa et særligt stykke kirkeinventar, snarest et helgenskrin, til ære for biskop Poppo. Ved denne tvedeling i anvendelsen forsvinder en række tvivl og vanskeligheder, som allerede Nørlund selv pegede paa: man faar et frontale, der som ved alle andre gyldne altre alene rummer scener fra Kristi liv, og der gives Poppo-serien en liturgisk funktion. – De to utvetydige scener fra Poppo-legenden er dels den centrale jernbyrd-scene, hvor Poppo, klædt i kjortel og baret, holder

sin mægtigt behandskede højre haand over en flammende ild, og dels scenen, hvor den nu bispeklædte Poppo døber kongen. Nær knyttet til den første af disse er relieffet, hvor Poppo som biskop for den tronende konge fremviser den store handske over sin udfoldede venstre haand; men hører denne situation hjemme før eller efter gudsdommen? Fremvises den uskadte haand som bevis for miraklets fuldbyrdelse eller fremstilles en indledende fase som understreget af Tage E. Christiansen, der henviser til, at Poppo her mangler den glorie, der ses over hans mitra ved daabsscenen. Det billede, der antagelig indleder serien, forestiller en biskop, der taler indtrængende til eller prædiker for kongen; men denne skæggede biskop kan umuligt være Poppo, der ellers fremstilles skægløs. Tilbage er tre relieffer, der ikke lader sig bestemme nærmere: de to fornemme gejstlige i ceremoniel virksomhed, af hvilke den ene er en palliumbærende ærkebiskop; en andagtsudøvende mandsskikkelse, der har udprægede lighedstræk med kongen; samt ægteparret, der doterer et gyldent alter. Ogsaa disse scener kan naturligt passes ind i en Poppo-legende, om end de ikke svarer til situationer kendt fra den skriftlige overlevering. – Tamdrup-reliefferne lader sig i det hele taget ikke passe ind i nogen enkelt skriftlig Poppo-tradition, men rummer træk fra flere, bl. a. træk, der kun findes enten i den sene danske eller i den norrøne overlevering, samt derudover en del selvstændigt. – Allerede Nørlund og Sture Bolin har anført træk, der kunde tyde paa, at Poppo er blevet opfattet som helgen, og at der har eksisteret en tabt helgenbiografi, og Tage E. Christiansen har ved sin liturgiske tolkning af Tamdrup-reliefferne sandsynliggjort, at denne kirke »maa have huset en Poppo-kult« i Valdemarstiden.

Den historiografiske redegørelse for Poppo-legendernes vildnis viser den middelalderlige historieskrivnings evne til at omforme og fabulere over et populært motiv efter ideologisk og politisk behov, men den tjener samtidig til at advare imod forskernes optimistiske tillid til mulighederne for at uddrage en sandhedskærne af traditionskilderne. Meget talende er det, at en sammenligning mellem Widukind og Adam af Bremen viser, hvor langt allerede Adams fremstilling af Poppo har fjernet sig fra virkeligheden.

TYSK OVERHØJHED?

Man kan imidlertid ogsaa tvivle paa detaljerne allerede i Widukinds skildring; dog kan hans bemærkning om kejserens store interesse for den danske kirke og mission bekræftes. Denne fremgaar klart af en over-

leveret tekst til et immunitetsbrev, som kejser Otto I udstedte paa ærkebiskop Adeldags opfordring i 965. I dette brev tilstaar kejseren de tre biskopper i Slesvig, Ribe og Aarhus og deres kirker fuld frihed for al deres ejendom »*in marca vel regno Danorum*«; de fritages for alle afgifter til kejseren og for enhver indblanding af de kejserlige grever og fogeder, ligesom deres undergivne »*servi et coloni*« alene skulde være underlagt kirkernes egne fogeder. Til nærmere forstaaelse af dette brev tjener kejser Otto III.s stadfæstelsesbrev af 988, der rummer flere væsentlige ændringer. Til de tre jyske bispesæder er nu føjet et bispesæde i Odense, mens hjemstedet for alle fire nu alene gengives »*in regno Danorum*« – uden »*marca (Danorum)*«. Dernæst har kejseren som ny begunstigelse tilføjet, at de danske biskopper frit maatte erhverve ejendom og nyde toldfrihed i kejserriget *(in omnibus regni nostri partibus).*

Der er ingen grund til med Johs. Steenstrup at bestride dokumenternes ægthed, men derimod til at understrege, at brevene i formel henseende nøje følger Ottonernes almindelige formler for immunitetsbreve. Der kan saaledes ikke være tvivl om, at kejseren ved disse breve proklamerede, at han havde myndighed over de danske bispesæder; men spørgsmaalet er, hvilke realiteter der er knyttet til de kundgjorte kejserlige naadesbevisninger? Har Harald Blaatand anerkendt kejserlig myndighed eller overherredømme over Danmark? Eller er diplomerne kun udtryk for tom tysk imperialisme? Opfattelserne herom har varieret stærkt, men oftest har løsningerne været svagt argumenteret.

I 1931 søgte Sture Bolin i en diplomatarisk analyse af de to diplomer at vise, at der laa magtpolitiske realiteter bag 965-brevet. Ottonerne skulde fra tiden kort efter Henrik I.s togt i 934 indtil 983 have besiddet Hedeby-omraadet som en tysk Nordmark og derudover udøvet et overherredømme over det jyske rige, der siden udstraktes til Fyn, mens 988-brevet derimod viser, at det danske rige ikke mere henregnedes til det tyske rige, men følgelig siden sejren i 983 havde været frit. Bolins opfattelse bygger paa en udnyttelse af forskellene i de to breve. Han hævder, at udtrykket »*in marca vel regno Danorum*« klart omfatter to adskilte begreber, saavel markgrevskabet i syd som Jellingeriget, og han tolker de relevante berettende kilder, saaledes at de i hvert fald hjemler en tysk beherskelse af grænsemarken. Efter den danske sejr i 983 stryges *marca* konsekvent i 988-brevet, eftersom den ikke eksisterede mere, og ligesaa logisk har de nye rettigheder kun faaet gyldighed i det tyske rige.

Bolins tolkning lader sig dog næppe opretholde. Hans tillid til, at Otto I.s brev skal tages ligesaa seriøst som hans immunitetsbreve til tyske gejstlige institutioner, og hans tro paa, at det aldeles ikke tilsigtede »politiska tricks«, er præget af en lovlig optimistisk tiltro til diplomers sandhedsværdi. Dertil kommer, at udtrykket »*in marca vel regno Danorum*« efter latinsk sprogbrug udtrykker en samlet helhed, som det ikke er tilladt at tvedele. At sammenstillingen som en latinisering af Danmark skulde spille paa det danske riges navn, som hævdet af Vilh. la Cour efter ældre opfattelse, er vel en mulighed, men snarere udtrykker den et kejserligt program: ønsket om eventuelt at indlemme det jyske rige i dets helhed som en tysk grænsemark. – Kejser Ottos intentioner blev imidlertid aldrig virkeliggjorte. Widukinds Sachserkrønike, den eneste samtidige berettende kilde, vidner – trods Sture Bolin – mod en tysk beherskelse af Danmark i Otto I.s tid. Skønt Widukind er sachser- og kejservenlig i tendens, antydes det aldrig, at danskerne blev besejret, endsige erobret, ej heller at kong Harald stod i afhængighedsforhold til kejseren; tværtimod fremtræder danskerne som et fremmed og fjendtligt folk, hvis angreb frygtes saavel omkr. 940 som i 960erne, og som baade før og efter Poppos optræden fremstilles som en potentiel forbundsfælle til en oprørsk sachsisk greve.

Straks efter Otto I.s død i 973 afbrydes den spændte fredstilstand mellem Danmark og Tyskland af krig. Som kilde er Widukind nu afløst af den sene Thietmar af Merseburg og af sekundære tyske annaler, hvis oplysninger alle er forvirrede og fortegnede. Aarbøgerne meddeler for 973, at Otto II tvang kong Harald, der havde ført et angreb frem til hinsides Elben, til at slutte en fred, ifølge hvilken han skulde yde en afgift og stille sin søn som gidsel til kejseren, mens Thietmar under 974 fortæller, at kejseren besejrede »de oprørske danskere« ved at gennembryde den sachsiske grænsevold, hvorefter han byggede en grænseborg. Den tyske sejr bekræftes af det norrøne skjaldekvad, *Vellekla*. Hvor meget den tyske sejr indebar, meddeles ikke, kun at Thietmar ganske kort indrømmer, at borgen blev erobret tilbage i 983, da Otto II var død kort efter sit store italienske nederlag mod araberne.

Det tyske Hedeby-vælde kan saaledes næppe have strakt sig over mere end et tiaar. Naar 988-brevet derfor giver bisperne rettigheder i det tyske rige, kan det have sin naturlige forklaring i, at bisperne efter den danske sejr i 983 har forladt deres stifter og er draget hjem til kejser-

riget. Iøvrigt foreligger der ikke vidnesbyrd om, at de mange biskopper, som fra ærkesædet udnævntes til Danmark, og som Adam af Bremen tilstaar han ikke kan placere, nogensinde har virket i Danmark, ej heller om at der paa den tid fandtes organiserede bispesæder i Danmark. Man maa følgelig regne med, at det var som selvstændig dansk konge, Harald »gjorde danerne kristne«, men man kan i høj grad nære tvivl om omvendelsens effektivitet.

VANDT SIG AL DANMARK OG NORGE

Hvilke realiteter stenens »*sær wann Danmark alla*« dækker over, er mere usikkert. Sprogligt er ordene flertydige og kan betyde enten »erobrede hele Danmark« eller »gjorde Danmark helt (fuldstændigt)«. Den sidste tolkning er den sandsynligste, men stadig er det usikkert, hvad Harald lagde til for at fuldstændiggøre sit rige. Vilh. la Cour har hævdet, at det skulde angaa Østdanmark, som han friede fra norsk herredømme, men hans kilder, enkelte norrøne skjaldekvad, rummer ikke en norsk erobring af de østlige omraader, kun hærgninger. Uden helt at udelukke mulighederne for en mere almen samling af det danske rige maa man snarere holde sig til den gængse opfattelse og lade udtrykket gælde det sydlige grænseomraade. Men er der da tænkt paa den tidlige tilegnelse af Hedeby-vældet eller paa tilbageerobringen efter 983? Det afhænger af det stadig omtvistede tidspunkt for stenens rejsning og indskrifternes formulering.

Tilbage staar postulatet »og (vandt sig) Norge«, der sikkert dækker over ret tvivlsomme realiteter. Efter Harald Haarfagers død var Norge opløst i mindre enheder og præget af kampe mellem kongeætlinge. Efter at den landflygtige norske konge Erik Blodøkse, der raadede over et rige i Northumberland, i 954 var blevet besejret og dræbt af den angelsachsiske konge, søgte hans sønner at vinde magten i Norge, og med Harald Blaatands hjælp lykkedes det dem at besejre og dræbe Haakon Adelstensfostre, og da den ledende blandt Erikssønnerne, Harald Graafeld, en halv snes aar senere besejrede den mægtige Sigurd Ladejarl, der var herre i Trøndelagen, søgte hans søn Haakon Jarl tilflugt hos Harald Blaatand, og ved hans hjælp blev den norske kong Harald fældet. Derefter synes Haakon at have anerkendt den danske konges overhøjhed. I hvert fald træffer vi jarl Haakon som kong Harald

hjælper ved det mislykkede forsvar af Dannevirke i 974, hvor han ifølge skjaldekvadet *Vellekla* skal have udført vældige bedrifter. Men hurtigt kølnedes forholdet mellem den kristne kong Harald og den hedenske Haakon Jarl, og der er næppe grund til at tillægge stenens ord om Norges erobring større virkelighedstroskab end Einar Skálaglams hyldestdigt om jarlens sejr ved Dannevirke.

JELLINGEMONUMENTET

Som monument bestaar Jellingeanlægget af en række dele, de to runesten, de to høje, en stensætning og muligvis en trækirke.

Siden Svend Aggesen og Sakse har dette oldtidsminde været en stadig udfordring til forskerne om at finde en løsning paa de problemer, der er knyttet til dets sammensætning, tolkning og opstaaen. Med lensmanden Caspar Markdanners restaurering og tavle fra 1586 og det saakaldte Rantzauske prospekt af Jellingeanlægget fra 1591 indlededes det antikvariske oldtidsstudium i Danmark, og siden Ole Worms *Danicorum Monumentorum Libri Sex* fra 1643 har Jellingestenene indtaget en fremskudt plads i al runeforskning. Efter resultatløse lokale udgravninger foretoges i 1820 den første arkæologiske undersøgelse af nordhøjen under ledelse af Finn Magnusen og C. J. Thomsen; den resulterede i fundet af det tvedelte gravkammer. I 1861 gennemførte kong Frederik VII derefter en militær udgravning af sydhøjen uden at nogen grav blev fundet. Endelig gennemførtes under E. Dyggves ledelse en fuldstændig afdækning og systematisk undersøgelse af begge høje i 1941–42; den dokumenterede at sydhøjen var uden grav, men alligevel blev vigtige resultater indvundet. Siden er der foretaget indgaaende undersøgelser i det omgivende terræn og under kirken, hvor ældre træbygninger blev konstateret.

Anlægget er udformet til forskellig tid. Det er et oprindeligt hedensk gravminde og helligsted, der siden er omformet til et kristent anlæg, kendetegnet af den store Jellingesten og kirken mellem de to høje.

Nordhøjen er en vikingetidsgravhøj, anlagt over en broncealderhøj, hvori der er nedskaaret et stensat gravkammer af egeplanker med malede ornamenter; kammeret var tvedelt ved en planke, det var uden indgang, og loftet var overdækket med en svær stenpakning. Ved udgravningen 1820 konstateredes, at graven tidligere var opbrudt ovenfra; man fandt en smuldrende kiste, men ikke rester af noget lig, kun spredte rester af gravgods: et lille sølvbæger, en ornamenteret lille mandsfigur i træ, rester af beslag og lignende i træ og metal.

I forbindelse med nordhøjen har staaet en mægtig stensætning, af hvilken sten er fundet dels paa kirkegaarden og dels spredt over hele terrænet samt i et antal af mere end en snes under den senere opkastede sydhøj. Det kunde konstateres, at de uberørte, lavbevoksede sten under højen var rejst paa to rette linier, og efterfølgende undersøgelser har sandsynliggjort, at der paa mere end 100 m har været rejst sten i fortsættelse af disse linier, der danner siderne i en spids kile, hvis forlængelser kunde omslutte nordhøjen og mødes syd for højene.

Sydhøjen maa følgelig være rejst i forbindelse med en omformning af det ældre anlæg. Ved Dyggves udgravning blev det dokumenteret, at den aldrig havde rummet nogen grav, og der blev heller ikke fundet spor af, at begravelse havde været tilsigtet. Derimod godtgjordes det, at højen var opført i forskellige tempi, en enkelt gang med saa langt et ophold, at højen var blevet beklædt med en kraftig græsvækst, mens der ved en tidligere afslutning har været rejst en mærkelig spinkel og rhombeformet træbygning, hvis langvægge fulgte radierne fra højens centrum. Øverst paa højens midte fandtes stolpehuller efter en svær rektangulær bygning, der sandsynligvis er indgaaet i højens afsluttende plan. Sydhøjen har som nordhøjen været ingeniørmæssigt konstrueret; de er begge opbygget omkring en midtmast, og højkærnen er formelig opmuret af græs- og lyngtørv i regelmæssige skifter, hvorefter overfladen er dækket med et tykt lag agermuld.

Runestenenes indskrifter er tidligere behandlet, men deres karakter som monumenter har ogsaa stor interesse. Haraldstenen staar antagelig stadig paa sit oprindelige leje, der er placeret midt paa forbindelseslinien mellem de to højes midtpunkter, og den maa følgelig være led i det omformede højanlæg. – Selv om runernes form og skriftens ortografi er præget af stor ensartethed, fremtræder de to sten som monument meget forskelligt. Paa den lille sten staar skriftlinien som normalt lodret, og rammestregerne ender med et traditionelt spiralornament. Overfor den staar den mægtige Haraldsten, enestaaende ved at skriften er placeret paa vandrette streger, og særpræget ved sin grandiose ornamentale og billedlige udsmykning paa alle tre sider af stenblokken. Paa A-siden indrammer fornemme baandslyng, der foroven udbreder sig og ender i et orme- eller dragehoved, et glattet skriftfelt, der ved dobbeltstreger danner tre skriftlinier med følgende indskrift: »Harald konge bad gøre / kumler disse efter Gorm sin fader / og efter Tyre sin moder«. Nedenunder skriftfeltets indramning er der derefter indpasset en 4. linie paa enkeltstreg med ordene: »Harald som vandt sig Danmark«, idet det foransatte *sa* (den) dog har faaet plads i enden af linie 3. – B-siden er udfyldt af det løve-grif-agtige fabeldyr, omslynget af rankeornamentik og en slange, fra hvis hale og nakke der udstraaler akantus-

Store Jellingestens A-side med det indrammede skriftfelt paa 3 linier, der indeholder mindetekst over forældrene. Linie 4 med ordene „Harald, som vandt sig Danmark" er tydeligt anbragt under indramningen. (Efter L. Wimmer).

mønster. Hele billedfeltet er indrammet af en tovsnoning, og nederst er der givet plads til et lille skriftfelt, hvor der paa enkeltstreg staar: først det til Danmark knyttede *ala* (hel, fuldstændig) og dernæst »og Norge«. – Endelig er der paa C-siden med samme tovsnoning som paa B-siden indrammet det store billedfelt med Kristus-billedet i korsstilling (men uden kors), med korsprydet glorie om hovedet, og med kroppen i et ringkors, altsammen indflettet i rankeornamentik med akantusblade. Nedenunder er der – øjensynligt med noget besvær – indpasset et skriftbaand. hvor der paa en bølgende enkeltlinie læses: »og danerne gjorde kristne«. – Hele denne udformning berettiger os til med C. C. Rafn og Sune Lindqvist at tvivle paa, at Haralds sten er gjort færdig efter en første samlet plan.

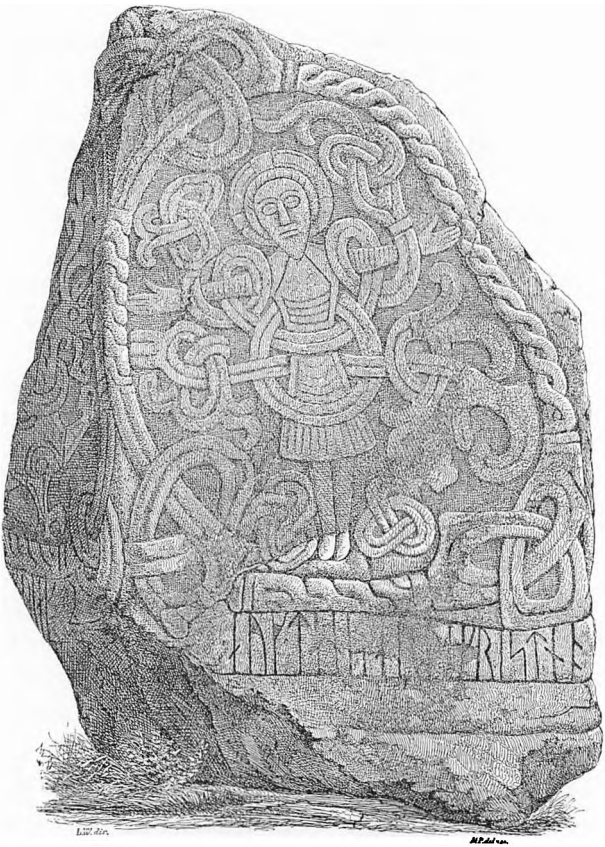

Store Jellingestens C-side med Kristusfigur og indskriften „og gjorde Danerne kristne". Ornamentikken er tydeligt forskellig fra A-sidens. Skriftlinien er mere bølget end angivet paa tegningen. (Efter L. Wimmer).

Endnu i det 10. aarh. kan der muligvis være føjet en kirke ind i anlægget. Ved udgravninger under gulvet i den nuværende tidlig-romanske stenkirke mellem de to høje mente E. Dyggve, at han kunde konstatere to ældre stolpebygninger, af hvilke man ansaa den ældste for et tempel, den yngre for en kirke. Fortsatte undersøgelser af Knud J. Krogh (1965) har reduceret Dyggves to træbygninger til een, en stavkirke, men til gengæld paavist en yngre trækirke paa syldsten. De af Dyggve fremsatte formodninger om, at der paa samme plads skal have eksisteret et tempel forud for kirkerne, har dermed mistet enhver sandsynlighed.

Dateringsproblemerne vedrørende dette meget sammensatte monument er komplicerede, navnlig fordi al det 10. aarhundredes kronologi vedrørende

runologi, ornamentik og billedfremstilling har Jellingemonumentet som fast udgangspunkt. Man kan konstatere sikker tidsfølge indenfor forskellige dele af monumentets helhed. Det gælder ikke blot højanlæg og runeindskrifter, men ogsaa ornamentikken. Efter stilen er sølvbægeret fra gravkammeret ældst; det er udgangspunktet for den saakaldte Jellingestil og er af alle dateret indenfor intervallet 900–950; ornamentikken paa det øvrige gravgods i kammeret henregnes derimod af specialister snarest til den yngre ornamentik paa Harald-stenen.

Vanskelighederne opstaar, naar de enkelte serier søges indpasset i en fælles relativ kronologi og et samlet forløb, der svarer til de historiske kendsgerninger.

Talrige løsninger af Jellingeproblemet er foreslaaet i tidens løb. Nye data har udrangeret ældre hypoteser, men samtidig foranlediget nye forslag, og stadig staar flere muligheder aabne, men ingen indvendelsesfrie. Den forklaring, der forekommer mig mest sandsynlig er Dyggves teori i en let modificeret form.

Udgangspunktet er nordhøjen og den kileformede stensætning. Nordhøjen maa være projekteret af kong Gorm som gravplads for ham selv og Tyre. Stensætningen, der er uden paralleller, maa være rejst nogenlunde samtidig; den kan i hvert fald ikke være meget ældre, da specialister har bestemt levetiden for lav-floraen paa stenene i sydhøjen til 20–30 aar. Stensætningen er af Dyggve karakteriseret som et vi, af andre forskere som en kæmpemæssig skibssætning; de rette linier maa dog udelukke muligheden for en skibssætning af normal type, og er det ikke et vi, saa dog med Dyggves ord »et fredhelligt omraade«, der i kraft af sin specielle form maa have tjent en særlig funktion. Efter Tyres død har Gorm rejst den lille runesten og ladet den forsyne med indskrift, men gravkammeret er næppe taget i brug før efter Gorms egen død; da er ægteparret stedt til hvile og forsynet med behørigt gravgods i det tvedelte kammer, hvorefter højen er blevet forsvarligt tillukket.

Saa langt har monumentet givetvis været rent hedensk. Næste fase, hvor sydhøjen projekteres og dens opbygning paabegyndes, med ødelæggelse eller maaske snarere omformning af stensætningen som følge, virker ogsaa hedensk, og den maa derfor høre hjemme ret tidligt i kong Haralds kongetid, hvor han endnu tænkte i hedenske baner. Til denne fase knytter sig rejsningen af den store runesten, der netop er placeret midt paa aksen mellem centrene for de to høje; hertil svarer indskriften

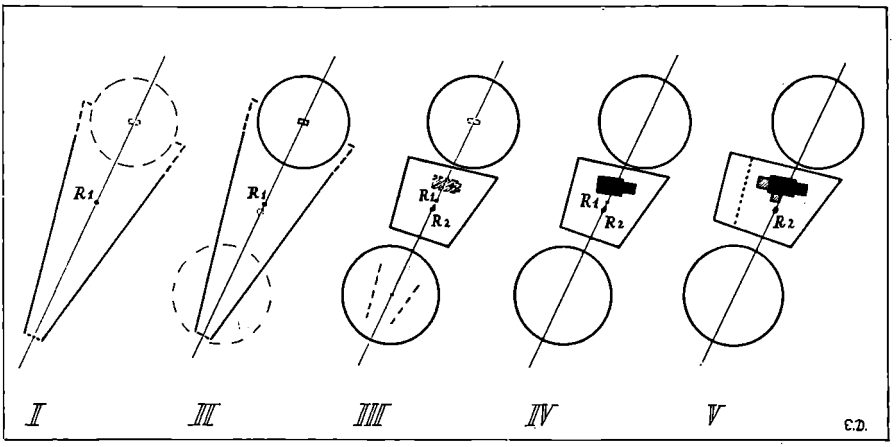

Stadier i Jellinge-anlæggets omformning ifølge E. Dyggves rekonstruktion i 1942. – I. Hedensk vi med projekteret nordhøj og Gorms runesten. – II. Harald Blaatands ældste anlæg med nordhøjens gravkammer og projekteret mindesten over forældrene mellem to storhøje. – III. Kong Haralds kristne anlæg med opløst vi og med Store Jellingesten i kristen skikkelse. Kirke projekteret. – IV. Det endelige kristne anlæg med kirke og kirkegaard, der i V er udvidet til nuværende størrelse.

paa de tre linier i det oprindeligt udformede skriftfelt paa stenens hovedflade. Helheden er nu et fornemt gravmonument over forældrene i nordhøjen. Med afbrydelser er sydhøjen derefter færdigbygget som en mægtig pendant til nordhøjen; men det er ikke muligt at angive, hvad der har været hensigten med denne, hverken ifølge planen eller efter afslutningen.

Efter den officielle overgang til kristendommen har Harald kristnet det hedenske anlæg. Det er markeret ved den fortsatte udsmykning af den store runesten, hvor den lige saa fremtrædende som fornemme Kristusskikkelse sammen med underskriften nu proklamerer kristendommens sejr. Antagelig samtidig er sejren over Norge paaført den tredie side sammen med fabeldyret, og dermed er anlægget blevet omformet til det selvforherligende monument over kong Harald selv med de tre store bedrifter. Muligvis er en trækirke allerede da blevet opført mellem stenen og gravhøjen (svarende til den ældste af de trækirker, hvis spor er fundet under den nuværende kirkes gulv), og saaledes at de gamle stenrækker kan have dannet afgrænsningen for kirkegaarden paa de to sider. – Det har ogsaa været antaget, at det var kong Harald selv, der opbrød gravkammeret i nordhøjen og overførte forældrenes lig til kri-

sten begravelse. Det er ikke udelukket, men højen kan være opbrudt og graven plyndret naarsomhelst til ind i det 16. aarh.

Det sammensatte monument over Jellingedynastiet bekræfter og belyser prægnant vor viden fra de skriftlige kilder, men det føjer ikke ny viden til; det kan utvungent passes ind i den kronologiske ramme, som disse anviser, men det formaar ikke at præcisere nogen datering.

HARALD BLAATANDS ENDELIGT

Harald Blaatands dødsaar kendes ikke, derimod anfører Adam af Bremen hans dødsdag til Allehelgensdag (1. nov.), antagelig med en kirkelig mindebog som kilde. Paa anden maade kan dødsaaret bestemmes til tidligst 985, senest 987. Intet antyder, at han har forberedt et monumentalt gravsted for sig i Jelling. Han *kan* være begravet i den eventuelle trækirke, men snarere maa man ogsaa her følge Adams meddelelse og antage, at hans lig er ført til Roskilde og begravet i den kirke, som han skal have bygget dér til ære for den hellige trefoldighed. Forholder det sig saaledes, maa kong Harald som den første have flyttet kongemagtens tyngdepunkt fra Jylland til Sjælland, det midterste af Danmarks tre »lande«.

Adam af Bremens kapitel om kong Haralds og ærkebiskop Adeldags endeligt (II, 28) fremtræder med ret store forskelle i de tre redaktioner, og det virker stærkt sammenstykket, saaledes at det er vanskeligt at udskille, hvad der hører til hver især af de to hovedpersoner.

Kapitlet indledes med beretningen om Haralds kristelige død, efter at han var blevet saaret i kampen mod sønnen Svend, og om hans paafølgende begravelse i den af ham byggede Trinitatis-kirke i Roskilde. Kilden er antagelig Svend Estridsen, idet dette stykke efterfølges af kong Svends ordrette beklagelse af Svend Tveskægs fadermord, som han selv og hans efterkommere har maattet sone. Derefter priser Adam »denne *vor* Harald«, der kristnede Danmark, men som blev forjaget og saaret for Kristi skyld, og haaber at han ikke skal savne martyrkronen. Derefter kommer – som tydelige indføjelser – notitserne om, at han regerede i 50 aar, og at han døde Allehelgensdag. Endelig afslutter Adam med at udtrykke forvisningen om, at kong Harald og hans dronning »evigt skal leve hos os«, dvs. i Bremen. I Bremens mindebøger har der aabenbart været notitser om det danske kongepar.

Herefter gaar Adam over til skildringen af Adeldags endeligt med ordene: »Dette er, hvad vi har erfaret er sket i ærkebiskop Adeldags tid«.

De følgende notitser om »hans fortjenester«, hans mirakler og hans lovgivning for »vort folk«, nordalbingerne og friserne, maa følgelig tage sigte paa ærkebispen og hans sachsiske folk. Derefter følger utvetydige meddelelser om Adeldags død og begravelse i Bremen i 988.

Under hensyn til at der skulde være logisk sammenhæng mellem haabet om kong Haralds martyrkrone og det følgende afsnits fremhæven af »hans« fortjenester og mirakler, har adskillige forskere, bl. a. Erik Arup, ment, at disse sammen med lovgivningen skulde gælde kong Harald. Men den forskellige form for hellighed og navnlig den forskellige plads indenfor hoveddispositionen modsiger afgjort denne opfattelse. I Adams fremstilling har baade konge og ærkebiskop, i kraft af deres store fortjenester ved missionens fremme, faaet en meget fremskudt plads, og det er helt konsekvent, at de til afslutning – med hver sin form for hellighed – placeres sideordnet som Bremerkirkens kære sønner.

VIKINGETIDENS KULMINATION

Tronskiftet fra Harald Blaatand til Svend Tveskæg er dunkelt, overleveret os i stærkt modstridende kilder. Overfor Adam af Bremens fremstilling af en hedensk opstand, der indsætter Svend som konge og besejrer Harald, som dør af de saar han har faaet i kampen, staar den noget ældre skildring i *Gesta Cnutonis Regis,* der omkr. 1040 forfattedes som et æreminde til Knud den Stores enke, dronning Emma. I en fra Adam væsensforskellig opfattelse af kong Svend fortælles, at kong Harald i sin misundelse mod sønnen Svend, der var elsket af folket, vilde berøve ham retten til tronen og forjage ham, men da folket rejste sig mod ham og indsatte Svend som konge, døde han af de saar, han havde faaet i kampen. Intet modsiger den nøgne kendsgerning: det dødelige udfald for kong Harald i en kamp mod et oprørsk parti omkring sønnen Svend, men alt om enkeltheder og aarsag er fordægtigt i de to hovedkilder og endnu langt mere afsporet og udbroderet i den norrøne overlevering.

Om Svend og hans styre, før han i 994 med sin flaade sluttede sig til de fornyede nordiske angreb paa England, vides intet med sikkerhed.

DANELAGEN I DET 10. AARHUNDREDE

I England havde kong Alfred heldigt afværget vikingernes erobring af Wessex, og han og end mere hans søn og efterfølger Edward (899–924) udbyggede i samarbejde med den uafhængige del af Mercia, som en ealdorman Æthelred, der var gift med Alfreds datter Æthelfled, var styrer af, en befæstet grænsezone mod vikingerne. Der oprettedes faste militære midtpunkter, *burhs,* hvortil den omgivende bondebefolkning knyttedes i et stramt organiseret militssystem. Fra forsvar gik angelsachserne over til angreb, og lidt efter lidt skød man grænsen frem. Ved Æthelfleds død i 918 »underkastede alle i Mercia, baade danske og engelske« sig kong Edward, og inden sin død proklamerede denne sit

overherredømme over hele Northumbrien, »baade engelske, danske, norske og andre«.

Den angelsachsiske krønike noterer omhyggeligt hver engelsk fremrykning, men den røber ikke baggrunden for denne fremgang. Den skyldes nemlig mindre militær overlegenhed end det forhold, at de danske omraader samtidig var engageret i forsvar mod norsk-irske vikingers anfald fra vest og nord. Det er karakteristisk, at kong Edwards militære triumfer i 917–18 falder sammen med det norske indfald i Yorkshire, der i 919 førte til etableringen af det norske kongerige i York under kong Ragnvald. Den norske trusel i ryggen forklarer ikke blot de militære nederlag, men fuldt saa meget de danske kongers og høvdingers forlig med angelsachserne. Man anerkendte nu den engelske konges overhøjhed, men man opnaaede til gengæld en udstrakt autonomi og opretholdelse af nordisk rets- og samfundsstruktur. Det overraskende er, at der ikke spores modsætninger mellem danskere og angelsachsere i Danelagsomraadet, hvor alle stod mere fjendtligt overfor de norske vikinger end overfor den engelske konge i syd.

Under Edwards søn Æthelstan (924–39) er kampene mod danskerne hørt op, og de gamle vikingebygder syd for Humber er loyale mod hans forstaaende overherredømme. Æthelstan forsøger ogsaa ved forhandling og ægteskabsforbindelse at fredeliggøre forholdet til de norske konger, men forgæves. Nye og mere aggressive ledere træder til, og nye anfald finder sted. Den engelske konge kan nok vinde sejre og erobre York, men heller ikke han formaar varigt at holde vikingestrømmen fra Irland i skak. Kampen bølger frem og tilbage over hele Danelagen i en menneskealder. Selv det blodige, i angelsachsisk og norrøn digtning saa sagnomspundne slag i 937 ved det aldrig stedfæstede Brunanburh, hvor der skal være faldet 4–5 norske konger, 7 irske jarler og en skotsk kongesøn, skaffede ikke ro ud over Æthelstans død. Men selv om der under hans brødres efterfølgende styre nok fandt stadig nye anfald sted, og større eller mindre dele af Danelagen tidvis var norsk behersket, var faren for en norsk enhedsstat, der forbandt York med Dublin, afværget. Senest etablerede den landflygtige norske konge Erik Blodøkse et kortvarigt kongedømme i York, men med ham var det slut. Om sin færd i liv og død fik Erik Blodøkse et eftermæle i skjaldekvad og sagaer, der staar i skarpeste kontrast til hans omflakkende vikingetilværelse, der i 954 endte med totalt nederlag og ynkelig død i Stainmores øde højland.

Efter 954 blev der ro. Det engelske kongedømme var nominelt anerkendt indtil den skotske grænse, og i en menneskealder oplevede England at have fred indadtil og at være fri for fjender udefra. Under kong Edgar (957–75) laa Danelagen fast under den engelske konges myndighed, men saaledes at der var indrømmet de enkelte dele fuldt selvstyre, formelt som reelt. I udtrykkelig anerkendelse af de danskes loyalitet udstedte kong Edgar en forordning, der foruden autonomi sikrede danskerne deres eget retssystem og med visse forbehold for kongelige love selvstændig lovgivning. Kongen tog sine grever blandt de ledende lokale slægter og indsatte gerne danske klerke som bisper. Selv den gamle militære fællesorganisation for *Five Boroughs* opretholdtes; da kong Æthelred II, Edgars søn, i en særlig udfærdigelse formelig kodificerede den danske sædvaneret indenfor dette omraade, fremtræder det fælles tingmøde udtrykkeligt som højeste instans ovenover tingmødet for hver *borough*, der atter stod over *vapentake*-tingene, altsaa en ordning, der minder om den jyske instansfølge: landsting, sysselting og herredsting.

NYE VIKINGETOG OG ENGLANDS EROBRING 1013

Fra den midterste halvdel af det 10. aarh. kendes ingen egentlige vikingetog mod England eller Vesteuropa med udgangspunkt i selve Norden, men det hindrer ikke, at mange mindre kontingenter er draget over havet til de nordiske kolonisationer, baade som krigere og som fredelige bønder og handlende. I hvert fald er der vidnesbyrd om tætte kontakter mellem moderlandet og kolonisterne. Det viser sig tydeligst indenfor kunsten, hvor specialisterne nok strides om mange enkeltheder, men er enige om en rig vekselvirkning. Om handelens store betydning taler intet stærkere end den overleverede fredstraktat af 991 mellem den norske Olav Tryggvason og den engelske konge Æthelred, der rummer kraftige bestemmelser til beskyttelse af handelsskibe og købmænd, saavel af nordboernes handel i England som af englændernes paa Kontinentet – men ikke i Norden.

Kort efter at Æthelred II den Raadvilde (979–1013) havde overtaget regeringen, satte det ind med nye vikingeangreb fra Skandinavien, uden at vi er i stand til at pege paa nogen særlig grund. Det begyndte i 980 med smaa aarlige togter til Englands sydkyst. Omkring 990 blev anfaldene kraftigere, og i 991 navngives for første gang anføreren, den nor-

ske Olav Tryggvason, og for første gang nævnes det, at vikingeflaaden købes bort for danegæld, 10 000 pund sølv. I 994 vendte Olav tilbage, denne gang i følge med den danske konge Svend Tveskæg; deres fælles angreb paa London mislykkedes, men ved at kombinere anvendelse af skibe med heste huserede de ikke blot vidt og bredt langs kysterne, men ogsaa langt ind i landet. Kong Æthelred og hans raader var magtesløse; de tilbød proviant og vinterkvarter til vikingerne og udbetalte 16 000 pund mod stilstand. Olav sluttede forlig og lovede for fremtiden at holde sig borte, hvorpaa han drog hjem og blev norsk konge. Men togene fortsatte. Fra 997 nævnes aar efter aar »den fremmede flaade«, hvis medlemmer kaldtes »danskere« og vistnok ogsaa faktisk var danske. I 1001 sluttedes stilstand mod 24 000 pund i danegæld, men næste aar var flaaden der paany, og under indtryk af, at hans riges danske undersaatter var i samarbejde med angriberne, beordrede kong Æthelred, at alle danske skulde dræbes paa en bestemt dag. Massakren den 13. nov. 1002 blev dog langt fra alment gennemført, men i visse byer i det angelsachsiske Sydengland var den blodig nok.

Bloddaaden gav resultat, men næppe det tilsigtede. Næste aar nævnes Svend Tveskæg som personlig leder af et hævntogt, og mens Æthelreds hær svigter, optræder kong Svend i de kommende aar i spidsen for stadig stærkere togter, der hjemsøger de engelske landsdele paa stribe. Der udrustes nok engelske flaader, men de indlader sig aldrig med fjenden, og modstanden til lands bliver stadig svagere. Der udbetales danegæld i 1007 og 1012 til stigende beløb, henholdsvis 36 000 og 48 000 pund. Endelig i 1013 ankommer kong Svend med den hidtil største flaade og med det klare formaal at bemægtige sig hele England. Fra Kents østspids stryger hans flaade nordpaa op til Humber, ind i floden og videre op ad Trent til Danelagens hjerte. Northumbrien underkaster sig hurtigt, Five Boroughs-omraadet følger efter, Watlingastreet overskrides, og erobrerne møder kun egentlig modstand ved London, der først underkaster sig, da Svend er anerkendt som konge i alle grevskaber. »Der var ingen kraft i folket, hverken i syd eller nord«, er den angelsachsiske krønikes vurdering. Kong Æthelred drog uden sværdslag over Kanalen og søgte tilflugt hos sin svoger, hertugen af Normandiet.

De ydre begivenheder i forholdet mellem englænderne og nordboerne tegner sig ret klart for det 10. aarhundredes England. Men gælder det

forklaring paa forløbets indre sammenhæng og den skiftende magtbalance, taarner problemerne sig op. Hvorfor lykkedes det de engelske konger i første halvdel af aarhundredet at blive herrer over Danelagsomraadet og hinsides dette at slaa de norske vikinger tilbage, mens deres efterfølger et halvt aarhundrede senere ikke evnede at modstaa de nordiske anfald paa angelsachsisk kærneomraade?

Som forklaring er der i almindelighed blevet henvist til de engelske kongers varierende herskeregenskaber. For de dygtige konger, Edward, Æthelstan og Edgar, var der fortsat fremgang og voksende stabilitet, mens de mellemliggende kongers personlige svaghed forklarede bagslagene, og ligeledes at den helt uduelige kong Æthelred med tilnavnet »den Raadvilde« spillede fuldstændig fallit med det velorganiserede rige, som han havde taget i arv.

Nu skal det langtfra nægtes, at kongernes personlighed var en vigtig faktor i det angelsachsiske kongedømme, men som generel forklaring til rigets opgang og nedgang er den snarest en efterrationalisering i tidlig engelsk historieskrivning, der har levet videre, og som nyere engelsk historieforskning har accepteret i mangel paa en rationel forklaring. Navnlig er der grund til at sætte et spørgsmaalstegn ved Æthelreds person som hovedaarsagen til rigets undergang. Vidnesbyrdene fra hans indre styre modsiger hans officielle eftermæle, der er blevet syndebukkens, og iøvrigt var riget paa det tidspunkt saa velorganiseret, med en stab af embedsmænd og en kreds af stormænd *(witans)*, der sammenkaldtes til raadslagning med kongen, at en uduelig konge næppe havde mulighed for at føre sit rige til ruin.

TRELLEBORGENES BETYDNING

En væsentlig del af forklaringen paa det engelske sammenbrud maa – som tidligere den engelske konges erhvervelse af overherredømmet i Danelagen – søges uden for England selv. Vi maa gaa til angriberne og specielt til den sejrende danske konge. Hvilke konkrete fakta Harald Blaatands ord paa Jellingestenen end dækker over, saa udtrykker de, at rigssamling og styrke har afløst tidligere splittelse og svaghed i Danmark. Mens man gennem størstedelen af det 10. aarh. ikke finder større organiserede togter mod vest, begynder saadanne ret tidligt i Svend Tveskægs regering, og i denne sammenhæng kommer de danske

»Trelleborge« ind i billedet som en mægtig, men hidtil ukendt kendsgerning, hvis vidnesbyrd revolutionerer mange gamle forestillinger og opfattelser.

Saa snart Poul Nørlund i midten af 1930erne havde fattet, hvilket mægtigt bygningsanlæg han var i færd med at bringe frem fra glemselen under det vestsjællandske voldsted Trelleborg, satte han det i forbindelse med Svend Tveskægs erobring af England. Han udkastede den hypotese, at det var en uddannelseslejr for de vikingekrigere, der gennemførte de aarlige togter til og den endelige erobring af England. Han fastholdt denne opfattelse ved den endelige publikation af fundet i 1948, da Aggersborg ved Limfjorden netop var blevet bestemt som et tredobbelt Trelleborg, og voldstedet Fyrkat ved Hobro forelaa som en nærliggende tredie mulighed. Efter at have fastslaaet anlæggenes udprægede militære og kaserneagtige karakter og afvist forskellige muligheder (kultborg, lokal landeværnsborg og fremmed erobrers tvangsborg), bestemte Nørlund Trelleborgene som kongelige danske rigsforetagender. Om sit eget Trelleborg sluttede han, at det snarest maatte opfattes som »uddannelseslejr og vinterkvarter« for den vestsjællandske ungdom, idet han dog tilføjede, at det samtidig kunde have haft en opgave til bevogtning og værn. Derefter følger slutordene: »Trelleborg karakteriseres bedst som et sjællandsk Jomsborg«; dettes eksistens er ganske vist ikke sikkert afhjemlet, men »der har virkelig eksisteret saadanne borge, mageløst befæstede, hvor den raske ungdom under tugt og faste ordensregler uddannedes til krigerhaandværket og til de barske farter over havene«.

Siden Nørlunds Trelleborg-monografi er forskningen skredet yderligere frem: undersøgelserne af Aggersborg er bragt til foreløbig afslutning, udgravningen af Fyrkat fuldført og Nonnebakken i Odense bestemt som et fjerde anlæg. Diskussionen om de mange Trelleborg-problemer er fortsat; det gælder baade almene spørgsmaal som forbilleder, baggrund og formaal samt kronologi og mere tekniske spørgsmaal som husenes udseende og den anvendte teknik ved voldenes opførelse m. m. Men i det for en historiker principielle er der ret faa modifikationer siden Nørlunds bog. Selv om det langt større Aggersborg og det mindre Fyrkat i kraft af de indvundne erfaringer er undersøgt med finere teknik, er Trelleborg – det første anlæg – stadig det eneste, der er fuld-

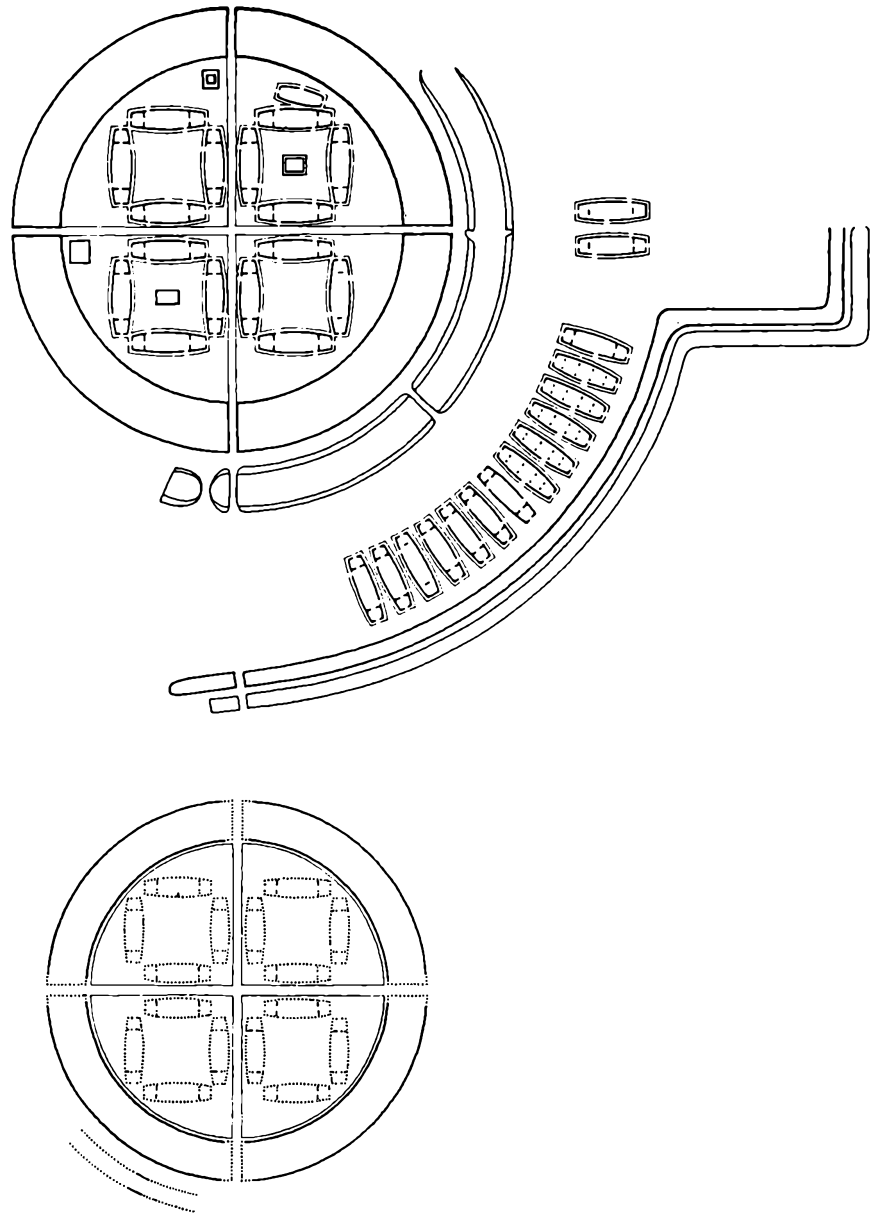

Grundplan (1 : 3000) af Trelleborg (øverst) og Nonnebakken (nederst). Nonnebakkens hustomter er ikke lokaliserede, men deres sandsynlige beliggenhed skitseret. (Tegnet af Holger Schmidt; efter Olaf Olsen).

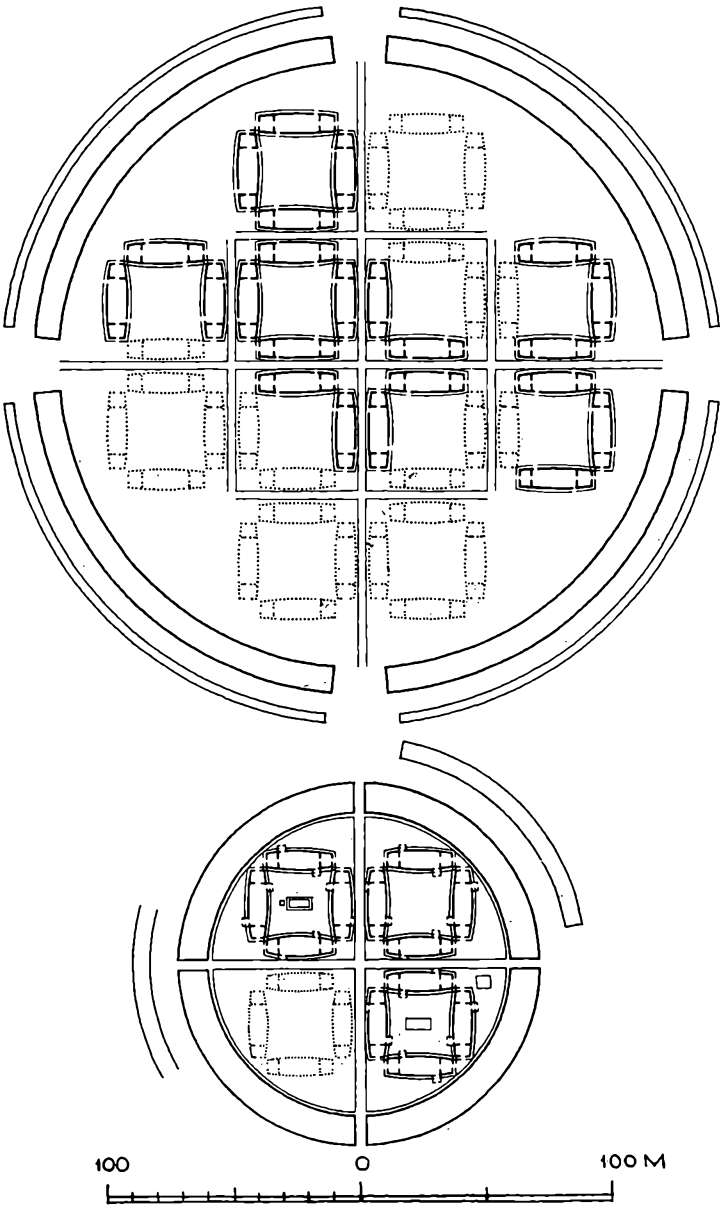

Grundplan (1 : 3000) af Aggersborg (øverst) og Fyrkat (nederst). Ikke-udgravede hustomter er markeret ved stiplet kontur. (Tegning af Holger Schmidt; efter Olaf Olsen).

stændig udgravet, systematisk opmaalt og udførligt publiceret, og det er derfor det anlæg, der bedst giver de for en historiker vigtigste hovedtræk, der er nødvendige for at bestemme Trelleborgenes historiske kildeværdi.

Trelleborg er placeret i vinkelomraadet mellem to aaløb, der forener sig i en sejlbar aa ca. 4 km før udløbet i Storebælt. Det er et nøje planlagt dobbeltanlæg, konstrueret paa en fint planeret flade efter et sindrigt geometrisk system ud fra eet fælles centrum, saaledes at volde og grave følger koncentriske cirkellinier. Den indre, sluttede hovedvold har fire porte, solret placeret og indbyrdes forbundet med to hinanden vinkelret krydsende hovedgader, der deler inderomraadet i 4 dobbeltsymmetriske kvadranter, hver med 4 ens huse i kvadrat. Husene har buede langvægge, der udgør dele af ellipser med brændpunkter i hjørnepunkterne i det kvadrat, som husakserne i hver karré udgør. Hinsides hovedborgens vold og grav er der en forborg med 15 huse, af hvilke de 13 er placeret radiært og saaledes at gavlene ligger paa cirkellinier, hvor radius for den nære gavl er nøjagtig det dobbelte af radius for hovedvoldens inderlinie, mens de to sidste huse i samme afstand ligger symmetrisk paa hver sin side af en hovedakse. – Hele anlægget er konstrueret i faste maal med en romersk fod paa 29,33 cm som enhed. De indre huse er nøjagtig 100, de ydre 90 saadanne fod lange. Ringvoldens indre diameter er 468 romerfod, volden selv har en tykkelse paa 60 fod, og afstanden fra centrum til forborgshusenes indre gavllinie atter 468 fod. Anlæggets forbavsende matematiske nøjagtighed fremgaar af en vinkelopmaaling udført af Geodætisk Institut, der godtgjorde, at aksevinklerne var aldeles nøjagtige, og at afstanden fra centrum til yderhusenes gavle hinsides vold og grav kun varierer mellem 137,21 og 137,45 m eller mindre end 2 mm pr. meter. Den beregnede matematiske afstand skulde være 137,26 m.

Fyrkat og *Nonnebakken* har samme geometriske konstruktionsplan som Trelleborgs indre voldanlæg, men har noget mindre dimensioner. Den indre voldlinies diameter er ca. 120 m mod Trelleborgs 137 m. Derved bliver husene ogsaa noget mindre. I Fyrkat er de bestemt til en fast længde paa 96 romerfod. Vold og grav er ogsaa betydelig svagere end i Trelleborg, volden fx. kun 12 m tyk mod Trelleborgs 17–18 m.

Aggersborg er til gengæld langt større. Den har 48 huse indenfor ringvolden, idet hver kvadrant rummer tre firlængede gaarde, og hvert hus er 110 romerfod langt mod Trelleborghusets 100 fod. Ringvoldens indre diameter bliver derved ikke mindre end ca. 240 m, men selve ringvolden er ikke tykkere end Fyrkats, og dens grav endda smallere.

Dateringen af anlæggene er blevet præciseret siden Nørlunds tid, og det kan nu med bestemthed siges, at alle fire er anlagt i aartierne omkring aar 1000 og næppe med nogen større aldersforskel. Det er saaledes klart, at Svend Tveskægs regeringstid ligger meget centralt indenfor det interval paa højst et halvt hundrede aar, som arkæologerne sætter som ydergrænser, tidligst en halv snes aar før, senest en halv snes aar efter Svend Tveskægs regering.

Ved vurderingen af disse nyfundne militæranlægs betydning for vor opfattelse af Vikingetidens historie skal man ikke blot understrege deres mægtige dimensioner, men nok saa meget deres fuldendte geometriske konstruktion og matematiske præcision. Tilsammen kræver de som forudsætning ikke blot en langt større magtkoncentration, end nogen tidligere havde regnet med, men ogsaa en saadan organisatorisk evne og en saa udviklet teknisk kultur, at det var uden sidestykke i Vesteuropa. Trelleborgene vidner først og fremmest om, at den danske konge har raadet over en vældig militærmagt, der maa have været enestaaende i organisatorisk og teknisk henseende. Lægger man hovedvægten paa det kaserneagtige, kan det anføres, at Nørlund har anslaaet, at Trelleborg kunde rumme mellem 1000 og 1500 mand, og beregner man de øvrige i forhold hertil, naar man tilsammen mindst 6000 mand eller mandskab til en flaade paa mindst 80–100 store vikingeskibe, netop den størrelsesorden, som den angelsachsiske krønike angiver. Har kong Svends flaade i kvalitet svaret til disse borganlæg, er det ikke underligt, at de engelske flaadeledere trak sig tilbage uden kamp, og det er ikke nødvendigt at lade Englands erobring tilskrive en uduelig konges svigten. Den sandsynligste forklaring paa erobringen er militær overlegenhed knyttet til en ny organisation og teknik, som nordboerne maa have lært gennem deres østlige forbindelser til de kulturlande, Byzans og Araberriget, der alene var i besiddelse af den matematiske indsigt, der ligger bag Trelleborgenes anlæg.

Men der er samtidig momenter ved Trelleborgene, der taler imod, at de udelukkende har tjent som uddannelseslejre for Englandstogterne. Den overordentlige vægt, der er lagt paa defensive elementer, peger nok saa meget i retning af forsvarsborge eller lokale tvangsborge, og de tydelige spor af Fyrkats afbrænding og af brand i den ene af Trelleborgs porte kunde tyde paa, at de havde været udsat for angreb. Men ingen skriftlig kilde røber nogen begivenhed, hvor borgene har været anvendt,

eller situationer, der konkret kan tjene til at forklare deres eksistens. Der kan kun meget løst gisnes om visse muligheder.

En intern dansk mulighed lader sig opstille med udgangspunkt i et begrænset sydjysk kongedømme i Jelling, der senere etablerede et herredømme over hele det danske rige. I en saadan situation forekommer Trelleborgenes beliggenhed naturlig, naar det gælder at beherske nyerhvervede omraader: Fyrkat kunde beherske Nordjylland fra Randers-Viborg til Limfjorden, Aggersborg foruden Vendsyssel de to hovedruter: Limfjorden og hovedvejen ned gennem Jylland, Nonnebakken Odense og hele Fyn, mens Trelleborg udgjorde et sikkert brohoved til Sjælland. Denne hypotese forudsætter, at kong Haralds rigssamling har været mere omfattende end erhvervelsen af Sydslesvig. Man maa imidlertid erindre, at Svend Tveskæg antagelig blev konge efter et stormandsoprør mod kong Harald, og at et samlet rigsstyre derfor ikke kan paaregnes at være stabiliseret i hans tid. Under kong Svends mange og lange togter har borgene imidlertid med en ringe besætning kunnet bevare herredømmet overfor eventuelle partikularistiske bevægelser.

En anden mulighed er nordisk. Man maa nemlig regne med, at nordiske konger idelig søgte at udvide deres omraader paa andres bekostning, og saavel under kong Harald som kong Svend melder overleveringen om angreb og om erobringer fra nabokongernes side, og selv om overleveringen er suspekt, er saadanne angreb realiteter. Overfor saadanne angreb kan borgene have haft en funktion.

I alle tilfælde giver Trelleborgene et overraskende konkret indhold til den vurdering, som Knud den Stores biograf, munken i Saint Omer, gav af kong Svend: »Skønt han nemlig levede i fred og tryghed og ikke behøvede at ængste sig for noget anfald fra fjenders side, havde han dog stadig faren i tanker og frygtede den ... Derfor styrkede og hegnede han i sin lejr ethvert punkt (mod eventuelle fjender), og han tillod ikke, at der vistes nogen slaphed af hans folk ved at træffe de forberedelser, som kunde være nødvendige for krigsførelsen ...«.

SVEND TVESKÆGS DANSK-NORDISKE POLITIK

Naar Trelleborgenes rolle ikke lader sig bestemme, skyldes det i første række, at det ikke er muligt at indpasse kong Svends hjemlige historie i en kronologisk sammenhæng, ja, i virkeligheden er det meget faa kends-

gerninger, man med sikkerhed kan knytte til hans regering. Der findes ikke dokumenter, der oplyser os om hans styre; det er omtvistet, om et par runeindskrifters »kong Svend« skal knyttes til ham eller til Svend Estridsen; og alle meddelelser i de berettende kilder er paaviseligt saa tendentiøst fordrejede og løst placerede, at det vil være ganske vilkaarligt at sammenstille de enkelte mere sikre vidnesbyrd til blot en del af en helhed. Det eneste faste ved kong Svends danske kongemagt er hans engelske sejr; den godtgør, at han i hvert fald siden begyndelsen af 990erne maa have haft en stærk og stabil kongemagt i Danmark som basis for sine flaadeangreb.

De relevante berettende kilder er Thietmar af Merseburg og Adam af Bremen, der betragter kong Svend med afgjort fjendtlig tendens, og Munken i St. Omer, hvis lovtale over Knud den Store ogsaa omfatter faderen, der grundlagde hans engelske rige. Med Laur. Weibulls ord er Adams fremstilling af kong Svend »en opbyggelig fortælling i tidens stil, om synd og straf, om anger og naade«. Den er komponeret over det gamle testamentes historie om den afgudsdyrkende og genstridige kong Manasse, som Herren straffer med assyrerkongen, indtil han angrer og igen søger den rette Gud Herren, og den er indspundet i Adams augustinske verdensopfattelse om kampen her paa jorden mellem Gudsriget og Djævelens rige, hver især karakteriseret af særlige egenskaber. Derved faar man følgende skikkelse: den fra kristendommen frafaldne, hedningen, fadermorderen og kristenforfølgeren, der rammes af Guds straf, to gange tages til fange af fjender, og som mister sit rige og forlades af sit folk, hvorefter han i to gange syv aar flakker om i fremmede lande og afvises af konge efter konge. Til sidste gaar han dog i sig selv og opnaar angerfuldt Guds naade, og da han saa vender hjem, bliver han genindsat i sit rige af den svenske konge. Herefter nød hans styre fremgang; først vandt han Norge til Danmark, og siden erobrede han England.

Allerede hos den samtidige Thietmar møder man en beslægtet opfattelse. Kong Svend fremstilles ikke her som hedning, kun som »danskernes grumme konge«, en voldshersker *(non rector sed destructor)* ikke blot mod de fremmede, men ogsaa mod sit eget folk. Thietmar kender kun én tilfangetagelse; den udførtes straks efter faderens død af »oprørske *northmanni*«, hvorefter han løskøbtes af sit folk for en stor sum. Da han haanedes for dette af nogle ondsindede blandt sine egne, besluttede han i sin forbitrelse at hævne sig, ikke paa de faa, men paa det ganske

rige. »Han prisgav sit herredømme for udenlandske fjender, ombyttede sikker ro med ustadig omflakken, fred med krig, sit rige med landflygtighed, himlens og jordens gud med djævelen, og idet han hærgede alt beboet land, berømmede han sig af, at han ikke var sit folks købte og velsindede herre, men af fri vilje dets vidt og bredt huserende fjende«. Det er et klart udtalt billede af den i augustinsk forstand uretfærdige konge *(rex iniquus* eller *tyrannus),* der følger Djævelens veje, men modsat Adam lader Thietmar kong Svend fremture i sin ondskab og dø som »den gudløse blandt fromme« *(impius inter pios)* umiddelbart efter sin sidste onde gerning, erobringen af England.

Som kontrast til de to tyske historieskrivere fremtræder karakteristikken hos munken i Saint Omer. Han ser kong Svend i engelsk perspektiv i hyldestskriftet om Knud den Store, tilegnet dennes enke, og han meddeler derfor kun lidt om nordiske forhold. Den almene karakteristik af hans danske styre er rosende og meddelt ovenfor (s. 252). Her møder man modsætningen til en »*tyrannus*«. Han »har vel næsten været den lykkeligste af alle sin tids konger«, elsket af Gud og af sit danske folk, saa der »til hans lykkelige begyndelse kom til at svare en langt lykkeligere udgang«. Han fremstilles kort sagt med alle den kristne konges dyder som en slags *rex justus.* Hans nordiske rige var præget af »fred og tryghed«, og det nød fremgang takket være hans kraftige og forstandige styre. Erobringen af England er dog hovedtemaet; dette værk begynder han efter opfordring, og han er kun ansvarlig for det sidste og afgørende togt, der til gengæld skildres meget bredt og retorisk.

De overleverede karakteristikker af kong Svend og hans regering er saaledes ideologiske skabeloner, der er fremkommet ved, at man ud fra indbyrdes stridende helhedsopfattelser har udvalgt og omformet træk fra virkeligheden og indpasset dem i den forud givne model. Der er ingen tvivl om, at der i og bag denne iklædning skjuler sig enkelte kendsgerninger, men spørgsmaalet er hvilke. Hvad er det for forhold, der har bestemt helhedssynet, og hvilke konkrete fakta er udvalgt til at dække dette? Man maa i denne forbindelse erindre sig, at den sandhed, som middelalderlige historieskrivere paaberaaber sig, er en højere form for sandheden end virkeligheden. Grundsynspunktet for Adams fordømmelse af kong Svend fremtræder klart: Svend var en konge, der i stedet for at fremme hans ærkesædes interesser modarbejdede det, og ærkesædets vel identificeres konsekvent med Guds riges fremme. Thietmars

grundsyn lader sig ikke bestemme med samme sikkerhed, men det kan være knyttet til afskyen for de nordiske vikingers hærgen; i 994 havde Thietmar selv været gidsel hos en vikingeskare, der angreb ved Stade, og de ulykkelige følger af dette anonyme togt for hans egen fornemme slægt skildrer han drastisk – dog uden at tilskrive kong Svend ansvaret. For munken i Saint Omer er den positive vurdering evident: Svend er den gudbenaadede grundlægger af det engelske vælde, som blev taget i arv af hans højt priste helt, Knud den Store.

Naar man betænker, at virkeligheden bag Thietmars og Adams elendigt omflakkende flygtningekonge er den sejrrige vikingekonge, der udpressede danegæld af det England, som han til sidst erobrede, maa man indrømme, at perspektivet i den højere sandhedssøgen har fordrejet de objektive kendsgerninger til ukendelighed. Af saadanne kilder er det ikke muligt for historikeren at udlede sikker historisk sammenhæng, men han maa nøjes med at sandsynliggøre enkelte momenter.

Udgangspunktet for Svend Tveskægs regering er bedst oplyst. Der kan næppe være tvivl om, at han opnaaede kongemagten i medfør af en dansk stormandsopstand mod Harald Blaatand; men alle detaljer om forløbet er fordægtige, og det kan ikke afgøres, hvor aktiv Svend selv har været i kampen mod faderen. En tilfangetagelse er vel ogsaa den sandsynlige sandhedskærne bag de knopskydende overleveringer, der kulminerer med Sakses tre fangenskaber; men Svend har næppe haft mere end det ene, der omtales i vor ældste meddelelse, hos Thietmar, som tilskriver det »oprørske *northmanni*« og tidsmæssigt sætter det i forbindelse med kampen mod faderen. Den vage angivelse tillader ingen sikker identifikation, men som en nærliggende mulighed kan peges paa de saakaldte jomsvikinger, som den nordiske tradition har knyttet til disse begivenheder; i hvert fald var der ægteskabskontakter mellem de danske konger og de slaviske fyrster, og i Wollin har man fundet omfattende bosættelser med stærkt nordisk præg, der kan sættes i forbindelse med overleveringens Jomsborg eller Jumne, om end de arkæologiske levn er mere merkantile end militære.

Forskningen omkring Jomsborg og jomsvikingerne er af stor historiografisk interesse. Overleveringen udkrystalliseredes i dansk og nordisk historieskrivning i aartierne omkring 1200 i ret forskellige variationer. Indenfor ældre historieforskning kan iagttages mange lærerige forsøg paa at skille

virkelighed fra legende og digt, indtil Laur. Weibull i 1911 med sin radikale kritik skar hele overleveringen bort fra historien og placerede den som digtning over en meget sammenstykket konstruktion. Den paafølgende polemik illustrerer levende de metodiske betragtninger indenfor den ældre traditionsbundne og den nye kritiske skole.

Ud fra sin tids viden benægtede Laur. Weibull, at et Jomsborg som beskrevet i overleveringen havde eksisteret i Vikingetiden. Det maatte i stedet opfattes som en digterisk idealborg. Siden skulde det dog vise sig, at Vikingetidens virkelighed ikke stod meget tilbage for Jomsborg-beskrivelsen. Da Nørlund havde afdækket Trelleborg, skrev han i 1936, at det var »fristende at kalde Trelleborg for et sjællandsk Jomsborg«, og i flere henseender maatte dette overtrumfe selv de traditionstroendes forestillinger om sagaens Jomsborg. Derimod maa det understreges, at dette overraskende arkæologiske resultat ikke anfægter afvisningen af traditionen om jomsvikingerne og deres borg som historisk kilde, men det kan eventuelt føje en ny sandhedskærne til den sene konstruktion. De konkrete træk i legendedannelsen kan saaledes være dels vage overleveringer om vikingeborge, dels tradition om en nordisk vikingebosættelse ved Wollin, hvortil kong Haralds og kong Svends tilknytning har nogen hjemmel i kilderne. Alle de øvrige træk i jomsvikingernes historie (slagene paa Fyrisvallar og i Hjørungavaag samt Palnatoke-legenden) beror givetvis paa romantiserede omlokaliseringer.

Thietmars meddelelse om, at kong Svend lod sit land ligge aabent for ydre fjender, mens han selv optraadte som fjende mod sine egne, og Adam af Bremens udfyldning heraf med den svenske kong Erik Sejrsæls erobring af det danske rige, er saa indkapslet i forvrængningen af Svends Englandstogter til omflakkende landflygtighed, at kun vidnesbyrd fra et par andre kilder tillader en mulig lille sandhedskærne at titte frem. Aar 1000 meddelte biskop Ekkehard (eller Esico) af Slesvig til ærkebispen i Mainz: mit bispedømme er lagt øde, byen forladt, kirken tom; jeg har intet sæde. Paa den landflygtige biskops epitafium i Hildesheim bekræftes, at han var fordrevet fra sit stift ved vaabenmagt. At der blev kæmpet omkring Slesvig paa Svend Tveskægs tid fremgaar af et par runesten ved Hedeby. Den ene af disse fortæller, at »kong Svend satte stenen efter sin *hemþega* Skarde, der var draget vesterpaa, men fandt døden ved Hedeby«. Den anden lyder: »Thorulf, Svends *hemþega,* rejste denne sten efter sin *felagi* Erik, som fandt døden, da *drenge* belejrede Hedeby, og han var *styresmand,* en meget *god dreng*«. De to sten synes samtidige, noget yngre end Jellingestenene, og begge er sandsyn-

ligvis knyttet til samme kong Svend og samme kamp. At der om belejrerne bruges hædersbetegnelsen »drenge« taler afgjort for, at kong Svend og hans krigere er belejrerne.

Kilderne lader sig ikke med sikkerhed henføre til samme begivenhed, endsige forbinde med den senere historieskrivning, men alt lader sig forene i en enkelt logisk mulighed: Under et af Svend Tveskægs Englandstogter i midten af 990erne angriber den svenske konge Erik Sejrsæl, muligvis med hjælp fra vikingekolonien ved Wollin, Danmark og tilegner sig herredømmet over Hedeby-omraadet, men ved sin hjemkomst fra det vestlige togt angriber kong Svend den svenske konge i Hedeby, der genvindes efter belejring og blodig kamp. Under disse kampe om Hedeby er den tyske biskop Ekkehard flygtet sydpaa. Hedeby blev dog ikke varigt lagt øde, og det kan ikke være krig, der i en menneskealder holdt bispen borte fra sin stiftsby. – En saadan kortvarig svensk besættelse af Hedeby, som man ikke kan vente at finde omtalt i norrøne skjaldekvad, kan være den lille fjer, der hos Thietmar og Adam er vokset til ukendelighed. Andre muligheder lader sig opstille, men den politiske situation tillader næppe en erobring af hele det danske rige.

SVOLDERSLAGET

Den vigtigste begivenhed i Svend Tveskægs nordiske historie er det søslag mellem de nordiske konger, hvor Olav Tryggvason faldt; med dette sagnomspundne »Svolderslag« kulminerer den nordiske historiedigtning. I en indtrængende kritisk analyse har Svend Ellehøj søgt at placere dette realpolitisk i sammenhæng med de foregaaende aartiers nordiske politik, som han med rette understreger har været nær knyttet til den politiske udvikling i de slaviske omraader syd for Østersøen. Det er givet, at mangt og meget i dette nordisk-slaviske spil maa forblive usikkert. Det gælder specielt slavernes forhold til Jumne, den nordiske vikingebosættelse ved Wollin; men heroverfor staar som faste kendsgerninger de nordisk-polske fyrsteægteskaber: Svend Tveskæg var sandsynligvis søn af en polsk prinsesse (iflg. Sdr. Vissing-stenen var Tove, Mistivis datter, Harald Gormsens dronning), og i hvert fald ægtede han selv en anden polsk prinsesse, enken efter Erik Sejrsæl.

Men selv om det ikke er muligt at vurdere den nordiske vikingekoloni ved Wollin som politisk faktor, synes det sikkert, at den siden Harald

Blaatands død konsekvent har støttet kong Svends modstandere, saaledes Erik Sejrsæl ved dennes angreb paa Danmark. Efter dennes død ægtede kong Svend hans enke, den polske kongedatter, hvis umyndige søn Olav Skotkonge blev svensk konge, men saaledes at kong Svend antagelig blev den ledende i et dansk-svensk samarbejde. Da kong Svend traditionelt støttede den unge trønderjarl Erik Haakonsson, kom han omtrent samtidig i modsætning til sin gamle vaabenfælle fra angrebene paa England, Olav Tryggvason, der efter opbruddet fra England i 995 havde tilegnet sig kongemagt i Norge. Under disse forhold forbandt vikingerne i Vendland sig med ham mod Svend Tveskæg.

Senest aar 1000 fandt disse nordiske modsætninger deres afgørelse i et søslag, der i nordisk tradition er foreviget under navnet »slaget ved Svold«, men som antagelig er udkæmpet i syddansk farvand. Med støtte af den svenske konge og den norske jarl sejrede kong Svend her endegyldigt over Olav Tryggvason og hans »vendiske« forbundsfæller. Kong Olav faldt i kampen, hvorefter Svend anerkendtes som Norges overherre, og de nordiske vikinger i Vendland gled ud af sagaen. Ved denne sejr var kong Svends position i Norden saa grundfæstet, at han uden frygt kunde vende sine styrker mod vest i de angreb, der endte med Englands erobring.

Bortset fra Adam af Bremen omtales trekongerslaget alene i den nordiske tradition. Historisk kundskab herom skal man ikke hente i de islandske sagaer, hvor den romantiske legendedannelse kulminerer hos Snorre og i Jomsvikingasaga. Allerede forinden er den romantiserende afsporing foretaget i den ældste norske historieskrivning (Ágrip, Historia Norvegiæ og hos Theodricus), mens Sakse udformede den danske legendariske version.

Laur. Weibull har i 1911 klart paavist overleveringens afsporing og vilde vækst, men han og Curt Weibull (1921) har for ensidigt ladet Adam af Bremens fremstilling danne virkelighedsgrundlaget. Ove Moberg (1940) og Svend Ellehøj (1953) har med rette understreget, at de samtidige norrøne skjaldekvad (Haldor Ukristnes Eriksflok og Hallfreds Olafsdrapa) trods deres – iøvrigt modstridende – norskfarvede tendens rummer nok saa sikker kundskab.

Er der saaledes ingen grund til at tvivle paa slagets realitet eller dets udfald, maa det samtidig understreges, at vor viden om lokalisering, datering og slagets gang er højst usikker. Først sent i den norrøne tradition, tidligst hos Theodricus, henlægges slaget til det apokryfe Svold eller Svolder ved den vendiske kyst; Sakse har ingen nærmere placering, mens Adam af

Bremen henlægger det til Øresund. Siden Laur. Weibull har man foretrukket denne lokalisering, men Adams formulering (»mellem Skaane og Sjælland, hvor konger plejer at udkæmpe søslag«) afslører snarest hans egen usikkerhed. Skjaldekvadenes vage angivelse, det brede sund ved holmen, i en almen syddansk sammenhæng modsiger ikke Adam, men giver heller ikke egentlig bekræftelse.

Efter traditionel opfattelse daterer to uafhængige kilder, Adam af Bremen og Are Frode, slaget til aar 1000. Som paavist af Ólafia Einarsdóttir er kronologien i Ares *Íslendingabok* en konstruktion, der forsøger at indsætte den relative islandske tidsregning i almeneuropæisk absolut kronologi med aarstal efter Kristi fødsel. Et kardinalpunkt i denne konstruktion er, at Altingets indførelse af kristendommen fandt sted samme aar som Olaf Tryggvason faldt, og dette skete aar 1000 (M); efter Ólafia Einarsdóttirs beregninger skulde det dog snarest være aar 999. – Som paavist af Svend Ellehøj kan Are kun have hentet aar 1000 hos Adam af Bremen. Imidlertid daterer Adam normalt ikke begivenhederne efter aarstal, men efter ærkebispernes funktionsaar, og i hans notits om tusindaaret er det faktisk dettes indtræffen, der placeres indenfor hans normale kronologi, til ærkebiskop Libentius's 12. aar. Hos Adam indleder denne notits et kapitel med et nyt europæisk indhold og har ikke naturlig tilknytning til skildringen af de nordiske forhold i de foregaaende kapitler. Alene i Vedels udgave af Adam af Bremen, og derfor vel ogsaa i hans forlæg Sorøbogen, der i første halvdel af 11. aarh. benyttedes i Lund, og som brændte i 1728, er dette punktum fejlagtigt blevet placeret som afslutning paa et kapitel om den norske kong Olav og hans mellemværende med kong Svend. Kun ved denne kapiteldeling er det forstaaeligt, at nogen kan opfatte, at aarstallet 1000 skal henføres til kong Olavs død. Det bliver derfor sandsynligt, at Are Frode har hentet sit runde aar i Sorøbogen; muligvis kan han have været i Thorlak Runolfsøns følge, da denne af ærkebiskop Asser i Lund blev viet til biskop over Skálholt i 1118. I alle tilfælde maa man regne med, at aarstallet er en konstruktion, der bygger paa en fejltolkning af sit forlæg. Ingen ægte kilde henfører Olavs død eller slaget til aar 1000.

Ligesaa sikkert som slagets udfald er, ligesaa usikre er alle enkeltheder om slagets gang, bortset fra deltagerne, hvor Hallfred klart siger, at den norske konge kæmpede mod to konger og en jarl. Naar den norrøne tradition i stigende grad tilskriver jarl Eriks indsats sejren, er det en tendens, der gaar helt tilbage til skjaldekvadene, hvor Haldors Eriksflok efter situationen maatte smigre den jarl, til hvem kvadet var rettet. Slagets følger, kong Svends overherredømme i Norge, viser ligesom hele situationen, at det var ham der var den faktiske leder og sejrherre.

NORDSØIMPERIET

KNUD DEN STORE OG ENGLAND

De umiddelbare følger af Svend Tveskægs død i februar 1014 giver et nyt eksempel paa den ringe stabilitet, der karakteriserede vikingerigerne, og som gjorde lederskifter farlige. I England valgte den danske hær straks kong Svends yngre søn Knud, der deltog i togtet, til konge, mens angelsachserne foretrak at kalde den landflygtige Æthelred tilbage fra Normandiet. I Norden synes Knuds ældre broder Harald straks at have overtaget kongemagten i Danmark, mens Norge hurtigt frigjorde sig fra det danske overherredømme og accepterede Olav Haraldsson som konge. Han var en erfaren vikingehøvding af norsk kongeslægt, der forstod at udnytte situationen; med et beskedent følge brød han op fra England og vandt en let sejr over den danskvenlige norske jarleslægt.

Om forholdene i Norden i Harald Svendsens korte kongetid (1014–18) er overleveringen yderst sparsom. Man maa nøjes med at konstatere, at de to kongebrødre enedes om fred og samarbejde: Harald beholdt enemagten i Danmark, men støttede til gengæld Knud i hans kamp for at genvinde den engelske kongemagt. Besejret af angelsachserne havde Knud nemlig i sommeren 1014 maattet trække sig tilbage til Danmark, men allerede den følgende sommer kunde han med en mægtig flaade styre tilbage over Nordsøen til England. Flaaden var nok fortrinsvis dansk, men den indbefattede kontingenter fra hele Norden; den norske jarl Erik Haakonsson ledsagede sin svoger med et anseligt antal skibe, og paa en række svenske »Knuds-sten« mindes i runer høvdinger, der havde været med Knud vestpaa i England, eller som havde oppebaaret danegæld ved Knuds aftakning af sin hær, da han var i ubestridt besiddelse af hele England.

Generhvervelsen af England skyldtes dog ikke udelukkende den nordiske hær. Ogsaa angelsachserne havde rustet sig, og selv om Knud nok forstod at vinde sejre over Æthelred og hans energiske søn og efterfølger Edmund Jernside, formaaede han dog ikke at fastholde det erobrede. Ved forhandling naaedes maalet halvt, da den upaalidelige

ealdorman i Mercia Eadric Streona i 1016 mæglede et forlig, hvorefter riget deltes mellem de to unge konger efter en grænse langs Themsen og Watlingastreet, og endnu inden aarets udgang fuldbyrdedes maalet, da kong Edmund døde, og angelsachserne foretrak den effektive Knud som enekonge fremfor at vælge en af kong Alfreds efterslægt, der i øjeblikket kun kunde frembyde umyndige emner.

I første omgang handlede Knud som erobrer; han efterstræbte alle ætlinge af det angelsachsiske kongehus, og han delte straks England i fire dele. Selv overtog han det umiddelbare styre over Edmunds part, Wessex, men forbeholdt sig alene overherredømmet over det øvrige, der deltes i tre jarledømmer, som hver især overdroges hans vigtigste hjælpere. Erik Haakonsson beholdt Northumberland, som han tidligt havde faaet tildelt, Mercia betroedes fortsat til den tjenstvillige fredsmægler Eadric Streona, mens den prøvede vikingefører Thorkel den Høje, der i 1012 havde svigtet Svend Tveskæg og var traadt i Æthelreds tjeneste, nu belønnedes for sin nye drottensvig med East Anglia. For de to sidste var jarleværdigheden sikkert mere et resultat af politisk nødvendighed end et udtryk for tillid fra kongens side. De to jarlers magtstilling blev da ogsaa meget kortvarig; allerede samme aar blev Eadric anklaget for forræderi og henrettet, og i 1021 landsforvistes Thorkel.

Hurtigt udskiftede kong Knud sit militærstyre med fredsstyre, og samtidig fik han sin kongemagt legitimeret. I 1018 aftakkede han størsteparten af sin vikingehær for den hidtil største danegæld, 82.000 pd. sølv, og samme aar forskød han sin northumbriske ægtefælle Ælfgifu og ægtede i stedet dronning Emma, Æthelreds enke, datter af hertug Richard af Normandiet. Omtrent samtidig mødtes konge og folk i Oxford og fastlagde grundlaget for det fremtidige kongestyre. Man forpligtede sig fra begge sider til at overholde »Edgars love«, derunder specielt at opretholde fuld ligeberettigelse for angelsachsere og nordboer. Gennem hele sin regering fastholdt kong Knud den kontinuitet og det maadehold, der ligger i dette udtryk. Han udbyggede den nedarvede lovgivning med detaljerede, forsigtigt reformerende bestemmelser; han knyttede den angelsachsiske kirke til sig i snævert samarbejde og med kontakt til paven, men under kongelig ledelse; og han gennemførte i det hele en fast og fredelig regering, der skabte ro indadtil og holdt fjenderne borte udadtil. Saavel af samtid som af eftertid er Knud regnet blandt de store og gode engelske konger.

Gennem hele sin regering følte kong Knud sig langt stærkere knyttet til sit engelske kongedømme end til det danske, som han opnaaede i 1019 efter broderens død aaret før. Da Knud i 1020 vendte tilbage til England, anførte han i en proklamation til sit engelske folk, at hans rejse havde været nødvendig, fordi han og England var blevet truet af en alvorlig fare fra dansk side. Der meddeles ikke nærmere, og det er umuligt at oplyse, hvad der sigtes til; snarest har det vel været frygt for, at et større nordisk vikingerige skulde etableres. I alle tilfælde meddelte kongen, at faren nu var afværget. Foreløbig nøjedes Knud med besiddelsen af Danmark, og der findes ikke vidnesbyrd om konflikt hverken med den norske eller med den svenske kong Olav.

Kong Knud maa dog tidligt have næret planer om at oprette et nordisk imperium ved siden af det engelske. Som argumenteret af Ove Moberg har Knud muligvis medvirket til – eller i hvert fald billiget, at Olav Haraldsson under krisen efter Svend Tveskægs død etablerede en norsk kongemagt. Derimod har han næppe tiltraadt, at Olav nedkæmpede jarledømmet, og længe har opgivelse af dansk overherredømme i Norge næppe haft plads i hans nordiske politik. Naar kong Knud i et brev fra 1027 til sit engelske folk i sin titel har knyttet kongemagt over nordmænd og svenskere til sit dobbeltrige England og Danmark *(rex totius Anglie et Denemarcie et Norreganorum et partis Suanorum)*, kan det ganske vist ikke saa tidligt være udtryk for fuldført virkelighed, men det formulerer et politisk program, der sandsynligvis har motiveret de gentagne rejser til hans dansk-nordiske rige, som den angelsachsiske krønike registrerer for 1020erne.

Formaalet med den første rejse (1023) oplyses ikke, men det fortælles, at Knud ved hjemkomsten til England ved et forlig med den fredløse Thorkel overdrog denne styret over Danmark og medgav ham sin søn (Hardeknud) mod selv at modtage Thorkels søn. Meddelelsen er ejendommelig, men den lader sig vanskeligt bortforklare; det er sandsynligt, at den norsk-svenske koalition, der fremtvang Knuds næste rejse (i 1026), allerede da har tegnet sig som en truende fare. En foreløbig afgørelse i den nordiske magtkamp fandt sted i kampen ved Helgeaaen i Østskaane. Dette slag er skildret i ligesaa prægnante som modstridende og virkelighedsfjerne fremstillinger baade i den sene norrøne tradition, kulmine-

rende med Snorre, og hos den danske Sakse; men kampens forløb, udfald og plads i den historiske sammenhæng maa alene udledes af de relevante samtidige kilder, og deres tale er alt andet end klar og entydig.

Om kampens baggrund synes en strofe hos den islandske skjald Sigvat Thordarson at bekræfte den norrøne overlevering om, at Olav havde afvist Knuds krav om norsk overherredømme; i alle tilfælde godtgør hans ægteskab med en datter af Olav Skotkonge, at han fik den dansk-svenske forstaaelse afløst af en norsk-svensk alliance, hvorefter han og svogeren Anund Jakob, Olav Skotkonges søn og efterfølger, i 1025 enedes om at angribe Danmark, den første paa Sjælland, den anden i Skaane. Det var dette, som Knud aaret efter besvarede med sin engelsk-danske ekspedition, der førte til det kombinerede sø- og landslag ved Helgeaaen. De norrøne skjaldekvad og den angelsachsiske krønike er enige om slagets lokalisering og det store mandefald, men uenige om alt andet. Mens krøniken kun anfører svenske fjender, omtaler skjaldene ogsaa den norske Olav, og alle kvad, saavel dem der er viet Olav som Sigvats Knudsdrapa, gør Knud til sejrherre, mens formuleringen i krøniken maa udlægges som en svensk sejr, med mindre man med Ove Moberg vil tolke slutordene om, at »svenskerne havde valpladsen«, saa de gaar paa ligene af de mange dræbte i kampen.

Slaget var vel nok vigtigt, maaske afgørende for magtfordelingen i Norden; men selv om Knud havde demonstreret sin overmagt, blev der ved Helgeaaen ingen endelig ordning fastlagt for de nordiske riger. Den uafklarede situation fremgaar klart af Knuds brev til det engelske folk fra 1027, der uden direkte at nævne slaget tillader os at sætte det ind i den politiske sammenhæng. Brevet er skrevet efter afslutningen af en »pilgrimsrejse« til Rom, hvor Knud overværede, at den tyske konge, Konrad II, paaskedag 1027 blev kronet til romersk kejser af paven. I brevet redegør kongen udførligt for aarsagerne til sit lange fravær og forklarer, hvorfor han maa vende tilbage til Norden fremfor at drage direkte til England. Det udtales utilsløret, at forviklingerne i Norden, der forsinkede hans længe planlagte Romerrejse, nu da alle vigtige forhandlinger med pave, kejser og andre potentater lykkeligt er ført til ende, atter kræver hans nærværelse. I Danmark skal han med de danskes raad slutte endelig fred med de folk, der »vilde have berøvet mig kronen og livet«, dersom de ikke, takket være Gud, var blevet lamslaaet, saa de ikke evnede at fuldføre deres forsæt. Men – hedder det til

sidst »naar freden endelig er sluttet med nabofolkene, og der er skaffet ro for hele mit rige her i øst, agter jeg at fortsætte til England, saa snart jeg i sommer kan faa udrustet skibe.«

Om Knud i 1027 opnaaede større resultater end aaret før er uvist; først den følgende sommer omsatte han sit krav om det norske kongedømme til virkelighed. Med en stor flaade kom han i 1028 fra England via Danmark til Norge, hvor han fordrev kong Olav og »tilegnede sig landet som sin ret«, som det hedder i den angelsachsiske krønike. Angrebet synes vel forberedt. Uden at spare paa gaver havde Knud forud vundet mange norske stormænd for sig, og svigtet af sine egne opgav Olav sit rige uden sværdslag og søgte tilflugt hos sin frænde, kong Jaroslav i Novgorod. Knud indsatte Haakon Eriksson, den sidste ætling i den norske jarleslægt, i hans forfædres værdighed, men allerede det følgende aar omkom den unge jarl ved skibbrud. Ved efterretningen herom besluttede Olav at vinde sit rige tilbage; men hans følge fra Novgorod var ringe, hjælpen fra Sverige begrænset, og da ogsaa tilslutningen af nordmænd under fremrykningen mod Trøndelagen svigtede, blev resultatet Olavs nederlag og død i slaget ved Stiklestad 1030, den 29. juli, hvis vi holder os til den tidlige liturgiske placering af Olavsdagen – eller 31. august, hvis man som Snorre tillægger solmørket under slaget ifølge Sigvats kvad konkret sandhedsværdi og ikke opfatter det som en episk motivering for Olavs hellighed.

Sejren ved Stiklestad var ikke Knuds, men de norske stormænds værk, og da Knud lod sin søn Svend som underkonge efterfølge jarlen som styrer af Norge og med hans angelsachsiske moder Ælfgifu (eller Alfiva) som formynder, følte nordmændene snart deres frihed truet paany, og denne gang af en fremmed. Allerede i 1031 spores kimen til, at den forstødte kong Olav efter sin død skulde blive et helligt og nationalt samlingsmærke. Endnu inden Knud den Stores død var den norske opposition blevet saa stærk, at de stormænd, der havde været Olav den Digres modstandere, i 1035 tvang Svend Alfifasøn og hans moder bort, hvorefter de hyldede Hellig Olavs unge søn Magnus, som de havde hentet hjem fra Novgorod, som deres rette konge. Knud den Stores reaktion paa frafaldet kendes ikke, og da han døde endnu samme aar, ophørte enhver tanke om et dansk overherredømme; i stedet voksede en national norsk rigsidé op omkring helgenkongen som *rex perpetuus Norvegiae*.

Det blev saaledes en skrøbelig og stakket realitet, der knyttedes til Knud den Stores norske kongetitel; men hans kongemagt over svenskere er endnu mere tvivlsom. Man har paa forskellig vis søgt at verificere det partielle svenske kongedømme, der udtrykkes i hans titel i 1027; men et saadant omtales eller antydes ikke, hverken i skjaldekvadene eller i de samtidige berettende kilder, og naar svenskerne indgaar i kongens titel i et par sene engelske lovhaandskrifter, og naar Knud i et par berettende kilder, ligeledes engelske, fra det 12. aarh. gøres til sveernes konge, er det snarest 1027-brevet, der har tjent som forlæg og kilde.

Imidlertid har en særlig mønttype med indskriften CNUT REX SV, der er fundet spredt over hele Østersø-omraadet, siden Laur. Weibull i 1910 fremdrog den, maattet tjene som dokumentation for, at Knud faktisk har været anerkendt som konge over en del af Sverige. Men den ejendommelige mønt trænger selv til forklaring og placering, før den kan benyttes til at verificere andre tvivlsomme kilder. Mønten er paa reversen signeret af den svenske kong Anund Jakobs kendte møntmester Thormod og lokaliseret til Sigtuna (ÞORMOD ON ZIHT), og det er vanskeligt at afgøre, hvilken numismatisk eller politisk mulighed man skal foretrække, naar man vil forklare, at den danske konges og den svenske møntmesters stempel er sat sammen paa samme mønt. I alle tilfælde er det vanskeligt at forestille sig, at kong Knud kan have slaaet mønt og følgelig ogsaa udøvet kongemagt i Mälar-byen Sigtuna, uden at det vilde have sat sig spor i en eller anden skriftlig kilde. Møntindskriften kan muligvis bestyrke en opfattelse om, at Knud i sin titel har postuleret kongemagt over svensk omraade, saaledes som det udtrykkes i 1027-brevet; dettes særprægede begrænsning af kongemagten til en del af svenskerne taler i sig selv imod, at titelen er interpoleret.

Det sikreste maa i alle tilfælde være at indskrænke Knuds kongemagt til de fem riger, som han ifølge *Gesta Cnutonis regis* »efterhaanden vandt sig herredømme over«, nemlig Danmark, England, *Britannia,* Skotland og Norge. Havde der været blot skygge af realitet knyttet til svensk kongemagt, kan man være sikker paa, at *Gesta*'s forfatter ikke vilde have fortiet det.

Holder man sig alene til kendsgerningerne, fremgaar det imidlertid klart, at Knuds engelsk-danske dobbeltrige dannede et mægtigt Nordsø-imperium, saa det er forstaaeligt, at hans herskerstilling for samtiden

taalte sammenligning med den romerske kejsers. Den paa een gang naive og kloge selvhævdelse, der giver sig udtryk i Knuds brev til det engelske folk efter afslutningen paa den politiske pilgrimsrejse til Rom, svarer sikkert ganske godt til virkeligheden. Ved denne rejse sikrede kong Knud sig en meget stærk position i den europæiske politik.

Knuds jævnbyrdighed med kejseren fik faa aar senere et prægnant udtryk, idet kejser Konrad II, hvis forsøg paa at skaffe sønnen Henrik (III) en byzantinsk ægtefælle var mislykket, nu anmodede om, at kejsersønnen maatte ægte Knud den Stores datter Gunhild. Ægteskabet mellem de to umyndige fyrstebørn fuldbyrdedes først i 1036, aaret efter kong Knuds død, og allerede i 1038 døde den lille Gunhild, saa der opnaaedes ikke politiske resultater paa længere sigt. Men ægteskabsaftalen var i sig selv en stor diplomatisk gevinst, og sammen med den opnaaede Knud et andet betydningsfuldt resultat: kejser Konrad gav afkald paa enhver ret til Hedeby og det tyske markgrevskab nord for Ejderen. Dette omraade havde ganske vist været i dansk besiddelse siden Harald Blaatands sidste aar, men stadfæstelsen af Karolingertidens gamle Ejdergrænse var en sikring mod en genoptagelse af Ottonernes aggressive politik.

DEN NORDISKE KIRKE

Knuds modydelse til den tyske kejser maa man sandsynligvis søge indenfor kirkepolitikken. I sit ofte omtalte brev meddelte Knud, at han af pave, kejser og fyrster havde opnaaet værdifulde begunstigelser for sit engelske og danske folk, men bortset fra toldlettelser for pilgrimme og andre rejsende lader de sig ikke nærmere specificere for danskernes vedkommende. Vort kendskab til de kirkelige forhold i Norden beror da næsten udelukkende paa Adam af Bremen, der for denne periode synes bedre underrettet end før, og som har mindre at skjule for Knuds end for Svend Tveskægs tid.

Som ovenfor (s. 253) anført er Adams fremstilling af kong Svend ejendommelig skæv, og naar han præsenteres som den store kristenforfølger, er det lige saa vildledende som hvor den sejrende vikingekonge omtolkedes til den landflygtige omflakker. Svend har givetvis fra begyndelsen været en kristen konge, men han støttede sig til den angelsachsiske kirke og nægtede at anerkende den bremensiske ærkebiskops myndighed,

og da Adam identificerer sit eget ærkesæde med Guds kirke, maa kong Svend blive en *rex tyrannus* og en fra Gud frafalden. Det bliver derfor ikke kongen, men den i Bremen uddannede og indviede danske biskop Odinkar, der ifølge Adam »forsvarede kristendommen i Danmark«, om end han fra sit bispesæde i Ribe kun havde Nørrejylland under sig. Adam har dog ogsaa erfaret, at engelske præster og biskopper virkede i Norden; han meddeler bl. a., at kong Svend fra England skikkede biskop Gotebald til Skaane, hvor han skulde forestaa missionen og lede kirken. Adam bedyrer, at den tyske »moderkirke« ikke viste sig misundelig paa de engelske klerke, men antyder samtidig med et bibelcitat, at disse derimod i deres nordiske missionsarbejde var tilskyndet »af avind og kiv« *(invidia et contentio)*. Netop ved den demonstrative gentagelse af begrebet *invidia* (misundelse), en af de syv dødssynder, røber Adam sig naivt: hele hans fremstilling dækker over en situation, hvor ærkesædet Hamburg-Bremens indflydelse paa den nordiske kirke var ubetydelig.

Analyserer man derefter Adams meddelelser om forholdene under Knud den Store, fremgaar det klart, at sønnen i langt højere grad end faderen benyttede gejstlige fra England i den danske kirke, hvis udbygning han fortsatte. Adam skriver udtrykkeligt, at Knud »førte mange biskopper fra England til Danmark«, og han opregner: Bernhard i Skaane, Gerbrand paa Sjælland og Reginbert paa Fyn, af hvilke de to sidste var nye bispedømmer. Da den danske Odinkar til sin død i 1043 fortsatte som eneste biskop i Nørrejylland, var alene biskoppen i Slesvig, Ekkehard, udgaaet fra ærkesædets tyske klerke, men han forblev stadig i sit tyske eksil til sin død i Hildesheim i 1026; jfr. ovenfor s. 256.

Trods denne frigjorthed overfor det tyske ærkesæde nyder Knud den Store alligevel magister Adams fulde bevaagenhed. Det noteres, at han og dronning Emma med sønnen Hardeknud er optegnet i Bremerkirkens broderskabsbog og nyder godt af klerkenes forbønner. Hvad der har bevæget Adam til en saadan velvillig holdning er heller ikke vanskeligt at opspore: der har fundet en forsoning sted mellem kong Knud og Hamburg-Bremen, og ifølge Adam var det ærkebiskop Unwan (1013–29), der tog initiativet til og havde æren af, at ærkesædets rettigheder atter respekteredes i Danmark.

Adam beretter: Opbragt *(zelatus)* over at kong Knud lod sine danske biskopper indvie i England, tog Unwan Gerbrand til fange, da han var undervejs fra England; ærkebispen formaaede ham ikke alene til at love

sig troskab og lydighed, men han knyttede ham til sig i venskab og brugte ham derefter til som betroet sendebud at mægle forlig med den danske konge. Knud viste sig velvillig overfor den udstrakte haand, og han »blev siden saa nær knyttet til ærkebiskoppen, at han derefter foretrak at handle efter dennes raad«. Endelig hævder Adam, at det ogsaa var Unwan, der mæglede fred mellem kong Knud og kejser Konrad.

Der er næppe grund til at tvivle paa, at de konkrete elementer i Adams meddelelser svarer til virkeligheden; det gælder saavel de omtalte personer som forligene og anerkendelsen af det tyske ærkesæde. Derimod maa det anses for meget tvivlsomt, om ærkebiskoppens indsats og gevinster har været fuldt saa store, som det umiddelbare indtryk af teksten lader ane. Adam paataler andetsteds, at Unwan brugte venlige gaver for at fremme sine planer overfor ustyrlige konger, men mener dog ikke, at han begik »nogen større synd, naar han saaede de timelige ting for at høste de aandelige«, hvad der i det konkrete tilfælde maa betyde: opnaa principiel anerkendelse. Ligeledes indrømmer Adam, at ærkebiskoppen af venskab for de nordiske konger accepterede de fra England indsatte biskopper, naar blot de gjorde fyldest og var villige til at lyde Hamburgkirken, og for at vinde dem overøste han ogsaa dem med gaver. Hvor svag Unwans stilling faktisk var indenfor den nordiske kirke, fremgaar af, at skønt Adam hævder, at ærkebiskoppen selv indviede klerke til Norden, er det ham dog ikke muligt at navngive mere end én, som Unwan har bispeviet, nemlig Thurgot i Skara; alle de andre, ikke blot alle i Danmark, men ogsaa mange i Norge og enkelte i Sverige er kommet fra England. Faktisk var Avoco, som ærkebiskop Libentius (1029–32) indsatte som Gerbrands efterfølger paa Sjælland, den eneste biskop i Knud den Stores Danmark, der var indviet ved ærkesædet i Hamburg-Bremen.

Trods ordlyden hos Adam er hans kendsgerningers tale klar: som kristen konge har Knud den Store, som allerede Svend Tveskæg, udpeget biskopperne og derved selv styret den danske kirke, og det betyder atter, at hele kirkens præg maa have været mere angelsachsisk end tysk. Bortset fra personerne er de samtidige vidnesbyrd ganske vist overordentlig svage, men det kraftige angelsachsiske indslag, der siden kan konstateres under Svend Estridsens og især hans sønners styre, maa have sin rod i den dansk-engelske unionstid, hvor de personlige og politiske kon-

takter var mest udtalte, og hvor samtidig den danske kirke organiseredes og fæstnedes.

Det maa navnlig være i denne periode, at de mange kirkelige laaneord fra oldengelsk er optaget i det danske sprog. De er trængt ind paa alle kirkelivets felter. Vi har dem i de mest almene religiøse gloser som *kristen, kristendom, helligdom* og *Gudfader;* de indgaar i de gejstlige personbetegnelser fra *ærkebiskop* til *degn* og næsten for enhver *klerk;* og de findes som de centrale betegnelser indenfor kult og liturgi, saaledes fx. ordene *kalk, disk* og *røgelse.*

Sammen med laaneordene fulgte ganske naturligt selve de kirkelige institutioner i angelsachsisk udformning. Karakteristisk er bodsdisciplinens overførelse til Norden i angelsachsisk skikkelse sammen med den oldengelske betegnelse *scrift;* ordet genfindes i ældre dansk i formen *skrift* og med betydningen »paalæggelse af bod *(oboedientia)*«, hvor præsten er den handlende person, idet ordet først senere i formen *skrifte(maal)* faar den bekendende synder som subjekt. Talende er ogsaa afgiften *Romskud;* skønt ordet er meget sjældent og først træffes efter Reformationen, maa saavel afgift som ord føres tilbage til det oldengelske *Romescot,* der gengiver den afgift til paven, som ellers kaldes Peterspenge. Denne afgift kendes ikke fra den kontinentale kirke, og naar den under betegnelsen *census* forekommer i pavebreve til Svend Estridsen med angivelse af, at den erlagdes under hans forgængere, er det sandsynligt, at den for Danmarks vedkommende er indført i 1027, da kong Knud ifølge sit brev til det engelske folk forhandlede med paven om Peterspenge for sit vestlige rige.

Hvor stærkt den danske kirke var udbygget, og i hvilket omfang kristendommen var accepteret i Knud den Stores tid, lader sig ikke bestemme. Fra Svend Estridsens tid meddeler Adam af Bremen, at Skaane rummede 300 kirker, Sjælland halvt saa mange og Fyn en trediedel af dette tal. For det antageligt bedre udbyggede Jylland nævnes intet tal. Størrelsesordenen hos Adam er vel omkring halvdelen af antallet af stenkirker i romansk tid. Man skal næppe tillægge disse tal statistisk værdi, men blot opfatte dem som et udtryk for, at landet efter Adams mening var ret vel forsynet med kirker.

Arkæologerne har i de seneste aar i stigende tal konstateret levn af trækirker under de nuværende kirkers gulve; men foreløbig er det umuligt at skønne, hvor ofte en stenkirke har haft en eller flere forgæn-

gere i træ, og en nærmere datering er ikke mulig. Næppe nogen af vore stenkirker rækker tilbage til kong Knuds tid, og skriftligt har vi kun meddelelse om een stenkirke fra denne tid, nemlig den stenkirke, som Knuds søster Estrid byggede i Roskilde til afløsning af den trækirke, i hvilken kong Knud ifølge overleveringen lod hendes mand Ulf Jarl dræbe.

STATSMANDEN

Med Svend Tveskægs serie af togter til England kulminerede den nordiske vikingeaktivitet. Kong Svend var vikingetogenes »store organisator«, der »satte vikingekrigen i system«. Saaledes karakteriserede Erik Arup ham i 1925, og hans vurdering er blevet kraftigt bestyrket af de senere afdækkede Trelleborge, der har dokumenteret en militær organisation paa rigsbasis og en hidtil ukendt teknisk fuldkommenhed i udstyret.

Knud den Store synes at have taget faderens organisationstalent i arv, idet han dog har overført det fra det militære til det politiske omraade. Knud førte kun faa krige, og intet vidner om større militære evner. Hans vigtigste vaaben var diplomatiets kunst. Det var ikke hans hær, men hans forhandlinger og resultatrige lokken for modstanderens underanførere, der blev afgørende for hans erhvervelse af England. Usikkert var hans indsats og det opnaaede resultat af slaget ved Helgeaaen, og i hvert fald var det ikke det, men hans gavmilde diplomati overfor de norske stormænd i forbindelse med en demonstration af imperiemagten, der skaffede ham herredømmet over Norge.

Ogsaa overfor Kontinentet kan man spore Knuds beslutsomme og heldige diplomati. Ved sit ægteskab med Æthelreds enke pacificerede han ikke blot den angelsachsiske kongeslægts tilhængere, men vandt samtidig et venskabeligt forhold til Normandiets hertug, Emmas broder. Samarbejdet med den engelske kirke udnyttede han til sin storpolitiske pilgrimsrejse til Rom, der ogsaa førte til afspænding med den tyske kejser og antagelig med ærkesædet Hamburg-Bremen, da man næppe med Adam skal tilskrive ærkebiskop Unwan æren herfor. I alle tilfælde opnaaede kong Knud med denne rejse en anseelse, der ikke var blevet nogen tidligere nordisk hersker til del.

Ogsaa i den indre politik sporer man mere statsmanden end krigeren. Saa snart England var sikkert i hans haand, aftakkede Knud størstedelen af vikingehæren og opretholdt kun en mindre bevogtningsflaade

og en staaende hird – *tinglith,* som den paa Valdemarstiden benævnes i dansk tradition, nemlig i Svend Aggesens latinske tekst til Vederloven. Den administrative udbygning og organisatoriske stramning af det kongelige styre kan følges i England, men i Danmark kun dokumenteres paa et enkelt omraade, nemlig indenfor møntvæsenet, der i Knuds tid fik et mægtigt opsving. Svend Tveskæg var den første danske konge, der slog mønt – eller i hvert fald anbragte sit navn og sit billede paa mønterne. Knud lod overføre langt flere angelsachsiske møntmestre og lod slaa penninge i alle egne af det danske rige. Der nævnes en halv snes danske lokaliteter for udmøntning: i Jylland ved siden af Hedeby nu ogsaa Ribe, Viborg og Ørbæk ved Limfjorden lige syd for Aggersborg, paa Fyn Odense, paa Sjælland især Roskilde, men ogsaa Ringsted og Slagelse og endelig i Skaane Lund, der i Knuds tid var rigets vigtigste møntsted. Der er saaledes blevet slaaet mønt i alle rigets vigtigste centrer; bortset fra Ørbæk var eller blev de alle købstæder.

Paa baggrund af de anførte forhold er det forstaaeligt, at de danske Trelleborge fik saa kort en levetid, som arkæologerne regner med og undertiden undres over. De maa være anlagt af den store vikingekonge Svend Tveskæg, men de var uden betydning for statsmanden Knud den Store. Han styrede mere med diplomati end med hærmagt, og han var hurtigt blevet saa mægtig, ude og hjemme, at saadanne kostbare militæranlæg var aldeles overflødige. Derfor forfaldt de.

Knuds statsmandsværk fik ikke større varighed. Det var skabt af ham, og det beroede alene paa hans personlighed. Efter hans død splittedes hans imperium umiddelbart og for stedse.

VIKINGETIDENS AFVIKLING

Endnu ikke 40 aar gammel døde Knud den Store under et ophold i Shaftesbury den 12. november 1035; hans lig førtes til kongeresidensen i Winchester, hvor det jordedes i katedralen. Sandsynligvis har det været Knuds agt at holde imperiet samlet under sin søn med Emma, Hardeknud. Han var allerede forlængst installeret i Danmark, ifølge den norrøne overlevering var han desuden i 1028 blevet designeret til den norske trone, og endelig synes begivenhederne efter Knuds død at bekræfte meddelelsen i *Gesta Cnutonis* om, at Knud allerede forinden havde ladet hele det engelske rige sværge troskab til Hardeknud. Imidlertid kom det til at gaa ganske anderledes.

Hardeknud kunde i Danmark umiddelbart glide ind som officiel konge; her var han i de første aar stærkt optaget af forholdet til Norge, der allerede forinden havde revet sig løs og dannet et nationalt kongedømme under Olav den Helliges søn Magnus. I England arbejdede enkedronningen Emma forgæves paa at samle alle om Hardeknud; men paa et møde i Oxford opnaaede hun kun at styre over Wessex i Hardeknuds navn, mens stormændene fra Danelagen og London fulgte kredsen om den northumbriske Ælfgifu og valgte hendes søn med Knud, Harald (Harefod), til regent. I 1037 anerkendtes Harald officielt som konge over hele England, og dronning Emma maatte som landflygtig drage til Flandern. Først i 1039 gjorde Hardeknud skridt til at gennemføre sine krav paa Englands krone; hans og moderens flaade laa i foraaret 1040 i Brügge rede til angreb, da der kom bud, at kong Harald var død, og at begge folk i England var enedes om at anerkende ham som deres konge.

Det dansk-engelske imperium syntes genoprettet, men mindre end to aar senere var Hardeknud selv død, og den norske kong Magnus herre over Danmark. Med Hardeknud udsluktes mandslinien i den danske vikingekongeslægt. England faldt nu tilbage til den angelsachsiske kongeslægt og valgte Æthelreds og Emmas eneste endnu levende søn, Edward Confessor, til konge. Det danske rige tilfaldt snart igen den gamle kongeslægt, idet Svend, yngste søn af Knud den Stores søster

Estrid og Knuds angelsachsiske jarl Wulfsige (paa dansk Ulf Jarl) – som Knud senere af uvis grund havde ladet dræbe – efter Magnus den Godes død i 1047 hævdede sin danske kongemagt mod den norske konge Harald Haarderaade, Olav den Helliges broder og tidligere varægerhøvding, som efter sin hjemkomst fra Konstantinopel havde købt eller tiltvunget sig del i sin brodersøns norske kongemagt.

Tanken om en genoplivelse af Nordsøvældet efter Knud den Stores og Hardeknuds død prægede under forskellige former de følgende aartier. Ved siden af regulære vikingetog efter traditionelt mønster finder man postulerede arvekrav og designationer, der skulde føre til maalet. Ogsaa Svend Estridsen følte sig som sand arving til England, og ifølge Adam af Bremen skal Edward Confessor have designeret ham til sin arving og efterfølger i England. I senere traditioner bliver designationen ofte gensidig, saaledes at to konger i stedet for at kæmpe om magten slutter et forlig, der gaar ud paa, at den længstlevende skal arve den andens rige; paa denne maade legitimerer den norrøne tradition Magnus' herredømme over Danmark ved et mæglet forlig med Hardeknud om gensidig arv.

De fleste af disse meddelelser om designation er fordægtige, men at arvekravene eksisterede i samtiden fremgaar tydeligt af begivenhederne efter Edward Confessors død i 1066. Den ene fyrste efter den anden reagerede mod den manglende legitimitet ved Harald Godwinson, den mægtige angelsachsiske jarl, som englænderne lovligt havde valgt til konge, skønt han ikke var af kongelig slægt. Først søgte den norske Harald Haarderaade at gøre sin ret gældende, men resultatet af hans togt blev hans nederlag og død i slaget ved Stamfordbridge. Hans angreb banede antagelig vejen til sejr for den næste tronkræver, hertug Wilhelm af Normandiet, der efter slaget ved Hastings erobrede England endnu inden udgangen af aar 1066. Om Wilhelm Erobreren ved vi positivt, at han søgte at legitimere sin erhvervelse af England ved at postulere, at riget var designeret ham af Edward Confessor.

Et par aar senere søgte Svend Estridsen at gøre sin større ret til England gældende. Sandsynligvis i forstaaelse med den kraftige opposition mod Wilhelm Erobreren, der førte til aaben revolte i Danelagen, foretoges i 1069 og 1070 et par store danske togter til England, det første under ledelse af kong Svends broder Asbjørn og med deltagelse af et par

af Svends sønner, det næste ifølge den angelsachsiske krønike under Svends personlige ledelse. De danske hære havde ikke ringe fremgang i Danelagen, men det lykkedes kong Wilhelm at opretholde magten. Ved en engelsk jarleopstand i 1075 vilde kong Svends søn Knud atter forsøge lykken, men denne gang vendte han tilbage uden at søge landgang, og da han endelig som dansk konge en halv snes aar senere planlagde et erobringstogt, naaede han ikke længere end til mobilisering af den danske flaade. Den angelsachsiske krønike bringer under aar 1085 sin sidste notits om frygt for vikingeanfald, men i Danmark var vikingementaliteten nu totalt forsvundet, og folket vendte sig i stedet i oprør imod den sidste danske vikingekonge og dræbte ham, men ved historiens lunefulde spil blev han efter sin død – som den eneste danske konge – hædret med tilnavnet »den Hellige«.

Selv om de danske flaader var vokset i antal af skibe – der nævnes skibstal paa baade 200 og 300 – er den nedadgaaende kurve for Nordens magtstilling efter Knud den Store evident. Nogen forklaring kan man vel finde i, at det tekniske forspring og den deraf følgende militære overlegenhed er gaaet tabt, men aarsagerne ligger sikkert dybere. Det er mentaliteten der ændrer sig, initiativet der flytter plads, og hele den politiske, merkantile og kulturelle sammenhæng der fornyer sig til ugunst for Norden.

Nordisk vikingetids kulmination under Svend Tveskæg og Knud den Store adskiller sig stærkt fra vikingebevægelsen hundrede aar tidligere; det var en statsligt organiseret erobring, der savner den spontane folkelige tilslutning, der kendetegner den tidligere fase. Det er tydeligt, at den befolkningsmæssige ekspansion fra Norden til alle verdenshjørner undtagen syd er blevet kendelig afmattet i løbet af det 10. aarh. for helt at standse i det følgende. Kun fra Island forlængede kolonisationen sig yderligere mod vest i aartierne omkring aar 1000. I 980erne bebyggede først Erik den Røde og i de følgende aartier andre islændere Grønland, hvis to bygder, Vester- og Østerbygden, blev de sidste nordbokolonisationer. Ganske vist sejlede Erik den Rødes søn Leif den Lykkelige et aarti senere ud paa en længere færd for nærmere at undersøge det land langt i vest, hvortil Bjarne Herjulfsøn faa aar tidligere var blevet forslaaet af storm. Det førte til opdagelsen af en ny verdens-

del, det senere Amerika, der i den norrøne tradition navngives og beskrives som Markland, Helleland og Vinland. Andre ekspeditioner fulgte efter, men de førte aldrig til bebyggelse.

Nordens kontakt med de centrale kolonisationsomraader blev nok opretholdt, men hverken det befolkningsmæssige eller det kulturelle element blev fortsat holdt vedlige, endsige udbygget. I vest romaniseredes de nordiske kolonister i Normandiet meget tidligt, og i Danelagen opretholdt man nok en nordisk egenart, men følelsen af samhørighed med angelsachserne voksede, og den sociale og kulturelle afhængighed af moderlandet forsvandt. Katastrofal blev udviklingen i øst. Ruriks nordiske fyrstehus opretholdt ganske vist herskerstillingen i Kiev og Novgorod, men det nordiske element, der altid havde været ret svagt, slaviseredes mere og mere ved indgifte og kulturpaavirkning, og navnlig efter at fyrst Wladimir i 989 havde antaget den ortodokse kristendom, blev det nordiske islæt i Rus-riget mere og mere omspundet af den byzantinske kultur.

Et andet moment var imidlertid nok saa vigtigt: kontakten til de arabiske og byzantinske kulturcentre blev paa een gang vanskeligere og mindre tillokkende. Araberrigets splittelse i delstater i det 10. aarh. fik tyrkiske stammer til at bryde op fra Altai-bjergene; indkaldt som lejetropper tog de efterhaanden den politiske ledelse i dets vigtigste omraader, mens samtidig den arabiske økonomi og kultur langsomt gik i forfald. Andre tyrkiske stammer og forskellige asiatiske steppefolk under gamle og nye navne (pecheneger, kipchak) trængte samtidig frem vestpaa norden om det Kaspiske hav og Sortehavet, saaledes at nord–sydlig passage blev vanskelig eller endog umulig.

I takt med at sølvstrømmen fra Araberriget svandt ind og erstattedes af en modstrøm af vesteuropæiske mønter, blev de gamle ruter saaledes mindre benyttede. Allerede i 10. aarh. har forbindelserne tidvis været afbrudt langs de russiske floder, og efter aar 1000 fulgte den totale afbrydelse, først af Volga og Don, der var hovedruterne til Araberriget, og sidst afbrødes Dnjepr-ruten i 1068, der var den gamle hovedrute til Konstantinopel. Denne afskæring af de russiske flodveje førte automatisk med sig, at nordboernes handelsforbindelser mod øst endte i Novgorod, hvor en nordisk enklave med gaard og kirke indviet til St. Olav, senere kaldt Gotenhof, blev det store marked for vareudvekslingen mellem nordboerne og russerne. Forbindelsen med Byzans kunde fortsat

opretholdes via mere vestlige veje, fortrinsvis gennem Polen. Men i alle tilfælde var Nordens placering som den store formidler mellem Orient og Occident ophørt.

Ved Nordens forringede position og deraf følgende svækkelse flyttede initiativ og udgangspunktet for merkantil og kulturel formidling fra øst mod vest. Symptomatisk for den nye situation er det, at det ikke blev den norske kong Harald Haarderaade, men hertug Wilhelm af Normandiet, der erobrede England. Dermed skabtes en stærk politisk magt af landene paa begge sider af Kanalen: et Kanalvælde af større stabilitet til afløsning af det kortvarige Nordsøvælde. Dette Kanal-omraade – England og Normandiet samt Flandern – blev ogsaa merkantilt og kulturelt ledende og formidlende for hele Nordvesteuropa. Det var herfra den aktive indsats blev gjort for paany at komme i kontakt med Middelhavsomraadet og via det med Orienten – hele den udvikling, der fører frem til Korstogstiden.

Det var normanniske lejetropførere, der i første halvdel af det 11. aarh. tog ledelsen i en række byer i det politisk opløste Syditalien. Her oprettede de efterhaanden selvstændige fyrstendømmer, tidligst Aversa 1029, og det endelige resultat blev Robert Guiscards syditalienske normannerstat, anerkendt af paven i 1059 og snart efter udvidet med Sicilien, der erobredes fra araberne. Samtidig fandt en opblomstring af det norditalienske byvæsen sted. Den omfattede i første række Genua og Pisa, der allerede i 1015 havde erobret Sardinien fra araberne og renset det nærmeste Middelhav for pirater, men ogsaa en række lombardiske byer af hvilke navnlig Pavia blev formidleren østpaa til Venezia, der fra ældre tid stod i nær kontakt med Byzans og periodevis med Ægypten. Tidligt tilsluttede Englands og Flanderns opvoksende byer sig via Alpepasserne denne nye handelsvej til Italien og dets østlige bagland.

Det var denne rute som kong Knud den Store fulgte paa sin storpolitiske pilgrimsrejse i 1027, og handelens trivsel langs denne vej har givetvis spillet afgørende ind i hans forhandlinger med kejseren, kong Rudolf af Burgund og andre fyrster om, at hans engelske og danske undersaatter, købmænd som pilgrimme, skulde have større sikkerhed og lettelser for told og andre afgifter. Fra Pavia foreligger der dokumentation for resultatet, idet engelske købmænd sidenhen maatte forhandle om en afløsningssum for toldfrihed for treaarsperioder, og de nævnte beløb

godtgør, at varetransporten over Alperne allerede da har haft ganske anselige dimensioner.

Det er i denne verdenshistoriske sammenhæng man maa betragte og vurdere afslutningen paa dansk og nordisk Vikingetid. Østersøen var ikke længere det formidlende hav for udvekslingen af østens og vestens varer og kulturelementer. Danmark (og Norden) havde ikke længere mulighed for at udnytte og lukrere af en heldig beliggenhed; det mistede sin organisatoriske og tekniske overlegenhed og blev nærmest at betragte som et overdrev i periferien. I Danmark valgte man at knytte sig stærkest muligt til den vesterlandske kultur, og i kraft af den maritime tradition lykkedes det at opretholde den direkte kontakt med de nye vesterlandske kulturcentrer, saaledes at landet for hele perioden »mellem Vikingetid og Valdemarstid« paa de fleste felter kunde opretholde et forspring frem for de nærmestliggende nordiske og tyske omraader.

BIBLIOGRAFISK OVERSIGT

Efterfølgende fortegnelse over kildegrundlag og litteratur for Vikingetidens historie er udarbejdet af cand. mag. Nanna Damsholt i samarbejde med forfatteren. Den er anlagt som et forsøg på at give den interesserede læser et første hjælpemiddel til videregående studier. Fortegnelsen er delt i to hovedafdelinger. I første afdeling bringes en saglig opdelt almindelig oversigt over det aktuelle forskningsgrundlag, idet det arkæologiske og filologiske materiale efterfølges af de skriftlige kilder og et udvalg af den vigtigste nyere litteratur. Anden afdeling rummer supplerende henvisninger til mere specielle arbejder, der er relevante for de enkelte kapitler i bogen. Fortegnelsen følger her som regel bogens fremstilling, ikke alene efter hovedkapitlerne, men ogsaa indenfor underkapitlerne. Der henvises i almindelighed ikke til arbejder, der indgår i første afdeling.

GENERELLE AFDELING

I ARKÆOLOGI

BRØNDSTED, Johannes, *Danmarks Oldtid.* København, 1938–40, 2. rev. udg. 1958–60. (Indeholder udførlige litteraturhenvisninger).

BECKER, C. J., oversigter i *Fortid og Nutid,* Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie. Udg. af dansk historisk fællesforening. Bd. 20, 21 og 23. 1958, 1962 og 1966.

– *Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland.* Nationalmuseets Skrifter. Større beretninger VI. København, 1961.

KLINDT-JENSEN, Ole og David M. WILSON, *Vikingetidens kunst.* København, 1966.

MARTENS, Irmelin, „Vikingetogene i arkæologisk belysning", *Viking* vol. 24. Oslo, 1959–60.

STENBERGER, Mårten, Det forntida Sverige, Stockholm, 1964.

Se i øvrigt artikler i følgende periodica: *Acta Archaeologica, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, Kuml, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, Skalk, Viking, Tor* og *Fornvännen.*

1) Bybebyggelse:

SCHLESINGER, Walter, Herbert JANKUHN og Herbert LUDAT i *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens.* Reichenau-Vorträge 1955–1956. Konstanz, 1958, genoptrykt Darmstadt, 1965.

ENNEN, Edith, *Frühgeschichte der europäischen Stadt.* Bonn, 1953.
– „Das Städtewesen Nordwestdeutschlands von der fränkischen bis zur salischen Zeit", *Das erste Jahrtausend* II. Düsseldorf, 1964.
PLANITZ, Hans, *Die Deutsche Stadt im Mittelalter.* Graz-Köln, 1954.
VOGEL, W., „Wik-Orte und Wikinger", *Hansische Geschichtsblätter* 1935.
Die Zeit der Stadtgründung im Ostseeraum, Acta Visbyensia I. Visby, 1965.
JANKUHN, H., *Haithabu, ein Handelsplatz der Wikingerzeit.* Neumünster, 4. udg. 1963.
SCHLEDERMANN, H., „Slesvig/Hedebys tilblivelse". *Sønderjyske Aarbøger* 1966 og 1967.
SØGAARD, Helge, *Det ældste Århus.* Århus, 1961.
KLINDT-JENSEN, Ole og Hellmuth ANDERSEN, „Det ældste Aarhus", *Kuml* 1963.
ANDERSEN, H. Hellmuth og H. J. MADSEN, „Nygade i Århus", *Kuml* 1966.
RIISMØLLER, P., *Aalborg, Historie og Hverdag.* Aalborg, 1942.
BLOMQVIST, Ragnar, *Tusentalets Lund.* Lund, 1941.
BLOMQVIST, R. og A. W. MÅRTENSSON, *Thulegrävningen 1961.* Lund, 1963.
NIELSEN, E. Levin, „Pedersstræde i Viborg. Købstadarkæologiske undersøgelser 1966/-67", *Kuml* 1968.
ARBMAN, H., „Birka. Sveriges äldsta handelsstad", *Från forntid och medeltid* I. Stockholm, 1939.
– *Birki. Untersuchungen und Studien.* Vol. I–II. Stockholm, 1940–43.
HOLMQVIST, W., B. ARRHENIUS and P. LUNDSTRÖM, *Excavations at Helgö* I–III. 1961, 1964 and 1968.
FLODERUS, E., „Västergarn", *Fornvännen* XXIX, 1934.
BLINDHEIM, Charlotte, *Acta Archaeologica* XXXI. København, 1960.
HOLWERDA, J. H., *Dorestad en onze vroegste middeleuwen.* Leiden, 1929.
EHRLICH, B., *Der preussische, wikingische Handelsplatz Truso.* Conventus primus historicorum Balticorum. Riga, 1937 (1938).
NEUGEBAUER, W., „Das wikingische Gräberfeld von Elbing-Neustädterfeld und die Lage Trusos", *Berichte über die Kieler Tagung des Ahnenerbes.* 1939 (1944).
KUNKEL, O. und K. A. WILDE, *Jumne, „Vineta", Jomsborg, Julin: Wollin.* Stettin, 1941.
HAARNAGEL, W., „Die frühgeschichtliche Handelssiedlung Emden", *Emdener Jahrbuch* 35. 1955.
SCHINDLER, Reinhard, *Ausgrabungen in Alt-Hamburg.* Hamburg, 1958.
NERMAN, Birger, *Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde.* Kungl. Vitterhets Historia och Antikvitets Akademien. Stockholm, 1958.
RAJEWSKI, Zdzislaw, „Forschungsergebnisse über die Besiedlung „der Lausitzer" Kultur in Biskupin und Umgegend", *Kuml* 1958.

2) Trelleborge:

NØRLUND, P., *Trelleborg.* Nordiske Fortidsminder IV, I. København, 1948.
SCHULTZ, C. G., „Aggersborg", *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1949.
L'ORANGE, H. P., „Trelleborg-Aggersborg og de kongelige byer i Østen". *Viking,* vol. 16, Oslo, 1952.
OLSEN, Olaf, *Fyrkat.* Nationalmuseets blå bøger 1959.
– „Trelleborg-problemer", *Scandia* 28, 1962.
– „Om at udgrave stolpehuller', *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1968.

3) Vikingeskibe:

Brøgger, A. W. & H. Shetelig, *Vikingeskipene. Deres forgjengere og etterfølgere.* Oslo, 1950.

– *The Viking Ships, Their Ancestry and Evolution.* Oslo, 1951.

Sjøvold, Th., *Osebergfunnet og de andre vikingsskipsfunn.* Oslo, 1957.

Åkerlund, H., „Vikingatidens skepp och sjöväsen", *Svenska Kryssarklubbens årsskrift* 1959.

Almgren, Bertil, „Vikingatåg och vikingsskep", *Tor* VIII, 1962.

– „Vikingatågens höjdpunkt och slut", *Tor* IX, 1963.

Thorvildsen, Knud, *Ladby-Skibet.* Nordiske Fortidsminder. København, 1957.

Olsen, Olaf og J. Crumlin-petersen, „The Skuldelev Ships", *Acta Archaeologica* vol. XXXVIII, 1967.

– *Fem vikingeskibe fra Roskilde Fjord.* Roskilde, 1969 (med bibliografi).

Lindqvist, Sune, *Gotlands Bildsteine,* Stockholm, 1941–42.

4) Handel, skattefund og mønter:

Pirenne, H., *Mahomet et Charlemagne.* Bruxelles, 1935.

Riising, Anne, „The Fate of Henri Pirenne's thesis on the consequenses of the Islamic expansion", *Classica et Mediaevalia* vol. XIII, 1952.

Grierson, Ph., „Commerce in the Dark Ages. A Critique of the Evidence", *Transactions of the Royal Historical Society* 5. ser. vol. 9, 1959.

Bolin, Sture, „Muhammed, Karl den Store och Rurik", *Scandia* XII, 1939. – Denne og andre relevante afhandlinger fra 1926 til 1958 er (uden noter) genoptrykt i *Ur penningens historia.* Lund, 1962; jfr. hans teoretiske udredninger i *State and Currency in the Roman Empire.* Stockholm, 1958.

– i *Boken om Gotland.* Stockholm, 1945.

Hauberg, P., *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146,* København, 1900.

Galster, G., *Nordisk Kultur* XXIX. København, 1936.

Bendixen, K., *Danmarks mønt.* København, 1967.

Skovmand, Roar, „De danske Skattefund fra Vikingetiden". *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed.* København, 1942.

Skaare, Kolbjørn, „Myntfunn og datering", *Viking* 1960.

Malmer, Brita, *Nordiska mynt före år 1000,* Acta Archaeologica Lundensia 1966. – Jvfr. G. Galsters anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* 12. rk. III, 1969.

Rasmusson, N. L., „Birkamynt", *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* I. København, 1956 (med henvisninger).

Stenberger, Mårten, *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit* I–II. Stockholm, 1947–58.

Dolley, M., *Anglo-Saxon Pennies.* British Museum, 1964.

– *Viking Coins of the Danelaw and of Dublin.* British Museum, 1965.

II FILOLOGI

Skautrup, P., *Det Danske Sprogs Historie* I. København, 1944.

1) Navneforskning:

Danmarks Stednavne udgivet af Stednavneudvalget 1–14. København, 1922–69.

HALD, Kr., *Vore Stednavne*. 2. rev. og forøgede udg. København, 1965 (og talrige artikler i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*).

– *De danske Stednavne på -um*. København, 1942.

SØRENSEN, J. Kousgård, *Danske bebyggelsesnavne på -sted*. København, 1958.

HOLMBERG, Bengt, *Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement*. Uppsala, 1946.

STÅHLE, C. E., *Studier över de svenska ortnamn på -inge*. Lund, 1946.

JANZEN, Assar, „Scandinavian Place-Names in England VI", *Names* XI:IV, 1963.

WAINWRIGHT, F., *Archaeology and Place-Names and History. An Essay on Problems of Co-ordination*. London, 1962.

2) Runer:

WIMMER, Ludvig, *De danske Runemindesmærker* I–IV. København, 1893–1908.

Nordisk Kultur VI: *Runorna* utg. av Otto v. Friesen. Stockholm, 1933.

Danmarks Runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke I. København, 1942 (med henvisninger).

Sveriges runeinskrifter vol. 1 ff. edd. S. Söderberg, E. Brate, E. Wessén, R. Kinander och H. Jungner. Uppsala, 1900 ff.

WESSÉN, E., „Historiska runinskrifter", *Vitterhets- Historia- och Antikvitetsakademiens Handlingar* 1960.

JANSON, Sven B. F., *The Runes of Sweden*. Stockholm, 1962.

III SKRIFTLIGE KILDER

1) Berettende kilder:

A. Frankiske og sachsiske.

Annales regni Francorum ed. R. Rau, Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Bd. V. Darmstadt, 1968.

Annales Bertiniani & *Annales Vedastini* ed. R. Rau, Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Bd. VI. Darmstadt, 1969.

Annales Fuldenses ed. R. Rau, Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Bd. VIII. Darmstadt, 1969.

FLODOARD, *Annales* ed. Ph. Lauer. Paris, 1905.

EGINHARD, *Vie de Charlemagne* ed. L. Halphen. Paris, 1923.

NITHARD, *Histoire des fils de Louis le Pieux* ed. Ph. Lauer. Paris, 1926.

ABBON, *Le siège de Paris par les Normands* publ. avec trad. française par H. Waquet. Paris, 1942.

REGINO Prumiensis, *Chronicon* rec. F. Kurze, Scriptores rerum Germanicarum. Hannover, 1890.

ALCUIN, *Epistolae* ed. E. Dümmler, Monumenta Germaniae Historica, Epistolae IV, 2. Hannover, 1895.

ERMOLD le Noir, *Poème sur Louis le Pieux et épître au roi Pépin* publ. avec trad. française par E. Faral. Paris, 1932.

Vikingerne i Paris. Beretninger fra 9. århundrede oversat og forklaret af Niels Skyum-Nielsen. København, 1967.

Dudo St. Quintini, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum* éd. par Jules Lair, Mémoires de la société des Antiquiaires de Normandie vol. XXIII. Caen, 1865.

Widukind von Korvey, *Sachsengeschichte* edd. A. Bauer & R. Rau, Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Bd. VIII. Darmstadt, 1969.

Thietmar von Merseburg, *Chronik* ed. W. Trillmich, Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters Bd. IX. Darmstadt, 1966.

B. Angelsaksiske.

(Den angelsaksiske krønike) *Two of the Saxon Chronicles Parallel* I–II ed. by Ch. Plummer and J. Earle. 1892–99. Reed. by D. Whitelock, 1952.

Den oldengelske Krønike i Udvalg ved Torsten Dahl. København, 1936.

„Die *Annales Lindisfarnenses et Dunelmenses* kritisch untersucht und neu herausgegeben" von Wilh. Levison, *Deutsches Archiv* XVII, 1961.

King Alfred's Orosius ed. by Henry Sweet I, Old English Text and Latin Original, Early English Text Society vol. 79. London, 1883.

Encomium Emmae ed. and transl. by A. Campbell, Camden Third Series, 1949.

Gesta Cnutonis Regis Siue Encomium Emmae Reginae ed. M. Cl. Gertz, Scriptores Minores II, København, 1922.

C. Irske.

Annals of Ulster I–II ed. W. H. Hennesy. Dublin, 1887–93.

Chronicles of the Scots ed. W. F. Skene. Edinburgh, 1867.

Walsh, P., *The Four Masters and their Work.* Dublin, 1944.

Annals of Inisfallen ed. S. MacAirt. Dublin, 1951.

Dicuil, *Liber de mensura orbis terrae* ed. Walkenaer. Paris, 1807.

The War of the Gaedhil with the Gaill ed. J. H. Todd. Rolls Series. London, 1867.

D. Nordiske.

a) Danske og i Danmark virkende forfattere.

Rimbert, *Vita Anskarii* ed. G. Waitz. Scriptores rerum Germanicarum. Hannover, 1884.

Vita Rimberti ed. G. Waitz. Scriptores rerum Germanicarum. Hannover, 1884.

Adam Bremensis, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum.* 3. Auflage, hrsg. von Bernhard Schmeidler. Scriptores rerum Germanicarum. Hannover und Leipzig, 1917.

Chronicon Roskildense ed. M. Cl. Gertz i Scriptores Minores I, København 1917–18.

b) Norrøne.

Íslendingabók udg. af F. Jónsson. København, 1930. Facsimileudgave ved J. Jóhannesson. Reykjavik, 1956. Udg. af Anne Holtsmark, *Arkiv for nordisk filologi* A 5. Oslo, 1951.

Landnámabók ed. Finnur Jónsson I–III. København, 1900, 1921 og 1925 (ny udgave under forberedelse).

Orkneyinga saga udg. ved Sigurður Nordal. København, 1913–16.

The Orkneyinga Saga, a new translation by A. B. Taylor. Edinburgh, 1938.

Færeyingasaga udg. af F. Jónsson. København, 1927.
Den norsk-islandske Skjaldedigtning I–III udg. af F. Jónsson. København, 1908–15.
Den norsk-isländska skaldediktningen reviderad av Ernst A. Kock I–II, Lund, 1946–49

E. Byzantinske og russiske.

CONSTANTINE Porphyrogenitus, *De administrando imperio.* Greek text ed. by G. Moravscik, English translation by R. J. H. Jenkins I–II. Budapest, 1949–62.
(Nestorkrøniken) *Povest' Vremennykh Let* ed. V. P. Adrianova-Peretts. Leningrad, 1950.
Russian Primary Chronicle transl. by S. H. Cross and O. P. Sherbowitz-Wetzon. Cambridge Mass., 1953.
Nestorkrönikan, Översättning från fornryskan av A. Norrback. Stockholm, 1919.
THOMSEN, Vilh., *Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna.* Stockholm, 1882.
– *The Relations between Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State.* Oxford, 1876.

F. Arabiske.

BIRKELAND, H., *Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder.* Norske Videnskaps-Akademis skrifter II. Oslo, 1954.

2) Andre kilder:

Diplomatarium Danicum I. række 2. bd. 1053–1169 udg. af L. Weibull under medvirken af N. Skyum-Nielsen. København, 1963.
Danmarks gamle Landskabslove I–VIII udg. af J. Brøndum Nielsen m. fl. København, 1920–61.
Danmarks gamle Love ved E. Kroman og Stig Iuul. København, 1945–48.
Kong Valdemars Jordebog udg. af Svend Aakjær. København, 1926–43.
Capitularia regum Francorum edd. A. Boretius et V. Krause. Monumenta Germaniae Historica. Hannover, 1883–97.
The Laws of the Earliest English Kings ed. and transl. by F. L. Attenborough. Cambridge, 1922.
WHITELOCK, D., *English Historical Documents* I, 500–1042. London, 1955.

IV ALMINDELIGE HISTORISKE FREMSTILLINGER

(alfabetisk ordnet)

ANDERSSON, Ingvar, *Skånelands historia till Saxo och Skånelagen.* Stockholm, 1947.
ARBMAN, H., *Schweden und das karolingische Reich.* Stockholm, 1937.
– *Svear i Österviking.* Stockholm, 1955.
– *The Vikings.* London, 1961.
– och M. STENBERGER, *Vikinger i Västerled.* Stockholm, 1935.
ARNE, T. J., *La Suède et l'Orient.* Uppsala, 1914.
– *Det stora Svitjod.* Stockholm, 1917.
ARUP, Erik, *Danmarks historie* I. København, 1925.

ASKEBERG, F., *Norden och kontinenten i gammal tid.* Uppsala, 1944.
BLAIR, P. H., *An Introduction to Anglo-Saxon England.* Cambridge, 1966.
BOLIN, Sture, *Skånelands historia.* Lund, 1930–33.
BRØNDSTED, Johs., *The Vikings.* Harmondsworth, 1960. Dansk udg. *Vikingerne.* København, 1961.
BUGGE, A., *Vikingerne* I–II. Kristiania, 1904–06.
– *Vesterlandenes Indflydelse paa Nordboernes Kultur i Vikingetiden.* Kristiania, 1904.
CHRISTENSEN, Aksel E., *Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen, Nordisk Kultur* II. København, 1938.
– *Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden.* København, 1945. (2. udg. med supplerende noter, 1968).
– „Über die Entwicklung der dänischen Städte von der Wikingerzeit bis zum 13. Jahrhundert", *Acta Visbyensia I, Die Zeit der Städtegründung im Ostseeraum.* Visby, 1965.
– „Birka uden Frisere", *Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Årbog* 1966 = *Maritime Studier tilegnet Knud Klem,* 1966.
– „Mellem Vikingetid og Valdemarstid. Et forsøg på en syntese", *Historisk Tidsskrift* 12. række 2. bd. 1966 = „Denmark between the Viking Age and the Time of the Valdemars. An Essay at new Syntheses", *Mediaeval Scandinavia* I, Odense 1968.
GRØNBECH, Vilh., *Vor Folkeæt i Oldtiden* I–II. København, 1909–12. (Ny udg. 1955).
JONES, Gwyn, *A History of the Vikings.* London, 1968.
JØRGENSEN, A. D., *Den nordiske Kirkes Grundlæggelse* og *første Udvikling.* København, 1874–78.
KENDRICK, T. D., *A History of the Vikings.* London, 1930.
KOCH, Hal, *Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder* I–II. København, 1936.
– „Det danske Folk 1042–1241", *Schultz Danmarkshistorie* I. København, 1941.
– *Den danske kirkes historie* I. København, 1950.
– *Kongemagt og kirke 1060–1241. Danmarks historie* bd. 3. Politikens Forlag, København, 1963.
LOYN, H. R., *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest.* London, 1962.
LUND, Niels, *De Danske Vikinger i England.* København, 1967.
MUSSET, L., *Les peuples Scandinaves au Moyen Age.* Paris, 1951.
– *Les invasions: le second assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe–XIe siècles), Nouvelle Clio* 12 bis. Paris, 1965.
OLRIK, Hans, *Konge og Præstestand i Danmark.* København, 1892.
SAWYER, P. H., *The Age of the Vikings.* London, 1962.
SHETELIG, H., *Vikingeminner i Vest-Europa.* Oslo, 1933.
– *Viking Antiquities in Great Britain and Ireland* I–VI. Oslo, 1940–54 (især oversigten i bd. 1).
STEENSTRUP, Johs., *Normannerne* I–IV. København, 1876–82.
– *Normandiets Historie under de syv første Hertuger 911–1066.* Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter 7. Rk. København, 1925.
STENTON, F. M., *Anglo-Saxon England. Oxford History of England* II. Oxford, 1943.
VERNADSKY, George, *The Origins of Russia,* Oxford, 1959.
VOGEL, Walther, *Die Normannen und das Fränkische Reich.* Heidelberg, 1906.
DE VRIES, Jan, *De Wikingen in de Lage Landen bij de Zee.* Berlin, 1923.
WEIBULL, Curt, *Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden.* Lund, 1921.

WEIBULL, Curt, „Om det svenska och det danska rikets uppkomst", *Historisk tidskrift för Skåneland* VII, 1917–21.
WEIBULL, Lauritz, *Kritiska undersökninger i Nordens historia omkring år 1000.* Lund, 1911. = *Nordisk Historia* I (med flere artikler).
WHITELOCK, Dorothy, *The Beginnings of English Society. Pelican History of England* II. 2. udg. London, 1965.
– „The Dealings of the Kings of England with Northumbria in the Tenth and Eleventh Centuries", *The Anglo-Saxons. Studies in some Aspects of their History and Culture presented to Bruce Dickinson.* London, 1959.

SPECIELLE AFDELING

OLDHISTORIEN GENNEM TIDERNE

JØRGENSEN, Ellen, *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800.* København, 1931.
– *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede.* København, 1943.
PETERSEN, Carl S., *Stenalder – Broncealder – Jernalder.* København, 1938.
HERMANSEN, Victor i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* 1931 og 1953 (Oldsagskommissionen af 1807) samt 1934 (C. J. Thomsens første museumsordning).
BRØNDSTED, Johannes, „Nordisk Arkæologi", *Videnskaben i Dag* II. København, 1944.
JENSEN, Jørgen, „Arkæologi og Kulturforskning", *Historisk Tidsskrift* 12. række, 2. bd., 1966.

DANMARK OG DANERNE

LUKMAN, N. Cl., *Skjoldunge und Skilfinge.* København, 1943.
WEIBULL, Laur., „Jordanes' framställning av Scandza och dess folk", *Vetenskapssocieteten i Lund. Årbok.* 1925.
– „Upptäckten av den skandinaviska Norden", *Scandia* VII, 1934.
– „Fredsfördragen mellan frankerna och danerna 811 och 813", *Scandia* XIII, 2, 1941. De to sidstnævnte artikler er genoptrykt i *Nordisk Historia* I. Lund, 1948.
SVENNUNG, J., *Jordanes und Scandia.* Stockholm, 1967.
CLAUSEN, H. V., „Studier over Danmarks oldtidsbebyggelse", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie,* 1916.
KROMAN, Erik, *Musikalsk Akcent i Dansk.* København, 1947.

OLDTIDSBEBYGGELSEN

STEENSBERG, Axel, *Den Danske Landsby.* Vi og vor Fortid nr. 1, 1940.
– *Den Danske Bondegård.* Vi og vor Fortid nr. 8, 1942.
KJÆR, Hans, „Oldtidshuse ved Ginderup", *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1928 og 1930.
HATT, Gudmund, *Nørre Fjand,* Videnskabernes Selskabs Skrifter. Arkæologisk-kunsthistoriske Meddelelser bd. 2, nr. 2, 1957.
BECKER, C. J., „Bronzealderhuse i Vestjylland", *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark,* 1968.

HATT, Gudm., *Landbrug i Danmarks Oldtid.* København, 1927.
– *Oldtidsagre,* Videnskabernes Selskabs Skrifter. Arkæologisk-kunsthistoriske Meddelelser bd. 2, nr. 1, 1949.
STEENSBERG, Axel, „En Muldfjælsplov fra førromersk Jernalder", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1936 = *Acta Archaeologica* VII, 1937.
– „Danske plovtyper i Oldtid og Middelalder", *Fortid og Nutid* XII, 1937.
– *Bondehuse og vandmøller.* Arkæologiske landsbyundersøgelser I, 1952.
– „Store Valby", *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark,* 1953.
GLOB, P. V., *Ard og plov i Nordens oldtid.* Aarhus, 1951.
MATHIASSEN, Therkel, *Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse,* Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-historisk Række II, 1948.
– *Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse,* Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-historisk Række VII, 1959.
ALBRECTSEN, Erling, „Fyns bebyggelse i den ældre Jernalder", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie,* 1946.
– „Fyns bebyggelse i Oldtiden", *Fynske Aarbøger,* 1951.
ARUP, Erik, „Danmarks ældste Landbrug", *Tidsskrift for Landøkonomi,* 1916.
PAYNE, F. G., „The British Plough", *Agricultural History Review,* 1957.

OLDTIDSLANDBRUGET

DEGERBØL, Magnus, *Husdyr og mennesker.* København, 1962.
TROELS-SMITH, J., „Ertebøllekultur – Bondekultur", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie,* 1953.
Om Grauballemanden:
HELBÆK, H., *Kuml* 1958.
– *Danmarks geologiske undersøgelser* II nr. 80, 1954.
Om Tollundmanden:
HELBÆK, H., *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie,* 1950; jvfr. GLOB, P. V., *Mosefolket.* København, 1965.
IVERSEN, Johs., *Landnam fra Danmarks Stenalder.* København, 1941.
– „Naturens udvikling siden sidste istid", *Danmarks Natur* I. København, 1967 (med bibliografi).

SAMFUNDSINSTITUTIONER

IUUL, Stig, *Fællig og Hovedlod.* København, 1940.
JØRGENSEN, Poul Johs., *Dansk Retshistorie.* København, 1940 (med bibliografi).
CHRISTENSEN, Aksel E., „Birka uden frisere", *Maritime studier tilegnet Knud Klem.* Helsingør, 1966 = *Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Årbog* 1966.
EBEL, Wilh., „Über skandinavisch-deutsche Stadtrechtsbeziehungen im Mittelalter", *Acta Visbyensia* I. Visbysymposiet 1963.
Om gildestene specielt Törnevalla:
JANSSON, Sven B. F., *Early English and Norse Studies presented to Hugh Smith in Honour of his Sixtieth Birthday.* London, 1963.
STEENSTRUP, Johs., *Nogle Undersøgelser over Danmarks ældste Inddeling.* Oversigt over Vid. Selsk. Forhandl. 1896–97.
AAKJÆR, Sv., „Om det olddanske Herred og Sogn", *Festskrift til Kristian Erslev.* København, 1927.

Aakjær, Sv., Indledning til *Kong Valdemars Jordebog*. København, 1943.
Sahlgren, J., „De skånska häradena och deras namn", *Namn och Bygd*, 1920.
Andersson, Th., „Svenska Häradsnamn", *Nomina Germanica – Arkiv för germansk namnforskning*, udg. av Jöran Sahlgren 14. Lund, 1965 (med bibliografi).
Söderlind, St., „Häradet", *Historisk tidskrift*, utg. av Svenska Historiska Föreningen 2. följden 31, 1968 (med bibliografi).
Christensen, Aksel E., *Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen. Nordisk Kultur* II. København, 1938.
Bolin, Sture, *Skånelands historia. Skildringer från tiden före försvenskningen* 2. Lund, 1933.
Lebech, M., „Jyllands gamle retskredse", *Jyske Samlinger* 5. Række II. 1935.

RELIGION OG KULT

Olsen, Olaf, *Hørg, hov og kirke*. København, 1966 (med bibliografi). Jvfr. anmeldelser af Aksel E. Christensen og C. J. Becker, *Historisk Tidsskrift* 12. rk. II. 1967.
Liden, Hans-Emil i *Norwegian Archaeological Review* vol. 2, Oslo 1969 (om udgravning af Mære kirke i Trøndelagen og diskussion med Olaf Olsen og Wilh. Holmqvist om kontinuitetsproblemet).
Rostvik, Allan, *Har och Harg*. Uppsala, 1967.
Hald, Kr., „Hedenske kultminder i stednavne", kap. 23 i *Vore Stednavne*. 2. rev. og forøgede udg. København, 1965 (med bibliografi).
Brønsted, Johs., „Thors fiskeri", *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1955.

KULTURFORBINDELSER OG HANDELSVEJE

Ekholm, G., *Handelsförbindelser mellan Skandinavien och Romerska riket*. Stockholm, 1961.
Runorna, Nordisk Kultur VI, utg. av Otto v. Friesen. Stockholm, 1933.
Moltke, Erik, „Er runeskriften opstået i Danmark?", *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1951. Jvfr. *Skalk*, 1965.
Moe, O. H., „Dyreornamentikk", *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* III, 1958.
Bruce-Mitford, R. L. S., *The Sutton Hoo Ship Burial*. British Museum, 1966.
Green, Charles, *Sutton Hoo. The Excavation of a Royal Ship-Burial*. London, 1963
Becker, C. J., *Acta Archaeologica* XXIV, 1953.
Ramskou, Th., *Acta Archaeologica* XXIV, XXVI, XXVIII, 1953–57. (Om Lindholm).
Ørsnes, Mogens, *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*. København, 1966.
Enemark, Poul, „Friserhandel", *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* IV, 1959.
– „Om problemer vedrørende friserhandelen", *Jyske Samlinger*, ny række V, 1960.

PERIODEN CA. 790–CA. 840

Johannson, A., „Die erste Westrwiking", *Acta Philologica Scandinavica* IX, 1934–35.
Weibull, Laur., „Fredsfördragen mellan frankerna och danerna 811 och 813", *Scandia* XIII.

WEIBULL, Laur., „Ansgarius", *Scandia* XIV, 1942. Genoptrykt i *Nordisk Historia,* 1948.
CURSCHMANN, F., *Die älteren Papsturkunden des Erzbisthums Hamburg.* Hamburg und Leipzig, 1909.
PEITZ, W. M., *Untersuchungen zu Urkundenfälschungen des Mittelalters* I. *Die Hamburger Fälschungen.* Freiburg, 1919. Jvfr. Arups anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* 9. række, II, 1921.
LEVISON, W., „Die echte und die verfälschte Gestalt von Rimberts Vita Ansgarii", *Zeitschrift des Vereins für hamburgische Geschichte.* 23, 1919.
SCHMID, Toni, *Sverigas kristnande. Från verklighet till dikt.* Uppsala, 1934.

VIKINGETOGTER CA. 840–CA. 870

STENDER-PETERSEN, A., *Varangica.* Aarhus, 1953.
– „Das Problem der ältesten byzantinisch-russisch-nordischen Beziehungen," *Relazioni del X Congresso internazionale di Scienze Storiche,* vol III, Roma 4–11 settembre 1955.
PASZKIEWICZ, P., *The Origin of Russia,* London, 1954.

KOLONISATIONSTIDEN

DUCKETT, Eleanor, *Alfred the Great and His England.* London, 1957.
BRØGGER, A. W., Den norske bosetningen paa Shetland-Orknøyene. Oslo, 1930.
WAINWRIGHT, F. T., *The Northern Isles.* Edinburgh, 1962.
RADFORD, C. A. Raleigh, *The Early Christian and Norse Settlements at Birsay, Orkney.* Edinburgh, 1959. Ministry of Public Building and Works Official Guide-book.
HAMILTON, J. R. C., *Jarlshof, Shetland.* Ministry of Public Building and Works Official Guide-book. Edinburgh, 1953.
– *Excavations at Jarlshof, Shetland.* Ministry of Public Building and Works Official Guide-book. Edinburgh, 1956.
WEIBULL, Laur., „Rollo och Gångerolf. En sägenhistorisk undersökning." *Historisk tidskrift för Skåneland* IV. Lund, 1910–13.
ADIGARD DES GAUTRIES, Jean, *Les moms de personnes Scandinaves en Normandie de 911 à 1066.* Lund, 1954.
MUSSET, L., „Relations et échanges d'influence dans l'Europe du Nord-Ouest (X^e–XIe siècles)", *Cahiers de Civilisation Médiévale,* 1958.
DOUGLAS, D. C., „Rollo of Normandy", *English Historical Review* LVII, 1942.
– „The Rise of Normandy", *British Academy Proceedings* XXXIII. London, 1947.

VIKINGEBOSÆTTELSERNE

EKWALL, E., „The Scandinavian Settlement" i H. C. DARBY, *An Historical Geography of England before A. D. 1800.* Cambridge, 1936.
– i *Saga-Book of the Viking Society* XII, Proceedings of the British Academy 1937–45.
SMITH, A. H., „Danes and Norwegians in Yorkshire", *Saga-Book of the Viking Society* X, part II. Coventry, 1929.
– *English Place-Name Elements* I–II. Cambridge, 1956.
DAVIS, R. H. C., „East Anglia and the Danelaw", *Transactions of the Royal Historical Society* 5. ser. V. 1955.

SAWYER, P. H., „The Density of the Danish Settlement in England", *University of Birmingham Historical Journal* VI. 1957–58.
STENTON, F. M., „The Danes in England", *Proceedings of the British Academy* XIII, 1927.
– „The Historical Bearing of Place-name Studies", *Transactions of the British Academy*, 4. ser. vol. XXIV, 1942.
– „The Scandinavian Colonies in England and Normandy", *Transactions of the British Academy*, 4. ser. vol. XXVII, 1945.
GLANVILLE, R. J. Jones, „Early Territorial Organization in Northern England and its Bearing on the Scandinavian Settlement". *The Fourth Vihing Congress.* Edinburgh, 1965.
WHITELOCK, Dorothy, *The Anglo Saxons.* Studies in some Aspects of their history and Culture presented to Bruce Dickinson. London, 1959.
– *The Beginnings of English Society. Pelican History of England II.* London, 2. ed. 1965.
CAMERON, Kenneth, *Scandinavian Settlement in the Territory of the Five Boroughs. The Place-Name Evidence.* Nottingham, 1965.
JENSEN, Gillian Fellows, *Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire.* København, 1968.
GALBRAITH, V. H., *The Making of Domesday Book.* Oxford, 1961.
KARLGREN, Anton, *Dneprfossernes nordisk-slaviske Navne* (Festskrift udg. af Københavns Universitet, Nov. 1947).

VIKINGEHANDEL OG MØNTFUND

BOLIN, Sture, se ovenfor s. 280.
GALSTER, Georg, „Cuerdale-fundet og de danske vikingekonger i 9. århundrede", *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1962.
HAASTRUP, Lars, „Oversigt over kompositionen af danske skattefund ca. 800–ca. 1150", *Parerga Numismatica Georgio Galster Dicata.* København, 1969.

VIKINGETIDENS DANMARK

JACOBSEN, Lis, *Svenskevældets Fald.* København, 1929.
BIEREYE, Wilh., *Beiträge zur Geschichte Nordalbingiens im 10. Jahrhundert.* Berlin, 1909.
STEENSTRUP, Johs., „Nogle Undersøgelser til Belysning af Texten i Adam af Bremen Værk", *Historisk Tidsskrift* 9. Rk. VI, 1928.
ERIKSSON, Manne, *Namn och Bygd* 1943.
HELLBERG, Lars, „Studier i nordiska torp-namnens kronologi", *Namn och Bygd* 1954.
HALD, Kr., *Vore Stednavne.* 2. udg. København, 1965.
SØRENSEN, J. Kousgård i *Danmarks Stednavne nr. 14: Odense amts bebyggelsesnavne,* København 1969, s. XX ff.
JACOBSEN, Lis, „Wimmers Farmer-Stones", *Acta Philologica Scandinavica* I, 1926 = *Dansk Sprog,* 1927.
– „Vikingetidens „historiske" danske Runeindskrifter. Bidrag til Spørgsmaalet om Runestenenes Tidsfæstelse", *Scandia* V, 1932.
ARUP, Erik, „Runestenene", *Danmarks historie* I. København, 1925. (s. 108 f.)

HJÄRNE, E., „Rod och runor", *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Uppsala Årsbok 1946*. Uppsala, 1947.
RUPRECHT, A., *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeinschriften*. Göttingen, 1958.
STEENSTRUP, Johs., „De danske Runestene i deres Forhold til Landets og Folkets Historie", *Festskrift til Kristian Erslev*. København, 1927.
LJUNGGREN, K. G., „Landman och boman i vikingatida källor", *Archiv för nordisk filologi* bd. 74, 1959.
AAKJÆR, Svend, „Old Danish Thegns and Drengs", *Acta Philologica Scandinavica* II, 1927.
NIELSEN, Karl Martin, „Var thegnerne og drengene kongelige hirdmænd?", *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 1945.
ANDRÆ, C. G., *Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid*. Studia Historica Upsaliensia. Uppsala, 1960.
KUHN, Hans, „Die Grenzen der germanischen Gefolgschaft", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* Bd. 73. Weimar, 1956.
DYGGVE, E., *Mindesmærkerne i Jelling. Form og tydning*. København, 1964. – Desuden især i *Acta Archaeologica* XIII og XXV, København 1942 og 1954.
– og Sune LINDQVIST i *Jelling. Det Gamle Kongesæde*. Vejle, 1955.
RAFN, C. C., „Gorm den Gamles og Thyre Danabods Mindestene", *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1852.
KROGH, Knud J., „Kirken mellem højene", *Skalk* 1966 nr. 2.
CHRISTIANSSON, Hans, *Sydskandinavisk stil*, Uppsala, 1959. (Med forskningsoversigt).

JELLINGEDYNASTIET

BRIX, Hans, „The Inscription on the Older Jellinge Stone", *Acta Philologica Scandinavica* II, 1927.
WEIBULL, Laur., „Gottfreds och Thyre Danebods Danevirke", *Historisk Tidsskrift för Skåneland* IV, 1913 = *Nordisk Historia* I, Lund, 1948.
BRIX, Hans, Lis JACOBSEN og Niels MØLLER, *Gorm Konge og Thyra hans kone*. København, 1927.
ERSLEV, Kr., „Dronning Tyre og Danevirke", *Historisk Tidsskrift* 9. rk. VI, 1929.
JANKUHN, Herbert, *Die Wehranlagen der Wikingerzeit zwischen Schlei und Trene*. Neumünster, 1937.
– *Die Ausgrabungen in Haithabu 1937–39*. Berlin, 1943.
LA COUR, Vilh., *Danevirkestudier*. København, 1951.
– „Kong Gudfreds „vallum", Danevirkes hovedvold eller kovirke?" *Sønderjydske Aarbøger*, 1968.
BOLIN, Sture, *Om Nordens äldsta historieforskning, Studier över dess metodik och källvärde*. Lund, 1931.
NØRLUND, Poul, *Gyldne Altre*. København, 1926. 2. udg. m. tillæg af Tage E. Christiansen, Aarhus, 1968.
CHRISTIANSEN, Tage E., „De Gyldne Altre I. Tamdrup-pladerne". *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1968.
BOLIN, Sture, „Danmark och Tyskland under Harald Gormsson. Grundlinjer i dansk historia under 900-talet". *Scandia* IV, 1931.

STEENSTRUP, Johs., *Danmarks Sydgrænse og Herredømmet over Holsten ved den historiske Tids Begyndelse 800–1100.* Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest. Kjøbenhavn, 1900.

LA COUR, Vilh., „Kong Haralds tre Storværker". *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie,* 1934.

VIKINGETIDENS KULMINATION

ELLEHØJ, Svend, „Olav Tryggvesons Fald og Venderne", *Historisk Tidsskrift* 11. række IV, 1953.

– „The Location of the Fall of Olav Tryggvason". *Third Viking Congress.* Reykjavik, 1956.

MOBERG, Ove, „Slaget vid Svolder eller slaget i Öresund?", *Norsk Historisk Tidsskrift* bd. 32, 1940.

EINARSDÓTTIR, Ólafia, *Studier i kronologisk Metode i tidlig islandsk Historieskrivning,* Biblioteca historica Lundensis XIII. Stockholm, 1964.

SKOVGAARD-PETERSEN, Inge, „Sven Tveskæg i den ældste danske historiografi. En Saxostudie." *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen.* København, 1966.

NORDSØIMPERIET

LARSON, L. M., *Canute the Great.* New York and London, 1912.

GARMONSWAY, G. N., *Canute and his Empire.* The Dorothea Coke Memorial Lecture in Northern Studies delivered at University College. London, 1963.

MOBERG, Ove, *Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige. Studier i Olav den Heliges förhållande till de nordiska grannländerna.* Lund, 1941.

WEIBULL, Lauritz, „Knut den stores skånska krig", *Historisk tidskrift för Skåneland* IV, 1910–13.

MUSSET, Lucien, „Relations et échanges d'influence dans l'Europe du Nord-Ouest (X^{e}–XIe siècles)", *Cahiers de Civilisation Médiévale* 1958.

– „La pénétration chrétienne dans l'Europe du Nord et son influence sur la civilisation scandinave", *Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo* XIV. Spoleto, 1967.

SEEGRÜN, W., *Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation.* Neumünster, 1967.

REGISTER

ved

ANNE K. G. KRISTENSEN

Aabo syssel 81, 87.
Aachen 133, 159.
Aakjær, Sv. 45, 83, 92 f., 94, 220 f.
Aalborg 185.
Aalumstenen 72.
Aamosen, Sjælland 67.
Aarhus 185; – bispesæde 226, 229, 231 f.; – -bygden 87; – -stenen (4) 213 f.
Aars herred 89; – -stenen 215.
Aasbo herred 86, 88.
Aasum 39; – herred 84.
Abbo af Paris 123.
Adalgar, ærkebiskop 197.
Adam af Bremen 91, 93, 95, 97, 123, 197–202, 223 f., 226–30, 233, 240, 242, 253–59, 266–70, 273; – Vedels udgave 259.
adelby 204 f.
Adeldag, ærkebiskop 226, 231, 240 f.
Adigard des Gautries, Jean 160.
Aethelstan, se Guthrum.
agerbrug 40–43, 49 f., *52–55*, 60, 63–68, 99.
Aggersborg 118 f., 129, 247, 249 f., 252.
agre, digevoldings- 40–43, *52–55*, 69; – »højryggede« 41 f., *55*.
Ágrip 258.
alaner (aser) 14.
Albo herred (tidl. *Alsmarc*) 86, 88.
Albrectsen, Erling *52*, 84 f.
Alcuin 112, 126.
Alfred den Store 27, 126, 152, 154 f., 163, 170, 178–80, 197, 242.
al-Gazāl 142 f.
alhs 91 f.
Allen, C. F. 15.
Allerødtid 19.
Alle Sølve (Glavendrupstenen) 94, 215, 218.
al-Magus 148.
Almind syssel 81.
Alperne 277.
Alsted herred 86.
Altai-bjergene 275.
Altinget (Island) 157, 259.
Amerika 275.
Andersson, Ingvar 23.
Andersson, Thorsten 83, 86, 88.
Andræ, C. G. 221.
Angel 198.
angelsachsere 104, 121, 154–56, 164, 170–73, 176, 180, 214, 242 f., 245, 260 f., 275.
Angelsachsiske krønike 121 f., 125–27, 139, 152–55, 170, 243, 245, 251, 262–64, 274.
angler 36.
Angul, sagnkonge 13.
Ansgar 15, 109 f., 134–38, 141, 197 f., 202.
antropologi 33 f.
Anund Jakob 263, 265.
Apulié 106.
Aquileia 100.
Aquitanien 179.
arabere 103, 132, 144, 147 f., 186, 276.
Araberriget 106, 125, 128, 130, 145, 190, 193, 251, 275.
Aralsøen 195.
Arbman, Holger 21, 116–18.
ard 41–43, 54, 60; – ardfurer 42 f.
Are Frode 157 f., 259.
arkæologi, videnskaben 15–20.
Arne, T. J. 115.
Arnulf, tysk konge 159.
ar-Rus 147 f.
Arsherred 86.
Arup, Erik 23, *53* f., 57, 61, 69, 73, 76, 81, 84, 108, 136, 141, 207, 210–12, 241, 270.
arv 73, 80, 81, 82.
arveord i dansk 45, 71–73, 80 f., 90.
Asaahuset 37.
Asbjørn 273.

Asbod (Ravnkildestenen) 73, 214, 217.
aser 14, 97.
Asfrid, dronning 198, 200.
Askeberg, Fritz 118.
Askold, vikingehøvding 149 f.
Asser, ærkebiskop 259.
Attila 29.
Autbert 134.
avarer 103.
Aversa 276.
Avoco, biskop 268.

Baag herred 84.
Baarse herred 86.
Baden, G. L. 15.
Bagdad 148.
baltiske provinser 106, 190, 193.
Bara herred 86.
Bartholin, Thomas (den Yngre) 16, 24.
Barvid *(Barwith)* syssel 81.
Bayeux 182.
bebyggelse, se bosættelse.
Becker, C. J. 38, 106 f.
Beda 153.
Bedford 155, 163.
Beloozero 150.
Beowulf 29; – *Beowulf-kvadet* 29 f.
berek 108.
Bergen, Tyskebryggen 102.
bergio 86.
Bernhard, biskop 267.
Berzanj (Rusland) 186.
Birka 92, 105, 108 f., 118, 128–32, 135, 137, 145, 185; – »Birkamønter« 132.
Birsay 156.
Biskupin 107.
Bjarne Herjulfson 274.
Bjerge herred 84, 86.
Bjälbo-stenen 74.
bjærkøarretten 109.
Bjæverskov herred 86.
Bjørn, sv. konge 135, 202.
Bjørn, vikingehøvding 143.
Bjørn Jernside 152.
Bleking 28, 87, 102.
Blindheim, Charlotte 118.
blodhævn 72.
bol 59, 83.
Bolin, Sture 86, 104, 119, 132, 186–89, 191, 193–95, 227, 230–32.
»bomand« 215 f.
»bonde« 212, 215 f., 217.
bopladser, se bosættelse.
Bornholm 28, 106, 193 f., 196, 200.
Borremose 38.
Borup Ris 37.
Bosporus 148.
bosættelse 17, 18, 19 f., 36–62 (kontinuitetsproblemet), 67 f., 80–90 (bygd), 198, 203–06 (vikingetid); se ogsaa byer og handelspladser, landsby.
Braavallaslaget 15.
Brandenburg 226.
Bremen 129, 134, 137; se ogsaa Hamburg-Bremen.
Bretagne 159.
Bretwalda 122, 139.
Brihtric, ags. konge 125.
Britannia 265.
Brix, Hans 26, 223 f.
broch 156.
broder (i runeindskrifter) og broderskaber 215, 219 f., 222; jfr. gilde, gildebrødre.
Bromme-bopladsen 11, 19.
Broncealder 15, 34, 37 f., 42, 43, 48, 49–52, 54, 63, 65, 66, 68, 100.
»brudsølv« 192.
Brunanburh, slaget ved 243.
Bruno, ærkebiskop 227.
Brusk herred 88.
bryde 205, 210, 215, 217.
Brügge 272; – Brüggebaaden 110.
Brøgger, A. W. 21, 119.
Brøndsted, Johs. 20, 22 f., 33–35, 42, 104 f., 116, 225.
Bugge, A. 74, 115.
Bukhara 195.
bulgarer 103, 147.
Burgund 179; – burgundere 28, 36.
burhs 179 f., 242.
byer og handelspladser 26–28, 73–75 (gilde), 100, 105–10, 118, 122 f., 128–32, 137, 140, 141 f., 145, 177–80 (England), 184, 185 f., 271.

bygd, bygder 30, 49–52, 53, 68, 71, 75, 80–90, 94, 206; – bygde-mot, se ting; – bygdemænd 80–82; – bygdestammer og indbyggernavne 30 f., 45, 53, 57, 81, 86–88; – bygdeting, se ting.
bylag *(byrrelagh)* 59 f., 70, 164.
Byrsted Hede 41.
bystævne, se landsbystævne.
Byzans 30, 104, 106, 125, 145–48, 150, 185, 195, 251, 275 f.

C-14-datering 18 f.
Cadiz 142.
Cambridge 153; – -shire 168.
Cameron, K. 172.
Carnuntum 100.
Cassiodor 30, 32.
chacanus 147.
charuder 81.
Cherbourg 160.
Chester 163; – -shire 168.
Chnob, Chnuba, se Gnupa.
Chochilaichus (Hygelac?) 29.
Christiansen, Tage E. 229 f.
Clair-sur-Epte 159.
Clausen, H. V. 32 f., 45, 57, 85–87.
conuiuium conjuratorum (summum conuiuium) 74.
la Cour, Vilh. 22, 29, 83, 224, 232 f.
Crumlin-Pedersen, Ole 119.
Cuerdale-fundet 178, 191.
Cumberland 155, 168.

Dahl, Thorsten 154.
Dan 13.
danaer 13.
Danebod, se »Danmarks bod«.
danegæld 191, 193 f., 245, 255, 260 f.
Danelagen 121, 182, 200, 221, 242–44, 245 f., 272–75; – begrebet og omraadet 162 f.; – kolonisation 44, 46–48, 58–60, 61, 70, 117, 123, 152–56, 162–81, 203, 206; – nord. institutioner og bosættelsens omfang 61, 117, 163 f., 168–76, 177, 243 f.; – nord. laaneord 59 f., 70, 163 f., 168, 175; – nord. personnavne 165, 171, 173–75; – nord. stednavne 44, 46–48, 58–60, 123, 164–69, 171, 172–75, 203, 206; – gensidig paavirkning 176–81.
daner, danskere 13, 25–35, 55, 112, 136, 163, 197, 199–201, 226 f., 232 f., 236 f., 243, 245, 253; – nord-, syd- 27, 30.
Dania 28.
»Danmarks bod« 26, 223 f.
Dannevirke 26 f., 223–26, 234; – -stenen 219 f., 256 f.
„dansk tunge" 125.
Dapra, herred 88.
Darwin, Charles 17.
datering, arkæol. 17–19.
Dena lag 162.
Denby 171.
Denamearc 27.
Derby 154; – -shire 167.
Dicuil 156, 158.
digevoldingsagre, se agre.
Dir, høvding i Kiev 149 f.
Djurslandsbygden 87.
Dnjepr 183, 186, 195, 275.
Domesday-Book 162, 164, 168, 171–73, 177.
Don 148, 275.
Donau 31.
Dorchester 125.
Dorestad 109 f., 122 f., 129 f., 132, 140 f.
drab 71, 73, 81.
»dreng« *(drengr)* 74, 213, 215 f., 218–22, 256 f.
drot *(drottin)* 210, 213–15, 220 f.
drotning 73, 210, 214 f.
Dublin 126, 139, 155, 243.
Dudo 13, 143, 159 f.
Dyggve, E. 234 f., 237–39.
Dyle 159, 197.
dyreornamentik 103, 105, 107, 181, 235.
dyrkningsfællesskab, se landsby, -fællesskab.
Dyrs *(Djursø)* herred 88.
dyssetid 49 f., 63, 67 f., 99.
Døstrup-ard 42, 54.

Eadric Streona 261.
East Anglia 61, 105, 139, 153–55, 165–68, 170, 173, 178 f., 261.
Ebel, Wilh. 74.

Ebo, ærkebiskop 134 f., 137.
Edda, ældre, yngre 92, 96–98.
Edgar, ags. konge 163, 178, 244, 246. – »Edgars love« 261.
Edmund, St. 153.
Edmund Jernside 260 f.
edsbevis 82.
edslag *(hezlagh)* 73 f.
Edward den Ældre 242 f., 246.
Edward Confessor 272 f.
Egaastenen 217.
Egbert, ags. konge 139.
Eifelbjergene 130.
Einarsdóttir, Ólafia 259.
Einar Skálaglam 229, 234.
Ejderen 26 f., 106, 128, 133, 141 f., 186, 266.
Ejnhard 127.
Ejsbøl 36.
Ekkehard (Esico), biskop 256 f., 267.
Elben 26, 100, 103, 132, 189, 232.
Elbing 106.
Elbo herred *(Elnd)* 88.
Ellehøj, Sv. 257–59.
Ellum syssel 81.
Emden 129.
Emma, dronning 242, 254, 261, 267, 270, 272.
Enemark, Poul 108.
England 30, 62, 110, 117, 121 f., 125–27, 139, 152–56, 158, 161, 162 f., 165, 170, 172, 173, 175, 177–80, 182, 190 f., 198, 213, 218, 233, 242–47, 254 f., 258, 260–65, 267 f., 270–73, 276.
enkeltgaard 47, 53, 56, 59, 205.
»enkeltgravsfolket« 34, 49–51, 63, 67 f., 99 f.
Ennius 13.
Eptefloden 160.
Erik Blodøkse 233, 243.
Erik Sejrsæl 228, 256–58.
Erik Jarl, Haakonsson 258 f., 260 f.
Erik den Røde 274.
Erik (Hedebystenen) 213, 219 f., 256.
Eriksflok, Haldors 258 f.
Eriks sjællandske lov 70, 82.
Ermoldus Nigellus 134.
Ertebølleperioden 67.
Estrid 270, 273.
Ethelred, se Æthelred.

faderret 72 f.
Fagrskinna 229.
»*Fahrtensteine*« 213.
Falster 28, 197, 206.
familie 73.
féhirþir 217.
felagi (fælle) 74, 215, 218–20, 222, 256.
feohlease 155, 170, 172.
»feudal mønt« 178 f., 187, 190.
Fimbulvinter 98.
Finnveden 88.
Five-Boroughs 154, 166–68, 173, 244 f.
Fjends herred 87 f.
Fjære (herred) 87.
Flakkebjerg herred 86, 89.
Flandern 103, 127, 179 f., 272, 276.
Flemløsestenen 94.
Flodoard 159 f.
Floke Vilgardsson 157.
foederati 138.
folk 81, 89.
folkeforsamling, se ting.
folkenavne og -stammer, se bygdestammer.
Folkvi (Hybystenen) 212.
Forssander, J. E. 21.
Framlev 46.
frankere 28 f., 89, 103, 133, 144, 147.
Frankerriget, se Frankrig.
frankiske annaler 127, 133, 135, 140, 142, 159, 204; – *rigs-* 26–28, 128, 132; – *Bertiniani-* 122, 146; – *Fulda-* 140 f.
frankiske sværd 128, 144, 148.
Frankrig 103, 105 f., 108, 110, 152–54, 158 f., 161, 180, 191; – Karolingerriget 26, 104, 112, 123, 127, 130, 132 f., 134, 138, 139–41, 143 f., 147, 189, 191, 227.
fratres conjurati 74.
Frederik VII 234.
Freja 97.
Frey, Fricco 90, 95–97.
friser 74, 108–12, 126, 130–32, 141, 200, 241; – friserteori 74, 108–11, 130, 141.
Frisland 27, 29, 47, 74, 122 f., 127, 133, 134, 140, 144, 152.

Frosta herred 88.
frugtbarhedskult 67 f., 90, 94, 97.
»Frühstädte« 107, 129.
Frø 45.
Frøs herred 89.
Frøslev 45.
Fröstorpstenen 219.
Fyallands-bygd 87.
Fyn 32, 39, 52 f., 84–87, 90, 133, 206, 231, 252, 267, 269.
fyrdh 180.
fyrdsocn 163.
Fyrisvoldene, slaget paa 209, 256.
Fyrkat 119, 247, 249–52.
fælleseje (af jord) 70, 71.
fællesskab, se landsbyfællesskab.
Færeyingasaga 156.
Färs herred 88.
Færøerne 136, 156, 181.
fæste 82.

gaardsæder 205.
gadestævne, se landsbystævne.
Gallehushorn, det korte 101.
Galtelandstenen 218.
Gangerrolf 159 f.
Gardarige 212 f.
Gardar Svavarson 157.
Garonne 140.
geater 29.
de Geer, G. 18.
»Gefolgschaft« 215.
Geirlaug, Rollos datter 161.
Gent 154.
Genua 276.
geokronologi 18.
Gerbrand, biskop 267.
Gesta Cnutonis Regis 242, 252–55, 265, 272.
Gesta Danorum, Saxonis 13.
Gesta Treverorum 228.
Gibraltar-strædet 143.
gilde, gildebrødre 71 f., 73–75, 109, 215, 221
Ginnerup 38.
Glavendrupstenen 94, 96, 215 f., 218, 221.
Glob, P. V. 42.
Gnupa 198, 200.
»god« 216 f., 218 f.
gode 94–96, 215.
Godwin, jarl 218.
Gokstadskibet 111.
Gorm, konge 15, 25 f., 201(?), 214, 223 f., 226, 235, 238 f.
Gotebald, biskop 267.
Gotenhof (Novgorod) 275.
goter 30, 32, 101, 103.
Gotland 28, 38, 61, 93, 96, 105, 129, 193–96, 200, 213.
Gótland (Jylland) 27.
Gottorpstenen 198, 200.
Gram, Hans 14.
grander 70, 82; – grandestævne, se landsbystævne.
Grauballemanden 66.
grave og gravskik 34, 98, 99, 105 (East Anglia), 199, 234–40 (Jellingemonumentet).
Gregor IV, pave 137.
Gregor af Tours 28 f.
Grendel 29.
Greznovo 184.
Grobin 106.
Grundtvig, N. F. S. 29.
Grækenland 213, 216.
»grænsehorisonter« 18.
Grønbech, Vilh. 91, 207.
Grønland 136, 152, 274.
Grøntoft-bopladsen 38, 53.
gudedyrkelse, se kult.
Gudenaakultur 19.
guder 45, 89 f., 93, 95, 96–98.
Gudfred 15, 25–28, 112, 123, 127–28, 132 f., 224.
Gudfredætten 25, 133, 141, 202.
Gudme *(Guthum)* herred 84, 86, 90.
Gulatingsomraadet 158.
guldbrakteater 103.
Gunderupstenen (1) 213.
Gunhild 266.
Gurd, konge 198.
Gutersagaen 93.
Guthrum 154–56, 163, 178; – Guthrum-Aethelstan-mønter 178 f.

»gyldne altre« 229.
Gædeken, Poul 69.
Gærs herred *(a Geri)* 77, 86 f.
Gønge herred *(a Guthisbo)* 77, 86–88.
Gørding 38, 53.
Gøtaland 33; – gøter 29.

Haakon Adelstensfostre 233.
Haakon Jarl 229, 233 f.
Haakon Eriksson, Jarl 264.
Haalogaland 27.
Haarek I, konge 140 f.
Haarek II, konge 137, 141.
Haddebystenene, se Hedeby-, Dannevirke-, Gottorp- og Vedelspangstenen.
Hald, Kr. 46, 48 f., 53, 56.
Haldor Ukristne 258 f.
Halland 27, 33, 86 f.; – *Hallandslisten* 87.
Hallfred 258 f.
Hallstatt 100.
Halvdan, da. konge 142.
Halvdan, vikingehøvding 152–54.
»Halvdan-mønter« 178.
Halvkredsvolden 107, 131, 224 f.
Hamburg 109, 129, 132, 137, 140; – Hamburg-Bremen, ærkesædet 135–37, 197, 226, 228, 233, 241, 254 f., 266–68, 270; – „Hamburgforfalskningerne" 135 f.
Hammer herred 86.
handel og handelsveje 26, 27 f., 73–75 (gilde), 99–112 (før Vikingetid), 118 f., 124, 125, 127–32, 134, 138, 141 f., 143, 144 f., 147–51 (østlige handelsvej), 152, 159, 177–80 (England), 183 f., 185–96 (møntfund), 199, 244, 275 f.
handelspladser, se byer og handelspladser.
handelstraktater 141, 144, 150, 185.
handelsvarer 100, 103, 128, 130, 144, 147 f., 185.
Harald Hildetand 15.
Harald Klak 110, 133–35, 140.
Harald Blaatand 26, 28, 214, 223 f., 226–41, 242, 246, 252, 255–58.
Harald Svendsen, konge 260, 262.
Harald Hen 191.
Harald Haarfager 158, 233.
Harald Graafeld 233.
Harald Haarderaade 273, 276.
Harald Harefod 272.
Harald Godwinson 273.
Hardegon 198, 201.
Hardeknud Vurm (Gorm?) 201.
Hardeknud 262, 267, 272 f.
Hardsyssel 49, 80–82, 84, 87.
hariraida / heriraita 76.
Harjager herred 86.
Harre herred *(Hargæheret)* 92.
Harreby *(Harghby)* 92.
Harstadstenen 216.
Harzen 190, 193.
Hasnæsskibet 111.
Hasting, vikingehøvding 143.
Hastings 273.
Hatt, Gudm. 38–42, 54 f.
Havelberg 226.
Hebriderne (Suderøer) 126, 152, 157, 181.
Hedeby 27 f., 33, 76, 106–09, 118, 128–32, 137, 141 f., 145, 185 f., 197–201, 204, 219, 224, 226, 231, 233, 256 f., 266, 271; jfr. Slesvig.
Hedeby-dynastiet 198–202.
»Hedeby-mønter« 132.
Hedebystenen 213, 219 f., 256 f.
Hedebyvælde, se svenskevælde.
»Heden» (Sjælland) 86.
Heimskringla 229.
Hejninge 37.
Hel 98.
Helge, da. konge 198.
Helgeaaen 262 f., 270.
Helgø (Lillø) 105, 128.
Helleland 275.
Hellum *(Hellyum)* herred 90.
Helnæsstenen 94.
Helsingeland 136.
Hemming 27, 133.
hempegi 215, 219 f., 222, 256.
Henrik I, tysk konge 197, 200 f., 223, 231.
Henrik (III), tysk konge 266.
Hergeir 135.
Herodot 12.
herred 45 f., 52, 75–90; – herredsbygd

82; – herredsmænd 77; – herredsnavne 45 f., 78 f., 81, 86–90; – herredsting, se ting.
heruler 31–33.
Hesiodos 12.
heþwærþr 218.
hezlagh, se edslag.
hide 164.
Hildesheim 256, 267.
Hillerslev 46.
Himle (herred) 87.
Himmerland 40, 53, 87.
Himmersyssel 81.
Hindsholm 84.
Hing (Heingæ) herred 88.
hird 94, 215, 221, 271 *(tinglith)*.
Historia Norvegiæ 156, 256.
Hjaltland, se Shetlandsøerne.
Hjelmslev 46.
Hjort (borg) 29.
Hjortespringbaaden 111.
hjulplov og hjulplovsteori 41 f., 53 f., 61.
Hjärne, E. 221.
Hjørungavaag, slaget i 256.
Hoger, ærkebiskop 198.
Holberg, Ludv. 13 f.
Holbo *(Holmbo)* herred 88.
Holbæk amt 51.
hold 164.
Hollerup 20.
Hollingsted 128, 224.
Holmans herred *(Holmbomoothæreth)* 88.
Holmberg, Bengt 47, 58 f.
Hored, biskop 226.
Horns herred, Jylland 88; – Sjælland 86, 88.
Hornøgheret 89.
hov 91 f.
Hovby 92.
Hove *(Houæ)* 92.
Hovedstykket, se *Kong Valdemars Jordebog*.
Hovlbjerg herred 89.
Hrodgar 29.
Hrossey 156.
Huitfeldt, Arild 13.
Humberfloden 243, 245.
Hundborg *(Hunbiarg)* herred 89.
hundred (England) 163.
hunner 29.
Hurup 38.
Husby 47.
husdyr 63–66; se ogsaa kvægavl.
hus- og gaardtomter 36–40, 43, 53 f., 156 (Shetlandsøerne), 157 (Birsay), 248–50 (Trelleborge).
huskarl 212, 215, 219.
Hvetbo herred *(Hwet)* 88
Hybystenen 212.
Hygelac *(Chochilaichus)* 29
Hällestadstenene 215, 219, 220.
Hæredeland 125, 127.
hærfølge, se lid.
høj 89.
»højryggede agre«, se agre.
Hørby *(Hørghby)* 92.
Hørdum 96.
hørg 91 f.

iafna 212.
Ibn Jacub 148.
Ibn Khordabeh 147.
Ibn Rustah 152, 183 f.
Igor, høvding i Kiev 150.
Illerup 36.
indbyggernavne, se bygdestammer og indbyggernavne
indvandring 31–35, 55, 57, 99 f., 104, 198–200.
Ingelheim 110, 134, 146, 226.
Ingelstad herred 86.
Ingolf Arnarsson 157.
Iona 126
irer 156, 157 f., 165.
Irland 126, 139, 152, 155, 158, 176, 181, 243.
Irske sø 96, 112, 126, 139, 152.
Isborsk 150.
Island 136, 152, 156–58, 181, 274.
Íslendingabók 157, 259.
isolation 103 f., 106 f.
Isted syssel 81.
Istid 11, 18, 20 (Mellem-).
Italien 106, 179, 227, 276.
Isøre-ting 228.

Iuul, Stig 69, 71.
Ivar Benløs 152.
Iversen, Johs. 66.

Jacobsen, Lis 209–11, 217.
Jankuhn, H. 107, 118.
Jansson, Sven B. F. 221.
jarl (Danmark) 45, 83.
Jarlshof 126, 156.
Jaroslav 264.
Jelling 25, 92, 223, 240, 252; – Jellinge-dynastiet 25 f., 197, 201 f., 214, 223–41; – Jellingemonumentet 234–40; – Jellingeriget 202, 231 f., 252; – Jellingestenene 25 f., 210, 214, 223 f., 226, 228, 234–40, 246, 256; – Jellingestil 181, 238.
Jellingsyssel 80 f.
Jensen, Gillian Fellows 173.
Jensen, Jørgen 21.
Jerlev herred 88.
Jerslev *(Jarlslef)* 45
Jespersen, Otto 175
Johannes Diaconus 149
Jomsborg og jomsvikinger 247, 255–57.
Jomsvikingasaga 229, 258.
Jones, Glanville R. J. 172.
Jones, Gwyn 116 f.
Jordanes 30–32, 34, 86.
Jumne, se Jomsborg.
Justinian 31 f.
jyder 29, 36.
Jylland 18, 27, 32, 39 f., 51–53, 75, 77, 81, 87–89, 106, 133, 204, 240, 252, 267, 269.
Jyske lov 80.
Jørgensen, Poul Johs. 69, 73.

Kade (Sønder-Vinge-stenen) 210 f.
kalifat, spanske 143.
Kanalen 245, 276.
Karl den Store 26 f., 75, 112, 123, 127, 132 f., 139, 189.
Karl den Skaldede 140, 143 f.
Karl den Enfoldige 159–61.
Karolingerriget, se under Frankrig.
Kaspiske Hav 130, 147 f., 190, 195, 275.
Kattegat 106.
Kaupang 118, 129 f., 145, 185.
kazarer 147 f.
kelter 100, 139.
Kendrick, T. D. 115.
Kent 153, 164, 245.
Kiev 146, 149 f., 183, 185 f., 275.
Kiev-krønike 146.
kimbrer 13, 36, 81.
Kind (herred) 88.
kirke og kirkeforhold 254 f., 256 f., 266–70; se ogsaa mission.
Kjær, Hans 37
klimaforværring 54 f.
Knud den Store 163, 173, 191, 218, 222, 242, 252–55, 260–74, 276.
Knud den Hellige 75, 274; – gavebrev 44, 77, 86 f., 93.
Knud Lavard 73 f.
Knudsdrapa, Sigvats 263 f.
»Knuds-sten« 260.
Koch, Hal 207.
kogge 111.
Kolberg 107, 129.
Kong Valdemars Jordebog 44, 56, 77–79, 81, 83, 87–90, 92.
Konrad II 263, 266, 268, 270.
Konstantin VII 185.
Konstantinopel 146, 149–50, 185 f., 273, 275.
kornavl, se agerbrug.
kornsorter 45, 56, 64–66.
Korvei, Ny 134, 137; – *Korvei-annaler* 197, 200.
Kousgård Sørensen, J. 57, 59.
Kovirke 224 f.
Kragehul mose 36.
Kreta 99.
Kristen paavirkning 97 f.
Kristensen, Frode 64 f.
Krogh, Knud J. 237.
Kroman, Erik 33 f., 199.
Kuhn, Hans 221.
kult, hedensk 67 f., 76, 89 f., 91–98.
kulturforbindelser 29, 59 f., 66–68 (sten- og broncealder), 97 f., 99–112 (før-vikingetid), 118, 124, 125, 132, 134–38

(mission), 145–51 (rus-folket), 162–81 (Danelagen), 181 f. (Normandiet), 183 (Rusland), 200, 206, 244, 251, 275–277; se ogsaa handel og handelsveje.
kumler 213.
kunungr 214 f.
Kurland 106.
Kvalsundbaaden 111.
kvægavl 54 f., 61, 63 f., 67 f., 99.
kværn 66.
kyn 71.
Kyndby 106.
Københavnsbygden 86.
købmænd 27 f., 73–75 (gilde), 108–11 (friser), 128–32, 137, 141 f., 147 f., 180, 183, 244, 276.
køkkenmøddinger 17.
Køln 110, 134, 137, 159.
kønsnævn 80.

laaneord i dansk 73, 91, 100 f., 269.
Ladbyskibet 111.
Ladoga 130, 183.
lagsmannr 215.
Lancastershire 168.
»land« 75, 81 f.
landbo 82.
landbrug, se agerbrug, kvægavl.
landbrugsredskaber 54, 63 f., 66; se ogsaa plov og plovtyper.
landhirþir 73, 210, 215, 217.
landmand *(landmannr)* 210–12, 214–16.
Landnámabók, landnamsmænd 157 f.
landsby 36–62, 70 f., 85, 177 (Danelagen); – -tomter 37–40; – -grundlæggelse 49–62, 198, 203–06; – -fællesskab og -organisation 41, 53–55, 57–62, 70, 164 (Danelagen), 177 (Danelagen); – -stævne 70; – reguleret 47, 57–62; – -navne, se stednavne.
landskabslove, nord. 40, 47, 58, 69–71, 73, 77, 82 f., 87, 204, 207.
landsting, se ting.
Langebek, Jacob 14.
Langeland 28, 33, 198.
langobarder 31.
Leafloden 155.
Leicester 154; – -shire 167, 173.
Leif Hrodmarsson 157.
Leif den Lykkelige 274.
Lejre 33, 93; – *Lejrekrøniken* 13.
»lev-folk« 32–35, 45, 52, 57.
Levison, Wilh. 136.
Libentius I, ærkebiskop 259.
Libentius II, ærkebiskop 268.
liberi homines 164, 173.
lid *(liþ)* 94, 212, 215, 218–22.
Limfjorden 106, 252.
Lincoln 154, 178; – -shire 167, 175, 177.
Lindholm Høje 104 f., 106, 129.
Lindisfarne 112, 125 f.
Lindquist, Sune 236.
liothidi 86.
Lissabon 142.
liþ, se lid.
Liufdag, bisp 226.
Liuthgutha 90.
Livius 13.
Ljunits herred 86.
Lodbrogsønnerne 152–54.
Loire 140, 159, 161; – -vikinger 161.
Lolland 28, 198, 205 f.
Lombardiet 179.
London 75, 153, 155, 163, 178 f., 213, 272.
Lothar, kejser 140 f.
Lothringen 179.
Louvain 159.
lovbydelsespligt 71.
Lovredsbjerg 81.
Loyn, H. R. 172, 174, 177, 179.
Ludvig den Fromme 133–37, 140, 146 f.
Ludvig den Tyske 137, 140–42, 144, 185.
Ludvig d'Outremer 160.
Luggude herred *(Lyuthgudheret)* 86, 90.
Lukman, N. Cl. 29.
Luna, i Italien 143.
Lund 75, 185, 271; – (ærke)bispesæde 77, 93, 136, 259; – *Lundeannaler* 229.
Lunde herred 84.
Lundæbiargh herred 89.
Lyngbykultur 19.
Lynge herred 86.
Lyschander, Claus Christoffersen 13.
Læborgstenen 214.

Løve herred 86.
Løversyssel *(Lofræth)* 80 f.

maal, maalhøj 88–90.
Maale *(Molø)* 89.
Maaløv *(Maløwæ)* 89.
Maeshowe-graven 180.
Maglemosekultur 19.
Magnus den Gode 264, 272 f.
Magnusen, Finn 15, 234.
magr (maar) 73.
Mainz 110, 256.
Malbjerg, -høj 89.
Malle *(Malugh, Malgh)* 38, 89.
Malloberget 89.
Malta 99.
Man, eng. ø 126, 180 f.
Manasse 253.
mandebod 71, 73, 156 (Danelagen).
Mariesminde, boplads 38.
Markdanner, Caspar 234.
marked (lat. *mercatus)* 101.
markgrevskab, tysk 201, 225 f., 231 f., 266.
Markland 275.
Mathiassen, M. J. 19.
Mathiassen, Therkel 19, 49, 52.
Medelsta herred *(Mæthlæstherred)* 87.
Mercia 121 f., 139, 153–55, 163, 179, 242, 261.
Merløse herred 51, 86.
Michael III 146, 148 f.
Middelhavet 142 f., 147, 149, 187, 276.
Middelsom *(Mæthelsholm)* herred 88.
mil (lat. *milia passuum)* 101.
mission 96, 109, 124, 134–38, 223, 226–30 (Poppo), 230–33, 267–69 (ags.).
Moberg, Ove 258, 262 f.
moderret 72 f.
Molbjerg 89.
Moltke, Erik 94, 101, 210 f., 217, 221.
monopolmønt 178 f., 187–92.
Montelius, Oscar 17, 21.
Mors 229.
mot, se ting.
Mullerupkultur 19.
Müller, Sophus 22.
mytologi 96–98.
Mälar-omraadet 33, 105, 193, 200.
Møhl (-Hansen), U. 20.
mønt og -væsen 101, 102–04, 128, 129 f., 132, 178 f., 185–96, 265, 271, 275; – ags. 129, 170, 178 f., 189–91, 196; – byzantinsk 179, 189, 192, 196; – danelags- 178 f.; – Dorestad- 132; – karol. 129, 179, 189, 191; – kufisk 119, 123, 129 f., 179, 189–91, 195–96; – ty. 189–91, 196; – møntfund, se skattefund; – møntsystemer 178 f., 187–92, 195.
Möre 28.
Möre herred 88.

Naddodd 157.
nam 70, 181 (Normandiet).
Nantes 140, 161.
naturhelligdomme 92, 96 f.
negociatores 109.
Nerman, Birger 105 f.
Nerthus 97.
Nestorkrøniken 119, 145 f., 149 f.
Neustrien 179.
Nielsen, Karl Martin 221.
nivi 73.
Njals saga 91.
Njord 97.
Njuding herred 88.
Noirmoutier 127, 140.
Nonnebakken 119, 247 f., 250, 252.
nordalbingere 241.
Nordhavet 112.
nordmænd 125, 136, 155, 158, 262, 264.
Nordsøen 128, 141, 199, 260.
Norfolk 167 f., 173, 177.
Norge 26, 31, 38, 74, 102, 106, 127 f., 130, 158, 161, 194, 198, 226, 229, 233 f., 236, 239, 253, 258 f., 260, 262, 264 f., 268, 270, 272.
Normandiet 179, 198, 245, 260, 270, 275 f.; – kolonisation 44, 46–48, 58 f., 152, 158–61, 172, 181 f., 203, 206; – nord. laaneord 181 f.; – nord. personnavne 161, 182; – nord. stednavne 44, 46–48, 58 f., 182, 203, 206.
normanner (Normandiet) 160 f., 176, 182.

Norrland 18.
Northamptonshire 167.
Northumberland 29, 139, 153–55, 170, 233, 243, 245, 261.
Nortmannia 198, 201
Nottingham 153 f.; – -shire 167, 173.
Novgorod 102, 149 f., 183, 185, 264, 275 – *Novgorod-krønike* 119, 146.
Nura (Helnæsstenen) 94.
Nydam mose 36; – Nydambaaden 11.
Nyerup, Rasmus 16.
Næraa 97.
Nærum 97.
Næsby 37.
nævning 80.
Nørlund, Poul 119, 229 f., 247, 251, 256.
Nørre Fjand 38, 42, 53.
Nørre Sandegaard 106.

Odense 75 f., 89, 93, 252, 271; – bispesæde 231; – herred 84, 89.
Oder 100, 107.
Odin 14, 16, 89 f., 93, 95–97; – Odinfyrster 14.
Odinkar, biskop 267.
Odinkar (Gottorpstenen) 198, 200.
Ods herred 86.
Offa, ags. konge 139.
ofring 66, 92, 94–96.
Oksbøl 40.
Olafsdrapa, Hallfreds 258
Olav, Hedeby-konge 198.
Olav Tryggvason 185, 229, 244 f., 257–59.
Olav Haraldsson, den Hellige 260, 262–64, 275.
Olav Skotkonge 258, 262 f.
Olav Hvite 155.
oldermand 74.
oldtidsagre, se agre.
Oleg (Kiev) 150.
Olsen, Olaf 92, 96, 119 f., 248 f.
Ommersyssel 45, 80 f.
Onsild *(Othænshylla)* herred 89.
Onsjø herred *(Othænsheret)* 89.
Onsved *(Othense)* 93.
Orienten 132, 187, 195, 276.
Orkneyinga-saga 126, 156.
Orknøerne 126, 152, 156 f., 181.
Orosius (ags. ovs.) 27, 197.
Osebergskibet 111.
Osfrid de Sconaowe 27
Ottar 27, 129, 197.
Otto I 190, 200, 226–32.
Otto II 226, 232.
Otto III 231.
Oxford 261, 272.
oxgang 61, 164.
Oxie *(Oshøg)* herred 89.

Paris 123, 140, 144, 153, 158 f.
Paulus Diaconus 28.
pavestolen 226, 261, 263, 266, 269, 276.
Pavia 276.
Pebringegaarden 36 f.
Pedersen, Niels, præst i Visby 13 f.
Peitz, W. M. 136.
penninge 271.
Persantefloden 107, 129.
personnavne, i stednavne 45, 47 f., 57, 61, 198, 204 f.; se ogsaa Danelagen, Normandiet.
Petersen, N. M. 208.
Peterspenge *(census)* 269.
Photius 148 f.
pikter 156.
Pippin af Aquitanien 143.
Pirenne, Henri 116, 119, 132, 186 f.
Pisa 143, 276.
Pitre 144.
placitum, se ting.
plov og plovtyper 41–43, 53 f., 60 f. – plovfællesskab, se landsby, -fællesskab; – plovland *(ploughland)* 61, 164.
Polen 107, 257, 276.
pollenanalyse 18, 66–68.
Pommern 129.
Poppo, ærkebiskop i Trier 228.
Poppo, biskop i Slesvig 228.
Poppo og Poppo-legenden 227–30, 232.
portus 26, 128.
von Post, Lennart 18.
Poznan 107.
Prokopios 31 f.
Provence 143.

Prudentius 146.
Pyrenæerhalvøen 142.

Quentovic 110, 179.

Rafn, C. G. 236.
Ragnar (Lodbrog?) 152 f.
Ragnarok 98.
Ragnhild 94 (Glavendrupstenen), 217 (Tryggevældestenen).
Ragnvald, vikingekonge 155, 243.
Ragnvald Mørejarl 160.
Ramskou, Th. 22.
Randbølstenen (St. Rygbjerg-) 217.
Randers 252.
Ravenna 30, 179; – *Ravenna-geografen* 28.
Ravnkildestenen 73, 214, 217.
rebning 59; se ogsaa landsby, reguleret.
Reginbert, biskop 267.
Reginbrand, biskop 226.
Reginfred, konge 133.
rejseberetninger 27 f., 142 f.
Reric 26, 128 f.
Resen, Peder Hansen 16.
ret, germansk 69–71.
Revs *(Refshøg)* herred 89.
Reykjavik 157.
rex iniquus, justus, tyrannus 254, 267.
Rhinen 100, 103, 106, 110, 130, 159.
Rhonedalen, -deltaet 143.
rhos, se *rus*.
Ribe 137, 227, 271; – bispesæde 226, 231 f., 267; – *Ribe Oldemor* 88.
Richard, hertug af Normandiet 261.
ridings 163, 166.
Riga 14.
rigsdannelse og -samling 25–35, 198, 233, 246, 252; Nordsøimperium 255, 260–66, 270 f., 272 f., 276.
Rimbert 131, 141, 197.
Ringsted 75, 271; – herred 86.
Ristoft 38.
Robert Guiscard 276.
Robertinger 161.
Roden 145.
Rollo 159–61.
Rom 137, 143, 179, 263, 266, 270.
Romerriget 100–03.
romersk fod 250.
Romskud (ags. *Romescot*) 269.
Ros, se *rus* og -folket.
Roskilde 240, 270, 271; – Roskildebygden 86; – *Roskildekrøniken* 223 f., 228.
Roslagen 145.
Rouen 140, 160, 182.
Rudbeck, Olof 14.
Rudolf af Burgund 276
Runamo-klippen 15
runemagi 102.
runer, ældre, yngre 101 f., 118, 208–10 (runologi).
runesten og -indskrifter 25 f., 61, 72 f., 74, 91, 93 f., 101 f., 109, 126, 180 (England), 183 (Rusland), 193 f., 198–200 (Hedeby-dynastiet), 204, 207–22 (sociale termer) 209 (»historiske«), 223 f., 226, 228, 234–40 (Jellingestenene), 246, 253, 256, 260.
Ruotger 227.
Ruotsi 145.
Ruprecht, Arndt 213, 221.
Rurik, da. 140 f.
Rurik, sv. 149 f., 275.
rus og -folket 145–51, 183–86, 275.
Rusland og russiske floder 106, 125, 132, 145–51, 152, 183 f., 190, 193, 275; – vikingekolonier 145–51, 152, 162, 183 f., 275; – nord. laaneord 183.
Rydaarbøgerne 229.
rydning 48, 203, 206.
Rüstringen 134 f., 138.
Rønnebjerg herred 86, 89.

Saalefloden 189.
Sachsen, sachsere 26, 29, 109, 132, 134, 141 f., 214, 241; – sachserkoloni 201.
sagaer, isl. 71, 91, 118, 123, 126, 129, 152, 156, 158–60, 207, 223, 229, 243, 258, 262 f.
sagnhistorie, -tradition 12–15, 22 f., 29 f.
Sahlgren, Jöran 86, 88.
Sakse 13, 102, 207, 223, 228 f., 234, 255, 258, 263.

saliske lov 88.
Sallinge herred 84.
Sallingsyssel, Sallingholm 81, 87.
Salløv (Salhøj) 94.
Samarkand 190, 195.
samfundsstruktur 207–22 (runestene); storgaarde, høvdinge- 38, 61 f., 156 (Skotland), 157 (Birsay).
sandemænd 80 f.
Saqaliba, Saqlaba-landet 148.
Sarauw, Georg 65.
Sardinien 276.
sarmater 103.
Sasserbro 212.
Sawyer, P. H. 116 f., 121, 169–75, 177, 194.
Scedeland 29.
Schledermann, H. 131.
Schmidt, Holger 248 f.
Schultz, C. G. 118 f.
Schwantes, G. 118.
Scott, Walter 126.
segl (redskab) 63 f.
Seine 127, 140, 144, 155, 159 f., 170.
senior 74.
Sernander, Rutger 18.
Sevel 43.
Sevilla 142, 148; emiren 142.
Shaftesbury 272.
Sheppey 139.
Shetelig, H. 21, 116, 119.
Shetlandsøerne (Hjaltland) 126, 152, 156 f., 181.
shipsocn 163.
shire 76.
Sicilien 276.
Sigebert af Gembloux 227 f.
Sigerich, se Sigtryg.
Sigfred, da. konge (c. 775) 28.
Sigfred, da. konge (c. 873) 141, 144, 185.
Sigtryg, Hedeby-konge 198, 200 f., 214.
Sigtuna 74, 265; – Sigtunastenene 74, 109.
Sigurd Ladejarl 233.
Sigurd Orm-i-øje 152.
Sigvat Thordarson 263.
Simrisstenen 219, 222.
Sineus, varægerhøvding 150.
Sjælland 32 f., 46, 51, 77, 84, 86–89, 106, 198 f., 206, 240, 252, 259, 263, 268, 269.
Sjørslev 45.
Sjörupstenen 213.
Sjøvold, Th. 119.
Skaane 18, 27 f., 31, 33, 34, 39 f., 77, 86 f., 89 f., 200, 204 f., 259, 263, 267, 269; – Skaanesletten 86.
Skaanske lov 77, 82.
Skálholt 259.
Skam herred 84.
Skandia *(Scandza)* 30 f.
Skara 268.
Skarde (Dannevirkestenen) 219, 256.
skattefund 102–04, 119, 123 f., 128, 129 f., 170, 178 f., 186–96, 199.
skattemønt, se monopolmønt.
Skautrup, P. 79, 84, 90.
skibe og skibstyper 105 (East Anglia), 110–11 (fris.), 111–12 (nord.), 119, 132, 155 (Wessex), 177.
skipari 215.
Skiringssal 27, 128.
Skivumstenen 210 f., 216.
skjaldekvad 96, 119, 123, 229, 233, 243, 258 f., 263.
Skjern-stenen 213.
Skjoldunger 15, 33.
Skjoldungesaga og Skjoldungesagn 14, 29, 35.
Skotland 127, 152, 158, 265.
Skovby herred 84.
skridfinner 136.
skrift (ags. *scrift*) 269.
Skuldelevskibene 111, 119, 132, 177.
skyther 103.
Skyts herred 86.
Skørbæk 38, 53; – Skørbæk Hede 39.
Slagelse 271; – herred 86.
slaver, slaviske folk 103 f., 126, 148.
slaviske omraade 26, 31, 107, 257; jfr. Vendland.
Slesvig, landsdelen 175, 200; se ogsaa Sydslesvig, Sønderjylland.
Slesvig (jfr. Hedeby) 26 *(Sliesthorp)*, 73, 128, 201, 227, 256; – bispesæde 226, 231 f., 256 f., 267; – byret 74.

Slien 106, 141 f., 198.
Sliesthorp 26, 204; jfr. Slesvig.
slægten 71–73, 80.
Smaaland 33, 88.
Smolensk 150, 183 f., 186.
Snoldelevstenen 91, 93 f.
Snorre Sturlason 97, 156, 207, 258, 263 f.
socemen 163 f., 168, 171–73.
socn, sogn 76, 163.
Sortehavet 145, 147, 186, 275.
Sorøbogen (-manuskriptet) 259.
Stade 255.
Staffordshire 168.
Stainmore 243.
stald 38, 40, 54 f., 63, 68.
Stamford 154.
Stamfordbridge 273.
stednavne 32 f., 37, 44–53, 56–61, 76, 84 f., 92–94, 96 f., 156 f., 198, 203–06, – relativ kronologi 44–49; – arkæol. datering 37, 49–52, 52 f., 55, 84 f.; – kortetyper 48, 50–52; – -borg (-bjerg) 48, 50, 189; – -by 47, 50, 57–60, 198, 203, 206; – -by, Danelagen 58 f., 165–67, 171, 172–75, 206; – -bu, Normandiet 58, 182, 206; – bøl(le) 47, 203, 206; – -heim, -hem, -um 37, 44–46, 48, 50, 53, 56 f., 60, 203; – -inge, -ing 37, 45 f., 48, 50–52, 53, 56 f., 60, 203; – -køb 48; – -lev 32 f., 37, 45–48, 51 f., 56 f., 203; – -løse, -else 32, 37, 46, 48, 51, 56 f., 203; – -rød 48, 203; – -sted 37, 46, 48, 51 f., 56–58, 203; – -tofte 47, 57–59, 203–06; – -toft, Danelagen 58, 165, 206; – -tot, Normandiet 58, 182, 206; – -torp 37, 47, 50, 57, 86, 203–06; – -torp, Danelagen 165, 167, 171; – -torp, Normandiet 182; – -um, se heim; andre endelser 47 f., 203, 206; – gude-, kultstednavne 45, 76, 89 f., 92–94, 96 f.; se ogsaa herredsnavne, sysselnavne, Danelagen, Normandiet.
Steensberg, Axel 42, 54.
Steenstrup, Johs. 15, 22, 29, 79, 83, 115, 160, 231.
Stenalder 15; Ældre- 17–19, 36, 63, 65, 67; Yngre- 17, 34, 49–51, 54, 63–68, 99 f.
Stenberger, M. 116.
Stender-Petersen, A. 146 f., 184.
Stenton, F. M. 164, 166, 168 f.
Stephanius, Stephanus Johannis 16.
Stettin 107.
Stevns 56; – herred 86, 88.
Stiklestad 264.
stil og stilformer 103, 105, 107, 181, 238.
Stjerna, Knut 108.
Stockholm 18.
Stolpe, Hj. 118.
St. Rygbjergstenen (Randbøl-) 217.
Storm, Gustav 160.
Strø herred 86, 88.
styresmand 215, 219 f., 222, 256.
Ståhle, Carl Erik 56 f.
Suderøerne, se Hebriderne.
Suffolk 167 f., 173, 177.
Suhm, P. F. 14.
Sunds herred 86.
Sunnerbo herred 88.
Sutton Hoo 105.
Svans 224.
svedjebrug 54, 67.
sveer 28, 31, 34, 81, 95, 126, 136, 147, 198 (sydsveer); – svenskere 158, 202, 262 f., 265.
»svend« 215, 219.
Svend, konge (Dannevirkestenen) 219 f., 253, 256 f.
Svend Tveskæg 117, 191, 228, 240, 242, 245–47, 251–59, 260–62, 266–68, 270 f., 274.
Svend Estridsen 197, 200 f., 240, 253, 268 f., 272 f., 274.
Svend Alfivason 264.
Svend, Hardegons far 198, 201.
Svend Aggesen 13, 223 f., 228, 234, 271.
svenskevælde 33, 76, 81, 198–202, 214, 223, 225.
Sverige 31, 33, 74, 81, 102, 137, 145, 175, 193 f., 196, 198 f., 205 f., 213, 264 f., 268.
Svitjod 81, 219.
Svold, slaget ved 209, 257–59.
Sydslesvig 33, 198, 200, 252.
sydsveer 198.

Sylshøj 94.
syssel 75–88, 90; – sysselnavne 78 f., 81; – sysselting, se ting.
Sæddingestenen 198.
Særslev 45.
Söderslätt 86.
søfart, se handel og handelsveje, skibe og skibstyper.
Sønderjylland 33, 47, 204–06.
Sønder-Vinge-stenen 210 f.
Sønder-Vissing-stenen 257.
søret 108 f.
søstling 72.
Søvestadstenen 216.

Tacitus 72, 97.
Tamdrup-reliefferne 229 f.
Taschent 190, 195.
teknisk kultur 111 f., 119, 132, 177, 251, 274.
tempel, *templum* 91, 95 f., 236.
teutoner 36.
Thanet 139.
thegn *(þægn)* 94, 180 (England), 214–16, 218–22.
Themsen 155, 163, 261.
Theoderik I 29.
Theodricus 229, 258.
Theophilos 146.
Thetford 178.
Thietmar af Merseburg 93, 232, 253–57.
Thisted 97.
Thomsen, C. J. 15 f., 234.
Thorfinn, jarl 157.
Thorkel den Høje 261 f.
Thorlak Runolfsøn, biskop 259.
Thormod 265.
Thorulf (Hedebystenen) 219 f., 256.
thul *(þulr)* 94–96, 215.
Thule 32.
Thurgot, biskop 268.
Thy *(Thyuth)* 80 f., 87.
Thüringen 45.
Ti, se Tyr.
Tiel 74.
tilflugtsborge 61.
ting 75–90, 202, 244; – bygde- 75, 80–90; – lands- 75 f., 77, 244; – syssel- 75, 80 f., 83–88, 90, 244; – herreds- 75–80, 83–90, 244; *mot* 88–90, 181 (Normandiet); – tinghøj 88–90, 94; – tingmænd 77.
tinglith 271.
Tise 97.
Tiset 97.
Tislund 97.
Tjernigov 186.
tjod (thiuth) 81, 89.
toft, hus- 47, 58 f.
Toke (Gormssøn) (Hällestadstenene) 215, 219 f.
Tolbjerg 94.
Tollundmanden 66.
Tolstrup 38.
Tor 90, 95–97, 204.
Torfæus, Tormod 14.
torper 47, 50, 86, 203–06.
Torsbjerg 36.
torshammer 96.
Torshov 92.
Torsten (Turingestenen) 212, 218.
Tove, dronning 257.
Tovi Bryde (Sønder-Vinge-stenen) 210.
tredinge 163.
Trelleborg 40, 118, 247 f., 250–52, 256.
„Trelleborge" 117, 118 f., 123 f., 246–52, 256, 270 f.
Trene 128.
Trentfloden 245.
treperiodesystemet 15–17.
Troels-Smith, J. 67.
truht 215; jfr. drot.
Truso 28, 106, 129.
Truvor, varægerhøvding 150.
Tryggevældestenen 217.
Trælborg 40.
trælle 205.
Trøndelagen 158, 233, 264.
Tullehøj 94.
Tuneskibet 111.
Turingestenen 212, 215 f.
Tybjerg herred *(Thyuthæbiærgheret)* 86, 89.
Tyr 96 f.
Tyre, dronning 26, 214 (Læborgstenen), 223 f., 235, 238.

Tyrstrup herred 89.
Tyskland 225, 227, 231 f.
Tømmerby-ploven 42, 60.
Törnevalla-stenen 74.

þulr, se thul.

Ubbe, vikingehøvding 152.
Ulf Jarl (Wulfsige) 270, 273.
Ulster-annalerne 126.
Unni, ærkebiskop 201, 223.
Unwan, ærkebiskop 267 f., 270.
Uppland 96, 105, 126, 193.
Uppsala 91–93, 95 f., 213, 215, 220.
Uppåkra 40.
Urøke (Sønder-Vinge-stenen) 211.
Utrechtskibet 110.

Valdemar I 224.
Valdemars sjællandske lov 82.
Valhal 98.
Valleberga-stenen 213.
vandaler 36.
Vandfuld herred *(Wændlefolk hæreth)* 81, 87.
vaner 97.
vapentake (oldno. *vápnatak*) 163, 244.
Varde *(Warwith)* syssel 81.
varner 32.
varæger 149 f.; – „Varæger-saga" 146.
Vedelspangstenen 198–200.
Vederloven 271.
Vellekla 229, 232, 234.
Velschow, H. M. 83.
Vemmenhøg herred 86, 89.
Venantius Fortunatus 29.
Vendelkultur 105.
Vendland 258.
Vendler 81.
Vends *(Wændæslethe)* herred 84, 88.
Vendsyssel 80 f., 87, 252.
Venezia 276.
Vennebjerg herred 89.
Venusin, Jon Jacobsen 13.
Verdun 137, 140, 189.
Vestervig 38
Vestre-Strö-stenen (1) 213.
vi, vier 91, 93–95, 238.
Viborg 75 f., 93, 185, 252, 271.
Viby 93.
vicus 130.
viking 118, 215.
vikingehære, -flaader, størrelsen af 117, 170, 177, 251; – »den store hær« 152–54, 170; – organisation 221.
vikingekolonier 29, 44, 46–48, 58–60, 61, 70, 117, 118 f., 123 f., 126, 127, 139, 144, 145–51, 152–61, 162–84, 203, 206, 255–258, 275; se ogsaa Danelagen, Normandiet og Rusland.
vikinger i fremmed tjeneste 133, 134, 138, 140, 142, 143 f., 148 f.
vikingeskibe, se skibe og skibstyper.
vikingetog 112, 118 f., 132, 134, 186, 213; vestpaa 116, 117, 121–23, 125–27, 127 f., 137, 138, 139–41, 142–45, 147, 148, 149, 151, 152–55, 156 f., 158–61, 170, 186, 194, 213, 218, 243, 244–46, 247, 251, 255, 260, 273 f.; østpaa 116, 126, 145–51, 183 f., 186, 213; England 117, 121 f., 125 f., 127 f., 139, 152–55, 158, 170, 213, 243, 244–46, 247, 251, 260, 273 f.; Frankrig 127, 140, 143 f., 147, 153 f., 158 f., 161, 172; vinter- og standlejre 139 f., 142 f., 153, 159.
Vilhelm Langsværd 160.
Vilhelm Erobreren 161 f., 168, 175–77, 182, 273 f., 276.
villa 61.
Villands herred *(a Wetlandi)* 86.
Vimose 36.
Vindinge herred 84.
Vinland 275.
vinterfodring 54 f., 63 f., 67.
Visby 93; – Visbyske søret 109.
Viskerdal (herred) 87.
Vist herred 88.
Vistula 28, 100, 195.
Vita Anskarii 75, 92, 96, 106, 109 f., 128, 131, 135–38, 141; – overlevering 135 f., 202.
Vita Rimberti 75, 197.
Vium 93.

Vogel, Walther 108, 115, 130.
Volchov 184.
Volga 130, 147, 184, 195, 275.
Vonsild (Odenshyldh) 89.
Vrads *(Vrazhøg)* herred 89.
de Vries, Jan 115.
Vændlefolk-bygden 87.
værdimønt 178 f., 187–92.
værnegilde, se gilde.
Västbo herred 88.
Västergarn 129.
Västergötland 213.

Wadstein, E. 108.
Walcheren 138, 140.
Warthe 107.
Watlingastreet 155, 163, 167 f., 173, 245, 261.
Wedmoreforliget 154 f.
Weibull, Curt 22, 258.
Weibull, Laur. 30, 138, 160, 224, 253, 256, 258 f., 265.
Weland, vikingehøvding 144.
Wessén, E. 221.
Wessex 121 f., 125, 139, 153–55, 179, 242, 261, 272.
Westerby, E. 19.
Westmoreland 155, 168.
Whitelock, Dorothy 172, 175.
Widding, Ole 205.
Widukind, sachserfyrste 28.
Widukind, historieskriver 200 f., 227, 230, 232.
wik 107, 130.
Wilda, W. E. 73.
Wimmer, Ludvig 209–12, 216, 220, 236.
Winchester 272.
Winnincwe 93.
witan 246.
Withsith 30.
Wladimir, fyrste 184, 275.
Wodan, se Odin.
Wollin 129, 251, 255–57.
Worm, Ole 16, 234.
Worms 110.
Worsaae, J. J. A. 11, 15–17.
Wulfsige, jarl, se Ulf Jarl.
Wulfstan 27 f., 106, 129, 197.

Ydre herred 88.
York 153–55, 173, 178 f., 243.
Yorkshire 167 f., 172, 243.
Yre (Sønder-Vinge-stenen) 210.

Zunft 58.

Ægypten 276.
Ælfgifu (Alfiva) 261, 264, 272.
Ælnoth 75, 228.
Ærø 33.
Äskekärr-skibet 111.
æt 71.
Æthelfled, ags dronning 242.
Æthelred, konge af Mercia 179.
Æthelred II, den Raadvilde 185, 244–46, 260 f., 270.
Æthelred, ealdorman 242.
Æthelstan 243, 246.

Øland 28, 38, 61, 193 f., 200.
Ørbæk (møntsted) 271.
øre (lat. *aureus*) 101.
Øresund 259.
Ørsnes, Mogens 43,107.
Østbo herred 88.
Østerbølle 38, 53.
Österlen 86.
Østersøen 108, 125, 132, 141, 187, 190, 194 f., 197, 199, 257, 277.

Åkerlund, H. 119.

078.69

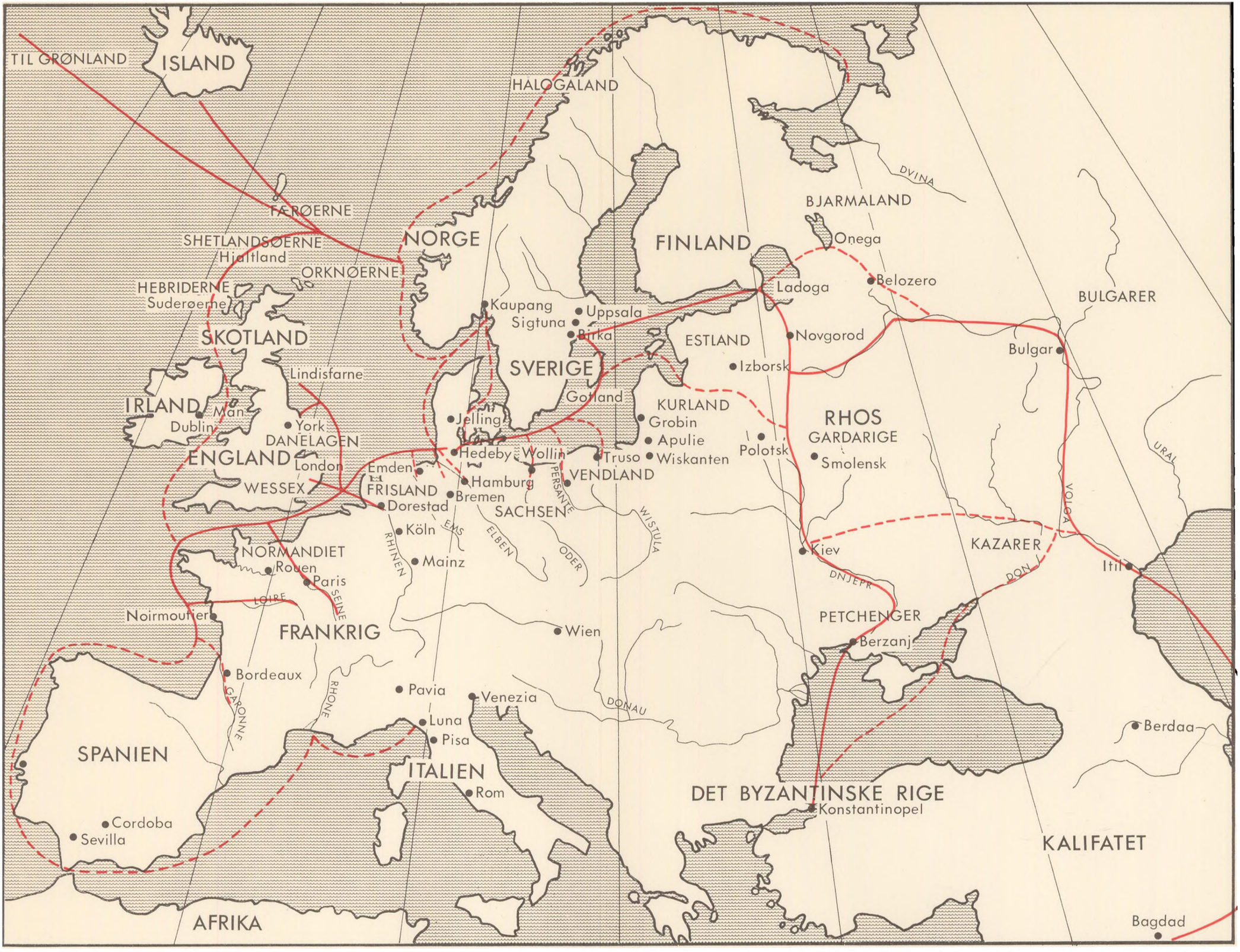
TIL GRØNLAND
ISLAND
HALOGALAND
DVINA
BJARMALAND
FÆRØERNE
SHETLANDSØERNE
Hjaltland
NORGE
FINLAND
Onega
ORKNØERNE
HEBRIDERNE
Suderøerne
Ladoga
Belozero
BULGARER
Kaupang
Uppsala
Sigtuna
Birka
Novgorod
SKOTLAND
ESTLAND
Bulgar
Izborsk
SVERIGE
Lindisfarne
Gotland
IRLAND
Man
KURLAND
Jelling
Grobin
RHOS
Dublin
York
Apulie
GARDARIGE
DANELAGEN
Polotsk
Hedeby
Wollin
Truso
Wiskanten
Smolensk
ENGLAND
London
Emden
VENDLAND
Hamburg
WESSEX
FRISLAND
Bremen
Dorestad
SACHSEN
PERSANTE
WISTULA
Köln
EMS
ELBEN
ODER
RHINEN
NORMANDIET
Mainz
Kiev
KAZARER
Rouen
Paris
DNJEPR
DON
Itil
SEINE
LOIRE
Noirmoutier
PETCHENGER
FRANKRIG
Wien
Berzanj
Bordeaux
GARONNE
RHONE
Pavia
Venezia
DONAU
Luna
Pisa
Berdaa
SPANIEN
ITALIEN
Rom
DET BYZANTINSKE RIGE
Konstantinopel
Cordoba
Sevilla
KALIFATET
AFRIKA
Bagdad